

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LXI/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LXI/2

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, Др МОТОКИ НОМАЧИ,
Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА, Др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXI/2

НОВИ САД
2018

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Aljoša Milenković: SCr. <i>krd(o)</i> 'herd'	7
Владимир Поломац, Татјана Катић, Срђан Катић: Антропонија Горњег и Средњег Понишавља у XVI веку (према дефтеру Софијског санцака из 1571. године) ...	21
Стефан Милосављевић: Конгруенција глаголског предиката са субјекатским синтагмама конституисаним основним бројем	43
Ivana Miškeljin: Two Types of Left Dislocation in Serbian	57
Првослав Радић: Белешке о југоисточним србијанским говорима и још понечему. Соци- олингвистичко и културолошко гледиште	69
Мирјана Мирић: Граматикализација футура првог и изостављање субјунктивног маркера <i>да</i> у лужничком говору јужног типа зоне I (Буковик)	89
Желько Марковић: Српски и словеначки глаголи за исказивање визуелног опажања у отежаним условима	127
Соња Филиповић-Ковачевић: Појмовне метафоре с изворним доменом непровидности у енглеском и српском језику	143

ХРОНИКА

Ilona Janyšková, Helena Karlíková: In memoriam: Radoslav Večerka (18. 4. 1928– 15. 12. 2017)	161
---	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Исидора Бјелаковић: <i>Српски молићвеник – Сјоменица Милану Решећару (1512–1942– 2012)</i>	165
Владислава Ружић: <i>У њосјору лингвистичке славистике</i>	170
Ружица Левушкина: Е. В. Плисов (ред.). <i>Современный религиозный дискурс: структура, стратегии, трансформации</i>	177
Наташа Драгин: Ксенија Кончаревић. <i>Језик и религија: појмовник теолингвистике</i>	181
Вера Васић, Гордана Лалић Крстин: Ranko Bugarski. <i>Govorite li zajednički? Kako je nastala i kako je primljena Deklaracija o zajedničkom jeziku</i>	187
Мира Милић: Tvrtko Prčić. <i>Ka savremenim srpskim rečnicima</i>	196
Сабина Халупка-Решетар: Katarina Rasulić, Ivana Trbojević Milošević (eds.). <i>Belgrade English Language & Literature Studies</i>	204
Дејан Средојевић: Maja Marković. <i>From Sound to Speech. An Introduction to English Phonetics and Phonology</i>	209
Мила Драгић: Virna Karlič. <i>(Ne)određenost: Sredstva i načini izražavanja u hrvatskom i srpskom književnom jeziku</i>	215
Рецензенти	221
Упутство за припрему рукописа за штампу	223
Contents	229

Aljoša Milenković

SCR. *KRD(O)* 'HERD'*

Initial **k* in Scr. *krd(o)* 'herd' < PIE **k_ṛd^h*- is a result of the PIE depalatalization before **r*, while BSl. **k* which underlies PSI. **č*- in **čerda* and **čerď* is analogical, originating either from the zero-grade root **k_ṛd^h*- or from the *e*-grade root with the *s*-mobile, where PIE **k* yields PIE **k* regularly.

Key words: Indo-European, Balto-Slavic, depalatalization, analogy.

Иницијално *к* у сх. *крд(о)* < пие. **k_ṛd^h*- настаје пие. депалатализацијом палатове-лара испред **r*, док је бсл. **k* на које се своди **č*- у псл. **čerda* и **čerď* аналошког порекла, из нултог превојног степена корена и(ли) из *e*-степенa са мобилним **s*, где пие. **k* даје пие. **k* по правилу.

Кључне речи: индоевропски, балтословенски, депалатализација, аналогија.

1. INTRODUCTION. Scr. *krd(o)* 'herd' has, with related words, drawn a lot of attention from the researchers so far. Still, certain questions remain unanswered. In this article, we seek to explain its origin, focusing on its most controversial problem: the question of the initial velar stop. The rise of the plain velar in the Balto-Slavic root underlying Scr. *krd(o)* is completely regular, while it was expected, though not phonemically regular in some BSl. cognates, which is going to be elaborated in what follows.

2. DATA. The variants found in Scr. are *krd(o)* and *krd(o)*, besides *krd/krd* (Vuk 1852: 300, RJA V: 497–498). Derived terms include: *krdāšce* 'little herd' (RJA V: 498, RSA X: 473), *krdēljak* 'id.' (RSA X: 473, RMS III: 48), *krdak* 'id.' (RSA X: 473, RMS III: 48), *krdār*¹ 'herdsman' (RJA V: 498, RSA X: 473), *krdās* 'id.' (RSA X: 473), *krdōvnik* 'id.' (RSA X: 474), *krdarica* 'female herdsman' (RJA V: 498, RSA X: 473), *krdāšica* 'name of the sheep' (RSA X: 473), *krdōvnica* 'sheep' (RSA X: 474) *krdelo* 'herd' (RJA V: 498), *krdnica*² 'sow' (RJA V: 498), *krditi*, praes lsg *krdīm* 'gather in a herd' (RJA V: 498, RSA X: 474), adjective *krdskī/krdskī* (RSA X: 474) and adverb *krdimicē* 'like a herd' (RSA X: 474). Some of the Slavic cognates are:

* I owe a great debt of gratitude to Professor Orsat Ligorio, who read the draft of this paper and helped me with his useful comments. I would also like to thank the anonymous reviewers, whose comments were highly influential on the final look of the text, having led to its considerable extension at some points. I take full responsibility for what is claimed in the article.

¹ In RMS (III: 48) one finds *krdār*, which does not seem to have the correct accent.

² Words *krdelo* and *krdnica* are unstressed in RJA (loc. cit.) and unattested in other sources.

Sln. *krdělo*³ ‘herd’ (PLETERŠNIK 1894: 460–461; *krdělo* SNOJ 2009: 320); Mcd. *κρῶν* ‘id.’; verb *κρῶν* (ESSJa XIII: 213); Cz. dial. *krdel’* ‘herd’ (MACHEK 1968: 291), Kash. *karno* ‘id.’⁴ (< PSI. **kьrdьno*) and so on.

They all descended from PSI. **kьrd-*, the zero-grade of **kerd-* (> **čerd-*). The full grade **čerd-* is attested in SCr. *čréda* (VUK 1818: 906), *črijèda* ‘turn’ (RJA II: 78–79), *čréd*, *črédo* ‘id.’ (RJA II: 77), *črédār* ‘herdsman’ (RJA II: 77), Čak. *črēdā* (Novi), *črīdā* (Vrgada) ‘flock of sheep’, Sln. *črēda* ‘id.’ (PLETERŠNIK 1894: 109), Rus. *чepeдá* ‘sequence’, OPl. *czrzoda* ‘herd’ (Pl. *trzoda* ‘id.’), Cz. *třída* ‘row’, Slov. *črieda* ‘herd’ etc. (DERKSEN 2008: 81–82, ESSJa IV: 60–63, SP II: 150–151).

On the other hand, P. Skok was inclined to think that the jekavian word *črijèda*, found in RJA, was constructed by the authors of RJA on the basis of the corresponding form *čréda* and unattested in SCr. dialects (ERHSJ I: 337). It is also claimed (loc. cit.) that *čréda* (VUK 1818: 906) is not the expected Neo-Štokavian correspondence of Čak. *črēdā*, but a loanword from Church Slavonic. The other indicator that NŠtok. *čréda* is in fact a loanword from Church Slavonic is the preservation of the initial cluster *čr-*. For late PSI. **čr-*, one would expect Štok. *cr-* (IVIĆ 2001: 23, CARLTON 1991: 330), as in PSI. **čeřvo* >> NŠtok. *crévo/crijèvo* ‘intestine’ (with unexpected accent, unlike Čak. *črīvo* [JURIŠIĆ 1973: 38]); PSI. **čeřpъ* > NŠtok. *crép/crijep* ‘tile’. If so, the only reliable dialectal attestations in Serbo-Croatian are the above-mentioned Čakavian forms.

2.1. The accent of the examined words seems to be straightforward (in terms of the Proto-Slavic and Balto-Slavic reconstruction). A majority of the Slavic descendants point to the stress pattern B for both PSI. **čerdā* and **čeřdъ*, cf. Rus. *чepeдá*, acc sg *чepeдý*; NŠtok. *čréda*, acc sg *črédu* (however, Skok’s objection on this form should be born in mind), Sln. *črēda*; as well as Cz. *třída*, Slov. *črieda*, US *črjoda* and Kash. *strzoda* ‘herd’, with preserved pretonic length, which is completely expected in the stress pattern B. For Kashubian, cf. *strzoda* ‘herd’ (B) vs. *strzoda* ‘Wednesday’, the latter being derived from PSI. **serdā*, acc sg **seřdъ*, cf. NŠtok. *sréda/srijèda*, acc sg *srédu/srījedu* (DANIČIĆ 1925: 4). The length was obviously preserved in Slc. *střóudā* ‘herd’ (SW: 1113) as well,⁵ since late PSI. **o* yielded Slc. *ou* only if long (“in der Langstufe”), LORENTZ 1903: 78, but was reflected as *uo* (if stressed) or *o* (if unstressed) “in der Kurzstufe”, cf. therefore the difference between *střóudā* (< PSI. [?] **čerdā*, s.p. B)⁶ and *střúodā* ‘Wednesday’ (SW: 1114) < PSI. **serdā*, s.p. C. Only a few forms belong to the stress pattern C, like Čak. *črēdā*, acc sg *črēdu* (BELIĆ 1909: 238) and Pol. *trzoda*, which was observed by K. Bogatyrev (1995: 70). In Polish, words of the stress pattern B whose

³ From a derivational point of view, Sln. *krděl* ‘herd’ (which points to s.p. B, see below the discussion on the accent) seems quite odd, since the *-ěl-* suffixation was a productive model of deriving deverbative *nomina abstracta* in Proto-Slavic (VAILLANT 1974: 559–560). However, Sln. *krděl* was neither *nomen abstractum* nor deverbative. Therefore, Vaillant concluded that Sln. *krděl* did not belong with other **-ěl-* derivatives (“est à part de la série des abstraits et sûrement d’autre origine”; 1974: 560).

⁴ Kashubian examples are taken mostly from KSR.

⁵ However, the variant with short stem-vowel has also been recorded (STANKIEWICZ 1993: 295). This is comparable with Pl. *trzoda*.

⁶ F. Lorentz (loc. cit.) considered it to be a descendant of PSI. **čerdā*. For detailed analysis, see the section 5.4.

underlying forms contained the diphthongs **ol* and **or* in the stem have preserved the vowel length from an earlier stage, cf. Pol. *bruzda* < PSł. **borzdā* ‘burrow’ (B). Čak. *črīdā*, -ē (JURIŠIĆ 1973: 38) is inconclusive, as the acc sg form was not recorded. As for PSł. **čeřdъ* (B), cf. Rus. *чepѣдъ*, gen sg *чepeдá*. The word was also attested with mobile accent (s.p. C), cf. Ukr. and Rus. dial. *чѣпедъ*, gen sg *чѣпедá*, which is obviously secondary (ILLIČ-SVITYČ 1963: 127). The more archaic pattern (Rus. *чepѣдъ*) is comparable with Skt. *śárdham*, both of which are derived from the PIE neuter noun **kérđ^h-o-m*, since PIE stem-stressed neutra yielded masculine nouns in Balto-Slavic (ILLIČ-SVITYČ 1963: 123–133). Moreover, PIE barytone masculines with no laryngeal in the stem all acquired mobile accent in Slavic, cf. NŠtok. *zūb*, gen sg *zūba* (C) vs. Gr. γόμφος (ILLIČ-SVITYČ op.cit.; KORTLANDT 1994: 10). This is usually referred to as Illič-Svityč’s law and it may serve as another indicator that PSł. **čeřdъ* (B) must go back to a neuter noun in PIE.

Their Baltic (Lithuanian) cognates almost regularly belong to the stress pattern 2, which is the expected counterpart of the PSł. s.p. B: Lith. (*s*)*keřdžius* (2), *skeřdis* (2, but also 4), DERKSEN 2015: 238–239; Lith. *kerdis* is unstressed loc. cit. The sustained tone in Latvian *kērdzis* (= Lith. *kerdis*) does not correspond to the Lithuanian circumflex, since the Baltic non-acute vowels were reflected as the falling tone in Latvian, cf. Latv. *rūoka* = Lith. *rankà*, gen sg *raņkos* (OLANDER 2009: 118; DERKSEN 1996: 14–15). The said discrepancy is easily explained by assuming a Lith. borrowing in Latvian (DERKSEN 2015: 238).⁷ The Old Prussian cognate *kērdan* is found in the Third Catechism (PEŽ s.v. *kērdan*), in which the tone of a stressed diphthong is indicated with a macron or tilde-like diacritic, as already established by Fortunatov (RINKEVIČIUS 2009: 7; OLANDER 2009: 121–122). In this case, the diacritic is placed on the first part of the diphthong, indicating the falling tone in OPr. *kērdan*, which regularly corresponds to the circumflex in Lithuanian (*s*)*keřdžius*.⁸

While the accent of PSł. **čerdā*, **čeřdъ* was inherited from Balto-Slavic, NŠtok. *krd* and *krdo* do not appear to be so archaic when it comes to accent. What one finds in Neo-Štokavian is the concurrent use of two patterns in both a masculine and a neuter noun: *křd*, *křdo* vs. *křd*, *křdo*. As they are derived from PSł. **kъrdъ*, **kъrdo*, the short falling accent in Neo-Štokavian could only reflect Proto-Slavic acute, as if there has ever been a pattern **kъřdъ*/**kъřdo*. If even existed in Proto-Slavic, **kъřdъ*/**kъřdo* could not have been inherited from Balto-Slavic and Indo-European, since a laryngeal cannot be reconstructed in the PIE root that the word is derived from (see below). On the contrary, the mobility one finds in NŠtok. *křd*, *křdo* < PSł. s.p. C (< PIE oxytona), might be a consequence of the zero-grade root **křd^h-*, in which case this pattern might represent a Balto-Slavic inheritance. The desinential stress in the reconstructed PIE paradigm would account for the fact that the noun remained neuter in Slavic (ILLIČ-SVITYČ loc. cit.; KORTLANDT 1989: 44).⁹

2.2. It is notable that the aforementioned forms are Indo-European in origin, since their cognates have been found in most IE languages, including: Lith. (*s*)*keřdžius* ‘shepherd’ (→ Pl. *skierdź*, Rus. *kierd’*, FRAENKEL 1962: 242), *skeřdis*, *kerdis* (DERKSEN

⁷ “Latv. *kērdzis* ‘stableman at a manor’ (probably from Lithuanian)”, DERKSEN 2015: 238.

⁸ As a reverse case, cf. OPr. acc pl *geřwans*, Lith. *gývas* (OLANDER 2009: 118).

⁹ It is striking that the form with the long falling accent is the only one attested in Vuk’s Dictionary.

2015: 238–239), OPr. *kērdan* ‘time’, Go. *hairda* ‘herd’, *hairdeis* ‘shepherd’ (< PGM. **hirdiyaz* < PIE **kerd^h-yo-s*, ie. **kerd^h-y-o-s*, KROONEN 2013: 221), Gr. κόρυς ‘heap’, κορύνω ‘lift up, raise’, as well as (presumably) Skt. *śardha(s)*- ‘troop, host’, Av. *sarəda-* ‘kind, nature’, OP *θard-* ‘kind’ (BARTHOLOMAE 1904: 1566, IEW II: 579), ‘year’ (KENT 1950: 188). MW *cordd* ‘tribe, clan’ is derived from PIE **koryo-* (MATASOVIĆ 2009: 218), hence it does not belong here, as previously suggested in IEW (II: 579) and later adopted elsewhere (e.g. ERHSJ I: 337, ESJS II: 111, DRONOVA 2015: 185).

3. THE PROBLEM. On the basis of such phonological resemblances, we may reconstruct PIE **skerd^h-* : **kerd^h-*.¹⁰ The variants found in Lithuanian (*keřdžius* : *skeřdžius*, *kerdis* : *skeřdis*) indicate the presence of the *s*-mobile in the PIE root **(s)kerd^h-*, while the Indo-Iranian words point to PIE **k-* in the variant without the *s*-mobile. The proof for PIE **d^h* is found in Skt. *dh*, Go. *d*, Gr. *θ*, and Balto-Slavic, due to the absence of Winter’s law, whose trace would be the acute stress in Lithuanian. As one finds the circumflex in Lith. *(s)keřdžius*, it represents a reflex of the PIE root with aspirated stop. *o*-grade root **kord^h-*, without **s-*, yielded Gr. κόρυς (BEEKES 2010: 753).

BSl. **kerd-* (> PSl. **čerd-*, Lith. *kerdž-*) and **kurd-* (> PSl. **kǔrd* > SCr. *krdo*) cannot be directly traced back to the proposed PIE **kerd^h-* : **kǔrd^h-*. Since the expected satem reflexes (PSl. **s*, Lith. *š*) have not arisen, Derksen concludes that “on the basis of Balto-Slavic and Gothic we may reconstruct **(s)kerd^h-eh₂*” (2008: 2015: 82; 239).¹¹

Bearing in mind what the regular Balto-Slavic reflexes of PIE **k̑*, **k^w* and **k* are, we may temporarily exclude PIE **k̑* from the discussion.¹² What can be immediately observed is that we are not dealing with a labiovelar in this case either, cf. Germanic cognates, such as Go. *hairda* and *hairdeis*. The labiovelar **k^w* is regularly reflected as Go. *h*, cf. Go. *huas* ‘who’ < PIE **k^wos* (OCS *kъ-to*, Skt. *kaḥ*, LAV. *kō*), Go. *leihvan* ‘lend’ < PIE **leik^w-* (Gr. *λείπω*, Lith. *praes 3 sg liēka*).

On the other hand, Skt. *ś* in *śardha(s)-*, Av. *s* in *sarəda-* and OP *θ* in *θard-* are usually derived from PIr. **č* (< PIE **k̑*). Hence, if we assumed **k̑* (not **k*) in this root, its expected outcomes would be Ir. **čardh-* (> Skt. *śardh-*, Av. *sarəδ-*, OP *θard-*), and Lith. *skeřdžius*, where the plain velar would have arisen as the result of the PIE neutralization of velars after **s* (**skerd^h-* > **skerd^h-*, cf. KORTLANDT 1989; 1994; 2005: 42; 2; 4). For centum languages, like Gothic and Greek, it is not relevant whether the initial velar was plain or palatal. PSl. **kǔrd-* (> SCr. *krdo*) is also phonemically regular, as will be pointed out below. Unexpected outcomes include PSl. **čerd-* and Lith. *keřdžius* (< BSl. **kerd-*), which descended from PIE **kerd^h-*, without the *s*-mobile, in which there were no conditions for the neutralization of the velar series.

3.1. The other phonological problem regarding SCr. *krdo* is the origin of the root vocalism. Some researchers failed to explain the apophonic relation **kerd-* : **kǔrd-* in Proto-Slavic and therefore considered PSl. **kǔrd-* to be a borrowing

¹⁰ Also BEEKES 2010: 753 (see).

¹¹ This refers to PSl. **čerdā*. Thus one finds the suffix **-eh₂*.

¹² As it yielded BSl. **š* (> Slav., Latv., OPr. *s*, Lith. *š*), cf. MATASOVIĆ 2008: 86–87.

from Germanic (see ERHSJ I: 337–338). This view has now been abandoned, and PSŁ. **kǫrd-* is believed to originate from the PIE zero-grade root **k_ṛd^h-*, which yields PSŁ. **kǫrd-* regularly (see below).

However, one of the anonymous reviewers drew our attention to the fact that the geographic distribution of PSŁ. **kǫrd-* may be indicative of an early borrowing (presumably from Germanic) rather than of an Indo-European inheritance and that, before proceeding to derive PSŁ. **kǫrd-* from the PIE zero-grade root **k_ṛd^h-*, a more detailed analysis of the said possibility should be conducted.

It is known that there are two layers of Germanic loanwords in Proto-Slavic: the earlier – Gothic (before the end of the fifth century), and the later – West Germanic, which coincides with the period when the Proto-Slavs spread into central Europe (PRONK-TIETHOFF 2013: 6, 50–76; especially 72–74). Besides semantically related words, such as Go. *hairda* and OHG *herta*, our attention was drawn to PGM. **hurdi* (KROONEN 2013: 258). Go. *haúrd*s ‘(lattice) door’, a feminine *i*-stem noun, would not have been borrowed as Proto-Slavic **kǫrd-*, neither would OHG *hurt*, *hurd* ‘hurdle, grate, railing’. When it comes to the adaptation of Germanic fricatives, they “were taken over as such by Proto-Slavs only in those cases where the Proto-Slavic inventory possessed a corresponding fricative” (PRONK-TIETHOFF 2013: 229). As the phoneme **x* was a part of the Proto-Slavic inventory, Germanic **h* was taken over as such (see the examples in PRONK-TIETHOFF loc. cit). Thus, the idea about deriving PSŁ. **kǫrd-* from (presumably) OHG *hurt/hurd* is not supported by the established phonological principles of adapting Germanic loanwords in Proto-Slavic. Furthermore, PSŁ. **kǫrd-* was explicitly connected with PSŁ. **čerd-* in e.g. ESSJa (IV: 61, and XIII: 213),¹³ ERHJ (498) and MACHEK 1968: 291.

4. PREVIOUS SOLUTIONS. In this section, we list and discuss some of the most representative previous propositions. Before we proceed, it should be noted that some researchers dealt with the prehistory of the concerned root, making a connection with PIE **(s)ker-* ‘cut’¹⁴ (TOPOROV 1980: 315–323)¹⁵ or **ker-* : **krē-* (sic!) ‘feed, take care’ (DRONOVA 2015), mostly on the semantic grounds. However, this question itself has not drawn our attention, as we intend to focus on the question of the anlaut velar.

4.1. *I*Ir. forms, which might be indicative of PIE **k_ṛ*, and BSL. **(s)kerd-* do not have the common origin.

This explanation was originally suggested by Mayrhofer (KEWA III: 309–310, EWAia II: 619–620). He attributes the phonological discrepancy between the *I*Ir. and BSL. forms to their different origin: BSL. **(s)kerd-* < PIE **(s)kerd^h-*, while *PI*Ir. **čardh-* and **čardha-* “sind ohne gesicherte idg. Verstufe” (EWAia II: 620). This was adopted in SP (II: 151). The author finds some semantic difficulties to connect them, which was dismissed in LUBOTSKY 2001: 50–51. Even if we reconstructed

¹³ However, the possibility of a borrowing from Germanic was not completely abandoned there.

¹⁴ For the root **(s)ker-*, see LIV 556–557.

¹⁵ Since this solution would imply that the Gutturalwechsel has never appeared in the Balto-Slavic descendants of the concerned root (owing to the fact that they would have descended from PIE **(s)ker-* regularly), it was adopted by Lubotsky (2001: 51). As Toporov failed to explain *I*Ir. forms, Lubotsky proposed a new solution (see below).

PIE root **k^herd^h*- apart from any form with the mobile **s-*, it would be a problematic solution in view of the phonological structure of PIE root, due to the fact that it would contain a sequence TVRD^h-,¹⁶ which would violate the rules of Proto-Indo-European phonotactics (RINGE 2006: 8; KORTLANDT 2012: 11). However, a radical sequence **sTV(R)D^h*- is not only possible but abundantly attested (LUBOTSKY 2001: 50).

4.2. **k^h in PIE k^herd^h- lost its palatal feature in Balto-Slavic in order to be distinct from the outcome of PIE *k^hrd- (> BSl. **šird-* > Lith. *šird-is*, Latv. *si^hrd-s*, OCS *sr^hrd-ъce* 'heart').*

This solution was proposed by the autor(s) of the article *čerda* in ESSJa (IV: 62) and is advocated in GLUHAK 1993: 347. It seems ad hoc, since it would account for a single case. It also seems that the assumption about Lith. *ske^hrdžius* having got its *s-* from semantically related words, such as *ske^hrsti* 'slaughter', *sér^hgėti* 'to guard', *sárgas* 'guard' (FRAENKEL 1962: 242; GLUHAK 1993: 347) is an ad hoc one. In IEW (II: 579) one finds only the root **k^herd^h*- and Lith. *ske^hrdžius* as one of its descendants, without dealing with the origin of *s-*.

4.3. *Skt. ś-, Av. s- and OP θ- point to PIE *sker^hd^h- > PIIr. *sčard^h-.*

The explanation, originally proposed by LUBOTSKY (2001: 50–51), implies that the concerned PIE root, which underlies SCr. *k^hrd(o)/k^hrd(o)*, contained **k*, not **k^h*, which has previously been reconstructed only on the basis of the IIr. forms anyway. PIE **ske-* was most probably reflected as PIIr. **sča-*, which, if word-initial, yielded Skt. *cha-*, Av. *sa-* and OP *θa-* regularly, cf. Skt. *chadayati*, Av. *sadaiiēiti*, OP *θadaya-* (LUBOTSKY 2001: 30). If so, for PIE **sker^hd^h-*, one would expect Skt. **chard^h-*, the absence of which is a result of Grassman's law, which operated in this word (PIIr. **sčard^h-* > Skt. **chard^h-* > Skt. **card^h-* > Skt. *śard^h-*; LUBOTSKY 2001: 50).¹⁷

This proposition seems to be the most probable one, since it would even account for **k* in BSl. **k^herd-*. Nevertheless, it has not gained general acceptance, cf. BEEKES 2010: 753, where the palatovelar was reconstructed in the variant without the *s*-mobile (**k^herd^h-*). Besides that, PIIr. **sča-* requires *e*-grade PIE root **sker^hd^h-*, while in the attested IIr. forms (Skt. *śardha-*, Av. *sarəḍa-*, OP *θard-*) one does not find an unambiguous proof of PIE **e*, since Skt., Av., OP *a* could have arisen from both PIE **e* and **o*. IIr. *ā* for PIE **o* would not have arisen here, since the syllable containing it was closed. The *o*-grade root would not be unexpected, cf. the above-mentioned Greek descendants. If so, the only possible source of Skt. *ś-*, Av. *s-* and OP *θ-* could be PIE **k^h-*.

5. PROPOSAL. Despite the fact that the expected *s-* for the assumed PIE **k^h-* is not found in the Proto-Slavic descendants, deriving them from PIE **k^herd^h-* should not be dismissed.

5.1. GERMANIC COGNATES. Go. *haírda*, and *haírdeis* could point out to both PIE **k^herd^h-* and **k^herd^h-*, since the regular reflex of PIE **k* and **k^h* would be equally Go. *h*, cf. Go. *tiuhan* 'pull' < PIE **deuk-* (Lat. *dūcō*, Alb. *nduk*, KROONEN 2013: 515),

¹⁶ T = voiceless stop, V = vowel, R = resonant, D^h = aspirated stop.

¹⁷ An explanation such as that (PSl. **čerda* < PIE **k^herd^h-eh₂-ø*, not **k^herd^h-eh₂-ø*) was applied in ERHJ (s.v. *krdo*, 498), but without direct reference to LUBOTSKY 2001.

Go. *háils* ‘whole’ < PIE **koil-o-s* (OCS *cělъ* ‘whole’, DERKSEN 2008: 75),¹⁸ as well as Go. *hairto*, ON *hjarta*, OE *heorte* ‘heart’, < PIE **kerd-* (OCS *srěda* ‘middle’, Arm. *sirt*), Go. *taihun* ‘ten’ < PIE **dekmt* (Skt. *daśa*, Gr. *δέκα*, Lith. *dėšimt*, OCS *desęty*).

5.2. INDO-EUROPEAN DEPALATALIZATIONS OF PALATOVELARS. The satem languages sometimes exhibit plain velars where palatovelars are reconstructed in their underlying etyma. These exceptions are systematic and some of them were common PIE innovations, while the others seem to have operated within the predecessors of the separate (satem) branches of the Indo-European family, presumably after the breakup of the unitary proto-language. For the sake of argument, we shall take a look at the previous scholarly treatment of the subject.

It was Meillet (1894) who first claimed that PIE **k̑* > **k* after **s* (MEILLET 1894: 194 ff.). This was adopted by Kortlandt (especially 1989 = 1994, 2005), since he believes that “opposition between the velar series was neutralized after *s*” yet in the PIE period (1994: 2), and the conclusions were similar in VILLANUEVA SVENSSON 2009. In his attempt to establish a relative chronology of the earliest sound changes in Balto-Slavic, Matasović (2005: 148) proposes two depalatalizations in this branch of Indo-European, one of which is the aforementioned obligatory realization of PIE **k̑* as **k* after **s*. The author (loc. cit.) believes that its result is notable in OCS compound noun *laskrědbъ* ‘desire’, the second part of which (*-krědbъ*) can be traced back to PIE **k̑rd-* ‘heart’. The other one occurred if a palatovelar was succeeded by a resonant and a back vowel (MATASOVIĆ 2005: 148; also KORTLANDT 1978: 239–241). The exact conditions of this sound law are still disputable, since these authors disagree on whether the depalatalization had operated before all resonants (KORTLANDT 1978, 2013 passim), or before PIE **m*, **r* and **l* exclusively (MATASOVIĆ loc. cit.). Some unquestionable examples of the development in discussion are: OCS *svěkry* ‘mother-in-law’ < PIE **swekruh₂* (Skt. *śvaśrū* ‘id.’, Lat. *socrus* ‘id.’, DERKSEN 2008: 475), PIE **h₂ekm-on-s* (?) > PIE **h₂ekm-ōn* > OCS *kamy* ‘stone’, Lith. *akmuō* ‘id.’ (Gr. *ἄκμων* ‘anvil’).

Still, Balto-Slavic data betray one more depalatalization which, like Meillet’s neutralization of velars after **s*, was a common Indo-European development. Palatovelars yielded plain velars in front of syllabic liquids (**r* and **l*), which allows us to explain Rus. *жёлтый* ‘yellow’, *золото* ‘gold’ and *зелёный* ‘green’ as descendants of the same PIE root **ǵʰel-*, in different apophonic grades (KORTLANDT 2013: 13). The results of this change have been obscured by later analogical leveling, as in OCS *srědъ-bce* ‘heart’ << PIE **k̑rd-*, which would be expected to have yielded OCS **črědъ-bce*, but the initial **s-* was taken from the full grade **serd-* (OCS *srěda*), where the depalatalization did not take place (KORTLANDT 1978; 2013: 239; 13). Thus, Matasović’s example of depalatalization after **s* (OCS *laskrědbъ*) could easily be explained as an instance of **k̑* > **k* before **r*. It is additionally questionable whether the Slavic compound itself was inherited from Proto-Indo-European, namely whether it even existed when the depalatalization after **s* had operated. Otherwise, it would only exhibit the preservation of the expected BSL outcome of PIE **k̑rd-*, which was not influenced by the full-grade root **kerd-* being

¹⁸ On the other hand, Meillet (1894: 279) argued that Go. *háils* exhibited the loss of the labial feature in front of a round vowel in Germanic. However, this has to do with his hypothesis about only two velar series in the proto-language.

a part of a compound, unlike the simple noun *sъrdьce*.¹⁹ This kind of depalatalization was indeed Proto-Indo-European, as its traces have been found elsewhere, e.g. in Indo-Iranian, cf. Skt. *ghṛ̥ṣu-* ‘cheerful, happy’ vs. *harṣ-* ‘to be delighted, to be excited’, from PIE **ǵʰr̥s-* and **ǵʰers-*, respectively (KLOEKHORST 2011: 268–269). The author considers it to be a case of Weise’s law in Sanskrit, according to which PIE **k̥*, **ǵ* and **ǵʰ* lost their palatal feature before **r*, both syllabic and non-syllabic (KLOEKHORST op. cit.). This is not to be confused with BSl. depalatalization before non-syllabic **r* (and other resonants), which appeared only if the sequence was succeeded by a back vowel, and was presumably an exclusive pre-Balto-Slavic innovation.

5.3. THE SOLUTION. The Balto-Slavic descendants of the PIE root **(s)k̥(e)rdʰ-* are derived from one of the following root variants:

a) the *e*-grade with the *s*-mobile: PIE **sk̥erdʰ-* > Lith. *skeĩdžius*, *skeĩdis* (for Slc. *střóudǎ*, Kash. *strzoda* and Cz. *střída*, see the next section);

b) the *e*-grade without the *s*-mobile: PIE **kerdʰ-* >> PSl. **čerdā* and **čerdь*, Lith. *keĩdžius*, *kerdis*, OPr. *kērdan*;

c) the zero grade without the *s*-mobile: PIE **k̥rdʰ-* > PSl. **k̥rd-* > SCr. *krdo*, Sln. *krđelo*, Kash. *karno* and so on.

Given the rules of PIE depalatalizations we presented in the previous section, it is obvious that the cases a) and c) provide the appropriate phonological environment for depalatalization of palatovelars. Thus, PIE **sk̥erdʰ-* > PIE **skerdʰ-* expectedly and such was the outcome of the zero-grade root **k̥rdʰ-* (> **krdʰ-*) which, as far as we are concerned, underlies PSl. **k̥rd-*. Nevertheless, the shift of **k̥* to **k* in PIE **kerdʰ-*, without the *s*-mobile, was not likely to happen. Therefore, one would expect BSl. **šerd-* (> PSl. **serd-*, Lith. **šerd-*) as its regular outcome. Instead of that, its descendants occur with anlaut *k-*, which forces us to reconstruct BSl. **kerd-*. We believe this **k-* to be analogical, either from the variant with **s-* or from the zero-grade root, where it arose regularly. Accordingly, PIE **sk̥erdʰ-* > PIE **skerdʰ-* (> Lith. *skeĩdžius*) and PIE **k̥rdʰ-* > PIE **krdʰ-*, due to which one finds **k* in BSl. **kerd* (> PSl. **čerd-*, Lith. *keĩdžius*), cf. MEILLET 1894: 294–297; KORTLANDT 1978: 238; VILLANUEVA SVENSSON 2009: 11.

Numerous examples of this analogical extension have already been recognized, like PSl. **ščirь* (Rus. *щирый* ‘genuine’, Pl. *szczery*²⁰ ‘honest, sincere’), Go. *skeirs* ‘clear, evident, plain’, ON *skirr* ‘clear’ (Icel. *skír* ‘bright, pure’), but Cz. *čirý* ‘pure’, Slov. *čirý* ‘id.’; PSl. **s̥jati* ‘shine’, **sinoti* ‘flash’ (SCr. *sjāti*, *sinuti*), all from the (post)IE root **(s)ke(H)i-* (VILLANUEVA SVENSSON 2009: 7). Matasović assumes that “In Croat. *sinuti* ‘flash’ we do not have a reflex of PIE *skeHy* [...] but rather of *keHy*, without *s*-mobile” (2005: 148). Villanueva Svensson states the same: “Slavic *sinoti*, *s̥jati* must then continue a variant without *s*-mobile” (op. cit. 8). Consequently, the Slavic descendants of IE **(s)ke(H)i-* could be divided into three

¹⁹ Cf. also what was claimed for OCS *laskrьdbь* in ESSJa XV: 40, s.v. **laskosъrdь(-jbь)*. The existence of another variant (OCS *laskosrьdbь*) could be important for the discussion and should not be neglected, as it was claimed in ESSJa (loc. cit.) that OCS *laskrьdbь* resulted from haplological shortening of the earlier **laskosъrdь*. In ESJS (403–404, s.v. *laskrьdbь*), both options were taken into consideration.

²⁰ PSl. **ir/*yr* yielded Pl. *er* regularly, cf. PSl. **širokьjbь* ‘wide’ > Pl. *szeroki*, Psl. *syrь* ‘cheese’ > Pl. *ser*, PSl. **sekyra* ‘axe’ > Pl. *siekiera*.

groups: 1) Rus. щирый, Pl. *szczery* (< PSI. *ščirь-jb) < IE *skei-, 2) SCr. *sjāti*, *sinuti* (< PSI. *sɣjati, *sinoti) < IE *kei-, where *k was preserved, 3) Cz. čírý, Slov. čírý (< PSI. *ščirь-jb) < IE *kei-, where anlaut *k is analogical, originating from the variant with the *s*-mobile, like we assumed for BSl. *kerd- << PIE *kerd^h-.²¹

Similar development should also account for PSI. *cěvь 'pipe': Lith. *šeivà* 'bobbin' (KORTLANDT 1978: 238). The *s*-mobile, which is the key for understanding such a phonological relation in Balto-Slavic, is found in OE *scīa* 'shin, leg' (LUBOTSKY 2002: 322–323). For more examples, see KORTLANDT 1978 and VILLANUEVA SVENSSON 2009.

5.4. *S-MOBILE IN SLAVIC?* So far we have not tried to explain the origin of *s*- in northern Lekhitic forms (Slc. *strōyḍā* and Kash. *strzōda*)²² and in the Czech variant *střída*. Since all other Slavic cognates are derived from the PIE root variant without the *s*-mobile, the said forms could potentially be the only confirmation of the PIE initial *s in Slavic (see also the discussion in SP II: 151). Let us now see what the regular reflex of PIE *skerd^h-eh₂-ø (< PIE *skerd^h-eh₂-ø) in Proto-Slavic, Kashubian/Slovincian and Czech would be. As a result of the first PSI. palatalization, *sk would have yielded *šč, as in PSI. *ščitь 'shield' < PIE *skei-to- (DERKSEN 2008: 486), or PSI. *ščene 'puppy' < PIE *sken-ŋ²³ (DERKSEN 2008: 88, 486). Thus, from IE *skerd^h-eh₂-ø one would expect PSI. *ščerdā. The development of PSI. *šč has split the Slavic area in two groups. While the cluster was kept unchanged in some Slavic languages, the others exhibit its simplification to št. Polish is one of the members of the former group (cf. Pl. *szczery* < PSI. *ščiry, Pl. *szczenię* < PSI. *ščene), whereas Czech belongs to the latter group (cf. Cz. *štít* < PSI. *ščitь, Cz. *štěně* < PSI. *ščene).

Like in Polish, PSI. *šč remained unchanged in Kashubian, cf. Kash. *szczeniā* < PSI. *ščene, Kash. *szczëri*, *szczërosc* < PSI. *ščiry (< PSI. *ščirьjb), *ščirostь, and Slovincian, cf. Slc. *ščieḡā* < PSI. *ščene (LORENTZ 1903: 63), or *ščirí*, *ščirosc* (SW: 1152) < PSI. *ščiry, *ščirostь; *ščūkā* (SW: 1154) < PSI. *ščuka 'pike'; *ščipāc* (SW: 1150) < PSI. *ščipati 'pinch'.

Therefore, *szcz-* would be expected in the Kashubian descendant and *šč-* in Slovincian. Nonetheless, situation gets more complicated here owing to the fact that the liquid metathesis would have operated in this instance, which would, with subsequent Lekhitic *przegłos*, have given rise to Lekh. *ščrōda. It would not be so difficult to imagine that the expected *ščrōda was dissimilated to *strōda (> Slc. *strōyḍā*, Kash. *strzōda*). However, it seems that the initial cluster *čř- was reflected as Slc. *stř*, cf. Slc. *střōṽnk* < PSI. *černьkь, and Slc. *střōṽniti* < PSI. *černovь (< PSI. *černovьjb); LORENTZ 1903: 78, 139–140,²⁴ and that it is therefore unnecessary to reconstruct *ščerdā for Proto-Slavic.²⁵

²¹ This is supported by Kortlandt (1978: 238): "The neutralization after initial *s [...] can hardly be doubted. It accounts for such correspondences as [...] Lith. (s)keřdžius, OCS črěda, Go. hairda". It is not, however, explicitly claimed that the plain velar is analogical in the *s*-less forms.

²² Cf. also Pl. dial. *strzoda* (ESSJa IV: 61)

²³ For PIE *-ŋ > BSl. *-in > PSI. -ę, see OLANDER 2010.

²⁴ The other possible outcome of *čř in Slovincian is *tř*, cf. Slc. *třieṽo* < PSI. *červo; LORENTZ loc. cit. To our knowledge, principles of their distribution have not been clarified yet.

²⁵ It appears that R. Derksen (2008: 81) tacitly agreed with this, since he listed Slc. *střōyḍā* as one of the descendants of PSI. *čerdā.

Initial *čř- yielded *tř* or *stř* in Czech, which is akin to the Slovincian state of affairs, cf. Cz. *střep/třep* ‘broken piece of pottery’ < PSŁ. *čerpъ, Cz. *střevo/třevo* ‘intestine’ < PSŁ. *červo, Cz. *střemcha* ‘bird cherry’, OCz. *třemcha* ‘id.’ < PSŁ. *čermъxa (DERKSEN 2008: 82–86). Accordingly, Cz. *střída*, “z nagłosowym s-” (SP II: 150) and *třída* both go back to PSŁ. *čerda.

Still, the phonological explanation we tried to subscribe to does not seem to hold for Kashubian, in which, for Lekh. *čř, we failed to find *strz-*, cf. Kash. *trzón*, *trzónk* < PSŁ. *černъ, *černъkb ‘stem’.²⁶ It is, however, of utmost importance to emphasize that the variant without *s-* was found in Kash. (*třóda* [sic!]), as well (SP II: 150).

If one hence did not accept the phonological explanation for *s-* in Kash. *strzóda*, it may still be possible to account for its origin by assuming a derivate from the prefixed verb *sъ-čerđiti. This explanation cannot be completely proven right, though, as no descendants of PSŁ. *sъčerđiti (which would presumably be reflected as Kash. *strzodzēc [?]) are found in Kashubian.

Since the evidence seems to be insufficient, we would rather conclude that there are no Slavic reflexes of the Indo-European root with *s-.

6. RELATIVE CHRONOLOGY. If our assumption is correct, the root underlying SCr. *krd(o)* got its initial *k already in the IE period, when the depalatalization in the variant with *r had taken place. Besides the fact that its results are found outside of Balto-Slavic, *k > *k before *r must have been an early innovation from the point of view of the well-known BSL. sound developments. Ultimately, it must have appeared before BSL. shift of *R̥ to *iR/*uR. Namely, if the palatalization had been retained in this root, it would have precluded the rise of BSL. *ur from PIE *r̥ (SHEVELOV 1964: 87). Moreover, if PIE *R̥ was preceded by a velar stop, the *u-reflex in Balto-Slavic appears more frequently than *iR (VAILLANT 1950: 171). The problem has more recently been dealt with by Matasović (2004), who reached the conclusion that the *u-reflex was in fact expected after velars (op. cit. 340).

From BSL. *kurd-, one would expect PSŁ. *kurd-, which explains the absence of palatalization in SCr. *krd(o)*. If the palatalization had operated, it would have yielded SCr. *crd(o), cf. SCr. *crv* ‘worm’ < PSŁ. *čbrvъ, SCr. *črta* ‘line’ < PSŁ. *čbrta.

7. CONCLUSION. Given the presented arguments, we propose that *k* in SCr. *krdo*, *krdar*, *krdarica*, *krdnica*, *krđiti*, *krđelo*, Sln. *krđelo*, Mcd. *κρδαρ*, Cz. dial. *krđel’*, OCS *kъrdělъ* (and so on) is a result of PIE depalatalization of palatovelars before *r̥. In PSŁ. *čerda and *čerdъ, we are dealing with an analogical plain velar. It is not really difficult to see the motivation for this leveling, since two out of three outcomes of the root under discussion regularly acquired the initial plain velar. The said analogy eliminated the alternation between anlaut consonants in a group of semantically related words.

According to this view, not all reflexes in Balto-Slavic are phonemically regular, but none of them are unexpected. Such development was confirmed in KORTLANDT 1978 and, more recently, in VILLANUEVA SVENSSON 2009, where the author emphasizes the importance of the *s*-mobile for reshaping consonant alternations with the descendants of PIE velars in Balto-Slavic. However, BSL. *(s)k(e)rd- has not been taken into account there. This solution is alternative to the one presented by Lubotsky (2001).

²⁶ Cf. Rus. *чреп* (ESSJa IV: 69) and Sln. *črpen* (PLETERŠNIK 1894: 110).

SYMBOLS

- * unattested form
- > *regularly yields*
- < *regularly descended from*
- >> *irregularly yields*
- << *irregularly descended from*
- *yields by borrowing*

ABBREVIATIONS

- Alb. Albanian
- Arm. Armenian
- Av. Avestan
- BSl. Balto-Slavic
- Cz. Czech
- Čak. Čakavian
- dial. dialectal
- Go. Gothic
- Gr. Greek
- Icel. Icelandic
- IE Indo-European
- IIr. Indo-Iranian
- Kash. Kashubian
- Lat. Latin
- Latv. Latvian
- LAv. Late Avestan
- Lekh. Lekhitic
- Lith. Lithuanian
- Mcd. Macedonian
- MW Middle Welsh
- NŠtok. Neo-Štokavian
- OCS Old Church Slavonic
- OCz. Old Czech
- OE Old English
- OHG Old High German
- ON Old Norse
- OP Old Persian
- OPl. Old Polish
- OPr. Old Prussian
- PGm. Proto-Germanic
- PIE Proto-Indo-European
- PIIr. Proto-Indo-Iranian
- PSl. Proto-Slavic
- Pl. Polish
- Rus. Russian
- SCr. Serbo-Croatian
- Skt. Sanskrit
- Slav. Slavic
- Slc. Slovencian
- Sln. Slovene
- Slov. Slovak
- Štok. Štokavian
- US Upper Sorbian

SOURCES

- BARTHOLOMAE, Christian. *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner, 1904.
- BEEKES, Robert. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden – Boston: Brill, 2010.
- BELIĆ, A. Zametki po čakavskim govoram. *Izvěstija Otdělenija russkago jazyka i slovesnosti* 14/2 (1909): 181–266.
- DANIČIĆ, Đuro. *Srpski akcenti*. Beograd–Zemun: Grafički zavod Makarije a.d., 1925.
- DERKSEN, Rick. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill, 2008.
- DERKSEN, Rick. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill, 2015.
- ERHJ: *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* (ur. Ranko Matasović), 1–. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016–.
- ERHSJ: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslovenského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.
- ESSJa: *Etimologičeskij slovar' slovjanskix jazykov* (pod red. O. N. Trubačeva), 1–. Moskva: Izdatel'stvo Nauka. 1974–.
- EWAia: Manfred Mayrhofer. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen* (I–II). Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1992–1996.
- FRAENKEL, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* (I–II). Heidelberg – Göttingen: Carl Winter Universitätsverlag – Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.
- GLUHAK, Alemko. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec, 1993.
- IEW: Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* (I–II). Bern – München: Francke Verlag 1959–1969.
- JURIŠIĆ, Blaž. *Rječnik govora otoka Vrgade uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima. II dio: Rječnik*. Zagreb: JAZU, 1973.
- KENT, Roland G. *Old Persian. Grammar. Texts. Lexicon*. New Haven – Connecticut: American Oriental Society, 1950.
- KEWA: Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen* (I–IV). Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag 1956–1980.
- KROONEN, Guus. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden – Boston: Brill, 2013.
- KSR: Dušan-Vladislav Pažderski, Hana Makurat. *Kašupsko-srpski rečnik*. Beograd – Gdanjsk: Alma – Pracownia Leksikografii i Normalizacji Językowej, 2017.
- LIV: Helmut Rix, Martin Kümmel et al. *Lexikon der Indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2001.
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha: Academia, 1968.
- MATASOVIĆ, Ranko. *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden – Boston: Brill, 2009.
- PEŽ: Mažiulis, Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. <<http://www.prusistika.flf.vu.lt/paieska/paieska/>> 30.6.2018.
- PLETERŠNIK, Maks. *Slovensko-nemški slovar*. I–II. V Ljubljani: Založilo in na svetlo dalo Knezoškofijstvo, 1894–1895.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–VI. Novi Sad: Matica srpska, 1967–1976.
- RSA: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, 1–. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1959–.
- SNOJ, M. *Slovenski etimološki slovar*. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- SP: *Slownik prasłowiański* (pod red. Franciszeka Sławskiego), 1–. Wrocław etc. 1974–.
- SW: Friedrich Lorentz. *Slovintisches Wörterbuch*, I–II. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1908–1912.
- TOPOROV, V. N. *Prusskij jazyk. Slovar' I–K*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1980.
- VUK 1818: Vuk Stefanović. *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*. Wien: bei den P. P. Armeniern, 1818.
- VUK 1852: Vuk Stef. Karadžić. *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*. U Beču: u štampariji jermenskoga namastira, 1852.

REFERENCES

- BOGARYREV, Konstantin K. *Akcentuacija severoleksikx govoroŭ s istoričeskoj točki zrenija*. München: Verlag Otto Sanger.
- CARLTON, Terence. *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*. Columbus: Slavica Publishers, 1991.
- DERKSEN, Rick. *Metatony in Baltic*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi, 1996.
- DRONOVA, L. P. Genetičeskie svjazi slav. *čerda: semantičeskaja rekonstrukcija. *Rusin* № 3, 41 (2015), 183–190.
- ILLIČ-SVITYČ, Vladislav M. *Imennaja akcentuacija v baltijskom i slavjanskom. Sud'ba akcentuacionnyx paradigm*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1963.
- IVIĆ, Pavle. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Celokupna dela Pavla Ivića, tom II. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- KLOEKHORST, Alwin. Weise's Law: Depalatalization of Palatovelars before *r in Sanskrit. *Indogermanistik und Linguistik im Dialog*. Wiesbaden: Reichert Verlag, 2011.
- KORTLANDT, F. H. H. *Slavic Accentuation. A Study in Relative Chronology*. Lisse/Netherlands: The Peter de Ridder Press, 1975.
- KORTLANDT, Frederik. I.-E. Palatovelars before Resonants in Balto-Slavic. Jacek Fisiak (ed.). *Recent Developments in Historical Phonology*. The Hague – New York: Mouton, 1978. <<https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/1853>> 13.12.2017.
- KORTLANDT, Frederik. Three Problems of Balto-Slavic Phonology. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 22/2 (1979): 57–63.
- KORTLANDT, Frederik. Od praindoevropskog jezika do slovenskog (fonološki razvoj). [translated by Pavle Ivić] *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 32/2 (1989): 41–58.
- KORTLANDT, Frederik. From Proto-Indo-European to Slavic. *Journal of Indo-European Studies* 22 (1994). <www.kortlandt.nl> 13.12.2017.
- KORTLANDT, Frederik. From Serbo-Croatian to Indo-European. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 51 (2005). <www.kortlandt.nl> 13.12.2017.
- KORTLANDT, Frederik. On Derksen's Law and Related Issues. *Baltistica* XLVII/1 (2012): 5–14.
- KORTLANDT, Frederik. Palatovelars before Syllabic Resonants: Another Look. *Baltistica* XLVII/1 (2013): 13–17.
- LORENTZ, Friedrich. *Slovinzische Grammatik*. St. Peterburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1903.
- LUBOTSKY, Alexander. Reflexes of Proto-Indo-European *sk in Indo-Iranian. *Incontri linguistici* 24 (2001): 25–57.
- LUBOTSKY, Alexander. The Indo-Iranian Word for 'Shank, Shin'. *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 122, No. 2, *Indic and Iranian Studies in Honor of Stanley Insler on His Sixty-Fifth Birthday* (Apr. – Jun., 2002): 318–324.
- MATASOVIĆ, Ranko. The Proto-Indo-European Syllabic Resonants in Balto-Slavic. *Indogermanische Forschungen* 109 (2004): 337–354.
- MATASOVIĆ, Ranko. Toward a Relative Chronology of the Earliest Balto-Slavic Sound Changes. *Baltistica* XL/2 (2005): 147–157.
- MATASOVIĆ, Ranko. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- MEILLET, Antoine. De quelques difficultés de la théorie des gutturales indo-européennes. *Memoires de la Société de linguistique de Paris* 8 (1894): 279–304.
- OLANDER, Thomas. *Balto-Slavic Accentual Mobility*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009.
- OLANDER, Thomas. Proto-Indo-European Final Nasals in Slavic. *Scando-Slavica* 56/1 (2010): 84–98.
- PRONK-TIETHOFF, Saskia. *The Germanic Loanwords in Proto-Slavic*. Amsterdam – New York: Rodopi, 2013.
- RINGE, Donald. *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic. A Linguistic History of English, Volume 1*. Oxford: University Press, 2006.
- RINKIEVIČIUS, Vytautas. *Prūsų kalbos kirčiavimo sistema*. Doktoro disertacija. Vilnius: Universitetas Vilniaus, 2009.
- SHEVELOV, George. *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1964.
- STANKIEWICZ, Edward. *The Accentual Patterns of the Slavic Languages*. Stanford: Stanford University Press, 1993.

- VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves. Tome I, Phonétique*. Lyon: IAC, 1950.
 VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves. Tome IV, La formation des noms*. Paris: Éditions Klincksieck, 1974.
 VILLANUEVA SVENSSON, Miguel. Indo-European *sk in Balto-Slavic. *Baltistica* XLIV/1 (2009): 5–24.

Аљоша Миленковић

СХ. КРД(О)

Резиме

Сх. крд(о) обично се изводи из пие. *kr̥dʰ-, варијанте корена *skerdʰ- без мобилног *s-, у нултом превоју. Одсуство сатем рефлекса у овом примеру објашњава се депалатализацијом пред слоготворном ликвидом. Пие. корен *kerdʰ-, на који се свде псл. *čerda и *čerďъ, не испуњава ни један познати услов за губитак палаталности, те је за велар у овој коренској варијанти неопходно претпоставити да је аналошког порекла, што би додатно могло бити поткрепљено чињеницом да је трећа коренска варијанта посведочена у балтословенском – *skerd- (< пие. *skerdʰ-), одражена у лит. *skeĩdžius*, *skeĩdis*, такође била по правилу изложена депалатализацији. Оваква аналошка уопштавања посведочена су многим другим примерима из балтословенског. Алтернативно решење би могла представљати теза о непостојању палатовелара у овом корену, предложена на основу одраза у индоиранском.

Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
 (студент основних студија)
 Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
aljosa97milenkovic@gmail.com

(примљено: 21. марта 2018;
 прихваћено: 26. октобра 2018)

Владимир Поломац
Татјана Катић
Срђан Катић

АНТРОПОНИМИЈА ГОРЊЕГ И СРЕДЊЕГ ПОНИШАВЉА У XVI ВЕКУ (ПРЕМА ДЕФТЕРУ СОФИЈСКОГ САНЦАКА ИЗ 1571. ГОДИНЕ)*

Поред упућивања на најважније методолошке проблеме у вези са ономастичким истраживањима османско-турских пописних дефтера, у раду се на материјалу дефтера Софијског санцака (1571. год.) истражују најважније одлике личних имена Горњег и Средњег Понишавља у XVI веку. Посебност мушког именослова овог подручја у односу на суседне области огледа се у већој заступљености хришћанских имена (око 55%) у односу на словенска (око 45%), у присуству имена типа *Џуца*, *Џоца*, *Џура*, *Џора*, *Џурца*, затим мањој продуктивности основа *рад-* и *вук-/влк-* (посебно ове друге), као и продуктивнијој употреби суфикса *-ке* и *-чо*. Поред личних имена са фонетизмом /џ/, у дефтеру се налазе и друге потврде за карактеристичне језичке одлике ове области (присуство вокалног /л/ и /л/ на крају слога).

Кључне речи: ономастика, мушка лична имена, женска лична имена, Торлак, Пиротски кадилук, XVI век, османски дефтери.

In addition to indicating the most important methodological problems related to onomastic research of the Ottoman-Turkish *defters* (cadastral surveys), this paper researches the characteristics of proper nouns (personal names) in Gornje and Srednje Ponišavlje in the 16th century, based on the material of the *defter* of the Sofia Sanjak (1571). The special quality of the male names in this territory as compared to the neighboring area is reflected in a higher presence of Christian names (around 55%) as related to Slavic ones (around 45%), in the presence of names like *Džudža*, *Džodža*, *Džura*, *Džora*, *Džurdža*, and in the reduced productiveness of the roots *rad-* and *vuk-/vlk-* (especially the latter), and the more productive use of the suffixes *-ke* and *-čo*. Along with personal names with the phonetism /dž/, the defter also contains other confirmations of the characteristic features of this area (the presence of the vowel form /l/ and /l/ at the end of a syllable).

Keywords: onomastics, male personal names, female personal names, Torlak, the *kaza* of Piro, 16th century, Ottoman *defters*.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1.1. Од изворишта испод врха Ком на Старој планини до ушћа у Јужну Мораву, Нишава тече кроз композитну долину у којој се наизменично смењују клисуре и котлине. У горњем и средњем току налазе се Годечка, Димитровградска, Пиротска, Ђурђевопољска и Белопаланачка котлина. Њихово шире подручје у прошлости било је познато под једним обласним називом – Торлак¹.

* Рад је урађен у оквиру научних пројеката *Историја српског језика* (бр. 178001) и *Од универзалних царства ка националним државама: друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (бр. 177030), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Торлак је назив за област, али такође и становника, крајњег северозападног дела Старе планине. На бугарској страни, Торлак обухвата подручје од Белоградчика до Берковице

О засебним предеоним целинама или појединим насељима на овом простору урађене су бројне антропогеографске и етнографске студије². Данас располажемо и великим бројем студија у којима су говори Горњег и Средњег Понишавља били предметом истраживања са аспекта дескриптивне дијалектологије или ареалне лингвистике³. Ономастичке студије посвећене овом простору углавном су биле усмерене на проучавање савремене топонимије⁴, док малобројне антропономастичке студије доносе узорке система личних имена из XIX и XX века⁵. Средњовековна антропонимија и топонимија Горњег и Средњег Понишавља остала нам је недовољно позната будући да средњовековни ћирилски споменици не доносе много података о овом простору, највише због његовог рубног положаја, на периферији или изван граница српске средњовековне државе. С друге стране, обиман ономастички материјал садржан у опширним османско-турским катастарским пописима овога краја до данас није ни објављен, а камоли истражен⁶. Стога се у предмету нашега рада налази истраживање система личних имена Горњег и Средњег Понишавља у XVI веку, на материјалу пописног дефтера Софијског санџака из 1571. године⁷. Приликом избора управо овог пописног дефтера руководили

(KRSTIĆ 2015), док се на српској страни спушта до леве обале Нишаве, не обухвата Лужницу, али се пружа до Знепоља, укључујући слив Јерме. Источна граница Торлака иде линијом Берковица–Губеш–Драгоман, а западна линијом Сињац–Кална (Књажевачка); област Беле Паланке не припада Торлаку (Живковић 1994: 24).

² Без претензија на библиографску исцрпност, овде упућујемо само на значајније антропогеографске и етнографске радове: Костић 1954; 1970; Видановић–Сазда 1955; 1960; Ћирић – Живковић 1974; Петровић 1997; Цветковић 2001.

³ Преглед истражености дају Ћирић 1999: 32–38; 2006: 13–27.

⁴ Најзначајније студије представљају: Стојков 1960; Чолева–Димитрова 2002; Златковић 2006; Ћирић 1997; 2006.

⁵ В. Живковић (1994: 52–117) је на основу матичних књига црквене општине Крупац (1878–1913) и делом нешто старије грађе (натписи са старих надгробних споменика и фрагменти турског пописа војничких баштина из 1606. године (посредно преко Ћирић 1979)), саставио речник личних имена (укупно 812 имена, 576 мушких и 236 женских) рођених до октобра 1878. године. Љ. Ћирић (1997: 272–322, 326–334) доноси грађу сакупљену осамдесетих година прошлога века из десет насеља белопаланачке општине: Бела Паланка, Вргудинац, Долац, Моклиште, Мокра, Пајез, Сињац, Тамњаница, Црвена Река и Шљивовик.

⁶ Катастарски османски пописи (*tapu tahrir defterleri*) састављени су на нивоу санџака, великих војно-управних јединица Османског царства. Горње и Средње Понишавље је за све време османске управе припадало Софијском санџаку, односно Пиротском кадилуку (*kaza-i Şehirköy*), као судско-административној јединици. У XVI веку Пиротски кадилук обухватао је преко 400 села на територији данашње Србије и Бугарске. Пружао се од Ниша и Књажевца на западу до Алдомироваца на истоку. Покривао је поречје Нишаве и њених притока Јерме и Коритнице, као и Знепоље и околину Брезника (Катић – Амедоски 2010). За ову област сачувано је девет опширних катастарских пописа (пописних дефтера): три су недатирана, три припадају времену султана Сулејмана I (1520–1566) и Селима II (1566–1574), док су три прецизно датирана годинама: 1525, 1544. и 1571. Осам пописа чува се у Архиву Председништва Владе у Истанбулу, а један у Архиву Главне дирекције тапија и катастра у Анкари (370 NUMARALI 2001: 25–26; Işık и др. 2012: 84). Ниједан од поменутих, изузетно вредних пописних дефтера Софијског санџака, до данас није објављен. Од објављене османске грађе, антропониме са подручја некадашњег Торлака садрже само дефтер војничких баштина из 1606. године (Михайлова – Велков 1974: 230–244), који бележи 295 лица и дефтер Пиротског кадилука из 1581. године у коме је заведено 380 лица (Катић – Амедоски 2012).

⁷ Дефтер се чува у горенаведеном истанбулском архиву (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, даље БОА) у серији Tapu Tahrir defterleri (даље TD) под бројем 492.

смо се следећим разлозима: а) рукопис је датиран, па га је могуће поредити са другим пописним дефтерима суседних области сачињеним у исто време – Смедеревским, Крушевачким и Ћустендилским (уп. БОА, TD 517; БОА, TD 567; Соколоски – Стојановски 1980–1985), б) за разлику од других датираних дефтера Софијског санџака (из 1525. и 1544. године) дефтер из 1571. године има мање физичких оштећења, а писан је и лепшим рукописом и писаљком која не разлива мастило, што омогућава прецизнију транскрипцију османског записа, а евентуалне грешке смањује на минимум.

1.2. Истраживачки корпус сачињен је од имена становника 95 насеља са подручја Горњег и Средњег Понишавља (83 насеља на територији данашње Србије и 12 насеља на територији данашње Бугарске⁸), укључујући и хришћане Пирота, као и неколико насеља северозападно од Беле Паланке. Муслиманска антропониимија није разматрана јер сва три датирана пописна дефтера Софијског санџака, изузев у Пироту и неколицини околних села, не региструју постојање муслиманског становништва. Укупно је уписано око 6800 имена, од тога 126 женских (имена удовица). Мушкарци су најчешће заведени под личним именом и патронимом, а жене (удовице) само под личним именом.

Основни циљ истраживања представља утврђивање најважнијих структурних и семантичких одлика забележених личних имена. Резултати истраживања поређени су са системима личних имена других пописних дефтера (према Пешикан 1982; 1986; Грковић 2001; према нашој објављеној грађи (Катић 2010), али и према нашој необјављеној грађи из Смедеревског санџака и Нишког кадилука), као и са системима личних имена средњовековних повеља (најчешће према Грковић 1983; 1986) и поменика (према Новаковић 1875; Стојановић 2013а; 2013б; Поломац 2010; 2015; 2017; 2018; Цибранска-Костова 2015а). С обзиром на могућност поређења са грађом коју доносе Живковић 1994: 52–117 и Ћирић 1997: 272–322, 326–334, посебан циљ рада представља утврђивање путева историјског развоја антропониимије XVI–XIX века на овоме подручју. Поређење антропониимијских система у српским и бугарским насељима са обе стране данашње државне границе предузето је са циљем утврђивања структурних сличности и разлика.

2. ОСМАНСКИ ПОПИСНИ ДЕФТЕРИ КАО ОНОМАСТИЧКИ ИЗВОРИ

2.1. Основни методолошки проблем истраживања представља чињеница да се старосрпска имена забележена у пописним дефтерима не могу увек прецизно и поуздано прочитати, што је условљено специфичном структуром арапског писма и његовом употребом за старосрпски језик. На основу радова М. Пешикана, који се питањем употребљивости пописних дефтера за ономастичка истраживања бавио у неколико наврата (најдетаљније у Пешикан 1981: 91–108; као и у Пешикан 1982: 63–67; 1986: 6–7), као и на основу нашег искуства у приређивању и истраживању пописних дефтера (уп. само Катић

⁸ Истраживањем су обухваћена и села са територије данашње Бугарске будући да су у XVI веку припадала административној области Пиротског кадилука, као и с обзиром на добро познате структурне сличности међу дијалектима са обе стране границе (уп. Ивић 1985²: 119–120).

– Амедоски 2010; Катич 2010; Јовановић и др. 2017), овде упућујемо само на најважније проблеме транскрипције личних имена: а) арапско писмо нема одговарајуће знакове за старосрпске фонеме /ћ/, /ђ/, /љ/ и /њ/, већ уместо њих користи меко *к* (*кеф*, *ك*) за /ћ/ и /ђ/ и *л* (*лам*, *ل*) и *н* (*нун*, *ن*) за /љ/ и /њ/⁹; б) за означавање крајњег вокала /а/ и /е/ користи се исти знак – *хе* (*ه*); в) фонеме /б/, /н/, /п/, /т/, /с/ и /ј/ (односно дуго /и/) обележавају се истим или врло сличним знаком само са различитим бројем и распоредом дијакритичких тачака (*ب ي ث ت پ ن*); г) једним знаком са различитим бројем дијакритичких тачака означавају се и /р/, /з/ и /ж/ (*ر ز ج*), затим /х/, /ц/, /ч/ и /џ/ (*ح ج ح ج*), као и /с/ и /ш/ (*ش س*); д) једним знаком (*вав*, *و*), обележава се /в/, као и дуги вокали /у/ и /о/, а сви кратки вокали обележавају се само дијакритичким знацима (*ـ ـُ ـِ*). Како писари пописних дефтера приликом бележења личних имена обично не користе дијакритичке тачке нити знаке за обележавање кратких вокала¹⁰, приликом транскрипције личних имена долази до бројних проблема, од којих се неки могу решити ослањањем на дијалекатске одлике подручја на кога се попис односи или на потврде посведочене у другим изворима из предтурског и турског периода, ћирилским и латинским. Ослањањем на дијалекатске податке, фонолошки и морфолошки хабитус личних имена из пописних дефтера уместо потврде за историјски развој тако неретко може представљати само пројекцију савременог дијалекатског стања на прошлост.

2.2. Наведени методолошки проблеми одразили су се и у нашем истраживању тако што су нам ограничили извођење закључака у неколико битних сегмената анализе личних имена.

Будући да се за означавање крајњих вокала /а/ и /е/ користи знак *хе* (*ه*), дефтер не представља довољно поуздан извор за питање творбене структуре мушких хипокористика. У ослонцу на материјал В. Живковића (1994: 57) који показује да се на простору Торлака у XIX веку углавном употребљавају мушки хипокористици изведени суфиксом *-а*, док су на простору Знепоља уобичајене варијанте са суфиксом *-е*, а на истоку са *-о*, овакве смо примере углавном транскрибовали са суфиксом *-а*: *Мала*, *Тоџа*, *Цона*, итд. Изузетак представљају лична имена *Дане* и *Пене*, која у овом облику бележи В. Живковић (1994: 71, 95–96) у XIX веку, као и име *Раде* које се јавља само у селима на западном рубу (села Голеш у Бугарској и Радејна у близини Димитровграда) или изван Торлака (села Клисурсица (Клисура) и Тихоловац (Теловац) код Беле Паланке). Османски писар је једино код мушког хипокористика *Миле/Мила* направио разлику при писању завршног вокала – поред знака *хе* (*ه*), користи и знак *елиф* (*ل*), који се на крају речи увек изговара као *а*.

Затамњено остаје и питање евентуалног присуства суфикса *-оја* у личним именима типа *Боџоја*, *Видоја*, забележеним на простору Горњег и Средњег Понишавља у XIX и XX веку (уп. Живковић 1994: 63; Ћирић 1997: 331). Пошто су оваква имена у нашем дефтеру углавном бележена у селима западно

⁹ Понекад писари користе *лам* и *нун* у комбинацији са *јејџом* (*ي*) – *лј* (*ل*) односно *нј* (*ن*), да би означили /љ/ и /њ/, међутим, у овом дефтеру то није случај.

¹⁰ У нашем попису су, изузетно, нека имена написана са дијакритичким тачкама, вероватно зато што су писару звучала неуобичајено (*Малеша*, *Нина*) или да би се разликовала од знатно фреквентнијих имена (*Неџа*, *Неџо*, *Нена* према фреквентном *Пеџа*, *Пеџо*, *Пеја*).

од Пирота, у околини Беле Паланке¹¹, претпоставили смо да је вероватније читање са суфиксом *-оје*: *Браноје*, *Брајоје*, итд.

Лична имена у којима се пре завршног *хе* налази меко *кеф* (كف) транскрибована су са суфиксом *-ке*: *Милке*, *Рајке*, *Којке*, *Сѣајке*, итд., док су она са тврдим *каф* и *хе* (قه) транскрибована са суфиксом *-ка*: *Милка*, *Јојка*, *Пројка*, итд. Суфикс *-ко* се у нашем дефтеру уобичајено бележи комбинацијом *каф+вав* (قو). Његово бележење помоћу комбинације *кеф+вав* (كو) могло би упућивати на палатални изговор стсрп. /к/, што би значило да су писари на терену могли чути и *Недељко* (ندلقو) и *Недељхо* (ندلقو)¹². Како не можемо бити сигурни да су се пописивачи на терену увек доследно придржавали принципа „бележи како чујеш”¹³, у раду смо се определили за доследно транскрибовање суфиксом *-ко*.

Будући да арапска графика не познаје посебне графеме за словенске фонеме /љ/ и /л/, већ их обе обележава графемом *лам* (ل), питање фонетске диференцијације личних имена типа *Васиљ*/*Васил* остало је изван разматрања. Пошто су узорком обухваћена углавном села на територији данашње Србије у оваквим случајевима увек је транскрибовано *Васиљ* (а не *Васил*), *Недељко* (а не *Неделко*), итд.

Изван разматрања остаје и питање изговора личних имена *Пејџар*/*Пејџр* и *Димџар*/*Дмиџар* на истраживаном простору будући да се ова имена у нашем дефтеру, као и у другим османским дефтерима, редовно бележе у форми типизираних записа *Пејџре* и *Димџре*.

Једнозначно читање одређеног броја записа није било могуће чак ни поређењем са стањем других средњовековних антропонимијских основа, као ни са расположивим узорцима личних имена из XIX и XX века. Унутар ове групе записа издвајају се најпре они чије различито читање не утиче битно на нашу анализу будући да су у питању лична имена унутар основа истог порекла: тако се не могу поуздано разликовати имена са словенским основама *брај-*/*брај-*: *Браја*/*Брана*, *Брајо*/*Брано*, *Браној*/*Брајој*, *Браноје*/*Брајоје*, *бој-*/*ној-*: *Боја*/*Ноја*, *деј-*/*ден-*: *Дејко*/*Денко*, *сѣај-*/*сѣан-*: *Сѣаја*/*Сѣана*, *Сѣајке*/*Сѣанке*, *Сѣајче*/*Сѣанче*, *Сѣајо*/*Сѣано*, *Сѣајча*/*Сѣанча*, *Сѣајчо*/*Сѣанчо*, као ни имена са словенским суфиксима *-ојел-*/*-ојла*: *Драџоје*/*Драџојла*; исти се проблем огледа и у малобројним основама личних имена хришћанског порекла: *јан-*/*јај-*: *Јанке*/*Пајке*, *јан-*/*јан-*: *Јанча*/*Панча*, *Јанчо*/*Панчо*, *мај-*/*ман-*: *Мајо*/*Мано*, *јај-*/*јан-*/*јан-*/*јањ-*: *Паја*/*Пана*/*Јана*/*Јања* или *Пајо*/*Пано*/*Јано*, *џуц-*/*џоц-*: *Џуца*/*Џоца*. Могућност различитог читања једног броја записа онемогућава нам утврђивање прецизног односа словенских, хришћанских и осталих имена: тако се не могу поуздано разликовати имена са основом *бој-*/*јој-*: *Бојке*/*Јојке*, *бош-*/*џош-*: *Бошко*/*Тошко*, *брај-*/*бран-*/*џрај-*: *Брајко*/*Бранко*/*Џрајко*.

¹¹ Наведена имена забележена су у 31 селу, од којих се њих 19 налази западно од Пирота.

¹² Уп. *Недељко* у Ћирић 1997: 277.

¹³ Начини записивања имена углавном нису били стандардизовани, нпр. лично име *Игњаш* бележено је у облицима *Икнад*, *Икнаш*, *Игнад*, а *Драџан* као *Драџан* и *Дираџан*. С друге стране, не можемо рећи да се пописивачи нису трудили да што верније запишу облик имена, па су тако међу бројним носитељима имена *Џура*, *Џора*, *Џурка*, *Џуро*, и сл. уочили ретке појединце који су се представили као *Ђура* и *Ђурђо* и различито их записали: уп. *Џура* (جور) и *Ђура* (دوره).

Бранко/Трајко, даб-/дај-/дан-: Даба/Даја/Дане, Дабо/Дајо/Дано, неш-/їеш-: Неша/Пеша, Нешо/Пешо, њеј-/нен-/неј-/їен-: Пеја/Нена/Неја/Пене, Пејо/Нено/Нејо/Пено, Пејча/Ненча/Нејча/Пенча, Пејчо/Ненчо/Нејчо/Пенчо, њеј-/їеј-/ник-/неј-/нен-: Пејко/Пејко/Нико/Нејко/Ненко или цон-/цун-: Цона/Цуна. С обзиром на то да се у српским поменицима XVI века лична имена Пејо, Пеја и Пејко (хибридне творенице од основе имена хришћанског порекла и словенског суфикса) бележе у великом броју примера (Поломац 2015: 343; 2017: 114), може се претпоставити да се у највећем броју случајева налазе и у нашем дефтеру иза веома фреквентних записа Пејо/Нено/Нејо/Пено (x338), затим Пеја/Нена/Неја/Пене (x204), као и Пејко/Пејко/Нико/Нејко/Ненко (x152)¹⁴.

3. КАРАКТЕРИСТИКЕ АНТРОПНИМИЈЕ

3.1. Специфичности арапске графици које су условиле различите могућности читања записа личних имена (уп. претходну тачку) отежавају нам прецизно дефинисање истраживачког корпуса (укупног броја различитих личних имена), као и прецизне статистичке односе унутар њега. Искључујући из ексцерпције облике присвојних придева од личних имена, идентификовали смо укупно око 510 посебних мушких имена са око 6350 потврда и 73 женска имена са 125 потврда. Број посебних мушких имена свакако је био и нешто већи будући да смо записе који су се могли читати на више начина за потребе статистичке анализе посматрали као једно име.

3.2. Унутар овако дефинисаног корпуса мушких имена, словенска имена истичу се већом разноврсношћу у односу на хришћанска (око 60% словенских према 30% хришћанских мушких имена рачунајући појединачна имена), док се хришћанска имена истичу већом заступљеношћу (око 55% хришћанских према 45% словенских мушких имена рачунајући укупан број потврда). Овакви односи мушких имена словенског и хришћанског порекла начелно одговарају стању забележеном на знатно мањем узорку у досад испитаним српским поменицима XVI века¹⁵. Поређење са досад анализираним дефтерима XV и XVI века из српских јужних крајева упућује на нешто другачије резултате. Процентуални однос словенских и хришћанских мушких имена варирао је зависно од области, али у XV веку удео хришћанских имена у укупном корпусу није прелазео трећину. Тако се у насељима пописаним 1455. године у оквиру области Бранковића (односно у области Вучитрнског санџака) бележи око 23% хришћанских имена (према Грковић 2001: 619), док се у области Метохије према попису из 1485. године овај број пење до 30% у области Дечана (Скадарски санџак), односно 31% у области Алтина (уп. Јовановић и др. 2012: 282–283). С друге стране, удео хришћанских имена у области Плава и Полимља знатно је нижи и износи око 19% укупног броја

¹⁴ Иако се лично име *Никола* у различитим средњовековним изворима налази увек међу најфреквентнијим мушким именима, од њега изведени хипокористици нису ни тако разноврсни ни тако фреквентни као што је случај са хипокористичима од хришћанског имена *Пејшар*.

¹⁵ Удео хришћанских имена у Поменику непознатог манастира Липљанске епископије, Дечанском поменику и Водичничком поменику износи око 57% укупног броја потврда (уп. Поломац 2010: 228–229; 2015: 344; 2017: 113).

потврда (уп. Јовановић и др. 2012: 282–283). Временом хришћанска имена стичу већу популарност, па се тако, за нешто мање од века, у Полимљу, односно у области Бихора, проценат њихових носилаца попео на 22% (уп. Катић 2010: 429–549). У околини Новог Пазара, односно у нахији Трговиште у Призренском санцаку, регистровано је 1571. године 27% пореских обвезника који су носили имена преузета из хришћанског календара, док их је у нахији Призрен било око 57% (уп. Катић 2010: 34–156, 275–419).

Висок проценат хришћанских имена у истраживаним српским поменицима XVI века доводили смо у вези са социјалним статусом њихових носилаца (властеоски сталеж и становници градских и привредних центара) (уп. Поломац 2010: 229; 2015: 344; 2017: 114). Висока фреквенција хришћанских имена у нашем дефтеру вероватно је условљена повољним географским положајем Понишавља и развијеном мрежом саобраћајних веза, при чему посебно треба истаћи значај језичких контаката дуж најважније европске саобраћајнице Византијског, касније Османског царства (Цариградски друм – *via militaris*).

Већу заступљеност имена хришћанског порекла добро илуструје и списак десет најфреквентнијих имена у дефтеру, у коме се изузев словенског имена *Сѣојан* (x382) (најфреквентније у целом корпусу), срећу само имена хришћанског порекла: *Никола* (x241), *Јован* (x220), *Пејџре* (184), *Јова* (157), *Димитре* (154), *Тодор* (151), *Илија* (144), као и већ поменути записи *Пејо/Нено/Нејо/Пено* (x338), *Пеја/Нена/Неја/Пене* (x204) и *Пејко/Пејџко/Нико/Нејко/Ненко* (x152), за које смо претпоставили да у највећем броју примера одражавају имена *Пејо*, *Пеја* и *Пејко*.

3.3. Међу хришћанским именима издвајају се најпре библијска или календарска имена позната и из других средњовековних извора: *Аврам* (x7), *Давид* (x9), *Данил* (x1), *Јаков* (x13), *Лазар* (x16), *Мајџеј* (x16), *Мајџеја* (x1), *Тома* (x3); *Андреја* (x9), *Васиљ* (x4), *Дамјан* (x27), *Димитре* (x154), *Димитриј* (x24), *Иван* (x4), *Игњај* (x17), *Илија* (x144), *Јован* (x220), *Косѣадин* (x9), *Кузма* (x19), *Кузман* (x1), *Лука* (x5), *Марко* (x69), *Марџин* (x1), *Менојил* (x1), *Менојло* (x1), *Миџре* (x1), *Михајил* (x128), *Никиџа* (x2), *Никола* (x241), *Пављ* (x12), *Павле* (x15), *Павло* (x16), *Пејџре* (x184), *Симеон* (x2), *Сѣејан* (x84), *Тодор* (x151), *Филиј* (x5), *Хариџон* (x1)¹⁶. Поред имена *Димитре* (x154) и *Пејџре* (x184) која смо већ коментарисали (в. т. 2.2), посебно истицање заслужују имена забележена у различитим варијантама: *Мајџеј* (x16) и *Мајџеја* (x1), *Кузма* (x19) и *Кузман* (x1), *Менојил* (x1) и *Менојло* (x1) (вероватно овде иде и до сада незабележено име *Менол* (x1)), *Пављ* (x12), *Павле* (x15) и *Павло* (x16) (ово последње бележи се и у другим османским дефтерима, као и у речнику косовско-метохијског дијалекта Г. Елезовића, уп. Грковић 1977: 153), као и лично име *Миџре* (x1) забележено само у бугарском селу Годеч (ово име бележи се и у Кокаљанском поменику из XVI века у селима око Софије, уп. Цибранска-Костова 2015а: 56, као и у савременом именослову у југозападним крајевима Бугарске, уп. Илчев 2012: 453).

¹⁶ Иако арапска грађија упућује на *Харидон*, овде смо претпоставили читање *Хариџон*, у ослонцу на друге потврде из Грковић 1977: 203, као и у ослонцу на чињеницу да се лична имена типа *Рајџко*, *Млајџко*, *Бајазид*, *Махмуд* у дефтерима редовно пишу као *Радко*, *Младко*, *Бајазид*, *Махмуд*.

У вези са личним именом *Пављ* (x12) (арапска графика *پاول*, ћириличка транслитерација П-А-В-Л) потребно је напоменути да је полугласник реконструисан у ослонцу на савремено дијалекатско стање и потврде овог имена на простору Торлака у XIX веку (уп. Живковић 1984: 95). На читање полугласника у овом примеру може упућивати и чињеница да је овакав запис потврђен и у дефтеру Смедеревског санцака (ВОА, TD 517) само у селима у околини Ниша, на западној граници Торлака, као и чињеница да забележена грађа личних имена из нашег дефтера не садржи поуздане потврде за писање /a/ на месту некадашњег полугласника. Само у једном примеру (арапска графика *ازدراواچ*, ћирилична транслитерација И-З-Д-Р-А-В-А-Ц) писар бележи /a/ на месту некадашњег полугласника (лично име *Здравац*). Будући да се исто име бележи и као *ازدراڤچ* (ћириличка транслитерација И-З-Д-Р-А-Ф-Ц), наведени записи не представљају сигурну подлогу за закључивање о стању полугласника, већ пре упућују на нестандардизованост графика приликом записивања имена. И у овом запису смо према савременом дијалекатском стању претпоставили лично име *Здравџ*.

О уклопљености хришћанских имена у традиционални словенски именослов сведочи велики број хибридних твореница од основа имена хришћанског порекла и словенских суфикса. Поред већ поменутих *Пеја*, *Пејо* и *Пејчо* (в. т. 2.2), високом фреквенцијом издвајају се следеће основе: *јов-* (< *Јован*), *кој-* (< *Констјанијин*, *Козма*, итд.), *лал-* (< *Лазар*): *Јова* (x157), *Јовџа* (x9), *Јовиџа* (x7), *Јовул* (x1), *Јово* (x1), *Јовехна* (x1), *Јофка* (x24), *Јофко* (54), *Која* (x38), *Којке* (x10), *Којо* (x29), *Којча* (x1), *Лала* (x56), *Лалиџа* (x2), *Лалка* (x6), *Лалко* (x12), *Лало* (x18), *Лалча* (x4). Међу наведеним именима посебан коментар заслужују фреквентна имена *Јофка* (x24) и *Јофко* (54) у којима се вероватно огледа гласовни процес обезвучавања /в/ испред безвучног сугласника. Овој се појави не може са сигурношћу одредити дијалекатско исходиште у Понишављу XVI века будући да се она данас не региструје на овом терену (уп. Ћирић 1999), али се бележи у другим говорима призренско-тимочке зоне (уп. потврде за Призрен (између осталих и имена *Јофче*, *Јофчејџу*) у Реметић 1996: 401, 445; за шарпланинску жупу Гора в. Младеновић 2001: 175, 233; за јужно-косовско село Гатње в. Младеновић 2013: 100; за говор Горње Пчиње уп. Јуришић 2009: 84). Будући да је промена /в/ у /ф/ испред безвучног сугласника забележена и у другим српским периферним говорима у којима је било контакта са турским и албанским језиком (уп. само говор Мрковића у Вуловић 1969: 109), могуће је да се у овим примерима огледа и утицај језика записивача.

Високу фреквенцију у нашем дефтеру показују и хибридне творенице од основа хришћанских имена *Ђурђе* и *Ђорђе*: *Џуџа/Џоџа* (x97), *Џура/Џора* (x66), *Џурџа* (x9), *Џурџо* (x6), *Џурка* (x7), *Џурко* (x7), *Џуро* (x3), *Џуџо* (x1), али и *Ђура* (x2) и *Ђурђо* (x1). Лична имена са фонетизмом /џ/ недвосмислено упућују на то да је процес отврдњавања сугласника /ћ/ и /ђ/ на простору Горњег и Средњег Понишавља био присутан још у XVI веку¹⁷. На исти процес упућују и лична имена *Церо* (x1) и *Џуџа* (x3), вероватно хибридне творенице од основа личних имена *Ђерасим* (*Ђеро*) и *Ђунисије* (*Ђуџа*). Да је употреба

¹⁷ Појава је забележена у XVI веку и у Кокаљанском поменику на територији града Софије (уп. Цибранска-Костова 2015: 46).

ових личних имена била карактеристична само за простор Горњег и Средњег Понишавља може се закључити и на основу података из дефтера суседних области Смедеревског (ВОА, TD 517), Крушевачког (ВОА, TD 567) и Ћустендилског санцака (Соколки–Стојановски 1980–1985), у којима се једино бележе имена са фонетизмом /ђ/. Присуство личних имена са фонетизмом /џ/ на простору Горњег и Средњег Понишавља потврђено је и у XIX веку (уп. Младеновић 1976: 205; Живковић 1994: 108–109), као и у савремено доба (уп. Ћирић 1999: 78). У вези са фонетским ликом наведених имена посебно се поставља питање присуства малобројних потврда за лична имена са фонетизмом /ђ/ у нашем дефтеру: *Ђура* (x2) и *Ђурђо* (x1). Носиоци ових имена регистровани су само у селима са посебним статусом *улакчија* (узгајивача коња за државну пошту) (село Добродол и Велики Цариброд, данас Димитровград) и *војнука* (полувојнички ред задужен за локалну безбедност и узгој коња за царску коњушницу) (село Радејна). Будући да су непосредно по проглашењу специјалног статуса ова насеља имала велики прилив досељеника (*преселаца*, како их бележе османски пописи)¹⁸, највероватније је да су носиоци личних имена са фонетизмом /ђ/ били дошљаци пореклом из суседних западних крајева¹⁹.

Поред имена *Тоша* (x26), у релативно великом броју примера бележе се и имена *Димја* (x34) и *Димјо* (x14), вероватно у вези са *Димјан* и *Димијан* који су забележени само у Крушевском поменику (уп. Новаковић 1875: 59–60), а одатле и у Грковић 1977: 75–76, где се претпоставља да она представљају варијанте личног имена *Дамјан*.

Међу осталим личним именима, забележеним у мањем броју примера, наводимо најпре она чије су основе потврђене у више различитих имена: од основе хришћанског имена *Иван* изведени су: *Иванко* (x2), *Ивко* (x3), *Ивча* (x1); од основе имена *Илија*: *Илин* (x1), *Илинко* (x1), *Илиџа* (x3), *Илка* (x1), *Илча* (x1); од основе имена *Јанићије*: *Јанко* (x5), *Јанкул* (x1), *Јанул* (x1); од основе имена *Михаило*: *Михал* (x1), *Михна* (x7), *Михно* (x5), *Михчо* (x1); од основе имена *Пејтар*: *Пејтриј* (x24), *Пејтрија* (x1), *Пејтро* (x1). Наводимо и остала нискофреквентна имена чије су основе забележене само у једном или два лична имена: *Васа* (x1), *Даџа* (x1), *Димитрија* (x1), *Димитрилко* (x1), *Димча* (x1), *Ђена* (x1), *Маркил* (x1), *Мајич* (x1), *Миџа* (x2), *Миџо* (x4), *Никој* (x1), *Ниџа* (x3), *Павко* (x1), *Панија* (x1), *Пејојин* (x1), *Пејчин* (x1), *Пера* (x6), *Перас* (x1), *Силко* (x1), *Соја* (x8), *Сојо* (x1), *Сиџеја* (x5), *Сиџејо* (x1), *Тина* (x1), *Тода* (x1), *Тричко* (x1), *Тиро* (x1), *Чубра* (x2). Међу наведеним именима посебан коментар захтевају ретка имена (*Силко* (x1) забележено и у Дечанским

¹⁸ Ову тврдњу добро илуструју подаци о становништву села Калотина, Драгоман и Гојин Дол које се у односу на попис из 1530. године (Катич – Амедоски 2010: 167, 170, 181) удвостручило након добијања дербендског односно ћуприцијског статуса пре 1544. године (ВОА, TD 236: 270, 418, 439). У Драгоману је тада уз 23 од 37 пореских обвезника уписана одредница „преселац” (ВОА, TD 236: 439). Уп. и податке о становништву села Бачево које се у односу на 1544. годину (ВОА, TD 236: 315) утростручило након добијања ћуприцијских повластица пре 1571. године (ВОА, TD 492: 408).

¹⁹ Преселци су, будући мобилни, а не везани за земљу јер се у супротном не би могли доселити у новоосноване дербенде, највероватније припадали оном делу српског становништва које је имало влашки статус и које је традиционално регрутовано у редове *војнука*, *дербенџија*, *кириџија* и других.

хрисовуљама, уп. Грковић 1983: 204), као и у нашим изворима досад незабележена лична имена: *Димитрија* (x1), *Димитрилко* (x1), *Маркил* (x1), *Майич* (x1) (уп. савремено презиме Матичевић), *Никој* (x1) (Грковић 1977: 146 познаје *Никоје*), *Перас* (x1) (уп. савремено презиме Перасовић), *Соја* (x8), *Сојо* (x1) (Грковић 1977: 182 познаје *Сојан*, *Сојай* и *Сојко*; последња два на основу Крушевског поменика, уп. Новаковић 1875: 102).

3.4. Удео сложених имена у корпусу мушких словенских личних имена износи око 15% (било по броју посебних имена или по броју укупних потврда), што у начелу одговара стању забележеном у до сада истраживаним српским поменицима XVI века (уп. Поломац 2017: 114). Најфреквентнија сложена словенска имена су *Радослав* (x135), *Боџдан* (x46), *Радомир* (x26), *Сћанислав* (x25), *Сћанимир* (x21), *Дабижив* (x20), *Доброслав* (x14), *Јармил* (x12), док су остала имена забележена малобројним потврдама. У другом делу сложених имена доминира основа *слав-*: *Берислав* (x3), *Боџослав* (x6), *Браћослав* (x2), *Велислав* (x2), *Владислав* (x5), *Доброслав* (x14), *Драџослав* (x3), *Јарослав* (x6), *Крајислав* (x5), *Првослав* (x1), *Првислав* (x2), *Прибислав* (x1), *Радослав* (x135), *Сћанислав* (x25), *Хранислав* (x1), за којом долазе и основе *мир-* и *вој-*: *Госћимир* (x1), *Десимир* (x1), *Добрамир* (x1), *Добромир* (x2), *Дојмир* (x1), *Драџомир* (x4), *Радмир* (x1), *Радомир* (x26), *Сћанимир* (x21), *Таћомир* (x3), *Тихомир* (x3); *Бранивој* (x1), *Десивој* (x1), *Добравој* (x1), *Радивој* (x1). Основа *сав-* забележена је само у двама примерима: *Владисав* (x4), *Радосав* (x2), а основа *мил-* само у једном: *Јармил* (x12). Међу наведеним сложеним именима од две основе посебно истицање заслужују имена са спојним вокалом *а*: *Добрамир* (x1), *Добравој* (x1), незабележена у Грковић 1977. У категорији сложених словенских имена посебно стоје *Боџдан* (x46), *Божидар* (x1) (преведена имена са грчког), као и *Дабижив* (x20), сложено име од више основа. И у овом рукопису сложена имена од префикса и основе долазе у изолованим примерима: поред имена *Премил* (x1) које је забележено и у дефтеру Области Бранковића (Грковић 2001: 729), овде бележимо и до сада непотврђена имена *Немира* (x1)²⁰ и *Умор* (x1).

3.5. Најпродуктивнија основа за извођење словенских имена је *рад-*: *Рад* (x1), *Радаџин* (x1), *Раде* (x3), *Радич* (x13), *Радо* (x1), *Радој* (x139), *Радојин* (x2), *Радул* (x41), *Радусин* (x2), *Рајко* (x3), *Раја* (x2), *Рајан* (x7), *Рајил* (x1), *Рајич* (x1), *Рајке* (x48), *Рајко* (x24), *Рајо* (x5), *Рајча* (x6), *Рајчин* (x3), *Рајчо* (x6), *Рале* (x2), *Ралика* (x1), *Ралин* (x1), *Ралица* (x1), *Ралка* (x14), *Ралко* (x7), *Рало* (x2), *Ралчин* (x1), *Раџа* (x12), *Раџо* (x1). Бројем изведених имена за овом основом одмах долазе *мил-* и *драџ-/драж-/драј-/драљ-/драл-*: *Милад* (x1), *Миладин* (x1), *Милача* (x1), *Миле* (x8), *Мила* (x6), *Миленко* (x1), *Милич* (x1), *Милка* (x19), *Милке* (x3), *Милко* (x92), *Мило* (x3), *Милој* (x1), *Милош* (x8), *Милуџин* (x3), *Милча* (x7), *Милчо* (x16); *Драџан* (x25), *Драџија* (x4), *Драџна* (x2), *Драџо* (x2), *Драџоил* (x2), *Драџој* (x11), *Драџоман* (x3), *Драџош* (x1), *Драџул* (x4), *Драџуџин* (x1), *Драџуџин* (x1), *Дражман* (x1), *Дражо* (x1), *Драја* (x14), *Драјил* (x4), *Драјин* (x2), *Драјица* (x1), *Драјке* (x5), *Драјко* (x5), *Драјо* (x1), *Драјча* (x1), *Драјчо* (x1), *Драља* (x1); *Дралка* (x1).

²⁰ RJA VII: 908 доноси потврду за женско име *Немира* у Сплиту у XII веку.

У групи средње продуктивних основа (најмање пет забележних различитих имена) налазимо *бел-*: *Бела* (x3), *Белина* (x1), *Бело* (x1), *Белча* (x1), *Белчо* (x2); *брај-*/*брај-*: *Брајџелин* (x1), *Брајџијан* (x2), *Брајџулин* (x1); *Брајан* (x5), *Брајила* (x1), *Брајиша* (x1), *Брајке* (x1), *Брајчо* (x3); *бож-*: *Божжа* (x4), *Божжеџа* (x18), *Божжић* (x12), *Божжо* (x1), *Божжул* (x1); *бој-*: *Бојил* (x1), *Бојин* (x2), *Бојиц* (x1), *Бојко* (x2), *Бојо* (x40), *Бојчин* (x1); *влад-/влај-*: *Влад* (x1), *Влада* (x1), *Владо* (x1), *Влаја* (x7), *Влајке* (x2), *Влајко* (x2), *Влајо* (x3); *вој-*: *Војихна* (x1), *Воја* (x14), *Војин* (x12), *Војина* (x2), *Војке* (x4), *Војко* (x2), *Војно* (x1), *Војо* (x9), *Војчо* (x3); *вук-/вул-/влч-/вуј-*: *Вукашин* (x2), *Вулин* (x1), *Влко* (x19), *Влча* (x2), *Влчин* (x2), *Влчо* (x10), *Влча* (x3), *Вујич* (x1); *добр-*: *Добра* (x13), *Добрейко* (x1), *Добриј* (x1), *Добрил* (x3), *Добрин* (x12), *Добро* (x1), *Доброј* (x5), *дој-*: *Доја* (x10), *Дојке* (x28), *Дојко* (x3), *Дојо* (x6), *Дојча* (x5), *Дојчин* (x6); *крај-*: *Краја* (x5), *Крајке* (x1), *Крајо* (x13), *Крајче* (x1), *Крајчо* (x2); *мал-*: *Мала* (x11), *Маленка* (x1), *Малеца* (x5), *Малка* (x1), *Малко* (x4), *Мало* (x3), *Малоје* (x1), *Малош* (x1), *Малчо* (x3); *прој-*: *Проја* (x3), *Пројка* (x1), *Пројке* (x5), *Пројко* (x1), *Пројо* (x2); *сџај-/сџан-*: *Сџаја/Сџана* (x16), *Сџајке/Сџанке* (x43), *Сџајко/Сџанко* (x53), *Сџајо/Сџано* (x12), *Сџајча/Сџанча* (x3), *Сџајчо/Сџанчо* (x5); *сџан-*: *Сџанил* (x3), *Сџаница* (x4), *Сџаноје* (x2), *Сџанул* (x1), *Сџанула* (x1); *сџој-*: *Сџоја* (x27), *Сџојан* (x382), *Сџојке* (x48), *Сџојко* (x10), *Сџојо* (x13), *Сџојча* (x3), *Сџојчо* (x5); *хран-*: *Храна* (x10), *Хранко* (x1), *Храно* (x6), *Хранча* (x2), *Хранчо* (x2).

На основу поређења са стањем турских дефтера суседних области из XV и XVI века може се закључити како су имена са основама *рад-* и *вук-* била знатно присутнија западно и југозападно од Понишавља, нарочито у крајевима у којима је живело сточарско становништво са влашким статусом. Тако је у XV и XVI веку на простору Косова, Полимља и Рашке утврђено – додуше на основу вишеструко богатијег именског фонда – стотинак имена изведених из основе *рад-* и преко педесет имена изведених из основе *вук-* (уп. Грковић 2001: 627, 630–631; Катић 2010: 583–589). У Смедеревском санцаку је, судећи према дефтеру из 1516. године (BOA, TD 1007), основа *рад-* била још продуктивнија – утврђено је око сто двадесет имена, док је основа *вук-* творила педесетак имена²¹. На исти закључак упућују, посебно у вези са основом *вук-*, и подаци из српских поменика XVI века (уп. Поломац 2010: 231–232; 2015: 345; 2017: 115; Стојановић 2013а). С друге стране, као и у случају хришћанских личних имена са почетним фонетизмом /ђ/ (*Ђура*, *Ђурђо*) (в. т. 3.3), и лична имена настала од основа *рад-* и *вук-* чешће су бележена у селима са посебним статусом у којима је забележен знатан број досељеника пореклом из крајева западно од Торлака. На овај начин може се објаснити и присуство основе *вук-* са извршеном променом вокалног /л/ у /у/, поред примера са чувањем вокалног /л/ у патрониму *Влчин* (x3). Посебан коментар захтевају лична имена *Влко* (x19), *Влча* (x2), *Влчин* (x2), *Влчо* (x10), *Влча* (x3) будући да их писар редовно бележи као *Вулко*, *Вулча*, *Вулчин*, *Вулчо*, *Вулча*. С обзиром на савремено дијалекатско стање, затим одсуство потврда овога типа у дефтерима Смедеревског, Крушевачког, Призренског и Вучитрнског санцака, као и већ показано одсуство стандардизације графичке приликом записивања

²¹ На исти закључак упућује и грађа из пописа Смедеревског (BOA, TD 517) и Крушевачког санцака (BOA, TD 567) из 1571. године.

имена (посебно уметање етимолошки неоправданих вокала), претпоставили смо да се иза наведених записа налазе облици са вокалним /л/. У вези са овим питањем илустративни су и примери различитог бележења вокалног /л/ у топонимима, нпр. *Вулкан*, *Вулчи До*, *Вулковија* у нашем дефтеру, али *Влкан* и *Влковија* у дефтеру Софијског санцака из 1525. године (према ВОА, TD 130: 146, 398).

Од осталих продуктивних основа посебно истицање заслужује основа *дра̄-/драж-/драј-/драљ-/драл-*, знатно фреквентнија него у српским поменицима XVI века, као и основа *сѿој-* реализована у најучесталијем личном имену *Сѿојан* (х382).

Поређење словенских мушких имена у нашем дефтеру са стањем антропонимијских извора XVI века из околине Софије указују на велику подударност међу продуктивним и фреквентним основама. Према истраживањима Х. Гандева (1972: 235) и М. Цибранске-Костове (2015б: 6) у околини Софије у XVI веку међу мушким именима словенског порекла најчешће долазе основе *рад-*, *дра̄-*, *сѿан-*, *добр-* и *брај-*.

Остале основе словенских изведеница потврђене су мањим бројем личних имена: *беж-*: *Бежан* (х1), *бор-*: *Борив* (х3), *Борко* (х1), *вел-/вел̄-*: *Велика* (х1), *Веља* (х7), *Вељо* (х11), *Вељан* (х2), *вес-*: *Веса* (х1), *вид-*: *Видач* (х1), *виш-*: *Вишан* (х5), *вић-*: *Вића* (х1), *виц-*: *Вицо* (х1), *ѿој-*: *Гоја* (х1), *двор-*: *Дворан* (х6), *Двораиш* (х13), *деј-*: *Дејан* (х21), *Дејо* (х1), *ден-*: *Денчо* (х1), *дес-*: *Десо* (х1), *Десул* (х1), *дуд-*: *Дуда* (х18), *душ-*: *Душа* (х4), *Душка* (х3), *Душко* (х7), *Душман* (х3), *жив-*: *Живко* (х16), *жод-*: *Жода* (х1), *здрав-*: *Здравѿ* (х2), *зор-*: *Зорин* (х1), *јар-*: *Јарка* (х5), *Јарко* (х2), *кос-*: *Коса* (х1), *Косоје* (х1), *крас-*: *Краса* (х1), *крач-*: *Крача* (х1), *крњ-*: *Крња* (х1), *лил-*: *Лило* (х1), *мин-*: *Минча* (х1), *мир-*: *Мирко* (х7), *Миро* (х1), *Мирча* (х3), *Мирчо* (х6), *млад-*: *Младен* (х26), *мом-*: *Момчил* (х10), *мрк-*: *Мркша* (х1), *нин-*: *Нина* (х7), *Нино* (х2), *Нинча* (х1), *не̄-*: *Не̄ул* (х5), *недељ-*: *Недељко* (х64), *неш-*: *Нешул* (х3), *Нешура* (х2), *нов-*: *Новак* (х37), *ок-*: *Окан* (х1), *ѿрв-*: *Првела* (х1), *ѿреб-*: *Пребоје* (х1), *ѿреј-*: *Преја* (х1), *ѿриб-*: *Прибина* (х2), *рус-*: *Русин* (х1), *Руска* (х1), *свей-*: *Свейко* (х1), *слад-*: *Сладо* (х1), *смољ-*: *Смољан* (х2), *срд-*: *Срдан* (х1), *среј-*: *Срејко* (х1), *сѿал-*: *Сѿала* (х15), *Сѿалка* (х12), *Сѿалко* (х7), *сѿол-*: *Сѿолча* (х1), *сѿрез-*: *Сѿреза* (х3), *ѿврд-*: *Тврѿа* (х3), *ѿеиц-*: *Теѿиман* (х1), *Теѿина* (х1), *ѿик-*: *Тика* (х5), *хрњ-*: *Хрња* (х1), *хрс-*: *Хрса* (х1), *Хрсо* (х1), *ѿвей-*: *Цвейко* (х36), *ѿок-*: *Цока* (х1), *ѿол-*: *Цола* (х1), *ѿон-*: *Цонко* (х2), *ѿиц-*: *Пицман* (х1).

Међу наведеним примерима посебан коментар најпре захтевају до сада незабележена лична имена: *Борив* (х3), вероватно од *Боривој* (уп. *Сѿанив* од *Сѿанивој* у Грковић 1977: 185); *Дворан* (х6) и *Двораиш* (х13) (уп. *Дворе* и *Дворко* у Грковић 1977: 73, као и женска имена *Дворка* у Призренском и *Дворна* у Призренском и Крушевском поменику, према Новаковић 1875: 59); *Крача* (х1) (уп. *Крачун* и *Крач* у Грковић 1977: 114); *Нешура* (х2) (вероватно од основе *неш-* и суфикса *-ура*); *Пребоје* (х1) (уколико је запис поуздан, може се помишљати на то да представља одраз мешања форманата *ѿре-* и *ѿри-*, уп. о овој појави у савременим говорима Понишавља у Ћирић 1999: 48). Посебно истицање такође заслужују лична имена *Хрса* (х1), *Хрсо* (х1) (вероватно од словенског божанства, уп. Грковић 1986: 190), *Цока* (х1), *Цола* (х1) и *Цонко* (х2) будући да одликују именослов овога подручја и у XIX веку (уп. Живковић 1994: 107–108).

3.6. Као што је већ поменуто (в. т. 2.2), грађа из дефтера не омогућава поуздано извођење закључака о односу мушких хипокористичких суфикса *-а* и *-е*. Осим начелног закључка да су оба суфикса присутна на истраживаном простору, у вези са структуром хипокористичких образовања може се додати и следеће: најпре, најстарији тип хипокористичких образовања (изведенице суфиксом *-ø*) потврђен је само у изолованим примерима *Влад* (x1) и *Рад* (x1); даље, изведенице хипокористичким суфикс *-о* представљају веома продуктивну категорију, како од основа словенских имена: *Бело* (x1), *Божо* (x1), *Бојо* (x40), *Вељо* (x11), *Вицо* (x1), *Владо* (x1), *Влајо* (x3), *Војо* (x9), *Дејо* (x1), *Десо* (x1), *Добро* (x1), *Добро* (x6), *Драго* (x2), *Дражо* (x1), *Драјо* (x1), *Крајо* (x3), *Лило* (x1), *Мало* (x3), *Мило* (x3), *Миро* (x1), *Нино* (x2), *Пројо* (x2), *Радо* (x1), *Рајо* (x5), *Рало* (x2), *Рацо* (x1), *Сладо* (x1), *Сијојо* (x13), *Храно* (x6), *Хрсо* (x1)²²; и на крају, у целини корпуса изведених имена, како од основа словенског тако и од основа хришћанског порекла, хипокористичка образовања изведена суфиксима *-а*, *-е* и *-о* представљају изузетно продуктивну категорију.

Као и у српским поменицима XVI века (уп. Поломац 2010: 232; 2015: 344; 2017: 115), и у нашем дефтеру високом продуктивношћу издваја се суфикс *-ко*: *Бојко* (x2), *Борко* (x1), *Влајко* (x2), *Војко* (x2), *Влко* (x19), *Дејко/Денко* (x3), *Дојко* (x3), *Драјко* (x5), *Душко* (x7), *Живко* (x16), *Јарко* (x2), *Малко* (x4), *Милко* (x92), *Мирко* (x4), *Недељко* (x64), *Пројко* (x1), *Рајко* (x3), *Рајко* (x24), *Ралко* (x7), *Свејко* (x1), *Срејко* (x1), *Сијајко/Сијанко* (x53), *Сијалко* (x7), *Сијојко* (x10), *Хранко* (x1), *Цвејко* (x36), *Цонко* (x2)²³. Поред великог броја личних имена изведених суфиксом *-ча* (што је потврђено и у Грковић 2001: 624): *Белча* (x1), *Влча* (x2), *Дојча* (x5), *Драјча* (x1), *Милча* (x7), *Минча* (x1), *Мирча* (x3), *Нинча* (x1), *Рајча* (x6), *Сијајча/Сијанча* (x3), *Сијојча* (x3), *Сијолча* (x1), *Хранча* (x2)²⁴, у односу на Област Бранковића високом продуктивношћу издваја се суфикс *-чо*: *Белчо* (x2), *Брајчо* (x3), *Војчо* (x3), *Влчо* (x10), *Денчо* (x1), *Драјчо* (x1), *Крајчо* (x2), *Малчо* (x3), *Милчо* (x16), *Мирчо* (x6), *Рајчо* (x6), *Сијајчо/Сијанчо* (x5), *Сијојчо* (x5), *Хранчо* (x2).

Од осталих продуктивних суфикса посебну пажњу заслужују суфикси *-ка* и *-ке*: *Дралка* (x1), *Душка* (x3), *Јарка* (x5), *Малка* (x1), *Милка* (x19), *Пројка* (x1), *Ралка* (x14), *Руска* (x1), *Сијалка* (x12); *Брајке* (x1), *Влајке* (x2), *Војке* (x4), *Дојке* (x28), *Драјке* (x5), *Крајке* (x1), *Милке* (x3), *Пројке* (x5), *Рајке* (x48), *Сијајке/Сијанке* (x43), *Сијојке* (x48)²⁵. И док је први суфикс потврђен као релативно продуктиван и у дефтерима суседних области (уп. само Грковић 2001: 623), суфикс *-ке* или није потврђен (за села Смедеревског санцака уп. ВОА, TD 517; за села Крушевачког санцака уп. ВОА, TD 567; за Призренски санцак уп. КАТИП

²² Од основа личних имена хришћанског порекла изведена су следећа имена: *Јово* (x1), *Јоко* (x1), *Којо* (x29), *Лало* (x18), *Мијо* (x4), *Михо* (x6), *Сено* (x3), *Сијейо* (x1), *Церо* (x1), *Цуро* (x3), *Цуцо* (x1).

²³ Суфикс *-ко* фреквентан је и у извођењу од основа имена хришћанског порекла: *Иванко* (x2), *Ивко* (x3), *Јанко* (x5), *Јофко* (x54), *Лалко* (x12), *Павко* (x1), *Силко* (x1), *Тричко* (x1), *Цурко* (x7).

²⁴ Овим суфиксом су извођена и лична имена од основа имена хришћанског порекла: *Димча* (x1), *Ивча* (x1), *Илча* (x1), *Јанча/Панча* (x5), *Којча* (x1), *Лалча* (x4).

²⁵ Оба суфикса, забележена и у бугарском делу Торлака, фреквентна су и у извођењу личних имена од несловенских основа: *Илка* (x1), *Јојка* (1), *Јофка* (x24), *Лалка* (6), *Цурка* (x7); *Јанке/Пајке* (x4), *Којке* (x10), *Данке* (x2), *Мојке* (x1).

2010: 583–589) или је забележен у малобројним примерима (у Области Бранковића само у имену *Рајке*, уп. Грковић 2001: 623; иста потврда и у Скопској Црној Гори у Водичничком поменику, уп. Поломац 2015: 345; у Пчињском поменику *Влајке*, *Дојке*, *Душке*, *Ненке* и *Рајке*, уп. Новаковић 1895: 15–16; у области Мелника (нешто више у селу Цапареву) у Ћустендилском санцаку, уп. Соколовић – Стојановски 1980–1985: 63–64).

Поред традиционално продуктивних суфикса *-ан* и *-ин*: *Бежан* (x1), *Брајан* (x5), *Вељан* (x2), *Вићан* (x5), *Дворан* (x6), *Дејан* (x21), *Дражан* (x25), *Окан* (x1), *Рајан* (x7), *Смољан* (x2), *Срдан* (x1), *Сиђојан* (x382), *Бојин* (x2), *Војин* (x12), *Вулин* (x1), *Добрин* (x12), *Драјин* (x2), *Зорин* (x1), *Ралин* (x1), *Русин* (x1), у односу на податке које нам пружају српски поменици XVI века (уп. Поломац 2015: 344–345; 2017: 115) и дефтери суседних области (уп. Грковић 2001: 624) чини се да је на подручју Понишавља у XVI веку суфикс *-ул* такође ишао у ред продуктивнијих: *Божул* (x1), *Десул* (x1), *Дражул* (x4), *Нежул* (x5), *Нешул* (x3), *Радул* (x41), *Сиђанул* (x1), такође и у примерима *Јанкул* (x1), *Јанул* (x1), *Јовул* (x1), од основа имена хришћанског порекла.

Неколико традиционално продуктивних суфикса у средњовековним изворима (уп. само Грковић 2001: 622–624) овде је забележено мањим бројем потврда: *-оје*: *Брајоје/Браноје* (x15), *Косоје* (x1), *Малоје* (x1), *Пребоје* (x1), *Сиђаноје* (x2), *-чин*: *Бојчин* (x1), *Влчин* (x2), *Дојчин* (x6), *Рајчин* (x3), *Ралчин* (x1), од основе хришћанског имена *Пејчин* (x1), *-ина*: *Белина* (x1), *Војина* (x2), *Прибина* (x2), *Тешина* (x1), *-иша*: *Брајиша* (x1), *Сиђаниша* (x4), *-ош*: *Драгош* (x1), *Малош* (x1), *Милош* (x8). У групи средње продуктивних суфикса налазимо и *-ој*: *Брајој/Браној* (x10), *Доброј* (x5), *Драгој* (x11), *Милој* (x1), *Радој* (x139), *-ил*: *Добрил* (x3), *Драјил* (x4), *Момчил* (x10), *Рајил* (x1), *Сиђанил* (x3), *-ич*: *Вујич* (x1), *Милич* (x1), *Радич* (x13), *Рајич* (x1), *-ман*: *Дражман* (x1), *Душман* (x3), *Шишман* (x1).

Остали суфикси забележени су у изолованим примерима: *-ад*: *Милад* (x1), *-адин*: *Миладин* (x1), *-ак*: *Новак* (x37), *-ајин*: *Дворајин* (x13), *-ач*: *Видач* (x1), *-ача*: *Милача* (x1), *-џ*: *Здравџ* (x2), *-ашин*: *Радашин* (x1), *Вукашин* (2x), *-еља*: *Првеља* (x1), *-ељин*: *Брајељин* (x1), *-ен*: *Младен* (x26), *-енка*: *Маленка* (x1), *-енко*: *Миленко* (x1), *-ејџа*: *Божејџа* (x18), *-ејџко*: *Добрејџко* (x1), *-еџа*: *Малеџа* (x5), *-иј*: *Добриј* (x1), *-ија*: *Драђија* (x4), *-ијан*: *Брајијан* (x2), *-ика*: *Велика* (x1), *Ралика* (x1), *-ила*: *Брајила* (x1), *-иман*: *Тешиман* (x1), *-ихна*: *Војихна* (x1), *-иц*: *Бојиц* (x1), *-ица*: *Драјица* (x1), *Ралица* (x1), *-ић*: *Божих* (x12), *-на*: *Драгна* (x2), *-ојин*: *Радојин* (x2), *-оман*: *Драђоман* (x3), *-ула*: *Сиђанула* (x1), *-улин*: *Брајулин* (x1), *-ура*: *Нешура* (x2), *-усин*: *Радусин* (x2), *-ујин*: *Драђујин* (x1), *Милујин* (x3), *-ушин*: *Драђушин* (x1), *-џа*: *Мрџа* (x1).

3.7. Међу малобројним самотворним мушким именима поменућемо најпре она партиципског порекла: *Обрејен* (x4) (Живковић 1984: 93 бележи *Обрејин*), као и високо фреквентно *Продан* (x96). Остала самотворна имена долазе у изолованим примерима: *Вук* (x1), *Камен* (x1), као и лично име *Злаји* (x1), у овом облику незабележено у Грковић 1977, али с друге стране, потврђено у бугарском именослову (уп. Илчев 2012: 284).

3.8. У категорији осталих мушких личних имена издвајамо најпре најфреквентније лично име *Јармен* (x29), за које смо у претходним радовима

(уп. Поломац 2017: 119; 2018) преузимали тумачење М. Грковић (1977: 103, 259, 261) по коме је ово име мотивисано етнонимом (варијанта од *Јермен*, *Јерменин*, *Јерменка*). Овде нам је пажњу привукао податак да се облици *Јермен*, *Јерменин*, *Јерменка* у речнику М. Грковић бележе само на основу потврда из дефтера Области Бранковића (уп. и Грковић 2001: 713), док се у српским поменицима XVI века бележе само облици *Јармен*, *Јарменка* (уп. Новаковић 1875: 115; Грковић 1977: 103, 259, 261; Поломац 2017: 119, 2018). Увидом у запис на факсимилу (страна 126v) (уп. НАДŽИВЕЋИЋ и др. 1972) претпоставили смо да је графију *برمنقه* (J-P-M-H-K-A) основаније читати као *Јарменка*, с обзиром на показане потврде из средњовековних ћирилских споменика, али и с обзиром на чињеницу да се о значајнијем јерменском присуству на Балкану може говорити тек од XVII века. Будући дакле да је фонетизам *Јермен*, *Јерменка* више него споран, у случају личног имена *Јармен*, *Јарменка* овде износимо претпоставку да може бити мотивисан према фитониму *јармен* (уп. RJA IV: 472; РСАНУ 8: 585).

Страног порекла су следећа мушка имена забележена у изолованим примерима: *Куман* (x1) и *Фрузин* (x1) (мотивисани етнонимом), затим *Босиљ* (x1) (мотивисано фитонимом), *Мурио* (x1) (забележено у савременом бугарском именослову, уп. Илчев 2012: 465), *Хреља* (x2) (вероватно грчког порекла, уп. Грковић 2001: 743), као и романско *Оливер* (x2), у другим средњовековним изворима веома фреквентно (уп. само Грковић 2001: 726), док се у нашем дефтеру бележи само у белопаланачком селу Топоница и Сићеву, источно од Ниша.

Следећу подгрупу чине лична имена која могу бити различитог порекла: а) изведена од основа личних имена словенског или хришћанског порекла: *Влас* (x1), *Власа* (x6), *Власо* (x3) (вероватније од хришћанског имена *Власије*, али могуће и од словенског *Власиџмир*), *Данке* (x2), *Данко* (x1), *Данча* (x4), *Данчо* (x8), *Данчул* (x2) (од словенског *Бољдан* или хришћанског *Данил*, *Данило*), *Мија* (x9), *Мијо* (x14), *Миџа* (x1), *Мојке* (x1), *Моџа* (x10), *Манко* (x1), *Манча* (x2), *Манчо* (x3), *Сена* (x3), *Сено* (x3), *Сенадин* (x11), *Сенадинко* (x1) (према Грковић 1977: 178–179 *Сена* и *Сено* могу бити хипокористици од хришћанског имена Арсеније, док *Сенадин* и *Сенадинко* могу бити и варијанте имена *Синадин*; с друге стране, А. Лома (усмена сугестија) сматра да приликом утврђивања порекла ових личних имена треба поћи од првобитног *Син-*, што би могло бити од **sупъ `fillius*, као у стсрп. **Драђсинь*, према посведоченом патронимику *Драђсинику*), *Сџадија* (x1) (уп. *Сџадоје* у Грковић 1977: 184 које се може довести у везу са *Сџанимир*, *Сџанислав* и сл. или са лат. *Statius*), б) преведена са грчког или од основе хришћанског имена: *Крсџа* (x35), *Крсџо* (x10), *Крџа* (x2), в) хришћанског, словенског или романског порекла: *Дука* (x11) (уп. Грковић 1977: 85; 2001: 708), г) хришћанског или илирског порекла: *Думо* (x1) (уп. Грковић 1986: 96). Посебно стоји лично име *Ванислав* (x2), од основе која може бити различитог порекла (*Ванђел*, *Иван* и сл.) и словенског *-слав*.

У последњој подгрупи налазе се имена недовољно јасног порекла, најчешће први пут забележена: *Вукрин* (x1), *Горам* (x1), *Грм/Грма* (x1), *Дивран* (x1), *Дивраџин* (x1), *Дрељко* (x1), *Живер* (x1), *Јехна* (x1), *Јехно* (x1) (Грковић 2001: 713 бележи *Јехина* непознатог порекла; могуће је да је ово име у вези

са *јехина* „буљина, сова, совуљага”), *Смрк* (x1), *Рилај* (x1), *Тохол* (x2) (уп. презимена *Тохол* и *Тохолевич*, као и топониме *Тохолје*, *Тохолји* и *Тохолска њланина*, RJA XVIII: 428), *Хрус* (x1) (Грковић 1977: 205 бележи *Хрусан*, од непотврђеног *Хрисанј*), али и имена непознатог порекла потврђена у другим изворима: *Дамир* (x2)²⁶, *Мурјо* (x1)²⁷, *Хинај* (x1) (уп. Грковић 1977: 72, 142, 203).

3.9. Изложени преглед мушких личних имена можемо допунити са неколико имена потврђених у нашем дефтеру само посредно на основу патронима: *Брза* (x1), *Вишњо* (x1) (нејасно), *Галџ* (x1), *Главина* (x1), *Калеја* (x1), *Кашил* (x1), *Кошил* (x1), *Лада* (x2), *Малча* (x1), *Субоша* (x1), *Тона* (x3), *Халаја* (x1)²⁸. Посебно истицање заслужују *Калеја* (x1) и *Тона* (x3) будући да су потврђена у именослову Торлака и у XIX веку (уп. Живковић 1984: 84, 105).

3.10. Величина и тип узорка система женских личних имена (удовице) у дефтеру неподесни су за извођење крупнијих закључака. Стога је наша анализа ограничена само на представљање забележене грађе уз евентуално навођење важнијих напомена уз појединачна имена.

Међу забележеним женским именима словенског порекла најчешће долази основа *рад-*: *Радослава* (x2), *Радосава* (x1), *Радославка* (x1), *Рада* (x1), *Радица* (x1), *Рајка* (x3), *Ралка* (x1), затим основе *драџ-/драј-*: *Драђана* (x2), *Драја* (x1), *Драјка* (x2) и *сјој-*: *Сјојана* (x5), *Сјојица* (x1), *Сјојка* (x2), као и основе *душ-*: *Душка* (x1), *Душица* (x1), *мил-*: *Мила* (x5), *Милица* (x1) и *мом-*: *Мома* (x1), *Момина* (x1). Остале основе потврђене су само по једним забележеним именом: *бож-*: *Божана* (x1), *бој-*: *Боја* (x1), *вел-*: *Вела* (x1), *вој-*: *Војка* (x1), *ден-*: *Дена* (x2), *дој-*: *Дојка* (x6), *добр-*: *Добра* (x6), *косов-*: *Косова* (x1), *млад-*: *Младена* (x1), *недељ-*: *Недељка* (x1), *неј-*: *Неја* (x1), *нен-*: *Нена* (x1), *јриб-*: *Прибина* (x1). Најпродуктивније основе женских имена словенског порекла из нашег дефтера забележене су и у српским поменицима XVI века (уп. Поломац 2010: 236; 2018). На исти закључак упућује и преглед словенских женских имена према продуктивним суфиксима. Најчешће се бележе суфикси *-а* и *-ка*: *Боја* (x1), *Вела* (x1), *Дена* (x2), *Драја* (x1), *Добра* (x6), *Косова* (x1), *Мома* (x1), *Неја* (x1), *Нена* (x1), *Рада* (x1), *Сјана* (x3); *Војка* (x1), *Дојка* (x6), *Драјка* (x1), *Душка* (x1), *Недељка* (x1), *Рајка* (x3), *Ралка* (x1), *Сјанка* (x4), *Сјојка* (x2), затим *-ана* и *-ица*: *Божана* (x1), *Драђана* (x2), *Сјојана* (x5); *Душица* (x1), *Милица* (x1), *Радица* (x1), *Сјојица* (x1). У категорији словенских самотворених женских имена очекивано долазе фитонимски и зоонимски мотивисана имена: *Вишња* (x2), *Јаџлика* (x1), *Перуника* (x1), *Кошута* (x1), као и друга имена различите мотивације: *Весна* (x2) (словенска богиња пролећа), *Дивна* (x1) (придев узет за лично име), као и ретко лично име *Гривна* (x1) (према називу накита, уп. Грковић 1977: 238; уп. и мушко име *Гривно* у Врдничком поменику (Новаковић 1875: 56), као и *џривнице бисерне* „огрлице од бисерних

²⁶ На словенско порекло овога имена може упућивати старочешко *Damir* (SVOBODA 1964: 81) (према усменој сугестији проф. А. Ломе).

²⁷ Потврде овога имена у трескавачким повељама цара Душана оспоравају претпоставку М. Грковић (1977: 142) да је Мурта муслиманско име које су хришћани узимали као заштитно (према усменој сугестији проф. А. Ломе).

²⁸ Лично име *Халаја* забележено је и у Грковић 1986: 185. Можда у вези са пољ. *chalara* „усна дупља, уста, њушка” (уп. EPCJ I: 97) (према сугестији проф. А. Ломе).

перли” које се помињу 1436. године у дубровачком депозиту Јелене, кћери кнеза Лазара и удовице Сандаља Хранића, према Стојановић 1929: 391²⁹).

Највећи број женских хришћанских имена припада групи хибридних твореница изведених продуктивним суфиксом *-а*, од основе женског имена хришћанског порекла: *Гала* (x1), *Јана* (x1), *Јела* (x1), *Јова* (x1), *Маџда* (x1), *Миџра* (x1), или од мушких имена хришћанског порекла: *Димитра* (x2), *Јована* (x3), *Петра* (x1), *Тодора* (x2), *Чубра* (x3). У категорији хибридних твореница продуктивношћу се издваја још само суфикс *-ица*: *Галица* (x2), *Јаница* (x1), *Михалица*/*Михаљица* (x1), док су остали суфикси забележени у појединачним именима: *-ка*: *Јелка* (x5), *-ика*: *Марица* (x1), *-уца*: *Петруца* (x1). Изван категорије хибридних твореница бележе се само лична имена *Ирина* (x1) и *Јелина* (x1).

У категорији осталих женских имена бележи се једино име *Јарма* (x4) (хипокористик од *Јарменка*) (уп. горе т. 3.8), до сада незабележено у нашим изворима, потврђено у бугарским изворима у околини Софије у XVII веку (уп. Цибранска-Костова 2015б). Поред овога личног имена, у целини корпуса забележених личних имена нове потврде представљају и словенска имена *Косова* (x1) и *Ралка* (x1) (према мушком имену *Ралко*, уп. Грковић 1977: 169), као и хришћанско име *Михалица* (x1) (уп. мушко име *Михалиц* у RJA VI: 647).

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. На основуведеног истраживања могу се издвојити најважније одлике којима се систем личних имена на простору Горњег и Средњег Понишавља разликује од именослова суседних области: а) већа заступљеност мушких имена хришћанског порекла (приближно 55% хришћанских према 45% словенских имена), што се доводи у везу са географским положајем, отвореношћу подручја и добрим саобраћајним везама (Цариградски друм – *via militaris*, најважнија европска саобраћајница Византијског и Османског царства), б) присуство мушких личних имена *Џуца*, *Џоца*, *Џура*, *Џора*, *Џурца*, *Џурио*, *Џурка*, *Џурко*, *Џуро*, *Џуио*, *Џеро*, *Џуша*, у којима се огледа процес отврдњавања сугласника /џ/, карактеристичан и за савремене говоре Понишавља, в) смањивање продуктивности основе *рад-*, и посебно основе *вук-/влк-*, које се чешће бележе у селима са великим бројем досељеника из крајева западно од овога подручја, г) поред продуктивне употребе мушких хипокористичких суфикса *-а*, *-е* и *-о*, посебну продуктивност показују суфикси *-ке* (*Брајке*, *Влајке*, *Војке*, *Дојке*, *Драјке*, *Крајке*, *Милке*, *Пројке*, *Рајке*, *Сћајке*/*Сћанке*, *Сћојке*) и *-чо* (*Белчо*, *Брајчо*, *Војчо*, *Влчо*, *Денчо*, *Драјчо*, *Крајчо*, *Малчо*, *Милчо*, *Мирчо*, *Рајчо*, *Сћајчо*/*Сћанчо*, *Сћојчо*, *Хранчо*).

Поред поменутог отврдњавања консонанта /џ/ у личним именима типа *Џура*, на савремене говоре Горњег и Средњег Понишавља упућују и примери са вокалним /л/ у основи *влк-*, а вероватно и примери доследног писања сонанта /л/ у фреквентном имену *Милко* (фонетизам *мио-* бележи се у српским поменицима, уп. Новаковић 1875: 81, као и у дефтерима, уп. Пешикан 1982: 53–55). С друге стране, малобројна грађа која би могла да буде релевантна за процену стања изговорног полугласника у дефтеру није била употребљива због нестандардизованог бележења вокала.

²⁹ На овим подацима најсрдачније се захваљујемо проф. А. Ломи.

Поређењем личних имена из нашег дефтера са грађом коју доноси Живковић 1984 може се пратити континуитет у развоју именослова од XVI–XIX века (лична имена са фонетизмом /ц/ типа *Џура*, продуктивност суфикса *-а* у извођењу хипокористика), али и развоје тенденције које су наступиле након XVI века (смањивање продуктивности суфикса *-ке*, повећање удела грчких имена након насељавања Цинцара у XVIII веку). Поређење именослова села са обе стране данашње српско-бугарске границе начелно потврђује досадашња сазнања о области Горњег и Средњег Понишавља као јединственој лингвогеографској зони.

ИЗВОРИ

- 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili defteri (937/1530). I. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001.
- BOA, TD 130. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defteri nu 130*. Опширни попис санцака Софија из 1525. године.
- BOA, TD 236. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defteri nu 236*. Опширни попис санцака Софија из 1544. године.
- BOA, TD 492. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defteri nu 492*. Опширни попис санцака Софија из 1571. године.
- BOA, TD 517. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defteri nu 517*. Опширни попис санцака Смедерево из 1571. године.
- BOA, TD 567. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defteri nu 567*. Опширни попис санцака Алаахисар (Крушевац) око 1570. године.
- BOA, TD 1007. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defteri nu 1007*. Опширни попис санцака Смедерево из 1516. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Видановић-Сазда, Гаврило. *Висок, њивредно-географска исцртавања*. Београд: Научна књига, 1955.
- Видановић-Сазда, Гаврило. *Видлич-Забрђе, економско-географска слицица*. Београд: САНУ, 1960.
- Вуловић, Лука. Мрковићки дијалект. *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): 1–326.
- Гандев, Христо. *Българската народност през XV век*. София: Наука и изкуство, 1972.
- Грковић, Милица. *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић, 1977.
- Грковић, Милица. *Имена у Дечанским хрисовулама*. Нови Сад: Филозофски факултет, 1983.
- Грковић, Милица. *Речник имена Бањског, Дечанског и Призренског власелинства у XIV веку*. Београд: Народна књига, 1986.
- Грковић, Милица. Антропонија и топонимија. М. Мацура (ур.). *Насеља и селиштва у области Бранковића 1455. године*. Београд: САНУ – Службени гласник, 2001, 616–745.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика, свеска I: А*. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 2003.
- Живковић, Витомир. *Торлак*. Пирот: Народна библиотека Пирот, 1994.
- Златковић, Драгољуб. Микротопонија десне обале Нишаве од Милојковца и Обреновца до Градашнице и Нишора. *Пиротски зборник* 31 (2006): 125–205.
- Ивић, Павле. *Дијалектолошка српскохрватског језика. Увод и џиокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- Илчев, Стефан. *Речник на личниите и фамилините имена у Българите*. София: Изток – Запад, 2012.
- Јовановић, Гордана, Татјана Катич, Александар Јаковљевић. Поређење хришћанских и словенских имена у дечанској области на основу турског пописа из 1485. године и Дечанских

- хрисовуља. Т. Суботин-Голубовић (ур.). *Дечани у светлу археографских истраживања*. Београд: Народна библиотека Србије, 2012, 267–285.
- Јовановић, Гордана, Срђан Катич, Александар Јаковљевић. Српска женска имена на почетку 16. века (на основу грађе пописа Смедеревског санџака из 1516. године). *Јужнословенски филолоџ* LXXIII/1–2 (2017): 33–57.
- Јуришић, Марина. *Говор Горње Пчиње: гласови и облици*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.
- Катич, Татјана, Драгана Амедоски. Съкратен регистър на Пиротски кадилџк от 1530 година. *Извештај на државниот архив* 99 (2010): 158–199.
- Катич, Татјана. *Ойшурни йойис Призренског санџака из 1571. године*. Београд: Историјски институт, 2010.
- Катич, Татјана, Драгана Амедоски. Попис целепа пиротског кадилука из 1581. године. *Мешовица грађа* 33 (2012): 143–170.
- Михайлова, Мария, Аспарух Велков. Непълен регистър на башини в софийско, пиротско и пернишко. Б. Цветкова (ред.). *Турски извори за българската история*, V. София: БАН, 1974, 197–251.
- Младеновић, Александар. Тефтер Нишавске митрополије из XIX века – споменик филолошког значаја. Зборник за филологију и лингвистику XIX/2 (1976): 197–215.
- Младеновић, Радивоје. Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник* XLVIII (2001): 1–606.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гајиње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- Костић, Михајло. *Користица – антропогеографска истраживања*. Београд: САНУ, 1954.
- Костић, Михајло. *Белояланичка колина, друштвеногеографска истраживања*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић”, 1970.
- Новаковић, Стојан. Српски поменици XV–XVIII века. *Гласник Српског ученог друштва* 42 (1875): 1–153.
- Новаковић, Стојан. Пшињски поменик. *Споменик СКА* XXIX (1895): 1–19.
- Петровић, Милан. *Дојкинци*. Београд: САНУ, 1997.
- Пешикан, Митар. О употребљивости ономастичких података из турских тефтера. *Јужнословенски филолоџ* XXXVII (1981): 91–108.
- Пешикан, Митар. Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба. *Ономастолошки прилози* III (1982): 1–120.
- Пешикан, Митар. Стара имена из доњег Подримља. *Ономастолошки прилози* VII (1986): 1–119.
- Поломац, Владимир. Неколико напомена о личним именима у Поменику непознатог манастира Липљанске епископије. И. Харалампиев (ред.). *Проблеми на балканској и славјанској езикозани*, Велико Трњово: Фабер, 2010, 226–243.
- Поломац, Владимир. Антропонија Водичничког поменика (Скопска Црна Гора, XVI век). М. Ковачевић, В. Поломац (ур.). *Пушевица српских идиома*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, 341–350.
- Поломац, Владимир. Из антропоније Дечанског поменика (XVI век). *Наслеђе* 38 (2017): 111–123.
- Поломац, Владимир. Женска имена у Поменику манастира Св. Тројице код Пљеваља (XVI век). Ј. Стојановић (ур.). *Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и Српски језик и књижевност данас*. Подгорица – Нови Сад: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2018 (у штампи).
- Реметић, Слободан. Српски призренски говор (I Гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 319–614.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I-. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Соколоски, Методија, Александар Стојановски. *Ойшурни йойисни дефтери од XVI век за Кусендилскиот санџак од 1570 година. Турски документи за историјата на македонскиот народ*, том V, книга II–IV. Скопје: Архив на Македонија, 1980–1985.
- Стојановић, Љубомир. *Сјаре српске љовеље и љисма. књ. I: Дубровник и суседи његови*. Београд – Сремски Карловци: Српска краљевска академија, 1929.
- Стојановић, Јелица. Лична имена од основе вуџ у старим српским поменицима и везивање „вуџа” за култ Св. Саве код Срба. П. Влаховић (ур.). *Осам векова манастира Милешење*, књ. 2, 2013, 32–45.

- Стојановић, Јелица. Словенска и хришћанска имена у Пивском поменику и Поменику Хоче. *Митолошки зборник* 29 (2013): 163–193.
- Стойков, Руси. Селишни имена в западната половина на България през XVI век. В. Георгиев (ред.). *Езиковедско-етнографски изследвания в ѝамей на академик Сѝојан Романски*. София: БАН, 1960, 440–456.
- Ћирић, Јован, Витомир Живковић. *Крујац: ѓеографѝја, исиѝорија, друшѝвени живоѝи, народ-ноослободилачки раѝи*. Пирот – Ниш: Музеј Понишавља – Просвета, 1974.
- Ћирић, Јован. Старост насеља горњег Понишавља и Лужнице. *Пиройски зборник* 7 (1975): 19–34.
- Ћирић, Јован. Насеља горњег Понишавља и Лужнице, порекло и истраженост. *Пиройски зборник* 8–9 (1979): 121–176.
- Ћирић, Љубисав. Ономастика белопаланачког краја. *Ономаѝолошки ѝрилози XII* (1997): 37–338.
- Ћирић, Љубисав. Говори Понишавља. *Срѝски дијалекѝолошки зборник XLVI* (1999): 7–262.
- Ћирић, Љубисав. *О ѓоворима и именима Понишавља и суседних обласѝи: сѝање и ѝаралеле у исиѝоријској ѝерсијекѝиви*. Ниш: Филозофски факултет – Просвета, 2006.
- Цветковић, Духомир. *Косѝур*. Београд – Пирот: САНУ – Музеј Понишавља, 2001.
- Џибранска-Костова, Маријана. Кокалянският поменик (издание на текста и изследване). *Palaeobulgaria/Cѝаробѝлѓарисѝика XXXIX/4* (2015): 27–63.
- Џибранска-Костова, Маријана. Българска диахронна антропонимия от софийско през османския период XVI–XVIII век (ономастиконѝт като социално огледало). *Ѓѝло е-сѝисание в обласѝиѝа на хуманиѝарисѝикаѝа* 6 (2015) <http://www.abcdar.com/magazine/VI/Tsi-branska_1314-9067_VI.pdf> 08.05.2018.
- Чолева-Димитрова, Анна. *Селишни имена от югозападна България. Изследване. Речник*. София – Москва: Пенсофт, 2002.

*

- İŞİK, Sevgi, Songül KADIOĞLU, Mehmet YILDIRIR (hazırl). *Kuyûd-i Kadîme Arşiv Katalođu*. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, 2012.
- HADŽIBEGIĆ, Hamid, Adem HANDŽIĆ, Ešref KOVAČEVIĆ. *Oblast Brankovića: opširni katastarski popis iz 1455. godine, knj. 2*. Sarajevo: Orijentalni institut, 1972.
- KRSTIĆ, Dejan. The Torlaks Regional Identity(-ies) as a Motive for Cross-Border Collaboration in Serbian-Bulgarian Border Zones. *Venets: The Belogradchik Journal for Local History, Cultural Heritage and Folk Studies* 6/1 (2015): 85–110.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1886–1976.
- SVOBODA, Jan. *Starpočeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 1964.

Vladimir Polomac
Tatjana Katić
Srđan Katić

THE ANTHROPONYMS OF GORNJE AND SREDNJE PONIŠAVLJE IN THE 16TH CENTURY (ACCORDING TO THE DEFTER OF THE SOFIA SANJAK OF 1571)

Summary

In addition to indicating the most important methodological problems related to onomastic research of the Ottoman-Turkish *defters* (cadastral surveys), this paper researches the characteristics of proper nouns (personal names) in Gornje and SrednjePonišavlje in the 16th century, based on the material of the *defter* of the Sofia Sanjak (1571). The analysis was carried out on a corpus of some 6800 personal names of citizens in 95 settlements in Gornje and Srednje Ponišavlje (83 settlements in the territory of Serbia and 12 settlements of today's Bulgaria). On the basis of this research, the most important features can be pointed out where the system of male names in this area differ from the names of neighboring ones: a) the greater presence of Christian names (around 55% of Christian

names against 45% of Slavic ones), which is related to the geographical position, the openness of the area, and the good transportation connections (the Constantinople road – the *Via Militaris*, the most important European road of the Byzantine and Ottoman Empires); b) the presence of the male names *Džudža, Džodža, Džura, Džora, Džurdža, Džurdžo, Džurka, Džurko, Džuro, Džudžo, Džero, Džuša* which reflect the process of establishing the consonant /dž/ which was also characteristic of the speech of Ponišavlje; c) the reduced productivity of the root *rad-*, and especially of the roots *vuk-/vlk-*, which is more often noted in the villages with a large number of immigrants from the areas west of this territory; d) besides the productive use of the hypocoristic suffixes *-a, -e,* and *-o,* there is special productivity in the suffixes *-ke* (*Brajke, Vlajke, Vojke, Dojke, Drajke, Krajke, Milke, Projke, Rajke, Stajke/Stanke, Stojke*) and *-čo* (*Belčo, Brajčo, Vojčo, Vlčo, Denčo, Drajčo, Krajčo, Malčo, Milčo, Mirčo, Rajčo, Stajčo/Stančo, Stojčo, Hrančo*). Along with the already mentioned establishment of the consonant /dž/ in personal names like *Džura*, other examples with the vowel /l/ in the root *vlk-* indicate the contemporary use of language in Gornje and Srednje Ponišavlje, and probably examples of the consistent writing of the sonant /l/ in the frequent name *Milko*. On the other hand, the small amount of material which could be relevant for evaluating the state of the *jer* was not useable because of the non-standardized noting of vowels in the defter. By comparing the personal names from our defter with the name register of Torlaks in the 19th century, one can follow the continuity in the development of names from the 16th to the 19th century (personal names with the phonetism /dž/ like *Džura*, the productivity of the suffix *-a* in the production of hypocoristics), but also the development of tendencies which came about after the 16th century (the reduced productivity of the suffix *-ke*, the increase of the role of Greek names after the influx of the Cincars in the 18th century). The comparison of names in the villages on both sides of today's Serbian-Bulgarian border generally confirms our current knowledge about the area of Gornje and Srednje Ponišavlje as a unique linguistic zone.

Владимир Поломац
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију, Катедра за српски језик
Јована Цвијића бб, 34000 Крагујевац, Србија
v.polomac@filum.kg.ac.rs

(Примљено: 20. јуна 2018;
прихваћено: 26. октобра 2018)

Тајјана Кајић
Срђан Кајић
Историјски институт
Кнез Михаилова 36/II
11000 Београд
tatjanakatich@gmail.com
srdjankatich@gmail.com

Стефан Милосављевић

КОНГРУЕНЦИЈА ГЛАГОЛСКОГ ПРЕДИКАТА СА СУБЈЕКАТСКИМ СИНТАГМАМА КОНСТИТУИСАНИМ ОСНОВНИМ БРОЈЕМ*

У раду разматрамо конгруенцију глаголског предиката са субјектом исказаним партитивном синтагмом чији је центар основни број у српском језику. Обухваћени су примери са неутралним редоследом субјекта и предиката (са глаголом у презенту и перфекту актива), ограничени на случајеве кад је центар синтагме број од *пет* до *десет*, а у функцији партитивне допуне именица или именичка синтагма. Посебна пажња посвећена је утицају одређености/специфичности субјекта и глаголског облика (разликује / не разликује род) на тип конгруенције. Резултати су следећи: граматичка конгруенција је заступљенија од семантичке код глагола у перфекту и код оних примера са презентом у којима је субјекат неодређен; семантичка конгруенција заступљенија је кад је глагол у презенту а субјекат одређен/специфичан.

Кључне речи: семантичка конгруенција, граматичка конгруенција, глаголски предикат, партитивна синтагма чији је центар основни број, одређеност/специфичност.

This paper deals with verbal predicate agreement with subject in the form of partitive phrase the head of which is a cardinal numeral (*five to ten*) in Serbian. Only examples with nominal phrases (excluding pronouns) as partitive complements are examined, in clauses with neutral subject-predicate word order, whereby predicates are in the present and past tenses (active voice). The influence of definite/specific effects of the clausal subject as well as the verb form (whether it is marked for gender) on agreement type is considered in greater detail. The results show that grammatical agreement is more frequent with verbs in the past tense, and with verbs in present tense if the subject is indefinite. Semantic agreement is more frequent with predicates in the present tense if the subject is definite/specific.

Keywords: semantic agreement, grammatical agreement, verbal predicate, partitive phrase with cardinal numeral as its head, definiteness/specificity.

1. Увод. Овај рад је посвећен конгруенцији глаголског предиката са субјектом исказаним партитивном синтагмом чији је центар основни број (ССОБ¹) у савременом српском језику, и то са неутралним редоследом субјекта и предиката (исказаног пре свега презентом и перфектом актива). Разматрамо примере са основним бројевима од *пет* до *десет* и партитивном допуном исказаном именицом или именичком синтагмом. Пошто се у литератури ГК наводи као чешћа², главно питање рада јесте који чиниоци

* Рад је проистекао из мастер рада *Конгруенција предиката са субјектом исказаним партитивном бројном синтагмом чији је центар основни број у савременом српском језику*, који је у септембру 2017. одбрањен на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Комисију су чинили др Балша Стипчевић (ментор) и др Душка Кликовац, којима се захваљујем на помоћи и сугестијама (разуме се, све грешке моја су одговорност).

¹ Скраћеница ССОБ стоји за израз „субјекатска синтагма са основним бројем”, који наглашава и функцију синтагме (субјекат) и тип броја који је њен центар (основни број). Скраћеницама СК и ГК обележавамо семантичку одн. граматичку конгруенцију.

² Бурзан (1999: 140) помиње да је СК са бројевима уопште заступљена у 20% случајева, а Корбет (2004: 215) да се таква конгруенција са основним бројевима јавља у 7% случајева.

могу допринети да се јави СК. Нарочито разматрамо важност глаголског облика (разликује / не разликује род) и одређености/специфичности субјекта за избор конгруенције.

1.1. СТАТУС У ГРАМАТИКАМА/ПРИРУЧНИЦИМА. Представимо укратко статус конгруенције предиката са ССОБ у српским/српскохрватским/хрватским/бошњачким граматицама/приручницима. Оба типа конгруенције наводе Новаковић (1894: 265–266), Маретић (1963³: 438–439), Белић (1923/2000: 282–284), Стевановић (1989⁴: 145–146), Брабец et al. (1954²: 206–207), Миновић (1987: 71), Симић (2001²: 22), Станојчић и Поповић (2008¹¹: 305), Мразовић и Вукадиновић (2009²: 770). Изузев граматика Белић 1923/2000; MINOVIĆ 1987; Симић 2001² и Станојчић – Поповић 2008¹¹, у осталима се наводи да је ГК обичнија/чешћа. Јахић et al. (2000: 375) наводе само ГК. Барић et al. (1997²: 426) и Катичић (2002³: 84) наводе слагање са бројним именицама типа *сјоштина* и апроксимативима типа *десетак* као једининско средњег рода, али не помињу слагање с основним бројевима, као што то не чине ни Силић и Прањковић (2005: 296–299). Пипер et al. (2005: 88) и Пипер и Клајн (2013: 275) констатују да непроменљиви број у саставу субјекатског израза тражи да предикат буде у 3. лицу (и средњем роду).

1.2. Чиниоци који утичу на избор типа конгруенције. Чиниоце који утичу на избор типа конгруенције предиката са ССОБ можемо условно поделити на формалне (тичу се форме у најширем смислу) и семантичко-прагматичке (тичу се значења).

У формалне чиниоце спадали би глаголски облик, међусобни редослед и удаљеност субјекта и предиката, неки морфофонолошко-дистрибуциони чиниоци и синтаксички контекст. Представимо их у најкраћем.³ У литератури се наводи да је СК чешћа/прихватљивија ако је предикат исказан простим глаголским обликом (тј. оним који не разликује род) (Бурзан 1999: 141; BELAJ – TANACKOVIĆ FALETAR 2014: 87–88, 155). Такође, већа је вероватноћа да се СК јави при (неутралном) редоследу субјекат – предикат (CORBETT 1983: 136; 2004: 214; 2006: 180; 2010: 13). Ако су субјекат и предикат у непосредној близини, чешће ће се јавити СК, а ако су удаљенији – ГК (Јунковић 1957: 11; БУРЗАН 1999: 140–141).⁴ Мирковић и Макдоналд (2013) разматрали су утицај морфофонолошких фактора. У њиховом истраживању слагање са квантификованим субјектима у којима је именица у генитиву множине синкретична са номинативом јединине (*жена* : *неколико жена* према *дечак* : *неколико дечака*) било је чешће у једнини (зато што се уз номинатив, као формално једнак облик, бар у писаном медију, јавља једнина, уп. *жена долази* и *неколико жена долази*). Најзад, Јунковић (1957: 10–11) запажа да на избор типа конгруенције утиче синтаксички

³ Пошто смо се ограничили на глаголски предикат, не представљамо сам тип предиката као чинилац (о томе в. Јунковић 1957; CORBETT 1983, 2010; Стефановић 2013; Милосављевић 2017).

⁴ Стевановић (1989⁴: 143), Пипер et al. (2005: 87) и Стефановић (2013: 249) износе слична запажања када је реч о слагању предиката са паукалним синтагмама.

контекст, као у пр. *Оних њеј најушћених жена њлакале су као удовице*, где поредбена конструкција *као удовице* налаже да предикат буде у множини.

Готово сви семантичко-прагматички чиниоци из литературе у коју смо имали увид тичу се индивидуализованости (*individuation*) референата, која подразумева степен опажања референата синтагме као различитих ентитета одн. као неиздиференциране целине (MIRKOVIĆ – MACDONALD 2013: 279–280; ROBBLEE 1993). Истраживања показују да је СК чешћа (или процењена као боља) са индивидуализованијим субјектима него са мање индивидуализованим. Аниматност, агентивност и величина броја (одн. денотираног скупа ентитета) у литератури се наводе као фактори који утичу на конгруенцију са ССОБ управо зато што мењају степен индивидуализованости референата ССОБ. Што је број мањи, а субјекат аниматнији и агентивнији, то је скуп индивидуализованији, па је већа могућност да се СК јави (или процени као боља).⁵ Нека истраживања сугеришу да агентивност, за разлику од аниматности, не утиче на конгруенцију (BAMYASI et al. 2014, за турски језик). СК се фаворизује и употребом реципрочних глагола, будући да се њима денотира узајамни однос референата ССОБ (СТЕФАНОВИЋ 2013: 247–248).⁶

У литератури се помиње – сасвим узгред – и одређеност/специфичност субјекта као утицајни фактор. Према Стефановићу (2013: 246), ако је субјекат одређен, природно детерминисан, већ познат, или ако се за исказивање познатости употреби општа заменица *сав* – јавља се СК. Уз то, Корбет (2006: 200–201) извештава да постоје језици у којима се одређенији/специфичнији субјекти повезују са СК. Иако је овом фактору посвећено мало пажње у литератури, он се, судећи по нашој грађи, испоставља једним од најважнијих чинилаца за конгруенцију.⁷

⁵ За величину броја в. CORBETT 2004: 214–216; 2010: 8–9; BELAJ – TANACKOVIĆ FALETAR 2014: 87–88, 155; MIRKOVIĆ – MACDONALD 2013; за аниматност в. СТЕФАНОВИЋ 2013: 251; CORBETT 1983: 136 и даље; 2004: 214; 2006: 190 и даље; 2010: 12 и даље; за агентивност в. CORBETT 2006: 191–193; ROBBLEE 1993. Арсенијевић и Митић (2016а) разматрају утицај аниматности и агентивности на конгруенцију предиката са координисаним субјектима, представљајући притом и преглед приступа посвећених значају ових фактора при конгруенцији и са другим типовима субјекта (в. стр. 51–56).

⁶ Индивидуализованост о којој овде говоримо не треба изједначавати са дистрибутивном интерпретацијом субјекта, нити неиздиференцираност целине са колективношћу (у смислу опозиције дистрибутивно/колективно, CHAMPOLLION 2016). Рецимо, у примеру *Сво слика виси на зиду* субјекат је дистрибутиван, јер ситуација која важи за цео скуп уједно важи и за сваки члан скупа, али се њиме означава прилично хомоген, неиздиференциран скуп (велики број, неаниматни, неагентивни референти). У једином нама познатом истраживању на материјалу српског језика које разматра однос колективне/дистрибутивне интерпретације и конгруенције са бројевима закључује се да нема корелације између конгруенције предиката и колективне/дистрибутивне интерпретације субјекта (BOSNIĆ 2016).

⁷ Неки радови само констатују постојање обају начина конгруенције, без даљих објашњења (нпр. ВАВИЋ 1985а: 71–73). За формалније усмерене приступе који разматрају конгруенцију са различитим типовима нумеричких конструкција в., између осталог, FRANKS 1994; ŠARIĆ 2014. Корбетова библиографија о конгруенцији у славистичком свету доступна је на сл. адреси: https://www.surrey.ac.uk/LIS/SMG/projects/agreement/agreement_bib_unicode.htm#Sla-vonic (21.08.2017).

1.3. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР. Под одређеношћу (*definiteness*)⁸ подразумевамо, с једне стране, познатост (*familiarity*), одн. нешто шире – препознатљивост (*identifiability*). Овај појам подразумева да су саговорнику познати референти израза (јер су претходно уведени у дискурс), или је у стању да их идентификује у непосредној говорној ситуацији. С друге стране, под одређеношћу подразумевамо и јединственост (*uniqueness*), при чему су референти израза јединствени било у „универзуму”, било у за саговорнике релевантном дискурсном/културолошком домену. Шири појам од јединствености јесте инклузивност (*inclusiveness*), којим се обухватају и примери са множином и градивним именицама – да означи да се одређени израз односи на укупност ентитета или масе која задовољава опис датог израза у одговарајућем контексту (примере наводимо у т. 2.1).

И категорији специфичности (*specificity*) прилази се различито (преглед приступа даје нпр. Фон Хојзингер (2002)). Ми ћемо под специфичношћу подразумевати епистемичку специфичност (уп. Von Heusinger 2002: 19–20), тј. специфичним ћемо сматрати изразе за чије је референте из контекста јасно да их говорник може препознати физички или когнитивно (примере в. у т. 2.1). Остале изразе сматраћемо неспецифичним.⁹

1.4. МЕТОДОЛОГИЈА. Ово истраживање је корпусно засновано. Примери су ексцерпирани из Корпуса савременог српског језика (ЕК)¹⁰; иако припадају свим функционалним стилима, структура корпуса је таква да их је највише из публицистичког. Претраживани су само примери у којима је број записан словима и размотрено је њих око 1.000. Када је реч о удаљености ССОБ и предиката, узимани су примери са највише две речи између ССОБ и предиката (у пр. са перфектом то се односи било на помоћни глагол било на партицип). У фреквенцијску анализу ушли су примери са ССОБ која садржи највише један атрибут лево од броја, највише један конгруентни атрибут десно од броја и један падежни атрибут (који се састоји од највише две речи, не рачунајући предлоге).¹¹

⁸ У приступу одређености следимо Лајонса (LYONS 1999); због ограниченог простора, приступ излажемо донекле поједностављено. О одређености в., између осталог, и VON HEUSINGER 2002. За ситуацију у српском в. нпр. ПИПЕР et al. 2005: 915–947.

⁹ У оваквом приступу треба разликовати неспецифичне од неререференцијалних израза. У овим потоњим (уп. *Било којих шест људи може то да уради*), субјекат се не односи на конкретне референте у могућем свету (и њих не разматрамо у овом раду). Под неспецифичним изразима пак подразумевамо оне који су референцијални (у смислу да упућују на конкретне референте, нпр. *(Неких) њећ људи је дошло*), али епистемички недоступни говорнику.

¹⁰ Корпус је доступан на следећој адреси: <http://korpus.matf.bg.ac.rs/>.

¹¹ У анализу нису ушли примери у којима се број фокусира партикулом (*Само њећ ученика је дошло*), или је контрастно истакнут (*Пећ људи је дошло, а седам оишло*), нити они у којима је центар синтагме реч *проценаћ* или *одсјо*. Нису укључени ни примери где синтаксички контекст јасно налаже избор конгруенције, нити они са израженом општошћу и безличношћу (што је чест случај у публицистичком стилу, в. нпр. KLIKOVAC 2008), који се у истом (сличном) облику јављају често (типа *Пећ особа њошинуло је данас*) – будући да је у њима ГК, која подразумева употребу 3. л. јд. (ср. р.), тј. неутралног облика, практично једини могући избор.

2. АНАЛИЗА И ДИСКУСИЈА. У овом поглављу најпре ћемо представити примере из грађе разврстане у одговарајуће групе, те њихову фреквенцију (настојећи притом да бројем примера за СК одн. ГК бар приближно одсликамо њихову заступљеност унутар разматраних група), а затим ћемо дискутовати о добијеним резултатима.

2.1. АНАЛИЗА КОРПУСА. Највећу групу са одређеном ССОБ чине они примери у којима се одређеност експлицитно маркира неком придевском речју распоређеном лево од броја (Табела 1) – а то могу бити показне заменице (3, 12–13, 16–17), присвојне заменице (1, 4, 7, 15), општа заменица *сав*, која упућује на исцрпност (9–10, 18), редни бројеви и придеви који упућују на део неког скупа (5–6, 8, 11, 14), рестриктивно употребљен придев (2)¹². У овој групи СК је приближно двоструко заступљенија него ГК у примерима са презентом (60 од 91 – 66%), док је у примерима са перфектом однос обрнут – СК је заступљена у трећини примера (29 од 86 – 34%).

Табела 1

Презент	СК	(1) По повратку у земљу изјавио је ... да <u>мојих седам помоћника морају</u> да оду ... (2) Јасна Матић рекла је ... да <u>предложених пет чланова имају</u> велико искуство ... (3) Управо <u>ових шест екипа</u> заслужено <i>чине</i> горњи део табеле ... (4) Бранков мост ... <u>његових шест трака моћу</u> да <i>иоднесу</i> и више од тога. (5) <u>Првих шест књига се односе</u> на планиметрију. (6) <u>Осталих пет топлана у граду</u> и даље <i>греју</i> на мазут ...
	ГК	(7) <u>Њених пет сестара живи</u> у Пироту, а брат је на школовању. (8) <u>Првих десет банака држи</u> чак 67,5 одсто укупне банкарске суме ... (9) <u>Свих шест манастира налази се</u> на самој обали Велике Мораве ...
Перфекат	СК	(10) <u>Свих пет играча Хајдука су савладали</u> голмана Пролеа ... (11) <u>Осталих пет наших представника нису осћварили</u> значајније резултате. (12) <u>Тих десет тачака лежале су</u> , како му се учинило, на једном кругу.
	ГК	(13) <u>Ових шест професора се јавило</u> добровољно ... (14) <u>Осталих шест чланова нам је врло брзо сћавило</u> до знања да ... (15) ... преко Минас Моргула, где је <u>његових Девет слугу боравило</u> ... (16) <u>Ових пет предузећа осћварило је</u> трећину укупног прихода ... (17) <u>Оних осам станова инвеститору је иријало</u> још пре него што је ... (18) <u>Свих пет краљевачких котларница ирецило је</u> на грејање мазутом ...

ССОБ може бити одређена и када то није експлицитно употребом неке придевске речи лево од броја. То је случај са примерима у којима ССОБ означава неки дискурсно и/или културолошки одређен израз (*десет Божјих зайовестѝ; њеи сћалних чланица УН* и сл.), или када је претходно уведен у дискурс, због чега је у Табели 2, којом илуструјемо ову групу, за такве примере наведен шири контекст. И у овој групи СК је заступљенија у примерима са презентом (18 од 30 – 60%), док се у примерима са перфектом опет јавља приближно у трећини примера (10 од 27 – 37%).

¹² Исп. и MARUŠIČ – ŽAUCER 2013 за овакву употребу придева.

Табела 2

Презент	СК	(19) <u>Десет Божјих заповести</u> <u>йредсйављају</u> најуниверзалнији и увек актуелан морални кодекс. (20) Београд инсистира на томе да план генералног секретара УН Бан Ки-Муна у <u>шест тачака</u> ... <u>Шест тачака регулишу</u> положај Срба у срединама на Косову где су већина ... (21) Један, два, три, четири, <u>пет</u> – преброја Монте Кристо. – <u>Пет милиона!</u> ... Заиста, само се у Француској могу видети такве ствари: <u>пет комада хартије вреде</u> пет милиона.
	ГК	(22) Бонифације беше звер што долази с мора, <u>седам њених глава йредсйавља</u> западање у седам смртних грехова, десет рогова кршење десет заповести ... (23) ... три шатора испред Скупштине општине Трстеник разапело је <u>девет поро-дица</u> из Богдања. <u>Девет породица йражи</u> да се у потпуности поштује спи-сак за доделу кућа ...
Перфекат	СК	(24) ... у други круг пласирале су се <u>репрезентације САД, Тринидада и Тобага, Хондураса, Мексика, Костарике и Салвадора</u> ... <u>Шест поменутих репрезен-тација освојиле</u> су прва два места ... (25) Авај, <u>пет сталних чланица Савета безбедности одбациле</u> су Далеров захтев ...
	ГК	(26) <u>Пет општина</u> овог дела Србије већ се снабдева водом са Рзава ... када је <u>пет поменутих општина одлучило</u> да се удружи у градњи „Сврачкова”. (27) ... у <u>седам сивих прозора</u> , у којима су се, над бунаром градског дворишта ... <u>Седам суморних прозора је освануло</u> као седам раскошних слика. (28) Савет за сарадњу земаља овог залива – <u>Уједињени Арапски Емирати, Сау-дијска Арабија, Оман, Катар, Бахреин, Кувајт</u> – <u>шест арапских држава реги-она бавило се</u> терминолошким претензијама ...

Примере са суперлативом иза броја (Табела 3) издвојили смо у засебну групу, јер се њима означава одређен али неререференцијалан израз (у пр. (29) опис израза шесћ најбољих играча могу задовољити разл. референти у разл. приликама¹³), или макар неспецифичан (у пр. шесћ најбољих играчица (34) јасно је да су у питању конкретне играчице – али се не зна, или није релевантно, о којим играчицама је реч).¹⁴ СК је у овим примерима заступљена са 36% у презенту (4 од 11), одн. 38% у перфекту (3 од 8). Могуће је да се у примерима са презентом СК јавља нешто ређе управо стога што је реч о одређеним али неспецифичним изразима (мада овде имамо врло мали број примера).

¹³ Ово је очигледније у примерима са одредбама учесталости, попут следећег: Сваке године шесћ најбољих играча добију сйишпендије – где је јасно да не мора сваке године бити реч о истим играчима.

¹⁴ Другим речима, у примерима са суперлативом ССОБ је (углавном) одређена *de dicto*, а не *de re* (уп. LYONS 1999: 171–172 за ову дистинкцију).

Табела 3

Презент	СК	(29) <u>Шест најбољих играча добијају</u> једногодишње стипендије за усавршавање ... (30) <u>Шест најнеуспешнијих тимова конкуришу</u> за испадање из Прве дивизије ...
	ГК	(31) Резултати та два дела се сабирају и <u>осам најбољих такмичарки улази</u> у финале. (32) У САД – <u>шест највећих корпорација припада</u> странцима ... (33) ... <u>десет највећих банака по активи заузима</u> скоро 70 одсто тржишта ...
Перфекат	СК	(34) <u>Шест најбољих играчица су се йласирале</u> за борбу од првог до шестог места ... (35) <u>Шест највећих синдиката најавили су</u> за сутра нови генерални штрајк ...
	ГК	(36) ... а заузврат <u>је осам њима најмилијих добило</u> неопходни орган. (37) Она каже да <u>је пет највећих компанија добило</u> позив да лети из Србије ... (38) ... због чега <u>је осам најбољих екипа најавило</u> да ће основати такмичење ...

Табелом 4 илустровани су примери из групе *сйецифичносй*. Два су основна типа ових примера: когнитивна доступност референата – када се они експлицирају у десном контексту (39, 42, 45), и опажајна доступност референата – када је јасно да говорник (приповедач, или неки лик) сведочи догађајима (40, 41, 43, 44, 46, 47). И овде је СК заступљенија са презентом (8 од 13 – 62%), док је у примерима са перфектом мање заступљена него у групама са одређеном ССОБ – 20% (7 од 35), али је тај проценат свакако већи него у примерима са неодређеном ССОБ, које ћемо ускоро размотрити.

Табела 4

Презент	СК	(39) <u>Седам капија йрекидају</u> линију: Ладгејт, Њугејт, Олдерсгејт, Криплгејт, Мургејт, Бишопсгејт, Алдгејт. (40) Наједном то више нисмо ми већ <u>десет дечака окрећу</u> чамац уз свежу воду лета. (41) ... видели смо како <u>пет полицајаца бију</u> човека који лежи.
	ГК	(42) Чак и 1789. године, <u>пет друштава йосйиоји</u> на врху хијерархије: краљеви дворани, феудална аристократија, властелини, градови и црква.
Перфекат	СК	(43) Изишавши у двориште, Григорије спази како се с оне стране Дона на скелу ували црна грудва људи. <u>Осам коња су вукли</u> нешто, чуо се говор, вика на коње... (44) Док је хашашин наставио да маневрише, Ленгдон баци још један поглед према доле. БЛАГИ БОЖЕ! <u>Пет жигова су лежали</u> у одељцима дуж ивица ковчега.
	ГК	(45) <u>Шест земаља је дележирало</u> одабране специјалце и обавештајце за ову акцију: САД, Британија, Шпанија, Италија, Холандија и Грчка. (46) Видео је како се <u>шест коњаника окрејшало</u> по пиринчаном пољу ... (47) „ <u>Осам милитаната је сйавало</u> у дворишту куће ...”, изјавио је један од очевидаца.

Најзад, у Табели 5 дајемо примере са неодређеном/неспецифичном ССОБ. У оваквим примерима често је битнији денотативни аспект ССОБ од њиховог референцијалног статуса. На пример, када је реч о људима, битнија је њихова припадност одређеној друштвеној групи – важно је што се говори нпр. о извршним директорима, женама, црнкињама, црним дечацима итд. (иако се и они, наравно, односе на конкретне референте у свету). Ово је група у којој је СК далеко најмање заступљена – у примерима са презентом 18% (17 од 96), а у онима са перфектом 6% (16 од 252).

Табела 5

Презент	СК	(48) <u>Осам извршних директора имају</u> основну зараду ...
	ГК	(49) У чети коњаника Полицијске управе ... <u>осам жена обезбеђује</u> јавни ред и мир. (50) <u>Пет Хрвата ђуђује</u> у свемир. (51) <u>Осам црнкиња ђрелази</u> у православље. (52) <u>Девет приповедака чини</u> пети део књиге.
	СК	(53) <u>Пет наоружаних мушкараца узели су</u> из авиона бразилске компаније VASP банкарску пошиљку ...
	ГК	(54) Неколико месеци касније <u>шест црних ђака је ђређукло</u> једног белог вршњака. (55) <u>Пет малолетника демолирало је</u> шест кућа ратних страдалника ... (56) ... на југозападу Шпаније, <u>седам бикова је ђробило</u> заштитну ограду ... (57) <u>Десет авиона разбијало је</u> облаке да киша не поквари ... (58) <u>Осам ромских барака изгорело је</u> у пожару у 67. блоку на Новом Београду.

Изложене резултате можемо резимирати Табелом 6. Они сугеришу да је СК заступљенија (1) онда када је субјекат одређен/специфичан него када је неодређен; (2) у примерима са презентом (одн. глаголским облицима који не разликују род) у односу на оне са перфектом (одн. глаголским облицима који разликују род)¹⁵.

Табела 6

Разматрана група	СК презент	СК перфекат
Одређеност (са атрибутном лево од броја)	66% (N=91)	34% (N=86)
Одређеност (без атрибута лево од броја)	60% (N=30)	37% (N=27)
Одређеност (са суперл. иза броја)	36% (N=11)	38% (N=8)
Специфичност	62% (N=13)	20% (N=35)
Неодређеност	18% (N=96)	6% (N=252)
N = број примера		

2.2. Дискусија. Сада ћемо се посветити могућим разлозима утицаја одређености/специфичности и категорије рода на избор типа конгруенције. Погледајмо, за почетак, неке случајеве у којима је конгруенција (у најширем смислу) повезана са одређеношћу/специфичношћу. Смољска (1997: 453), проучавајући деиктичко слагање у српском, објашњава ГК у (59) неодређеношћу, а СК у (60) одређеношћу референата.

(59) Имала је љупкост *неког девојчеи* кад *џа* осветле...

(60) Поред те кнегиње...седело је *девојче*... Рјепнин се сећао како је пришао *девојчеи* и како је почео да *је* теши.

Такође, у многим језицима удвајање објекта врши се само са заменичким и одређеним/специфичним именичким објектима, што је један од Лајонсових (1999) аргумената да су одређеност и лице део исте категорије (па би се

¹⁵ Ови резултати су додатно поткрепљени чињеницом да се у 13 од 14 (93%) примера са глаголом у аористу јавља СК. Рекли бисмо да се ово може очекивати, јер је употреба аориста генерално повезива са одређеношћу/специфичношћу, будући да аорист, како се често истиче у литератури (уп. нпр. Станолчић – Поповић 2008¹¹: 394), имплицира доживљеност – тј. да говорник/наратор из непосредне близине посматра догађај о коме аористом извештава.

о 3. лицу говорило код заменичких и *одређених* именичких израза). У прилог Лајонсовом ставу иду и нека факта из српског језика, које наводи Станковић (2016: 112–113), указујући да у синтагмама са бројевима и заменицама слагања у лицу има само када се заменице нађу испред броја (уп. (62) са (61)), чиме се маркира одређена/специфична интерпретација.¹⁶

(61) Двојица нас / двоје нас *идемо / иде на пецање.

(62) Нас двојица / нас двоје *иде / идемо на пецање.

Ако одређеност/специфичност у примерима са личним заменицама узрокује другачију конгруенцију, очекивали бисмо да се и слагање у примерима са одређеном/специфичном ССОБ мења. Зато не би било случајно што је СК чешћа од ГК код слагања глагола у презенту са одређеним/специфичним субјектима (типа *Мојих њећ другова долазе*).¹⁷ Пошто тада имамо две конгруентне категорије – број и лице, при чему ССОБ означава множину а прагматички је одређена (па је 3. лица), глагол добија наставак за 3. лице множине.¹⁸ Реч је о тенденцији, а не апсолутном правилу, с обзиром на знатан број примера са ГК и када је субјекат одређен/специфичан.¹⁹

При конгруенцији глагола у перфекту са ССОБ СК је мање заступљена од ГК²⁰, али опет заступљенија код одређених/специфичних субјеката. За одговором би вероватно требало трагати полазећи од односа категорија броја и рода. Наиме, могло би се рећи да је број семантички мотивисанија категорија од рода, јер (семантички) можемо говорити о множини за било који скуп ентитета који је већи од један (без обзира на остале особине, попут

¹⁶ До сличних запажања дошла је много раније Ивић (1973), али цитирамо првенствено Станковића јер он ове примере доводи у везу са Лајонсовим ставовима, што је за нас овде релевантно.

¹⁷ Лајонс (1999: 316) напомиње да, за разлику од удвајања објекта, одређеност углавном нема утицаја на слагање предиката са субјектом; Корбет (2006: 200–201), међутим, наводи неке језике у којима одређеност/специфичност утичу на конгруенцију.

¹⁸ Могло би нам се овде замерити опаском да лице не игра улогу, будући да је у сваком случају предикат у 3. л., а разликује се само број. Ми ћемо остати при становишту да је улога лица важна, и то из следећих разлога. У српском као флективном језику наставци кодирају више информација, па је тако и информација о броју и лицу кодирана у истом наставку. У случају јединског слагања са бројном синтагмом, предикат не добија обележје лица од субјекта, већ му се додељује иначе неутрални облик – доказ су безличне реченице попут *Грми, Тојло је* и сл. С друге стране, када се предикат семантички слаже са субјектом, он обележје лица „добија” од њега (субјекта). Уп. и Лајонсово (1999: 316–317) проблематизовање слагања предиката у „лицу” са неодређеним субјектима.

¹⁹ Ово би се, потенцијално, могло објаснити аналогijом према примерима са неодређеним субјектима, са којима је ГК убедљиво заступљенија. Такође, 3. лице, које се не мора односити на људско биће, мање је истакнуто у односу на 1. и 2, тј. говорника и саговорника (уп. HASPELMATH 2013).

²⁰ За Белаја и Танацковића Фалетара (2014) СК са перфектом уопште није прихватљива, а са презентом само донекле (**Пей њишца сједе на грани*, али **Пей њишца сједице су на грани*). Аутори овај увид доводе у везу са природом значења бројева од *њећ* навише у односу на паукалне бројеве. Док конструкције са паукалним бројевима означавају множину у правом смислу речи – „količinu pojedinačnih entiteta individualizovane referencije konkretiziranih nekom imenicom”, конструкције с бројевима већима од *чејшири* „не значе мношину pojedinačnih predmeta, već primarno označavaju veličinu skupa” (стр. 86), а „veća količina imeničkih referenata, osim što smanjuje mogućnost njihove individualizirane konceptualizacije, također smanjuje mogućnost njihova razlikovanja prema rodu te je neutralni srednji rod tada jedini izbor” (стр. 87).

аниматности или рода), док је род „граматичкија” категорија²¹, јер се нпр. код неаниматних субјеката не може говорити о семантичкој вези по роду. У том смислу род може фаворизовати појаву ГК (одн. инхибирати појаву СК).²² То што је и у овом случају заступљенија СК када је субјекат одређен него када је неодређен, можда је последица субјективне истакнутости (проминентности) у дискурсу одређених субјеката о којој говори Лајонс (1999: 215): као што су људски референти у људској перцепцији генерално истакнутији од нељудских, тако су и одређени референти истакнутији од неодређених, јер су, по дефиницији, познати. А за истакнутије референте можемо рећи и да су индивидуализованији, чиме се повећава могућност за појаву СК.

Ако величину броја оставимо по страни (јер смо се ограничили на мале бројеве), остаје нам да размотримо однос између одређености/специфичности, аниматности и агентивности – јер се потоње две категорије, али не и одређеност, углавном доводе у везу са индивидуализованошћу. Тако, на пример, Робли (1993), разматрајући конгруенцију са квантификованим синтагмама у руском, наводи примере који показују да што је субјекат агентивнији²³, то је појава СК чешћа. На сасвим супротном крају скале агентивности налазе се синтагме у којима субјекат означава неку временску јединицу, а предикат проток времена – можемо их илустровати и примерима из наше грађе, уп. (63) – који се у оваквом облику јављају врло често, формирајући устаљене изразе, и уз које се искључиво јавља ГК (у нашем корпусу се у свих двадесетак таквих примера јавља ГК). У таквим примерима, вели Робли (1993: 429–431), субјекатска бројна синтагма означава ентитете који су потпуно истог квалитета – њени референти чине хомоген скуп, лишен било какве индивидуализације – функционално еквивалентан збирним именицама, које (у руском) такође скоро искључиво захтевају слагање у јединици (тј. ГК).²⁴

(63) а. *Седам сати је прошло.* // б. *Десет година је прошло* од тада.

Погледајмо, ипак, пример (64) из наше грађе. У њему субјекат такође упућује на временски израз, а глагол *проћи* се јавља као предикат. Међутим, сам субјекатски израз је „онеобичен” приписаном квалификацијом придевом *бескрајан*, а глагол у аористу имплицира доживљеност – стичемо утисак да се лик-приповедач на неки начин „растегао” заједно са бескрајних осам дана, што је праћено и избором СК, која имплицира индивидуализованост, те наглашава сваки појединачни сегмент, тј. дан.

²¹ У прилог ове можемо иде и чињеница да се срећу случајеви где се помоћни глагол слаже семантички (тј. у множини), а партицип граматички (као у примерима типа *Госиода су дошла*).

²² О значају рода за конгруенцију в. ARSENJEVIĆ – MITIĆ 2016b, где се разматра могућност да су род и број независни приликом слагања, тј. да се у неким случајевима са координисаним субјектима предикат различито слаже са субјекатским изразом по броју одн. роду. И наша грађа бележи неке занимљиве примере у овом смислу, уп.: *Шест следећих поглавља бици су доцвећени исмаилијима* – где су конгруентне речи у множини *мушко* рода иако је именица у оквиру ССОБ *средње* рода. Ова тема заслужује посебну пажњу.

²³ Најтипичнији агенси јесу људи који свесно и вољно врше радњу над неким статичним објектом, проузрокујући промену његовог места или стања (нпр. *Пет радника журају колица*).

²⁴ Уз овакве изразе, како нас извештава Стефановић (2013: 248), употребљава се ГК чак и при конгруенцији са паукалним синтагмама (уп. *Два/три/четири минута/дана је прошло*) – са којима се ГК начелно не јавља (не може *Два човека је дошло*, већ *Два човека су дошла / дошли*).

- (64) Осам бескрајних дана *прођоше* са тапетарима и радницима.

Забележили смо и следеће примере:

- (65) Па ипак су онда тих првих шест недеља *предсјављале* велику количину времена, поготову прве три – како се то Хансу Касторпу бар сад чинило ...
 (66) Ернотон остаде око десет минута код Анрија, тих десет минута *изгледали* су Сен-Малину као вечност.

У њима субјекат такође означава временску јединицу, премда није реч о устаљеним примерима типа (64), којима се означава проток времена. Концептуализатори догађаја у овим примерима (Ханс Касторп одн. Сен-Малин) представљени су како „изнутра” доживљавају време означено субјекатском синтагмом – одн. проживљавају сваки сегмент тога времена. Ти сегменти, стога, нису више хомогени – што је у пр. (65) експлицирано и десним контекстом, где се истиче да су прве три недеље другачијег квалитета (одн. да су нарочито оне представљале велику количину времена). Оваква доживљеност и „дехомогенизација” временских јединица отварају врата употреби СК. А могли бисмо рећи и супротно: управо употребом СК ближе се дочарава доживљеност и неједнак квалитет временских сегмената, будући да је ГК безличнија и општија. У наведеним примерима субјекат не означава биће, већ временски израз, дакле – неаниматно, и то апстрактно. Најзад, предикат не денотира радњу, већ стање. СК, ипак, звучи сасвим природно у њима.

Досад размотрено нас доводи до могућности да концептуализација референата као индивидуализованих (па и хетерогених) није – или макар није пресудно – зависна од аниматности и агентивности, већ од одређености/специфичности. Ову тврдњу можемо поткрепити и следећим чињеницама. Ако у највећим групама са одређеним субјектима из нашег корпуса – а то су оне у којима се јавља придевска реч лево од броја – издвојимо само оне у којима се јављају *неаниматни неагентовни* субјекти (уп. 67), за разлику од оних који имају макар примесе агентивности (уп. 68), добићемо следеће податке: СК је заступљена са 65% (20/31) у презенту, одн. 32% (6/19) у перфекту. Ови проценти су врло блиски онима који стоје за све примере узете заједно (66% у презенту, одн. 34% у перфекту, уп. Табелу 6).

- (67) а. Првих пет књига *односе се* на планиметрију.
 б. Оних осам станова *инвеститору је припало* ...
 (68) а. Тих шест тачака враћа Србију ...
 б. Протеклих пет трговачких дана *обележили су* ...

3. Закључак. У раду је разматрана конгруенција глаголског предиката са субјектом исказаним синтагмом чији је центар основни број у српском језику (ССОБ). Разматрани су примери у којима ССОБ претходи предикату исказаном презентом и перфектом актива, при чему се као центар јавља број од *йеи* до *десет*, а као партитивна допуна именица или именичка синтагма. Иако су под свим условима забележена оба типа конгруенције, заступљеност једног или другог типа зависи од различитих чинилаца. Из нашег разматрања можемо закључити следеће. Граматичка конгруенција (ГК) заступљенија је од семантичке (СК) код глагола у перфекту и у једном делу примера са глаголом у презенту – у онима у којима је субјекат неодређен. СК је заступљенија

када је глагол у презенту а субјекат одређен/специфичан. И са перфектом СК се чешће јавља у примерима са одређеним/специфичним субјектом него у онима са неодређеним. Дакле, СК је најмање заступљена кад се глаголски облик који разликује род слаже са неодређеним субјектом, а највише кад се глаголски облик који не разликује род слаже са одређеним/специфичним субјектом.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛИЋ, Александар. *Синџака српскохрватског језика*. Београд, 1923. *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*, Изабрана дела А. Белића, XIV том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000, 215–303.
- БУРЗАН, Мирјана. О двојакој конгруенцији у српском језику данас. Јудита Планкош (ур.). *Актуелни проблеми грамаџике српског језика*. Суботица – Београд: Градска библиотека – Народна библиотека Србије – Институт за српски језик САНУ, 1999, 139–146.
- ИВИЋ, Милка. О неким синтаксичким конструкцијама с квантификаторима у стандардном српскохрватском. *Јужнословенски филолоџ* XXX/1–2 (1973): 329–335.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Стефан. *Конгруенција предикаџа са субјекџом исказаним џарџиџиџном бројном синџаџом чији је ценџар основни број у савременом српском језику*. Мастерски рад. Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2017.
- НОВАКОВИЋ, Стојан. *Српска грамаџика*. Београд: Државна штампарија, 1894.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синџака савременог српског језика : џросџа реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Предраг, Иван КЛАН. *Нормативна грамаџика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- СИМИЋ, Радоје. *Српска грамаџика II: Синџака*. Београд: МХ Актуел, 2001².
- СМОЉСКА, Аделајда. Међуоднос граматичких и семантичких категорија код именице у српском језику. *Научни сасџанак славистџа у Вукове дане* 26/2 (1997): 449–455.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамаџика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2008¹¹.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1989⁴.
- СТЕФАНОВИЋ, Александар. Хијерархизација утицајних фактора у начину слагања предиката са нумеричким конструкцијама у функцији субјекта. *Научни сасџанак славистџа у Вукове дане* 42/1 (2013): 239–256.

*

- ARSENIJEVIĆ, Boban, Ivana MITIĆ. Effect of Animacy and Agentivity on the Processing of Agreement in Serbo-Croatian. Sabina Halupka-Rešetar, Silvia Martinez-Ferreiro (eds.). *Studies in Language and Mind*. Novi Sad: Faculty of Philosophy, 2016a, 41–76. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-359-0.pdf#page=42>> 10.08.2017.
- ARSENIJEVIĆ, Boban, Ivana MITIĆ. On the Number-Gender (In)dependence in Agreement with Coordinated Subjects. *Journal of Slavic Linguistics* 24/1 (2016b): 41–69.
- БАБИЋ, Степан. Сроџност с колиџинским riječima. *Jezik* 32/3 (1985a): 65–75.
- БАБИЋ, Степан. Сроџност с разликом у субјекту и именском делу предиката. *Jezik* 32/5 (1985b): 138–140.
- БАМЈАСИ, Elif, Jana HAÜSSLER, Barış KABAK. The Interaction of Animacy and Number Agreement: An Experimental Investigation. *Lingua* 148 (2014): 254–277.
- БАРИЋ, Eugenija, Mijo LONČARIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Marija ZNIKA. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 1997².
- BELAJ, Branimir, Goran TANACKOVIĆ FALETAR. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika (Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža)*. Zagreb: Disput, 2014.
- BOSNIĆ, Ana. Distributivity and Agreement Mismatches in Serbian. Sabina Halupka-Rešetar, Silvia Martinez-Ferreiro (eds.). *Studies in Language and Mind*. Novi Sad: Faculty of Philosophy, 2016, 77–105. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-359-0.pdf#page=42>> 10.08.2017.

- BRABEC, Ivan, Mate HRASTE, Sreten ŽIVKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1954².
- CHAMPOLLION, Lukas. *Champollion, Distributivity, collectivity and cumulativity*, 2016. <<http://ling.auf.net/lingbuzz/002133>> 16.02.2018.
- CORBETT, Greville. *Hierarchies, Targets, and Controllers: Agreement Patterns in Slavic*. London: Croom Helm, 1983.
- CORBETT, Greville. *Number*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- CORBETT, Greville. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- CORBETT, Greville. *Agreement in Slavic*, 2010. <<http://epubs.surrey.ac.uk/2017/1/agreementinslavic.pdf>>. 23.03.2018.
- FRANKS, Steven. Parametric Properties of Numeral Phrases in Slavic. *Natural Language & Linguistic Theory* 12/4 (1994): 597–674.
- HASPELMATH, Martin. *Occurrence of Nominal Plurality*, 2013. <<http://wals.info/chapter/34>> 24.03.2018.
- JAHIĆ, Dževad, Senahid HALILOVIĆ, Ismail PALIĆ. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: „Dom štampе”, 2000.
- JUNKOVIĆ, Zvonimir. Nešto o složenosti. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 6 (1957): 8–13.
- KATIČIĆ, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus, 2002³.
- KLIKOVAC, Duška. *Jezik i moć*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.
- LYONS, Christopher. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- MARETIĆ, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1963³.
- MARUŠIĆ, Frank, Rok ŽAUČER. On the nature of prenumeral adjectives, 2013. <<http://www.ung.si/~r-zaucer/papers/MarusicZaucer-2016-PrenuMepal-Adjs-revised.pdf>> 06.07.2017.
- MINOVIĆ, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika*. Sarajevo: „Svjetlost”, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1987.
- MIRKOVIĆ, Jelena, Maryellen C. MACDONALD. When Singular and Plural are Both Grammatical: Semantic and Morphophonological Effects in Agreement. *Journal of Memory and Language* 69/3 (2013): 277–298.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zorka VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009².
- ROBBLEE, Karen. Individuation and Russian Agreement. *Slavic and East European Journal* 37 (1993): 423–441.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika (za gimnazije i visoka učilišta)*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- STANKOVIĆ, Branimir. DP u srpskom, jeziku bez člana. Boban Arsenijević, Sabina Halupka-Rešetar (ur.). *Srpski jezik u savremenoj lingvističkoj teoriji*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 2016, 101–121. <<https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/zbornici/2016/zbornik-radova-srpski-jezik-u-savremenoj-lingvistickoj-teoriji-boban-arsenijevic-sabina-halupka-resetar>> 23.03.2018.
- ŠARIĆ, Anja. *Nominal Induced Agreement Mismatches in Serbo-Croatian*. Master's thesis. Utrecht: Utrecht University, 2014.
- VON HEUSINGER, Klaus. Definiteness and Specificity in Discourse and Sentence Structure. *Journal of Semantics* 19/3 (2002): 245–274.

Stefan Milosavljević

VERBAL PREDICATE AGREEMENT WITH SUBJECT IN THE FORM OF PHRASE WITH A CARDINAL NUMERAL AS ITS HEAD

S u m m a r y

This corpus based research deals with semantic and grammatical verbal predicate agreement with subjects in the form of a partitive phrase in Serbian – with cardinal numerals (*five to ten*) as the head of the phrase, the verb in the present and past tenses, and a neutral subject-predicate word order. Firstly, the previous studies of the topic are introduced, then our methodology as well as theoretical

background is presented. The results are given here. Grammatical agreement is more frequent with verbs in the past tense, and with verbs in the present tense if subject is indefinite. Semantic agreement is more frequent with predicates in the present tense if the subject is definite/specific. Within examples containing predicates with a participle (i.e. the past tense), semantic agreement is more frequent with definite/specific subjects than with indefinite ones. The paper emphasizes the importance of relations between a) definiteness/specificity and person, and b) number and gender for choice of agreement type. More specifically, we argue that the results presented are in line with Lyons's (1999) claim that definiteness/specificity and person are part of the same category, taking into account the fact that semantic agreement is more frequent with definite (/specific) subjects, which are considered to be the third person, unlike indefinites ones. Also, definite/specific subjects are considered to be more prominent (hence more individuated), which consequently increases the possibility for predicates to agree semantically. As far as the category of gender is concerned, we assume predicates expressing it (i.e. those with participles) to be more compatible with grammatical agreement than predicates that express only number (and person) (i.e. those in present tense), because the category of number is more semantically motivated than the category of gender, which can be semantically motivated only with animate subjects (whereas number does not depend on animacy).

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
(студент докторских студија)
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
milosavka93@hotmail.com

(Примљено: 30. марта 2018;
прихваћено: 26. октобра 2018)

Ivana Miškeljin

TWO TYPES OF LEFT DISLOCATION IN SERBIAN*

Two types of a preposing structure termed Left Dislocation in the literature have been identified in Serbian, namely Hanging Topic Left Dislocation and Contrastive Left Dislocation on the basis of syntactic, prosodic and discourse evidence. The aim of the paper is to specify the syntactic properties of this structure with remarks on prosody, laying out the fundamental diagnostics of differentiating between its variants found in Serbian and pointing to the areas regarding this phenomenon which require research. Our research relied on examples from the literature, questionnaires and a corpus composed of the transcripts of 53 broadcasts of the radio program *Peščanik* available online.

Keywords: Hanging Topic Left Dislocation, Contrastive Left Dislocation, resumptive pronoun, contrastive stress, case connectivity.

Два типа структуре за померање реченичног елемента у предње поље, која је у литератури названа лева дислокација, идентификована су у српском језику: лева дислокација одвојене теме и контрастна лева дислокација, на основу синтаксичких, прозодијских и дискурсних података. Циљ рада је да одреди синтаксичке одлике с напоменама везаним за прозодију, при чему се дају основни дијагностички тестови за разликовање варијанти ове структуре које су пронађене у српском језику и указује се на поља даљег истраживања у вези с овим феноменом. Наше истраживање се ослања на примере из литературе, упитнике и корпус сачињен од транскрипата 53 радио емисије *Пешчаник* који су доступни на интернету.

Кључне речи: лева дислокација одвојене теме, контрастна лева дислокација, резумптивна заменица, контрастни акценат, слагање у падежу.

1. INTRODUCTION. The paper considers the syntactic properties of a preposing or detachment structure in Serbian generally termed *left dislocation* (henceforth LD) in the literature, which is exemplified in (2) below (cf. MIŠKELJIN 2017 for discourse properties of LD in Serbian). In this case, the object 'John' is preposed and established as the topic of the utterance leaving behind a co-referential resumptive pronoun (henceforth RP)¹ in its canonical position, whereby the verb

* The paper is largely based on my thesis written under the guidance of prof. dr Sabina Halupka-Rešetar, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, and defended in September 2016.

¹ A resumptive pronoun (RP) is obligatorily (antecedent) bound by a left-dislocated element and cannot freely choose a contextually salient referent as a 'regular' pronoun in (ii). The RP occurs in structures which would otherwise have a gap, i.e. be analyzed as derived by movement such as *wh*-movement, relative clauses and dislocations. The variable position in a relative clause or question in English is defined by the presence of a gap, as in (i), whereas there is no possibility of alternating with a gap in (ii) (McCLOSKEY 2006: 94–95):

(i) There are guests that everyone wants to invite _.

(ii) Most people think that they have a right to a decent job.

The RP can also be a weak or clitic pronoun (e.g. in Italian, Serbian), an inflection marker on prepositions (e.g. in Semitic and Celtic languages (cf. BORER 1984; McCLOSKEY 2002, respectively)), or an epithet (a definite DP usually attributing a negative meaning to the dislocated phrase) (cf. AOUN – CHOUËIRI 2000, inter alia).

carries sentential stress. This utterance has the same propositional meaning as the utterance in (1) with canonical, SVO, word order (POPOVIĆ 1997: 16). The preposed constituent and the RP are in italics.²

- (1) *Marija* *ne podnosi* *Jovana.*
 Maria.NOM can't stand John.ACC
 'Maria can't stand John.'
- (2) *Jovana,* *Marija* *ne podnosi* *njega.*³
 John.ACC Maria.NOM can't stand him
 'John, Maria can't stand him.'

Another pattern of (2) or LD is found in Serbian, as exemplified in (3) below, where the RP is fronted and stressed, and case matching between the preposed constituent and the RP seems to be optional (as suggested by our respondents and the corpus). Intonational prominence is indicated by capitals.

- (3) *Jovan/* *Jovana,* *NJEGA* *Marija* *ne podnosi.*
 John.NOM/ John.ACC, him.ACC Maria.NOM can't stand
 'John, Maria can't stand him.'

Although they convey the same propositional meaning, the structures in (1), (2) and (3) are not felicitous in the same contexts because, informally speaking, the packaging or structuring of information in an utterance requires it to be used in a certain kind of context and it is encoded by the component of language commonly referred to as *information structure*.

The paper focuses on syntactic evidence with remarks on prosody⁴ that two types of LD should be identified in Serbian. The syntactic data presented in the following sections are relevant to accounting for the manner in which the constructions in question are generated, i.e. whether they are derived by movement or base-generation of the dislocated element in its surface position, and also raise other questions to be investigated in the future given in the corresponding section of the paper.⁵ By analyzing the preceding discourse an observation is made on the case matching optionality between the dislocated constituent and the corresponding RP in the variant of LD exemplified in (3). The corpus was composed of the transcripts of 53 broadcasts of the radio program *Pešćanik* available online (air dates: from December 2005 to December 2017). 62 examples of LD were found (25 examples of the first and 37 of the second type). In order to avoid

There is 'true', 'syntactic' or 'productive' resumption (in Irish, Hebrew and Arabic) referring to RPs in A' (non-argument)-dependency structures where no grammatical principle disallows a gap. The presence of an RP to 'amnesty' a violation of an island (a constraint dependency) or found in long-distance dependencies has been termed 'intrusive' resumption' (SELLS 1984) or 'processor' resumption (ASUDEH 2011).

² Cf. ALEXIADOU 2006 for an overview of different types of LD across languages.

³ For the purpose of introductory simplicity the variant of LD containing the full pronoun 'njega' (him) is used though the clitic pronoun 'ga' (him) is used much more frequently instead, as it will be explained shortly.

⁴ Using prosodic means in Serbian can make a word prominent in any position of the sentence. The paper will not be considering the prosodic components such as sentence accent or intonation.

⁵ Due to the lack of space the lengthy (generative) proposal will not be presented here. Cf. <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8190/Disertacija9405.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

limitations imposed by relying exclusively on the corpus, a source of language data were also elicited examples in the form of questionnaires. The questionnaires tested the acceptability of the given sentences simply on the basis of the native language competence of our respondents. (cf. SGALL et al. 1973, *inter alia*). We had a group of 34 native speakers of Serbian, aged 24 to 60, holding academic degrees in various fields of study, including Serbian, English (and other foreign) language teaching. The questionnaires combined two types of questions: (a) closed questions, i.e. questions which are clearly targeted and the answer is 'yes' or 'no' (with respect to acceptability in a given context), and (b) a form of ranking questions, where respondents were expected to judge the degree of acceptability of pairs of examples, on condition they find them both acceptable in a given context. The collected data were subjected to descriptive statistics computation such as percentages.

2. HTLD & CLD IN SERBIAN. Two patterns of LD have been found in Serbian, as mentioned in Miškeljin (2017: 61), example (15) is presented here in (4) below:

- (4) a) *Jovan*, *Marija* *mu* *veruje*.
 John.NOM, Maria.NOM him.CL.DAT trusts
 'John, Maria trusts him.'
- b) *Jovan/* *Jovanu*, *NJEMU* *Marija* *veruje*.
 John.NOM/ John.DAT, him.DAT Maria trusts
 'John, Maria trusts him.'

In (4a), there is no case matching between the left-dislocated constituent and the RP, the left-dislocated constituent is in the default or nominative case and resumed by a co-referent weak or clitic pronoun. In (4b), the RP is a strong or full pronoun carrying a special accent termed a contrastive accent, occupying the left edge of the clause and binding the gap (__) within the clause. Case connectivity between the dislocated constituent and the RP is optional (confirmed by the respondents and the corpus which is addressed in section 2.3).⁶

The type of LD illustrated in (4a) was termed *Hanging Topic Left Dislocation* (henceforth HTLD) like a similar phenomenon found in the literature, e.g. in Czech (cf. STURGEON 2008) and German (cf. GROHMANN 2000; 2003). The kind of LD exemplified in (4b) was termed *Contrastive Left Dislocation* (henceforth CLD). These two types of LD in Serbian are distinguished on the basis of their syntactic properties, prosody and discourse functions. (cf. MIŠKELJIN 2017 for pragmatic effects of LD in Serbian).

Consider the following examples of HTLD. The examples which are judged degraded by native speakers are marked with a question mark. The asterisk means the examples are considered ungrammatical or unacceptable by the respondents.

⁶ As one of the (anonymous) reviewers pointed out, the form of the left-dislocated topic depends on the topic of the previous utterance, so the following is possible:

(i) *Jesi li se* *čula* *sa Jovanom?* – *Sa Jovanom*, *NJEMU* *se* *više nikada*
 neću obratiti!
 Have REFL.CL talked to/with John? – With John.INSTR., him.DAT REFL.CL never again
 won't speak to!
 'Have you talked with/to John? – John, I will never speak to him again!'

- (5) a) **Jovanu/ Jovan, Marija mu ne veruje.*
 John.DAT/ John.NOM, Maria him.CL.DAT not believes
 a') ?**Jovanu/ Jovan, Marija ne veruje njemu.*
 John.DAT/ John.NOM, Maria not believes him.DAT
 'John, Maria does not believe him.'
- b) **Jovana/ Jovan, Marija ga nervira.*
 John.ACC/ John.NOM, Maria him.CL.ACC annoys
 b') ?**Jovana/ Jovan, Marija nervira njega.*
 John.ACC/ John.NOM, Maria annoys him.ACC
 'John, Maria annoys him.'
- c) ?*S Jovanom/ Jovan, Marija ide s njim u bioskop veceras (s njim).*
 With John/ John.NOM, Maria goes with him to cinema tonight (with him).
 'John, Maria is going with him to the cinema tonight.'
- d) ?*O Jovanu/ Jovan, Marija o njemu razmišlja (o njemu).*
 About John/ John.NOM Maria about him thinks (about him)
 'John, Maria is thinking about him.'
- e) ?*Od Jovana/ Jovan, Marija od njega puno očekuje (od njega).*
 Of John/ John.NOM, Maria of him a lot expects (of him)
 'John, Maria expects a lot of him.'

In (5a-a') and (5b-b'), the respondents preferred the clitic variant. The full pronoun induces (contrastive) focus reading (new information reading). The judgments regarding (5c), (5d) and (5e), with the RPs in instrumental, locative and genitive case, respectively, are somewhat less definite with the majority of respondents finding both options acceptable but preferring the default case variant. The absence of clitic pronouns in (5c-e) follows from the fact that prepositions are proclitics, i.e. they are attached to the word immediately following them forming an accentual unit with it. Therefore, the pronoun has to take its full or strong form. Clitics in Serbian exhibit the so-called *second position effect* (2P), i.e. they are required to occur in the second position in their intonational phrase.⁷ As shown by (5a) and (5b), clitics are always found in the third position in the sentence, implying that there is one more IP formed by the LD element, the clitic remaining in the second position in its IP. The left-dislocated element is also set off by an intonational break. This raises the questions whether an LD element belongs to

⁷ Clitics attach or encliticize to an element providing a host for the clitic, either the first syntactic constituent/phrase (1P), or the first phonological word (1W), as illustrated in (i) and (ii), respectively. The clitic is in boldface.

(i) Lep poklon **je** dobila od Jovana. (1P)
 Nice present.ACC AUX.CL got-she from John
 'A nice present she got from John.'

(ii) Lep **je** poklon dobila od Jovana. (1W)
 Nice AUX.CL present.ACC got-she from John
 'A nice present she got from John.'

There are exceptions to this phonological restriction in the case of appositives, parentheticals, and heavy constituents which form their own IPs, thus clitics cannot attach to them (cf. MARKOVIĆ – MILIĆEV 2016).

the sentence phonologically and syntactically and how it establishes co-reference and, in some cases, agreement with the RP (in the case of the other type of LD).

As noted in Miškeljin (2017), there are examples of HTLD in our corpus exhibiting the demonstrative pronoun ‘to’ (that) which is not at the left edge of the clause, as illustrated below:

- (6) *Kontejner, pa mogli bi da nam daju to, od toga se dobiju stanovi.*⁸
 A container, well could-they that us.GEN give that, from that are made flats
 ‘A container, well they could give us that, flats are made of that.’

The left-dislocated constituent can be resumed by an epithet phrase, a definite DP often containing a demonstrative and having affective, typically negative meaning such as anger, irony and the like (AOUN – CHOUERI 2000), example (17) from Miškeljin (2017) is repeated here in (7):

- (7) *Jovan, Marija voli tog lažova.*
 ‘John, Maria loves that liar.’

HTLD can co-occur with TOP in the same sentence, preceding fronting or topicalization (TOP), the fact indicating that the dislocated element is maybe outside the clause boundary.⁹

- (8) a) *U vezi sa Jovanom_{LD}, auto_{TOP} mu je Marija poklonila*
 As for John, car.ACC him.CL.DAT AUX.CL Maria.NOM gave.

- b) **Auto_{TOP} u vezi s Jovanom_{LD} mu je Marija poklonila.*
 ‘As for John, a car Maria gave him.’

The second type of LD found in Serbian was termed Contrastive Left Dislocation (CLD). The RP is always a strong or full pronoun or often the demonstrative pronoun ‘to’ (that) when other phrasal category than NP is dislocated, marked by a special, contrastive accent, occupying the left-most clause position and binding the clause-internal gap. ‘Contrastive’ is understood here in the (pragmatic) sense of Titov (2013) as evoking (contextually not semantically salient) alternatives at the moment of utterance. Case matching between the dislocated element and the RP is optional. The nature of this agreement should be investigated. Characterizing prosodic constituents in Serbian and investigating their relation to information structure also requires further research.

CLD also allows resuming by an epithet phrase, as illustrated below in (9), example 17 from Miškeljin (2017):

- (9) *Jovana, tog lažova Marija voli.*
 John.ACC, that liar Maria.NOM loves

As argued in Miškeljin (2017: 62), the diagnostic of the type of LD in (9) and (10) (example 19 from Miškeljin 2017) is their pragmatic effect. Unlike in the case of HTLD (7), in the case of CLD, the demonstrative contained in the epithet phrase is marked by contrastive stress and gives rise to alternatives in the discourse, i.e. there are more liars other than John that Maria could have loved. Consider possible continuations:

⁸ <https://pescanik.net/san-o-vodi/>.

⁹ In the case of CLD, it could be argued that the RP occupies the topicalized position.

- (10) a) HTLD: *Jovan*, Marija voli *tog LAŽOVA*. (#A Marko, ovog lažova ne podnosi)
 b) CLD: *Jovana*, *TOG lažova* Marija voli. (A Marko, ovog lažova ne podnosi)
 'John, Maria loves that liar. And Marco, she can't stand this liar.'

As argued in Miškeljin (2017), example (20) repeated here in (11) is ambiguous between HTLD and CLD with respect to its pragmatic effects. The interpretation depends on whether the RP is contrastively stressed or not, i.e. whether it raises alternatives in the discourse or not:

- (11) *Jovan*, *on* je dobar drug. (Svi ga vole; or Marko, nije.)
 John.NOM, he is good friend. ('Everyone loves him.' or 'Marco is not.')

'John, he is a good friend.'

CLD allows for a wider range of phrasal categories to be left-dislocated than HTLD, such as clauses, adverbial phrases, prepositional phrases, and infinitival verbal complements, whereas HTLD is restricted to nominal expressions. These findings should be considered by future research, the fact is still unaccounted for in the literature. Consider the following examples of CLD:

- (12) a) LD of the subject adverbial clause of conditioning/CP:
Ako bude sunčano, *to* će biti dobro za maraton.
 If is sunny, it will be good for marathon
 'If it is sunny, it will be good for the marathon.'
- b) LD of the direct object and subject proposition/CP, respectively:
Da će Jovan pobediti, (u) *to* niko ne veruje/ *to* je malo verovatno.
 That will John win, (in) that no one not believes/ that is hardly likely.
 'That John will win, no one believes that/ that is hardly likely.'
- c) LD of the adverbial phrase/AP:
Brzo, *tako* je ispio pivo.
 Quickly, this way AUX.CL drank up-he beer
 'Quickly he drank up the beer.'
- d) LD of the adjectival phrase/AP:
Modra, *takva* je bila njegova ruka.
 Livid, like that AUX.CL was his arm
 'Livid his arm was like.'
- e) LD of the PP:
U lokalni bar, *tamo* uglavnom izlazimo.
 To local bar, there mostly go out-we
 'To the local bar we mostly go.'
- f) LD of the infinitival VP:
Da igra, *to* dobro zna.
 To dance, that well knows
 'To dance he knows well.'

Let us now consider the following syntactic phenomena: long distance dependencies, island sensitivity (2.1), and embedding (2.2).¹⁰

¹⁰ Reconstruction data are inconclusive and due to the lack of space are omitted from this section. Until a deeper understanding of this phenomenon is arrived at, it should not be considered conclusive evidence. For a more detailed description of the Serbian database, cf. <http://www.cris.uns.ac.rs/publicTheses2016.jsf>.

2.1. HTLD & CLD IN SERBIAN: LONG DISTANCE DEPENDENCIES AND ISLAND SENSITIVITY. In the case of topicalization or fronting (TOP) in Serbian there is a possibility of long distance A' (non-argument)-dependencies associated with a gap within an embedded clause, *t* being the trace of the moved element in its base-generated position, the index denoting co-reference.¹¹

- (13) *Jovanu_i mislim da su mi rekli da je*
 John.DAT think-I that AUX.CL me.CL.DAT told that AUX.CL
Marija (t_i) poklonila auto.
 Maria.NOM gave car
 'John I think I was told that Maria gave a car.'

TOP is subject to the island constraints subsumed under subadjacency, viz. Coordinate Structure Constraint, Wh-island Constraint, Sentential Subject Constraint, Subject Condition, and Complex NP Constraint which is illustrated in (14) below:¹²

- (14) **Jovana smo čuli glasine da Marija voli t.*
 John.ACC AUX.CL heard-we rumours that Maria.NOM loves
 '*John we heard rumours that Maria loves.'

The sentence in (14) is derivationally 'saved' by inserting an RP in the position of the gap, which has been termed the island amnesty function of HTLD. Let us now illustrate all the above mentioned constraints:

- (15) a) Complex NP Constraint:
Jovan, čuli smo glasine da ga Marija voli/?
 Jovan.NOM heard-we AUX.CL rumours that him.CL.ACC Maria.NOM loves
čuli smo glasine da njega Marija voli (njega).
 heard-we AUX.CL rumours that him.ACC Maria.NOM loves him.ACC
 'John, we heard the rumours that Maria loves him.'
- b) Coordinate Structure Constraint:
?Marija, Jovan voli Anu i nju./? Jovan voli nju i Anu.
 Maria.ACC John.NOM loves Anna and her John.NOM loves her and Anna
 '*Maria, John loves Anna and her.'
- c) Wh-island constraint:
Jovan, pitam se ko ga voli/? pitam se
 John.NOM wonder-I REFL.CL who him.CL.ACC loves / wonder-I REFL.CL
ko njega voli (njega).
 who him.ACC loves him.ACC
 'John, I wonder who loves him.'
- d) Sentential Subject Constraint:
?Jovan, da ga Marija voli Anu je
 John.NOM that him.CL.ACC Maria.NOM loves Anna.ACC AUX.CL
iznenadilo/? da njega Marija (njega) voli (njega)
 surprised/ that him.ACC Maria.NOM him.ACC loves him.ACC
 '*John, that him Maria loves surprised Anna.'

¹¹ Like in the case of *wh*-movement, the trace is subject to Strong Crossover Effect, i.e. it cannot be bound by a pronoun, as illustrated below:

(i) *Who_i do you think he_i loves t_i?

(ii) *Him_i John_i doesn't trust t_i.

¹² Which is also the case with *wh*-movement in Serbian.

e) Subject Condition:¹³

?*Jovan*, neosnovane glasine o *njemu* nerviraju Mariju.
John.NOM, unfounded rumours about him annoy Maria.ACC
'John, unfounded rumours about him annoy Anna.'

Unlike HTLD, CLD in Serbian exhibits island effects since the RP moves to the left edge of the clause. According to Goodluck – Stojanović (1996), Serbo-Croatian shows both weak and strong island effects under resumption.¹⁴

(16) a) Complex NP Constraint:

**Jovana*, *njega* smo čuli glasine da Marija voli.
John.ACC him.ACC AUX.CL heard-we rumours that Maria.NOM loves
'*John, him we heard the rumours that Maria loves.'

b) *Wh*-constraint:

**Jovana*, *njega* se pitam ko voli.
John.ACC him.ACC REFL.CL wonder-I who loves
'*John, him I wonder who loves.'

c) Sentential Subject Constraint:

**Jovana*, *njega* da Marija voli Anu je iznenadilo.
John.ACC him.ACC that Maria.NOM loves Anna.ACC AUX.CL surprised
'*John, him that Maria loves surprised Anna.'

d) Subject Condition:

?*Jovan*, o *njemu* neosnovane glasine nerviraju Mariju.
John.NOM about him unfounded rumours annoy Maria.ACC
'*John, about him unfounded rumours annoy Maria.'

The long distance dependency data suggest that CLD is generated by means of some form of syntactic movement whereas HTLD seems to be a structure base-generated in its surface position, the mechanism of which are to be accounted for.

Let us now consider the phenomenon of embedding.

2.2. HTLD & CLD IN SERBIAN: EMBEDDING. HTLD is possible in root interrogatives.

(17) a) *U vezi s knjigama*, kome ih je Jovan
As for books to whom them.CL.ACC AUX.CL John.NOM
dao?/kome je *njih* Jovan dao?/?kome
gave?/to whom AUX.CL them.ACC John.NOM gave/to whom
je Jovan dao *njih*?
AUX.CL John.NOM gave them.ACC
'As for the books, who did John give them to?'

¹³ More than half of the respondents find (d) and (e) acceptable.

¹⁴ Strong islands are relative clauses, subjects and adjuncts (involve the crossing of two barriers (CPs (complementizer phrase))), whereas weak islands are *wh*-island, negative island, and the sentential complement of nouns (involve the crossing one barrier). Both disallow extraction of adjuncts, while only weak islands allow extraction of arguments.

- b) *Ovakvo ponašanje, može li¹⁵ to Marija tolerisati?/ može li*
 This kind behaviour.ACC can it Maria.NOM tolerate/ can
Marija to tolerisati?/ ?može li Marija tolerisati to?
 Maria.NOM it tolerate/ can Maria.NOM tolerate it
 'This kind of behaviour, can Maria tolerate it?'

Embedded LD is not generally possible, as illustrated in (18) below, whereas it is considered degraded in the embedded context propositional attitude verbs, as illustrated in (19):

- (18) *Upozorila sam vas da *uputstvo*, (*njega*) pažljivo
 warned-I AUX.CL you that instruction.ACC, (him.ACC) carefully
gal njega pročitajte/ (*njega*) pažljivo pročitajte.
 him.CL.ACC him.ACC read (him.ACC) carefully read
 'I have warned you that the instruction, you carefully read it.'
- (19) ?Verujem da *Jovan*, *on* je zaljubljen u Mariju.
 Believe-I that John.NOM, he is in love with Maria.ACC
 'I believe that John, he is in love with Maria.'

The embedding data suggest where the left dislocated element should be attached which is the clausal CP¹⁶ not IP.¹⁷ Given this assumption, it is expected that recursive LD projections or multiple dislocations are allowed. Indeed, in the case of HTLD more than one DP can be left-dislocated, each resumed by a co-referential pronoun in its canonical position in the clause, as illustrated in (20):¹⁸

- (20) ?Što se tiče *Jovana*, *Marije* i *auta*, poklonila mu *ga* je.
 As for John Maria and car, gave-she him.CL.DAT him.CL.ACC AUX
 'As for John, Maria and the car, she gave it to him.'
 As for CLD, the dislocation of a co-ordinated NP is possible, as illustrated in (20):

- (21) *Mariji*, *Ani* i *Jovanu*, *njima* je nastavnik dao nagradu.
 Maria.DAT Anna.DAT and John.DAT, them AUX teacher gave reward
 'Maria, Anna and John, the teacher gave them the reward.'

As argued by Anagnostopoulou (1997: 167), embedded LD is permitted in CP-recursion contexts, such as the ones of the so-called 'bridge verbs' such as 'say' and 'think', exemplified in (22), otherwise examples in (23) should be grammatical, i.e. LD should be able to attach to an IP. English examples from the literature are given with their Serbian equivalents in this case:

- (22) a) I said that *my father*, *he* was tight as a hoot-owl.
 b) Rekao sam da (je) *moj otac*, *on* je ćutao kao zaliven.
- (23) a) *I acknowledged that *my father*, *he* was tight as a hoot-owl.
 b) *Priznao sam da je *moj otac*, *on* je ćutao kao zaliven.

¹⁵ The particle 'li' belongs to the group of complementizers (conversational particles) such as 'da', 'da li', 'dok', 'kad', 'iako', etc. It occurs in interrogative utterances without question words (such as in the example above), among others (cf. MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 2009: 495).

¹⁶ CP is taken to be a complementizer phrase marking an embedded sentence of a complement type, the highest level grammatical construction (CRYSTAL 2008).

¹⁷ IP is inflection phrase, subsuming the grammatical properties of the tense, person and number of a predicate, on a par with the lexical categories of N, V, A and P (CRYSTAL 2008).

¹⁸ Almost half of the respondents find this unacceptable.

As for CLD in Serbian, we assume that it is also attached to a CP since it cannot co-occur with HTLD.¹⁹

What is left to be addressed is this case agreement optionality in the case of CLD in Serbian as exemplified in (3). We believe that the answers are to be searched for in the corpus, i.e. we should analyze the preceding context in the discourse (a coherent multi-utterance dialogue or monologue).

2.3. CASE MATCHING OPTIONALITY* CORPUS EVIDENCE. Since in the corpus of 53 broadcasts of the radio program *Peščanik* only four examples of the case of case matching optionality were found, they are all given below in (24), (25), (26) and (27). Though much more examples need to be considered in order to arrive at some valid conclusions, it may take some time to gather them considering how infrequent they are, so we will briefly present our observations, some patterns or tendencies that should be further investigated since they seem to be inconclusive on the basis of this corpus. Consider the following examples. In (24) and (25) there was no case agreement between the dislocated constituent and the RP:

- (24) *Beko* (NOM), *njega* (ACC) pogodilo, da nije došao za 15 minuta u Urgentni i da tamo neko ga nijenije znao šta radi, on bi umro.²⁰
 ‘Beko, he was hit, if he hadn’t arrived in 15 minutes at the ER and if there he had been no one to admit him or no one who knew what to do, he would have been dead.’
- (25) *A onaj koji me tužio zbog Bele knjige* (NOM), *njemu* (DAT) je dosije čist.²¹
 ‘And the one who sued me because of the White Book, his file is clean.’

By analyzing the prior context, it has been noticed that in (24) the referent denoted by the dislocated element has not been explicitly mentioned before, whereas in (25), the referent has been mentioned but quite distant in the previous discourse. Now consider the cases of case agreement between the dislocated element and the RP given in (26) and (27) below:

- (26) *A s druge strane, Romima* (DAT) *koji su u ozbiljnom problemu, koji nemaju pristup struji, vodi, osnovnim infrastrukturnim servisima koji su neophodni za adekvatno stanovanje – dakle, ni sami ti objekti u kojima žive nisu adekvatni – njima* (DAT) se ne pruža nikakva alternativa osim iseljenja i smeštaja u kontejnere, odnosno u geta koja su nastala u Beogradu.²²

‘On the other hand, Romanies who have a serious problem, who have no access to electricity, water, basic infrastructure facilities required for adequate housing – so, the object themselves they live in are not adequate either – they are not given any alternative except for evicting and placing in containers, that is ghettos which have been established in Belgrade.’

- (27) *Ove mangupe* (ACC) *koji su to snimali, njih* (ACC) treba goniti jer je to krivično delo proizvodnje i rasturanja pornografskog materijala.²³

¹⁹ This assumption also naturally follows from the proposal. In brief and simplified, the RP is topicalized (based on subadjacency effects presented in (15) and what licenses topicalization is a feature on a highset projection of C.

²⁰ <https://pescanik.net/forsiranje-budzeta/>

²¹ <http://forum.b92.net/topic/29897-transkript-emisije-pescanik-30062006/>

²² <https://pescanik.net/san-o-vodi/>

²³ <http://pescanik.net/emisija-26-04-2013/>

'These thugs who were recording that, they should be prosecuted because it is a criminal offense of producing and distributing a pornographic material.'

In (26), the referent of the dislocated element has been explicitly mentioned in the previous context several times and in the discourse stretch immediately preceding the dislocation. However, in (27) the referent of the dislocate has not been explicitly mentioned in the prior discourse but the discourse is about the product of the action of the referent. As pointed out, much more examples are required to test these predictions and reveal prevailing tendencies.²⁴

3. CONCLUDING SUMMARY. In summary, the paper has made the following contributions. Two types of left dislocation have been identified in Serbian, namely HTLD and CLD, on the basis of their syntactic properties with remarks on prosody, laying out the fundamental diagnostics of differentiating between them. The syntactic data suggests that CLD is generated by some form of syntactic movement whereas HTLD is base generated in its surface position. Both CLD and HTLD attach to a CP. CLD allows for a wider range of phrasal categories to be left-dislocated than HTLD whereas HTLD is restricted to nominal expressions, which remains to be accounted for by future research. The RP in the case of CLD is marked by a special, contrastive accent and always occurs at the left edge of the clause. This suggests that characterizing prosodic constituents in Serbian and exploring their relation to information structure should be further investigated. In both cases, the left dislocated element is set off by an intonational break, which raises questions whether an LD element belongs to the sentence phonologically and syntactically and how it establishes co-reference and, in the case of CLD, agreement with the RP. Relying on a corpusan observation has been made regarding case matching optionality in the case of CLD, which needs to be tested on a much greater number of corpus examples. The nature of this agreement should also be analyzed in the future. Finally, a proposal should be formulated (within generative or some other theory) to account for all the presented data.

REFERENCES

- ALEXIADOU, Artemis. Left Dislocation (including CLLD). Martin Everaert, Henk van Riemsdijk (eds.). *The Blackwell Companion to Syntax*. Oxford: OUP, 2006, 668–699.
- ANAGNOSTOPOULOU, Elena. Clitic Left Dislocation and Contrastive Left Dislocation. Elena Anagnostopoulou et al. (eds.). *Materials on Left Dislocation*. Amsterdam: Benjamins, 1997, 151–192.
- AOUN, Joseph, Lina CHOEIRI. Epithets. *Natural Language & Linguistic Theory* 18 (2000): 1–39.
- ASUDEH, Arshia. *Resumption as Resource Management*. Doctoral Dissertation, Stanford University, 2004.
- BORER, Hagit. Restrictive Relatives in Modern Hebrew. *Natural Language & Linguistic Theory* 2 (1984): 219–260.
- CRYSTAL, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th edition. Oxford: Blackwell, 2008.
- GOODLUCK, Helen, Danijela STOJANOVIĆ. The Structure and Acquisition of Relative Clauses in Serbo-Croatian. *Language Acquisition* 5 (1996): 285–315.

²⁴ The reason why designing questionnaires which would test these predictions in the absence of a new corpus was not considered an adequate substitute is because when respondents are asked to think about case matching, they tend to choose the matching option, for some reason, the more they think about it, which probably would not be the case in all situations in a spontaneous conversation.

- GROHMANN, Kleanthes. *Prolific Peripheries: A Radical View From the Left*. Doctoral dissertation. University of Maryland, 2000.
- GROHMANN, Kleanthes. Successive Cyclicity under (Anti-)Local Considerations. *Syntax* 6 (2003): 260–312.
- MARKOVIĆ, Maja, Tanja MILIČEV. Prosodic Phrasing of Contrastive Topics in English and Serbian. Boban Arsenijević, Sabina Halupka-Rešetar (eds.). *Srpski jezik u savremenoj lingvističkoj teoriji*. Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu. 2016, 333–348.
- McCLOSKEY, James. Resumption. Martin Everaert, Henk van Riemsdijk (eds.). *The Blackwell Companion to Syntax*. Oxford: Blackwell, 2006, 94–117.
- McCLOSKEY, James. Resumptives, Successive Cyclicity, and the Locality of Operations. S. D. Epstein, T. D. Seely (eds.). *Derivation and Explanation in the Minimalist Program*. Blackwell, Oxford, 2002, 184–226.
- MIŠKELJIN, Ivana. Discourse Functions of Topicalization and Left Dislocation in Serbian. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LX/1 (2017): 53–70.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- POPOVIĆ, Ljubomir. *Red reči u rečenici*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, 1997.
- SELLS, Peter. *Syntax and Semantics of Resumptive Pronouns*. Doctoral dissertation. University of Massachusetts, Amherst, 1984.
- SGALL, Petr, Eva HALÍČOVÁ, Eva BENEŠOVÁ. *Topic, Focus and Generative Semantics*. Kronberg – Taurus: Scriptor, 1973.
- STURGEON, Anne. *The Left Periphery: The Interaction of Syntax, Pragmatics and Prosody in Czech*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008.
- TITOV, Elena. Do contrastive topics exist? *Journal of Linguistics* 49/2 (2013): 413–454.

Ивана Мишкељин

ДВА ТИПА ЛЕВЕ ДИСЛОКАЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Лева дислокација (енг. left dislocation) је општи назив у литератури о информацијској структури реченице који означава структуру за померање реченичног елемента у предње поље којим се обележава тема исказа. Два типа леве дислокације су идентификована у српском језику: *лева дислокација одвојене теме* (енг. hanging topic left dislocation) и *контрастна лева дислокација* (енг. contrastive left dislocation), на основу синтаксичких, прозодијских и дискурсних података. На основу синтаксичких одлика с напоменама везаним за прозодију дају се основни дијагностички тестови за разликовање варијанти ове структуре које су пронађене у српском језику. Разматрају се граматичке категорије које се могу дислоцирати у предње поље, положај и тип *резумптивне заменице* (енг. resumptive pronoun), присуство посебног, контрастивног акцента, слагање у падежу између лево дислоцираног конституента и резумптивне заменице, *зависности велике удаљености* (енг. long distance dependencies), *подложност острва* – конфигурације које онемогућују екстракцију (енг. island sensitivity), и *реченично уметање* (енг. embedding). У случају контрастне леве дислокације запажа се могућа тенденција када је у питању слагање у падежу између лево дислоцираног конституента и резумптивне заменице на основу анализе претходног контекста, што је потребно даље истражити. Подаци указују да се контрастна лева дислокације генерише неким обликом синтаксичког померања док лева дислокација одвојене теме настаје генерисањем лево дислоцираног конституента у месту реализације. У оба случаја лево дислоцирани конституент се налази у позицији придруженој комплементизаторовој пројекцији (енг. CP projection).

Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет
Подгоричка 4, 25000 Сомбор, Србија
ivanamiskelj@gmail.com

(Примљено: 1. јуна 2018;
прихваћено: 26. октобра 2018)

Првослав Радић

БЕЛЕШКЕ О ЈУГОИСТОЧНИМ СРБИЈАНСКИМ ГОВОРИМА И ЈОШ ПОНЕЧЕМУ

Социолингвистичко и културолошко гледиште

Прилог представља осврт на југоисточне србијанске говоре, који већ дуже време и с различитих аспеката (лингвистичког, балканистичког, етнолошког) привлаче пажњу научне и шире јавности. У последње време у нас је све више интереса за социолингвистички и уопште културолошки приступ овој области и њеном становништву. Прилог у друштвеноповесном светлу трага за местом и улогом југоисточних говора у српској култури, укључујући и питање односа књижевног језика према овим говорима.

Кључне речи: српски језик, југоисточни говори Србије, стандардизација, социолингвистика.

This paper deals with the speeches of Southeastern Serbia which have attracted attention for a long time now from various aspects (linguistic, Balkan studies, ethnological) in the scientific and wider community. In recent times, there is ever greater interest here about the sociolinguistic and general culturological approach to this territory and its inhabitants. In a social-historical light, the paper searches for the place and role of southeastern speeches in Serb culture, including also the question of the relationship between the literary language and these speeches.

Keywords: Serb language, speeches of Southeastern Serbia, standardization, sociolinguistics.

Југоисточни србијански говори, који се својом главином у српској дијалектологији подводе под призренско-тимочки дијалекат, већ дуго привлаче пажњу стручњака различитих усмерења, лингвиста, балканолога, етнолога и др. У последње време ови говори постају предмет и социолингвистичких те и ширих, културолошких истраживања, а недавно се појавила и монографија Тање Петровић,¹ која управо с тих гледишта приступа овим говорима. Реч је о књизи *Srbija i njen jug. „Južnjački dijalekti” između jezika, kulture i politike* (Fabrika knjiga, Beograd 2015), коју је финансијски помогао Znanstvenoraziskovalni center SAZU из Љубљане и која представља наставак ауторовог бављења социолингвистичким и сличним темама.² Књига је добар

¹ На почетку своје научне каријере аутор се усмерио ка социолингвистичким истраживањима српских насеља у Белој Крајини (Словенија) и у Љубљани одбранио дисертацију *Srbi u Beloj Krajini. Jezička ideologija i proces zamene jezika* (2005). Под сличним насловом (*Srbi u Beloj Krajini. Jezička ideologija i procesu zamene jezika*, Beograd 2009), појавила се на српском језику монографија чији су издавачи Балканолошки институт Српске академије наука и уметности и Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

² Поред поглавља *Jezik* (9–64) и *Kultura* (67–95), књига укључује и поглавље *Politika* (99–120). У тој широкој палети социолошких и политичких тема, где су лингвистичка питања, у ствари, била тек ауторово полазиште, нашли су места и бројни догађаји и актери доскора-шњих и садашњих наших времена, политичари, књижевници, певачи, забављачи и др.

повод да се кроз неке од тема које она обрађује осврнем на један број лингвистичких, али и социолингвистичких и културолошких питања која се тичу србијанског југоистока. Својом тематиком књига подсећа да постоји потреба да се српски лингвисти, као и стручњаци других усмерења, темељније укључе у разматрање разнородне проблематике везане за ову србијанску област.

1. О МЕСТУ И ЗНАЧАЈУ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ И ЈУГОИСТОЧНИХ ГОВОРА СРБИЈЕ У ЊОЈ САВРЕМЕНА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА ИЗМЕЂУ НАЦИОНАЛНОГ И ГЛОБАЛИЗАЦИСКОГ. Дијалектологија као лингвистичко описивање народних говора, тј. регионалних варијетета једног језика, има у србистици већ двовековну традицију са солидним умрежењем у низ других наука и научних дисциплина (нпр. етнологију, историју, фолклористику). На дијахроном плану познавање дијалеката омогућава установљење хронолошке осе у развоју једног језика, дакле његову периодизацију, и није чудо што се њом у српском језику бавио управо главни овдашњи дијалектолог и историчар језика прве половине прошлог столећа, А. Белић. Увид у савремену дијалекатску распрострањеност, укључујући и сазнања о природи и домету старих исељеничких говора, доприноси реконструкцији српске дијалектолошке карте, рачунајући и карту из времена пре великих балканских миграција. Тиме се, између осталог, бавио П. Ивић, највећи српски дијалектолог друге половине прошлог столећа.³ Дијалектолошки подаци указују и на старе континуиране словенске етничке везе (нпр. на црногорско-јужносрбијанском, као и црногорско-македонском правцу) у периоду након опсежних досељавања Словена на Балкан у VI и VII столећу, које су тек у потоњим временима миграцијама несловенског становништва прекинуте (Д. Петровић, М. Пешикан; О. Ј. Настева, Б. Конески, Б. Видоески). Ти подаци у исто време указују на удео старобалканских (несловенских) супстрата у процесима јужнословенске језичке и дијалекатске диференцијације (нпр. на релацији: источно- / западнојужнословенска језичка група, В. Вејк). Дијалектолошка истраживања указују, даље, на снажне процесе балканизације на српском језичком простору, пре свега на његовој периферији (нпр. у призренско-тимочком дијалекту, у српским говорним оазама у Румунији). Она дају значајан допринос балканистици као релативно младој лингвистичкој дисциплини, у којој је и међу светским балканолозима значајно место дато управо југоисточним србијанским говорима (Х. Шалер, Г. А. Цихун).

На другој страни, на посве практичном и дидактичком плану, дијалектолошка знања стављена су данас у службу савлађивања књижевнोजезичке норме и без њих се не може замислити школски образовни процес и, на пример, послови око израде савремених школских граматика српског књижевног језика. Дакле, дијалектолошка наука има своје место у србистици и

³ Многа од тих и таквих крупних питања, која су значајна и за славистику у целини, нису престала бити актуална до данас. Таква су питања везана за препознавање одређених историјско-фонолошких појава, као што је, нпр., питање тзв. незамењеног јата, природе старог полугласа, метатонијског неоакута и др., што је подразумевало разраду методологије својствене управо дијалектолошкој науци. На тим задацима радиле су и раде генерације српских, и не само српских, дијалектолога.

другим наукама, и она и на дијахроном и на синхроном плану још много тога може и треба да каже о српском језику, његовом територијалном домету, његовој унутарњој диференцијацији, па и самим говорницима српског језика (исп. Ивић 1986: 103–105). То се односи и на југоисточне србијанске говоре, на које скрећу пажњу већ класици српске филологије (в. 2), говоре о којима су урађени вредни монографски описи, почев од самог почетка XX stoleћа.⁴

Међутим, оваква лингвистичка виђења дијалектологије, можда пре свега зато што је много тога у њој повезано с простором и временом у коме опстајава један народ и његов језик (распрострањеност говорних типова, миграциони путеви, дијалекатска и језичка реконструкција и др.), те и његовим идентитетским (као и националним) обележјима,⁵ – као да губе актуалност пред новијим темама и изазовима, а понекад су и на мети критика које стижу из западних центара и од тамошњих научника. Уосталом, у њиховом бављењу науком поодавно је исказана тежња да се савремена лингвистика измести из идентитетских и националних питања и преусмери на нека друга питања, наравно, уколико се не ради о њиховом ангажману на национално-лингвистичком инжењерингу, пројектованом за политичке и геостратешке потребе. Тај талас појачаног лингвистичког неутралисања националних питања, односно питања која се могу тицати и националног,⁶ као да последњих деценија запоседа и србистику, препоручујући истраживања на темама сасвим другачијег профила и сврхе. Из дијалектологије блиског домена овде се најпре препоручују теме везане за „дијалекатске студије градских говора”, које припадају једној врсти социјалне лингвистике (обично називане урбаном / социјалном дијалектологијом), док се према самој дијалектологији и њеним методама често заузима негативан став, понекад и уз елементе ниподаштавајућег и банализујућег, чега нису поштеђени ни дијалектолози и њихови резултати.⁷ Можемо претпоставити да део разлога за овакав однос према дијалектолошкој науци лежи у томе што је она упућена претежно на становништво руралних крајева, које по правилу

⁴ Исп. нпр. обимну монографију А. Белића, *Дијалекти источне и јужне Србије* (Београд, СКА, 1905), објављену у првом тому едиције Српског дијалектолошког зборника. Залагањем пре свега наших колега из југоисточних крајева, до данас је из ове области објављен низ дијалектолошких монографија, али и бројни дијалектолошки речници, чиме се друге дијалекатске области не могу похвалити.

⁵ У тој тзв. спољашњој језичкој повести „налазе своје место дијалекатска гранања, цепања и зближавања у којима се, *јасније него у било чему другом*, огледа и кондензује судбина народа као етникума” (Ивић 1986: 5 – курз. П.Р.).

⁶ Исп. у тексту Т. Петровић изразе „имагинација националног”, „национална имагинација” (Петровић 2015: 29, 112, 113), у вези с чим је и ауторова преосетљивост на термине „српски духовни простор”, „духовна ризница” народа, „народни дух”, „национални дух”, „(изворна) народна култура”, „традиционална култура”, „национално биће”, „национална наука” и др.

⁷ Отуда понегде у оваквој литератури и изрази који говоре о „пасторалној традицији” у дијалектологији, о дијалектологији као „спаситељској лингвистици” и др. При томе се понекад иронично говори и о наводно главној бризи дијалектолога да му испитаник има што више (здравих) зуба, а ставови самих дијалектолога о овим питањима (исп. нпр. Ивић 1986: 98–99) се углавом занемарују. То подрива научну природу ових текстова, па и професионалност њихових аутора.

боље чува своју лингвистичку, али и етничку (националну) и конфесионалну посебност (исп. GREENBERG 2004: 144). Уосталом, српски народ и даље у великом проценту насељава руралне крајеве, а чињеница да село губи битку пред процесима урбанизације могла би данас, на пример, дијалектолошким (исп. фус. 3), али и етнолошким и фолклористичким истраживањима обезбедити додатни простор у српској савременој науци, да нису управо ове дисциплине на мети савремене западњачке идеологије.

Претпостављам да у том светлу Т. Петровић жели да подвуче како су у Србији студије о градским говорима (што остаје фактички недостатак овдашње науке) „*ostale [...] sve do danas, međutim, veoma retke*” (PETROVIĆ 2015: 46), те налази за потребно да се, понекад чини се и с дозом личне ноте, у чије се побуде овде не може улазити, осврне на српску (тачније углавном србијанску) дијалектологију последњих деценија и њене водеће ауторитете (П. Ивића, А. Пеца, С. Милорадовић, П. Л. Томе, Р. Стијовић и др.), од којих неки више нису међу живима. Аутору су за то из одређених разлога послужили говори који нису ушли у основицу српског књижевног језика – призренско-тимочки и косовско-ресавски, које он убраја у „јужњачке”, односно везује за „југ Србије”, како стоји и у наслову књиге, иако се у књизи, заправо, чешће говори о „југоистоку” Србије (12, 21, 42, 62, 111 и др.) или „јужној и источној” Србији (70, 111, 112 и др.).⁸ Углавном заузимајући негативан став према Ивићеву раду у области дијалектологије, аутор ће покушати да се за илустрацију заосталости овдашње дијалектологије ослони на многе Ивићеве ставове, укључујући и оне који се тичу општепознатих дијалектолошких принципа рада с испитаницима приликом истраживања њиховог говора. Познато је, наиме, да су за ову врсту истраживања пожељни што компактнији дијалекатски типови и старији испитаници (исп. фус. 7),⁹ ако је могуће неписмене особе, доминантно везане за своју локалну средину. При томе су за истраживања ове врсте посебно погодне жене-испитаници, као бољи чувари језика, обичаја и традиције у целини, што је интелектуалном свету познато од антике. Неувиђавно је, међутим, када аутор овај методолошки образац „изворног говорника” користи у (дневно)политичке сврхе, стрепећи над правима (сеоских) жена и бринући за њихову друштвену еманципацију у Србији. Штавише, окренутост према оваквом испитанику у српским дијалектолошким истраживањима аутор види „*kao praksu koja ima dalekosežne ideološke posledice*” (44), иако је посве јасно да је тек оно што аутор и његова школа оваквим приступом нуде – део крупног идеолошког бремена (в. 3).

⁸ Југ Србије се не може подвести под „јужњачки” *српски* дијалекат (макар аутор ово „јужњачки” стављао под наводнике), јер се у оквиру географске распрострањености српског језика термин јужни / јужњачки (нпр. дијалекат) најпре може везивати за област Херцеговине и Ц. Горе. На другој страни, ако већ аутор ова питања посматра у оквирима Србије, тешко је и призренско-тимочки и косовско-ресавски подједнако сврстати и у југ и у југоисток Србије. Поред тога што аутор из неког разлога овде није укључио Косово и Метохију, остаје нејасан и географски статус зетско-рашког дијалекта, тј. оног његовог дела који захвата Србију. Чини се да је аутору било најважније да ову тему по сваку цену моделује кроз географску опозицију север–југ / центар–периферија, што је требало да послужи за пример парадигматског културолошког обрасца „напредно – назадно”, и као увод у његову критичку анализу.

⁹ Уосталом, и сам је аутор у једном свом истраживању – и то социалингвистичком (!) – за испитанике користио „*најчешће [...] најстарије članove zajednice*” (PETROVIĆ 2009: 165).

У истраживачком жару ауторови критички тонови, понекад и у оквиру емотивних деоница, губе, тако, академски ниво, што смањује употребну вредност књиге. Аутор, на пример, бележи да од Ивићеве тврдње да је за говорника призренско-тимочке области који тежи савлађивању стандарда „ciljni sistem daleko složeniji od polaznog” i da ‘je daleko teže usvojiti distinkciju koje nema u maternjem govoru’ nego ‘napustiti postojeću distinkciju’ [...] *do kvalifikacija koje se mogu uporediti sa rasizmom*, a kojima su izloženi studenti srpskog jezika koji su izvorni govornici govora južne i istočne Srbije od strane svojih profesora [...], *nije dug put*” (PETROVIĆ 2015: 15 – курз. П.Р.). Аутор је, вероватно из преке потребе да буде критичан према Ивићу и његову делу, и Ивићеву монографију *О зовору Галипољских Срба* (1957), која обрађује један стари исељенички српски говор, покушао угурати у србијанске „јужњачке дијалекте” (34–35). По Ивићу, овај говор открива да су Галипољци досељени из јагодинског краја (XVI–XVII ст.), дакле из централне Србије, иако поред ове у науци има и других претпоставки, које ово становништво махом везују за још северније и северозападније србијанске области (Р. Симић, Р. Тричковић).¹⁰

Но, већ на плану основне дијалектолошке терминологије аутор чини одређене пропусте. Он нуди комбинацију иживеле србкroatистичке идеологије у оквиру које се тзв. штокавски дијалекти „*dele na novoštokavske, staroštokavske i srednještokavske, odnosno na mlađe i starije štokavske dijalekte*” (PETROVIĆ 2015: 13) – иако не појашњава природу односа између термина „српски језик” и „штокавски дијалекти”, којима оперише. Штавише, он не појашњава читаоцима ни зашто се ослања на приступ који србијанску југоисточну „периферију” подводи под „средњештокавске” (13), а не, на пример, под „староштокавске” дијалекте, сврставајући је, дакле, сада у неку врсту „средишта / средине” с р п с к о г дијалекатског комплекса и рушећи културолошку опозицију (центар–периферија, север–југ) на којој почива и сам његов рад.

2. Дијалекат у друштвеноповесном миљеу: Дијалекатски континууми између државних (и културних) центара и њихових периферија. С обзиром на то да језик, али и наука која се њиме бави, не постоје изван друштвеноповесних оквира, оснивање и развој српске дијалектологије не могу се ваљано разумети без уважавања како социјалног миљеа који је обележавао српски народ, тако друштвенополитичких и идеолошких стремљења његове елите. Интерес за народне говоре засниван је у време тзв. буђења српске националне свести у XVIII и XIX столећу, те у време тежњи српског народа за стварањем и профилисањем модерне српске државе, у чему Срби нису никакав изузетак међу балканским и европским народима. То је, међутим, време када је српско становништво готово искључиво сеоско, како уочава и В. Караџић,¹¹ и када је социјална, језичка (па и национална) опозиција село

¹⁰ Вероватно је из истих разлога Т. Петровић имала потребу да и моју монографију о копаоничком говору повеже с југоистоком (/ југом и истоком) Србије и тако је укључи у своју студију (PETROVIĆ 2015: 112).

¹¹ То треба имати у виду када се у критиковању савремене српске дијалектологије полази од става да њен приступ „потиче још од Вука Караџића, који је издвајао говоре села као ‘чистије’” (Илић 2016: 519). Иако је у овој врсти социолингвистичке литературе такав приступ

– град много оштрија него у потоњим временима, у временима у којима се социјално клатно померало у корист урбанизације, но с културолошком пукотином која ће остати будућим поколењима. Ослободилачки ратови крајем XVIII и почетком XIX столећа започели су махом у централним и западним крајевима Београдског пашалука Отоманске империје (Кочина крајина с устаничким центром у Јагодини, а нарочито Први и Други српски устанак с главним средиштима у западној Србији),¹² и њима је припао слободарски стег којем ће се у потоњим временима надати не само други делови српског народа, остали у Отоманском или Аустроугарском царству (Косово, Метохија, југ Србије, Македонија, Војводина, Босна, Херцеговина, Славонија, Далмација и др.), него и други јужнословенски народи (Хрвати, Словенци и др.). Та друштвеноресурсна „предност” у којој су се нашли ови делови српства¹³ морала је за последицу оставити неку врсту културолошке неравнотеже, посебно у међусобном односу између појединих србијанских крајева (делова још задуго Београдског пашалука), јер су се тако неке српске етничке територије нашле пред опасношћу да културолошки почну заостајати за централним областима, што су нарочито могли осетити доцније ослобођени крајеви (југ Србије, Косово, Метохија и др.). Но, „периферност” је сложен и вишезначан појам, па ће се временом на некој врсти културне периферије наћи и сама ерска област с крајњег запада Србије, у којој, на пример, престиж екавице из средишних културних центара (Крагујевац, Београд, али и Нови Сад, Ниш) и данас утиче на релативно рано напуштање домаће ијекавице код образованог становништва и на успостављање једне врсте културолошке опозиције рурално и „заостало” (ијекавица) : урбано и „напредно” (екавица).¹⁴ На другој страни, почетком XIX столећа српски интелектуалци из Војводине, са североисточне периферије српства (а заправо изван граница тадашње Србије, из Аустроугарске), указују на потребу очувања (пре свега њихове) екавске књижевнојезичке традиције у српском књижевном језику. У културолошком смислу, на пример, они Босну и Херцеговину виде као периферију, па и несрпску (/ недовољну српску) област, заосталу под Турцима. Карацићев опонент Б. Штипкаловић, не прихватајући ијекавицу за

данас уобичајен, не треба сметнути с ума ни чињеницу да је оваква културноисторијска матрица била одлика „аутентично европског духовног модела” (Бугарски 2009: 17).

¹² Пре пада српске државе под Турке српске државне формације захватале су истовремено или наизменично различите балканске области, Босну, Зету, Хум, Рашку, Космет, Поморавље, сев. Албанију, Македонију итд., а српски државни и културни центри су се углавном померали према северу (Скадар, Призрен, Прилеп, Скопље, Крушевац, Смедерево, Београд, Срем итд.).

¹³ Уосталом, В. Карацић је, као Подрињац, учествовао у обема „револуцијама” – и политичкој (као устаник) и културној (као реформатор). Вероватно у тим релацијама треба разумети Новаковићев став да је српска држава настала у пределима Мачве, Шумадије и Поморавља, „баш онде, где се најлепше и најчистије говори српски источни говор” (Новаковић 1888: 317 – курс. П.Р.). Но, није спорно да је у таквим условима србијанска држава у појединим периодима показивала недовољно познавања области на југу и југоистоку (и ван својих граница, али и у оквиру њих), па и својеврсни немар и несмотреност, о чему на више места критички пише већ С. Гопчевић (1890: 7, 24, 45 и др.).

¹⁴ Такве појаве одавно су забележене и међу српским становништвом с оне стране Дрине (Скерлић 1977: 553), а није их тешко тамо ни данас препознати. (За слично стање код Срба из Барање в. милорадовић 2000: 666).

српски књижевни језик, истиче помало подругљиво (1821) да ијекавским наречјем „Херцеговци и босански Турци [муслимани] по крчмама беседе” (СКЕРЛИЋ 1977: 536). У том смислу ни западна Србија није много боље стајала, те десетак година касније П. Стаматовић одбија да прихвати могућност да „славенствованије из области Јадра у Турској” постане српски књижевни језик (СКЕРЛИЋ 1925: 259). Неке друге, опет, српске периферије, на пример на југу црногорска, имале су у овоме другачији статус.

Дакле, могло би се очекивати да готово свака језичка (и(ли) државна) „периферност”, нарочито ако није остварила свој снажнији друштвеноповесни престиж,¹⁵ носи одређене последице по перцепцију датога говора. То Т. Петровић, посебно у случају појединих србијанских „периферија”, битно другачије вреднује, што, чини се, не пролази без трагова својеврсног локал-патриотизма ауторовог. Штавише, када на примеру југоисточне Србије пише о тзв. хегемонијском односу центра према периферији, аутор истиче да тај однос овде „podrazumeva i zahteva jezičku asimilaciju” (PETROVIĆ 2015: 12 – курз. П.Р.),¹⁶ при чему аутору као образац за то служи и сам долазак овог становништва у Београд. Пресељењем у Београд, Врањанци, Нишевљани и Пироћанци, по аутору, не постају бидијалектални, јер су, на пример, савладали (и) београдски (из)говор,¹⁷ – него „асимиловани”, као да се тако не „асимилију” и Суботичани, Ужичани, Јагодинци, Подгоричани, Фочаци и Книћани који постану становници Београда. Ако останак Врањанаца, Нишевљана и Пироћанаца у Београду подразумева њихову „језичку асимилацију”, онда је асимилација и њихово учење српског књижевног језика и школовање уопште; то је, затим, учешће у друштвеном животу, културним збивањима и др. – дакле, и сам живот у Србији. Зашто је ауторов фокус толико, и на тај начин, изострен на овај део Србије? Стиче се утисак да се употребом термина „језичка асимилација” овде унеколико подразумева несрпска (/ недовољно српска) језичка природа говора југоисточне Србије,¹⁸ што није у сагласју ни са српском лингвистичком науком, ни са самим осећањем главнине тамошњег становништва. На другој страни, такав би приступ могао бити у сагласју са старом великобугарском идеологијом, и њеним стално оживљаваним изданицима, која ове говоре (до линије Зајечар – Сталаћ – Прокупље – Врање), те вероватно и тамошњи живаљ, сматра изворно бугарским (исп. БДА, I–III). Можда би могао бити у садејству с политичким

¹⁵ Овај обично у исто време и лингвистички „престиж” понекад је у сукобу с изабраном дијалекатском основицом за књижевни језик. Београд као главни град тај „престиж” остварује, иако се налази на периферији те основице, али га у другим језичким миљеима остварују и градови који територијално и нису део књижевнојезичке основице (нпр. у случају Софије или Скопља).

¹⁶ Занимљиво је да је у ауторовој књизи посвећеној Србима у Белој Крајини (Словенија), који нестају по убрзаном поступку, термин *асимилација* врло ретко у употреби, па и тада уз употребу маркера тзв. политичке коректности, или можда и неке врсте (ауто)цензуре. Тако, аутор на једном месту пише и о процесу „dobrovoljne asimilacije lokalne srpske zajednice” (PETROVIĆ 2009: 55). Процес грубог потискивања и гашења српског језика на словеначком терену аутор подводи под тзв. „замену језика” („language shift”).

¹⁷ Управо на примеру једне београдске епизоде (PETROVIĆ 2015: 12) аутор показује висок степен бидијалекталне компетенције овог становништва, а не њихову „асимилацију”.

¹⁸ Има више таквих места у књизи која би се на тај начин могла разумети (в. даље).

заговарачима стварања још једне нације и њеног књижевног језика на србијанско-бугарско-македонској размеђи, заправо (поново) на српском етничком терену, – као каквом „компромисном” решењу. Вероватно се управо у том светлу може посматрати и својевремено инсистирање појединих лингвистичких кругова за издвајањем тзв. торлачког дијалекта из тадашњег „српскохрватског” језичког простора, заправо из источног дела „штокавице” (источних српских говора),¹⁹ што аутор на некореktan начин и помало еуфоријно тежи да представи као проблем „adekvatne klasifikacije govora južne i istočne Srbije”, који се провлачи – „kroz gotovo čitavu istoriju srpske dijalektologije” (PETROVIĆ 2015: 111).

Овиме смо се дотакли још једне важне културолошке (и дијалектолошке) теме, управо по основи тога што су се југоисточни србијански дијалекти нашли у специфичној ситуацији будући непосредно ослоњени на суседне, но језички блиске јужнословенске области, бугарску и македонску. То је у време националног конституисања ових народа изазивало спорове међу лингвистима све три стране, који су у већини енергично доказивали припадност суседних пограничних области свом језику. Т. Петровић сматра потребним да подсети на то да В. Караџић у *Српском рјечнику* (1852) под одредницом Торлак бележи „čovjek koji niti govori čisto Srpski ni[t]i Bugarski” (PETROVIĆ 2015: 112), сугеришући тиме ваљда да је већ Караџић везао судбину овог дела становништва за српску националну и културну периферију, те и поставио основу за хегемонијски однос центра према периферији. Корисно је, међутим, подсетити да је већ Караџић, иако уочавајући и тзв. прелазне дијалекатске типове на овој тремеђи, и у западној Бугарској и деловима Македоније, препознавао доминантне језичке особине које би се морале сматрати српским репрезентантима. У једном његовом писму П. Ј. Шафарику из 1827. године стоји: „Сад ћу нешто да Вас опоменем. Немојте Ви Србе бугарити. Не само што Љесковчани и Приштинци нијесу Бугари, него и сами Видинци и Ћипровчани [зап. Бугарска] и Пироћани по језику су ближе к Србима, него к Бугарима (премда не говоре чисто ни једним језиком) [Н]едајте се Ви преварити којекаквим Бугарским ћифтама, које су, као сваки човек, ради свој род умложити” (према Стојанчевић 1975: 17).²⁰ Овакав Караџићев став налазио је готово у континуитету конкретне потврде у каснијим дијалекатским оцртавањима српског језичког простора на овом делу Балкана (међу Србима: С. Новаковић, А. Белић, П. Ивић и др.). Дакле, тај „српски” дијалекатски континуум који се на истоку простире до линије Видин – Ћустендил – Кратово – Скопље – Тетово (исп. Ivić 1973: 27) препознао је у обрисима већ Караџић, а није спорно да се континууми другог реда (маркирани другим национално-језичким репрезентантима) простиру надаље према централним бугарским говорима, на једној, и централним македонским говорима, на другој страни.

¹⁹ Свакако је управо из тих разлога М. Будимир својевремено критиковао покушај једног броја лингвиста „да исконструиршу четврти српскохрватски дијалекат” (Будимир 1969: 165), но ситуација је много јаснија ако се зна да се почетком овог столећа „торлачки” нашао на Унесковој листи „угрожених језика”.

²⁰ Колико је Шафарик у овоме и сличним пословима око Срба био пристрастан не можемо знати, иако нам Скерлић преноси податак да се Шафарик није добро осећао међу српским „варварима” и „полутурцима” (СКЕРЛИЋ 1925: 141).

По Т. Петровић у српским дијалектолошким класификацијама везаним за ову тромеђу, ипак је „na delu [...] smeštanje u okvire nacionalnog jezika dijalekata koji sa susednim govorima predstavljaju dijalekatski kontinuum” (PETROVIĆ 2015: 112), али би аутор морао знати да је и П. Ивић, најбољи познавалац јужнословенских дијалекатских континуума, који је писао дијалектолошке одреднице и једне познате европске и светске енциклопедије (в. Ivić), међу овим континуумима јасно омеђио оне који би имали бити репрезентанти српског у односу на бугарски и македонски језик.²¹ Уосталом, ако се за тренутак изместимо на западније терене, који су аутору по много чему ближи, можемо се латити још очитијег, правог школског примера смештања у оквиру различитих националних језика дијалеката непосредно везаних у истом језичком континууму, и то првога реда. Тзв. кајкавско-словеначки континуум („кајкавско-словеначка еволутивна заједница”, Ивић 1986: 32, исп. Ivić 1973: 32) смештен је у оквиру два национална језика и њихова дијасистема, – „хрватског” и „словеначког”, што би научним истраживачима и надаље могла бити поучна социолингвистичка тема.

С тим у вези, аутор констатује и постојање различитих цивилизацијских односа код Срба, Хрвата и Словенаца према дијалектима као културним добрима, при чему Србе у односу на Хрвате и Словенце врло ниско вреднује. То је тема која тражи и шира и објективнија истраживања. Ипак, када је о стању међу Србима реч, не треба previdети давнашње постојање свести о културној вредности дијалекта међу филолозима и културним радницима. Већ С. Новаковић, на пример, указује на опасност да део говора који се не нађе у књижевнојезичкој основици буде у културном смислу запостављен, али да су ти дијалекти драгоцени за „изучавање етнографско-лингвистичких особина народних”, „за познање пределних особина народнога језика”, – па и као могући ресурс у снажењу књижевног језика (НОВАКОВИЋ 1888: 323, в. 3). Чињеница је и то да, на пример, књижевноуметничко стваралаштво на дијалекту у међувремену све више налази места у српској култури, што се делом читава и из текста Т. Петровић. Но, не узимајући сада за пример Словенце (исп. фус. 16), осврнућу се на ауторово навођење примера из Хрватске, где су „kajkavski i čakavski festivali popularni dugi niz godina, naročito od šezdesetih godina 20. века, i ponegde su postali događaji od nacionalnog značaja” (PETROVIĆ 2015: 113).²² Србисти, познаваоци лингвистичких и социолингвистичких

²¹ Управо водећи рачуна о дијалекатским континуумима, Ивић, као и низ његових претходника, српске језичке особине препознаје и у широј области Македоније. У једном од својих радова он истиче да је „већина македонских говора по свом гласовном инвентару готово једнака с главнином српских говора, а изразито различита од највећег дела бугарских дијалеката” (Ивић 1986: 47), на шта указују и поједини хрватски аутори (нпр. BROZOVIĆ 1970: 69). Уосталом, за овакво језичко стање на македонском терену не може се рећи да је било у несагласју с етничким (исп. Радић 2003а), као што су таква поклапања у дужем периоду одликовала и делове западних бугарских области (в. 4).

²² Аутор, додуше, запажа неке културолошке помаке у јужној Србији, али уз констатацију да је мало вероватно „da će ovakva kulturna promocija dijalekata imati širi odjek ili dobiti status festivala od nacionalnog značaja” (113). Није јасно по којој основи аутор исказује сумњу у даљи развој оваквих културних манифестација у нас, ако до данас постоји већ солидна књижевна продукција којој је циљ неговање дијалекатске речи (исп. за југоисток Србије кратак преглед у Крстић 2011).

дешавања на овим просторима последњих stoleћа, знају да се овакав однос према „кајкавици” и „чакавици” у Хрвата не може лако упарити с односом Срба према србијанском југоистоку. Друштвеноповесна ситуација код Хрвата у XIX stoleћу и њихова друштвенополитичка стратегија донела им је циљани отклон од њима иманентног националног језика пређашњих stoleћа – „чакавског”, чему се затим придружила „кајкавица” са Загребом као новим политичким и културним центром Хрвата. И на једном и на другом „дијалекту” Хрвати су у прошлости имали богату књижевну продукцију и изграђивали и дограђивали свој културни идентитет, због чега, с правом, овим фестивалима и дају „национални значај”. „Штокавица”, заправо је з и к којим се stoleћима одликовао управо српски народ на Балкану, није могла бити репрезентант хрватског идентитета.²³ Она је пре свега била нека врста нужног зла за којим су Хрвати посегли у оквиру тзв. илирског покрета (најпре као дела аустријске политичке концепције) с почетка XIX stoleћа, како би могли отпочети са заокруживањем иоле релевантне државно-националне територије и њеног пучанства, чему се тако имао прибројати и Дубровник. У српској науци се истиче да је овај хрватски акт био „мудар потез који је *огромно размакао ђранице* културног и политичког зрачења Загреба и отворио пут на формирању модерне хрватске нације” (Ивић – Клашић 1981: 360 – курз. П. Р).²⁴ У управо пример који аутор наводи из Хрватске показује сву снагу тамошње носталгичне концепције о „чакавцима”, па и „кајкавцима”, као „правим / чистим” Хрватима и њену ревитализацију, вероватно не случајно, од шездесетих година XX stoleћа, дакле од почетка распада СФР Југославије и нових невоља у које је запао српски народ, посебно у Хрватској.²⁵ Што се србистике тиче, за њу је овде једино важно да управо овај пример потврђује свевременост Караџићева (и не само његова) учења о „штокавици” као српском језику, те „чакавици” и „кајкавици” као хрватском (односно хрватско-словеначком). А аутор тежи да кроз оптужујући „diskurs о ’*pravim / čistim Srbima*’ i ’*pravom / čistom srpskom jeziku*” (PETROVIĆ 2015: 113, исп. 4) заштитнички сагледа положај југоисточних србијанских говора у српском културном миљеу, оптужујући српску елиту пређашњих и садашњих времена за дискриминишући однос према овим говорима, те истичући још као позитиван пример однос према дијалектима у Хрватској.

²³ О томе се и после Караџића на исти начин изјашњавају готово сви врсни познаваоци српског језика који су се мање или више успевали одупрети различитим политичким притисцима свога времена (међу Србима: С. Новаковић, Ј. Стојановић, М. Московљевић, П. Ивић, Д. Петровић, укључујући низ аутора млађе генерације). Д. Петровић у више својих радова указује на грубе настрaje југословенске комунистичке власти у циљу научног профилисања „заједничког” српско-хрватског дијасистема, односно „српскохрватског” језика (исп. ПЕТРОВИЋ 2012).

²⁴ Отуда би најпре „штокавица” у Хрвата из објективних, повесних разлога заслуживала да буде слављена и величана, и она би то можда и била да се (и) међу Хрватима не сматра српским језиком. Градишћански Хрвати, нпр., за свој књижевни језик не прихватају „штокавицу”, сматрајући је нехрватским идиомом (исп. BENČIĆ 1998: 260).

²⁵ Вероватно су због тога поједини Срби из Хрватске своју лојалност хрватској држави морали потврђивати бављењем „чакавском” језичком баштином. Но, ни млади србијански лингвисти нису били боље среће у појединим периодима југословенства, нарочито након Другог светског рата (исп. фус. 23).

3. СРПСКОЈУГОСЛОВЕНСКА ЕЛИТА И ЊЕНА ЛИНГВИСТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА. О КУЛТУ ЗАПАДНИХ ГОВОРА У „СРБ(ОКРОАТ)ИСТИЦИ”. Културолошки положај југоисточних србијанских говора у савременом српском језику и српској култури уопште питање је којем Т. Петровић с правом посвећује пуно простора. Ово питање је, међутим, сложеније него што изгледа на први поглед и захтева вишеслојан приступ у којем повесни процеси, међу њима и они који се тичу стања у филологији XIX и XX stoleћа, имају кључно место. За разлику од традиционално бржно праћеног разграничавања српског језика на источним границама, пре свега у односу на бугарски језик, идеја о стварању књижевнојезичке и политичке заједнице на јужнословенском западу, између Срба, Хрвата и Словенаца, гурала је у запећак питање српских језичких и етничких граница на западу, и то у најосетљивијим периодима новије српске повести. Удаљавајући се од Караџићева етничког и лингвистичког виђења западнојужнословенских области (исп. фус. 23),²⁶ југословенска идеја, баштинећи елементе илирског покрета, засноваће се на моделу наводно природног српско-хрватско(-словеначко)г културног, језичког, политичког, па и расног јединства. Почетком XX stoleћа србијански интелектуалци који су се нашли на првим линијама југословенства у именовању свог језика и нације готово неизоставно, као саставни део израза, прикључују термин „хрватски”, с тежњом да се уз овај израз, колико је могуће, веже и термин „словеначки”. У радовима београдског књижевног критичара тога времена Ј. Скерлића, уобичајени су изрази „српско-хрватски дијалекти”, „српско-хрватски књижевни језик”, „српско-хрватска књижевност”, као и „српско-хрватски народ”, „српско-хрватска народна особеност” (исп. „Србо-Хрвати и Словенци”) итд. Слично је у терминологији београдског лингвисте А. Белића, у времену већ одмаклог српско-хрватско-словеначког политичког суживота у оквиру заједничке југословенске државе. У његовој студији *Штокавски дијалекат* (1929) јављају се, тако, „српскохрватски језик”, „српскохрватска књижевност”, „српскохрватска насеља” (исп. „српскохрватска и словеначка заједница”) (Белић 2000а: 271–274). На филолошком плану, основна потка за идеју политичког заједништва тражена је у оним српским говорима који ће носити потенцијал везивања са западном „браћом римскога закона”, тј. католицима српског језика, – али и Хрватима (исп. фус. 26). Ситуацију је код Срба подгревала и подстицала спремност западне стране да прихвати српски књижевни језик за свој, макар га не називала (увек) српским, а жељу да учествују у том књижевнојезичком јединству са Србима и Хрватима исказивали су у подужем периоду и Словенци, чак кроз спремност да прихвате и ћирилично писмо (Скерлић 1925: 144, 164).²⁷ Разумљиво је онда што се у *Устави Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* (1921) као званични језик овог „троименог народа” нашао „српско-хрватско-словеначки”.

²⁶ Супротно Караџићевом (и не само његовом) приступу, под „нашом браћом римскога закона” се, осим „штокаваца-католика”, потом почињу све чешће подразумевати и „чакавци” и „кајкавци” (исп. Скерлић 1964: 342), – они који нису говорници српског језика.

²⁷ То је време када словеначки књижевник С. Враз заступа идеју да Словенци треба да имају заједнички књижевни језик са Србима и Хрватима. Словенац У. Јарник пише да се „у почетку хрватскога илирства читало [...] готово у сваком углу ‘црне школе’ (загребачке католичке семинарије) српски, а напосе списи Вука Караџића, Доситија Обрадовића и Рајићева повјест” (Скерлић 1925: 163–164).

Западни српски говори (тзв. новоштокавски) подигнути су из тих разлога у идеологији југословенске културе на ниво култа и неке врсте идеолошке иконе, чиме су се у културолошком смислу почеле запостављати источне српске области, нарочито дијалекти који нису улазили у основицу књижевног језика. А они су припадали широким просторима централне Србије, затим њеним југоисточним крајевима, Косову, Метохији, (северној) Македонији, али и југоисточним деловима Црне Горе и Рашкој области. Штавише, на неке од њих се с највиших интелектуалних места, од стране филолога и лингвиста, указивало као на нешто заостало и назадно, нешто што тешко хвата корак с другим крајевима, а није искључено да је и економски фактор био у сагласју с таквим стањем. Иако су драме С. Сремца, посебно оне јужнијег колорита, биле изузетно популарне у србијанској метрополи, Скерлић, на пример, у својим приказима пише да је Сремац „претерао са уношењем дијалекта у своје нишке приповетке”. То је, наставља он, „онај оригиналан и смешан језик којим Калча прича своје ’ловџијске’ лажи. То је онај архаични дијалекат са којим се у Шумадији (насељеној махом Херцеговцима) увек збијала шала” (СКЕРЛИЋ 1935: 156). Вредно је пажње да је у процесима стандардизације српског језика књижевнојезичка норма на одређеним језичким нивоима начелно дозвољавала учешће особина из говорних области изван дијалекатске основице књижевног језика.²⁸ „Наравно, – пише у вези с тим Белић непосредно након Другог светског рата (1946) – сваки претставник ма којег дијалекта наше земље има права, држећи се опште правилности нашег књижевног језика, да изнесе неку реч, израз или синтаксичну особину свога краја у своме делу ако мисли да се њоме боље и изразитије обележава какав појам” (Белић 2000б: 575). Међутим, он додаје и следеће: „Али дијалектизми у облицима, у изговору и у акценту руше основне стубове правилности књижевног језика. Како нас они непријатно дирају на сцени, на јавним местима, у школама! Наш је језик необично звучан и хармоничан. Четири изванредна акцента његова дају му необичну мелодичност и ритмику, са чим се може мерити мало језика у свету. Он је управо украс наше културе” (575). Оваквим приступом је, ипак, у оквирима „наше културе” истакнута разлика између културолошких вредности „сукобљених” страна. Она се сада с највишег академског места покушала канонисати и према ономе чега у језику нема – према естетским вредностима по себи.

Разумљиво је што се с интелектуалног (← политичког) врха оваква идеологизована и квазиестетска лингвистичка матрица лако преносила у друге поре друштвеног живота, на чијој је мети најпре имао бити образовни систем Србије и генерације тадашњих и будућих ученика. Тако ће дечији песник Милосав Б. Мирковић, Александровчанин родом (дакле управо из области коју Т. Петровић сврстава у југ / југоисток Србије), у својој песми *Жуја* представити србијанског ђака који се стара да поштује књижевни језик саветујући своје родитеље да не кажу дијалекатски *за шанкем*, *са кумем Сѿшанкем*, него „српски чисто”: *за шанком*, *са кумом Сѿшанком*; да не кажу с

²⁸ Већ Новаковић истиче да су ови говори „вечити извор и рудник за многе и многе ситнице, у којима књижевни језик може осетити потребу ради свога развитка или попуњања” (Новаковић 1888: 323).

чейке, него „српски” чейком и др. Наведени дијалекатски облици, очито из песниковог завичајног говора, косовско-ресавског су типа (за *шанкем*, са кумем *Сѿшанкем*), о чему уосталом говори и сам назив песме, а у њима се препознаје нанос призренско-јужноморавских језичких црта (с *чейке*). Мирковићев приступ, који је половину србијанских говора, рачунајући и његов завичајни, прогласио фактички „недовољно српским”, доносио је, дакле, више штете него користи младим Жупљанима, а с тим и српском културном идентитету у целини (Радић 2008: 137). Овакав приступ српских научних и културних посленика прелио се по инерцији и у ово столеће, ипак, у све мањем броју примера и без већих одјека. Један од Белићевих наследника по вокацији и „србокroatистичком” идеолошком усмерењу, београдски универзитетски професор С. Вукомановић, Херцеговац родом, историчар језика и дијалектолог, спорећи се са заговорницима измештања дијалекатске основе српског књижевног језика према истоку (исп. 4), налази за потребно да за свој главни аргумент истакне управо структурну и другу различитост призренско-тимочких говора у односу на западни дијалекатски комплекс. По аутору, наиме, југоисточни говори су неподобни да учествују у књижевном језику, они имају „само један врло кратак акценат, два падежа, падежна именичка облика, и изразито архаичан и друкчији, *нејприродан*, изговор многих свакодневних речи”²⁹ (Вукомановић 2006: 10 – курс. П.Р.). Овај готово парадигматски културолошки модел прошлих времена, чије рецидиве бележимо до данашњих дана, показује да се управо из пера промотера и заштитника „србохрватства” (↔ југословенства) међу Србима указивало на неподобност источних говора (често и само по основи њихове појачане језичке балканизације),³⁰ а до краја инсистирало на култном односу према западним говорима као стожерима „братства и јединства”. То се најзад готово свело на гротескну глорификацију „благогласних” говора, оних са што дужим акцентима, што већим бројем падежних облика и што „природнијим” изговором речи, шта год то значило.

Видимо да овакав приступ, у ствари, није много одмакао од некадашњег трагања за што „чистијим” идиомом³¹ који треба да се укотви у књижевном језику, с том разликом што се појам језичке „чистоте” овде јавио у идеолошком руху новог политичког тренутка. Идеолози и присталице југословенства као

²⁹ Следе примери речи с очуваном муклим вокалом и вокалним *л*, са чланском морфемом, аналитичком компарацијом и др.

³⁰ У оквиру балканистичких језичких процеса источни српски говори своје бројне особине деле са суседним језицима, пре свега бугарским и македонским, што је у прошлости поједине „србокroatисте” западне провенијенције подстицало на то да најзад и саму еквицу у српским („српскохрватским”) говорима прогласе бугаризмом (исп. MEDINI 1920: 64).

³¹ Поред односа између појмова „централно” и „периферно”, и појам „чистог” („неисквареног”) и „нечистог” („исквареног”) мењао се у српској филологији по различитим критеријима, укључујући различита лоцирања „чистих” и „нечистих” дијалекатских и етничких области. По „чистоти” се тако издвајало „јужно наречје” (у већини Херцеговина), посебно насупрот Војводини (В. Караџић), затим Мачва, Шумадија и Поморавље (С. Новаковић). Код појединих филолога (М. С. Милојевић) и призренско-дебарска област, као и област од Васојевића до Косова (в. Радић 2008: 131–132, исп. фус. 12), издвајале су се по својој „чистоти”, а по С. Гопчевићу (1890: 23), на југоисточном правцу и Нишевљани говоре „чисто српски”. На последња виђења су можда утицала српско-бугарска спорења око језичке границе (в. 2).

да су се надовезали на филолошко-романтичарску нит старијих времена, али не више у корист трагања за изворним, епским и слободарским, већ за оним што ће идеолошки моћи да изгради новог, напредног човека, индустријализованог и урбанизованог, грађанина који ће учествовати у новој, југословенској, понајпре социјалистичкој култури, оличеној у језичком стандарду (чврстој српско-хрватској копчи, исп. фус. 23), неповратно удаљеном од локалног и дијалекатског, заосталог и архаичног, те свакако и националног и националистичког. Тако ће Д. Барјактаревић у морфолошким особинама Врања, „под све снажнијим импулсом школе и *савремене њроизводње*”,³² препознати иновације које се приближавају облицима „*њрогресивних* штокавских говора” (БАРИАКТАРЕВИЋ 1977: 402 – курз. П.Р.), а та „прогресивност”, и на овом и на многим другим плановима, много се више односила на југословенске републике западно од Дрине него на Србију. Зато су у таквом идеологизованом контексту и дијалектизми са запада остављали другачију перцепцију од оних с истока, што се као врста рецидива провлачи до данас. О томе управо сведочи једна реченица (која је од стране Т. Петровић остала незапажена) из ширег текста пренесеног с интернет-форума, која говори о томе како се једна Врањанка жали да је њен говор у јавности негативно маркиран, док „*kada dođe neko sa ikavicom ili neko iz Zagreba ili Crnogorac ili bilo ko, ko nije iz Srbije, onda je dijalekt simpatičan i tako cool*” (PETROVIĆ 2015: 110 – курз. П.Р.).

4. ПИТАЊЕ ЛИНГВИСТИЧКЕ НОРМЕ (ПО КО ЗНА КОЛИ ПУТ) МЕЂУ СРБИМА: ИЗМЕЂУ ИСТОЧНИХ И ЗАПАДНИХ ГОВОРА. Почетак стварања књижевнојезичке норме у Срба обележен је бројним неслагањима, што је делом настављено и у потоњим временима, како у детаљима тако у крупнијим питањима. Тако се и тема основице књижевног језика повремено враћала међу српске филологе. Распад СФР Југославије крајем прошлог столећа и детронисање њене мање-више официјалне књижевнојезичке норме („српскохрватског / хрваткосрпског књижевног језика”), у складу с измењеним политичким и социолингвистичким условима (поред „хрватског”, рад на стварању „бошњачког” / „босанског” и „црногорског” књижевног језика), подстицали су и код Срба промишљања о нешто другачијим приступима књижевнојезичкој норми. Но, док су једни упозоравали на удаљавање норме од Карацићева језика и указивали на својеврсно „ишчашење основице стандардног језика” у Србији (БРБОРИЋ 2000: 165), код других су се јавиле више или мање умерене идеје о потреби поднављања српске норме управо у правцу слободнијег укључивања србијанског лингвистичког амбијента. Јер, поновно осамостаљење србијанске државе чинило се у појединим домаћим круговима (што није пролазило ни без утицаја са стране) као прилика да се њена језичка норма прилагоди новим политичким условима, уз одређено измештање књижевнојезичке дијалекатске основице према источнијим говорима. Тако, Т. Петровић на нормативистичком плану препознаје „проблеме” у функционисању српске језичке норме, сматрајући да је она данас застарела и превазиђена. За четвороакценатски

³² Појмом „савремене производње” правдаће се и надаље многи друштвеноповесни и политички процеси, па ће се тако и данашња појачана асимилација Срба у Словенији тумачити као „*posledica industrijalizacije i modernizacije*” (PETROVIĆ 2009: 179).

систем и поста акценатску дужину аутор истиче да они одликују „govornike nekih dijalekata, ali ne i većinu korisnika srpskog standarda” (PETROVIĆ 2015: 17). Аутор не доноси статистичке податке о овде исказаном односу већина – мањина, али свакако под „корисницима српског стандарда” не подразумева Србе ван граница Србије (Херцеговина, Босна, Црна Гора, Далмација, Славонија и др.), што је прилично нов стандардолошки приступ у србистици. „Drugi problem – по аутору – лежи у tome što se veći deo dijalekata koji čuvaju ove karakteristike nalazi izvan teritorije današnje Republike Srbije, u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori”,³³ што је утицало на „formiranje različitih varijacija diskursa o srpskom duhovnom prostoru koji nadilazi administrativne granice Srbije” (17, исп. фус. 6). Међутим, аутор превиђа да је српски народ старији од српске државе, те да је он постојао на широким просторима Балкана и у периодима када своје државе није имао.³⁴ Аутор, дакле, сматра једино исправним да се језичка норма гради у административном оквиру (предуслову) званом држава, и притом та норма увек изнова изграђује (тј. разграђује) ако дође до промена у државним границама.³⁵ По тој логици, у новом „србијанском” стандарду (који би се тек по традицији могао звати „српским”), више није добродошао четвороакценатски систем, поста акценатска дужина, а идући даље том линијом можда ни свих седам падежа и још доста тога, низ особина које би, дакле, за промену, сада могле представљати једну другу и другачију „периферију”.

Међутим, изостали су конкретни ауторови лингвистички предлози у вези са стандардизацијом, па читаоцу остаје да се пита да ли би та нова, србијанска норма требало да буде можда нека врста компромиса између главних србијанских дијалеката (полидијалекатски приступ),³⁶ али се из ауторовог „дискурса” свакако може разумети да би се ијекавица имала сматрати несрпском.³⁷ Аутор, дакле, превиђа да западно од Дрине постоји још једна српска државна творевина и да је питање опстанка српског народа на Балкану везано за што чвршћу везу најмање ове две целине, што не би требало да буде у супротности ни с тзв. европским вредностима. То је, у неку руку визионарски, уграђено и у стварање књижевног језика код Срба половином XIX stoleћа, иако су они у то време живели под различитим окупаторима, не имајући своје државе. У том смислу аутор, неком се може учинити

³³ Аутор је из неког разлога пропустио да помене Хрватску.

³⁴ Данас изгледа парадоксално, али се чини да је у неким од тих периода српски народ обезбеђивао себи бољу етничку и духовну виталност него у појединим временима када је имао државу, посебно у заједници с другим јужнословенским народима.

³⁵ Срби би, историјски гледано, до данас по томе морали имати више прилично јасно оделитих територијалних норми (исп. фус. 12), док неки други народи који немају своје државе (нпр. Цинцари, Градишћански Хрвати) своју норму не би ни могли (/ смели) имати.

³⁶ Из добро познатих разлога (в. 2), на тим компромисним, „штокавско-чакавско-кајкавским” решењима покушава се радити у Хрватској, али, наравно, без много успеха (GREENBERG 2004: 120–122), јер стварање књижевног језика подразумева чврсто ослањање на какав органски језички модел.

³⁷ Занимљиво би било у овом контексту разматрати и питање писма. С обзиром на то да ћирилица, вероватно, још увек има солидну заступљеност на југу Србије, може се сматрати да би аутор можда тек на кратким стазама био за њен останак, пошто је овај његов рад о „јужњацима” штампан латиницом, као и његова књига чији је суиздавач САНУ.

можда и с намером да подстиче поделе, указује на то да се ти вансрбијански дијалекти у варијацијама дискурса о српском духовном простору „hijerarhijski pretpostavljaju onima koji se govore na teritoriji Srbije, kao čistiji, pravilniji, stariji” (PETROVIĆ 2015: 17). Верујемо да је романтичарско виђење језички „чистијег”, па и „правилнијег” у перцепцији западних говора увелико превазиђено и у народним слојевима, али је тешко поверовати да се међу њима за ове говоре оперише и појмом „старији”. Теза да се на западним територијама налазе „старији” српски говори прилично је проблематична и она се вероватно не јавља ни у народу, јер се и овде српска старина најпре везује за југ и југоисток (исп. ШАПЕ – СТАНКОВИЋ 2011: 50),³⁸ за области за које се, не случајно, поодавно везује географски појам Старе Србије (исп. понегде и термин „староштокавски” за ове говоре). У сваком случају, пресађујући у данашња времена међу Србијанце романтичарску лингвистичку терминологију о „чистом” и „правилном”, аутор као да полази од тога да се у српском књижевном језику и међу његовим корисницима ништа није десило од кад је овај књижевни језик настао. А управо је српски књижевни језик у међувремену исказао спремност да се у зависности од потреба мења и прилагођава, укључујући и његову отвореност према утицајима из централне и јужне Србије (исп. РАДИЋ 2003б: 129–143).

Друштвеноповесни и културолошки процеси уче нас, међутим, о томе да постоје многи далеко сложенији и разгранатији модели којима се може одликовати утемељење једног књижевног језика, те с тим у вези и окупљање око њега много различитијих, па и међусобно јасније сучељених дијалеката. Хрвати („чакавци”) прихватили су за свој књижевни језик један прилично другачији, њима удаљен дијалекатски модел, заправо српски језик („штокавски”); њима се придружио део „кајкаваца” (Загреб – Вараждин – Крижевци) који се тек политички везао за хрватско име, а уз Хрвате „кајкавце” – сасвим логично – за прихватање српског књижевног језика изјашњавао се у одређеним периодима и један број Словенаца (в. 3), који су, у ствари, такође „кајкавци”. То је, мање-више, природан резултат друштвеноповесних токова у којима се народн(осн)е масе у датом тренутку престојавају и окупљају око заједничких потреба, осећања и стремљења, некад чак са својом прилично различитом језичком и дијалекатском прѣијом, јер, како би хрватски филолог В. Јагић казао – „Jedinstvo duševno ne pita za gramatiku” (према НАММ 1951: 198).³⁹ На другој страни, познато је да је бројно српско становништво из западне Бугарске (бугарски део Шоплука од Видина и Лома, преко Берковице и Софије до Самокова и Ћустендила – језички и културолошки готово идентичан са србијанским, в. 2) пред Берлински конгрес узалудно потписивало бројне молбе и петиције европским званичницима, како би ова област припала матици Кнежевини Србији (ГОПЧЕВИЋ 1890: 330–336), али у овом случају „јединство душевно” није имало никакву тежину пред политичким пројектима Запада. Но, као да се то исто право на јединство Србима и данас

³⁸ Исп. и дискусију с интернет-форума коју преноси аутор, а у којој коментатор сматра да су говори југа и југоистока најстарији (PETROVIĆ 2015: 13–14).

³⁹ Додуше, Јагић је под „духовним јединством” вероватно подразумевао тек припадност заједничкој католичкој вери.

покушава оспорити на Балкану, па и у њиховој сопственој држави Србији (исп. фус. 19), како онима из призренско-тимочке дијалекатске области, тако онима из косовско-ресавске, који у културолошком и сваком другом про-филисању Србије и српског народа столећима учествују.

Још нешто. Нису, наравно, неочекивани ни дисонантни тонови из појединих територијално периферних области који показују недостатак културолошког јединства и осећаја заједништва појединаца или делова тог становништва с другим српским крајевима. Циљ Т. Петровић био је, изгледа, да овом књигом, на примеру југоистока Србије, ту дисонантност посебно нагласи, можда и популарише. Но, примера из овог тематског круга који се тичу србијанског југоистока има врло различитог спектра. Има оних негативних који указују на појаве језичке дискриминације (чак и у школском систему) према припадницима ове говорне зоне, које аутор нашироко описује,⁴⁰ оних који се могу подвести под ширу палету људског незнања и примитивизма, – али и оних позитивних, који говоре о ваљаном и успешном суживоту књижевног језика и дијалекта у различитим друштвеним миљеима, од улице и кафића до школа и уџбеника. Иако на нашем југоистоку, као и на другим периферијама, има људи који по различитим основама (нпр. локалпатриотизма, личних комплекса и др.) исказују једну врсту незадовољства због статуса свог дијалекта, свакако и с обзиром на дистанцу коју он има у односу на књижевни језик, стиче се утисак да тамошњи млади људи данас углавном исказују високу свест о овим питањима, прилично добро познајући главне лингвистичке параметре из ове научне области и реално вреднујући улогу дијалекта у друштву (функција књижевног језика и његов однос према дијалекту, однос официјално – неофицијално у комуникацији, језички престиж града, посебно престонице и др.).⁴¹ У томе свакако има важан удео овдашњи наставни и педагошки рад на упознавању ђака и студената с књижевним језиком, његовом природом и функцијом, о чему сведочи и већ солидна стручна литература из области диференцијалних граматика и студија чији су аутори овдашњи професори и лингвисти (Ј. Маринковић, С. Смиљковић, М. Јањић и др.).⁴² Потврда томе су и готово традиционални успеси овдашњих ђака на општинским и републичким такмичењима из познавања граматике српског књижевног језика, што је најбоља потврда да књижевни језик може бити свима доступан и „детериторијализован”.

⁴⁰ Овакве појаве, наравно, заслужују осуду и добро је што се на њих скреће пажња, макар је аутор овде избегао да пружи подробније податке о њима, што увелико умањује њихову доказну вредност. Ову тематику налазимо у последње време и као предмет анализе у једном броју прилога (исп. ШАРЕ – Станковић 2011).

⁴¹ На то указује део моје филолошке праксе, укључујући и резултате једног броја анкета с овог терена у које сам имао увид, исп. у раду М. Јањић (2011: 111–112), или у докторској дисертацији Д. Станковић (2018: 253). Ипак, на другој страни је унеколико упозоравајуће запажање да, нпр., део врањске средњошколске популације показује већи степен толеранције према дијалекту у јавном дискурсу, укључујући и њен екстремни став „да школа не треба да исправља обележја локалног говора” (Станковић 2018: 254, исп. Судимац 2018: 576).

⁴² У приступу овој теми провуку се понекад и исхитрени, лоше формулисани ставови, чији аутори вероватно нису увек свесни њихове тежине, као што је тврдња о српском књижевном језику као нечему што је ученицима ове области „непознато и наметнуто” (Јањић 2016: 372).

*

Питање перцепције србијанских југоисточних говора је свакако важна и вредна тема и у бројним доменима остаће и надаље актуална у србистици. Она захтева широко познавање бројних и разнородних друштвених области и корисно је што се у ова питања укључују стручњаци различитих профила. Што се тиче књиге Т. Петровић, она је управо у оквиру ове тематике сумирала појаве из многих културолошких области савременог српског тренутка и подстакла бројна питања која се тичу српског народа и његовог језика, поставивши себи, успут, и врло високе циљеве, на шта су, уосталом, поједини оцењивачи ове књиге већ указали. Књига нам је из пера једног до скоро нашег аутора, поред латентних елемената југоносталгичног „погледа уназад”, донела и неку врсту духовне плиме савременог Запада, али и његово виђење даљих културолошких и с њима, вероватно, и политичких промена на српском етничком простору, овога пута у Србији, и то у областима изван њених покрајина. Она нам зато на време открива и шта би нам ваљало чинити, те би у том смислу за нас могла бити освешћујућа и упозоравајућа. У томе је њена велика вредност.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРИАКТАРЕВИЋ, Данило. *Дијалектолошка исцртаживања*. Приштина: Јединство, 1977.
- БЕЛИЋ, Александар. *О дијалектима*. Изабрана дела Александра Белића (10). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000а.
- БЕЛИЋ, Александар. *О различитим њијањима савременог језика*. Изабрана дела Александра Белића (13). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000б.
- БРБОРИЋ, Бранислав. *О језичком расколу. Социолингвистички огледи, I*. Београд – Нови Сад: ЦПЛ – Прометеј, 2000.
- БУГАРСКИ, Ранко. Теоријске основе урбане дијалектологије. Жарко Бошњакловић (ур.). *Говор Новој Сади, Свеска 1: Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду – Одсек за лингвистику, 2009, 13–30.
- БУДИМИР, Милан. *Са балканских источника*. Београд: Српска књижевна задруга, 1969.
- БДА: *Български диалектен атлас*, Обобщаващ том, I–III, София: БАНУ, Институт за български език, 2001.
- ВУКОМАНОВИЋ, Славко. *Српски језик и његов развој*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- ГОПЧЕВИЋ, Спиридон. *Сјара Србија и Македонија* (прев. Милан Касумовић). Београд: Парна штампарија Дим. Димитријевића, 1890.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1986².
- ИВИЋ, Павле, Јован Кашић. О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. *Историја српског народа* (5/2). Београд: Српска књижевна задруга, 1981, 311–380.
- ИЛИЋ, Марија. Вернакуларна аутентичност у српској дијалектологији: критичко преиспитивање. Радмила Жугић (ур.). *Дијалекти српског језика: исцртаживања, насјава, књижевности*, 1. Лесковац – Врање: Лесковачки културни центар – Педагошки факултет у Врању – Универзитет у Нишу, 2016, 519–529.
- ЈАЊИЋ, Марина. Говор младих Врањанаца: од дијалектизама до англизама. Радмила Жугић (ур.). *Дијалекти – дијалекатска књижевности*, 3. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2011, 109–114.
- ЈАЊИЋ, Марина. Афективне стратегије у настави акцената на подручју призренско-тимочког дијалекта. Радмила Жугић (ур.). *Дијалекти српског језика: исцртаживања, насјава, књижевности*, 1. Лесковац – Врање: Лесковачки културни центар – Педагошки факултет у Врању – Универзитет у Нишу, 2016, 369–381.

- Крстић, Дејан. Дијалект као маркер торлачког идентитета. Радмила Жугић (ур). *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, 3. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2011, 295–313.
- Милорадовић, Софија. Цртице о говору Срба у Кнежеву и Брањини (Бели Манастир). *Јужно-словенски филолог* LV1/1–2 (2000): 665–669.
- Новаковић, Стојан. Неговање језика српског. Петар Милосављевић (прир.). *Срби и њихов језик (Хрестоматија)*. Београд: Требник, 2002, 317–332 (1888).
- Петровић, Драгољуб. Похара Срба и српског језика. *Људи говоре – часопис за књижевност и културу*, 13–14 (2012) <<https://www.ljudigovore.com/issue/ljudi-govore-13-14/article/pohara-srba-i-srpskog-jezika/>> 15.02.2018.
- Радић, Првослав. Из историје српског питања у Македонији. Културолошки аспект. *Балканика XXXII–XXXIII* (2003а): 227–252.
- Радић, Првослав. О два аспекта балканизације српског књижевног језика. *Јужнословенски филолог* LIX (2003б): 105–152.
- Радић, Првослав. Дијалекат и норма у настави српског језика. *Књижевност и језик* LV/1–2 (2008): 127–141.
- Скерлић, Јован. *Омладина и њена књижевност (1848–1871)* (Ред. Владимир Ћоровић). Београд: Издавачка књижарница Напредак, 1925.
- Скерлић, Јован. *Књижевне студије, Друга књига*. Београд: Српска књижевна задруга, 1935.
- Скерлић, Јован. *Писци и књиге, II*. Београд: Просвета, 1964.
- Скерлић, Јован. Источно или јужно наречје. Предраг Палавестра (прир.). *Кријички радови Јована Скерлића*. Београд: Матица српска – Нови Сад и Институт за књижевност и уметност – Београд, 1977, 533–556.
- Станковић, Драгана. *Говор врањске деце предшколског и школског узраста – социолингвистички истраживање* (Докторска дисертација у рукопису). Београд: Универзитет у Београду – Филолошки факултет, 2018.
- Стојанчевић, Владимир. Вуково интересовање за „Шоплук” и „Шопове”. *Ковчежић, Прилози и трага о Досијеју и Вуку* 13 (1975): 15–20.
- Судимац, Нина. Ставови средњошколаца према осам урбаних варијетета српског језика. *Српски језик* XXIII (2018): 561–580.
- ШАРЕ, Сандра, Станислав Станковић. О феномену лингвизма међу србијском академском филолошком елитом. Радмила Жугић (ур). *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, 3. Лесковац: Лесковачки културни центар, 2011, 46–54.

*

- BENČIĆ, Nikola. Gradišćanski Hrvati. Mijo Lončarić (red.). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersitet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998, 249–263.
- BROZOVIĆ, Dalibor. *Standardni jezik. Teorija usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1970.
- GREENBERG, Robert. *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford: University press, 2004.
- НАММ, Josip. Vatroslav Jagić i Poljaci. *RAD Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 282/I (1951): 75–222.
- IVIĆ, Pavle. Hijerarhija srodstva među jezičkim i dijalekatskim tipovima na slovenskom jugu. *Pečepašiti za VII međunarodni kongres slavistiki u Varšavi*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 1973, 15–38.
- IVIĆ, Pavle. *Dialectology and Linguistic Geography*. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/342418/linguistics/35138/Early-dialect-studies>> 15.10.2017.
- MEDINI, V. *Središnje književno narječje i njegovi novi protivnici*. Dubrovnik: Preštampano iz „Naroda”, 1920.
- PETROVIĆ, Tanja. *Srbi u Beloj Krajini. Jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Београд: Српска академија наука и уметности – Знанственоистраживачки центар Словенске академије знаности и уметности, 2009.
- PETROVIĆ, Tanja. *Srbija i njen jug. “Južnjački dijalekti” između jezika, kulture i politike*. Београд: Fabrika knjiga, 2015.

Prvoslav Radić

NOTES ON THE SOUTHEASTERN SPEECHES OF SERBIA
AND OTHER TOPICS

Sociolinguistic and cultural approach

S u m m a r y

The speeches of Southeastern Serbia have long attracted the attention of experts in various areas – linguists, Balkan studies scholars, ethnologists, etc. They have recently become a subject of sociolinguistic and even wider, cultural studies, which sometimes contain critical reflections on the approach to these speeches in Serb culture (particularly because they are linguistically quite distant from the northwestern line of dialects, which has provided the foundation for the literary language). However, recent studies insufficiently highlight the socio-historical circumstances under which this part of Serbia and the Serbs developed, e.g. the distance from the areas where the liberation wars were initiated in the late 18th and the early 19th century and where the first political and cultural institutions of the Serbs were established. It is overlooked that the idea of Yugoslavdom – which sought the basis for unity in those Serb speeches that had the potential of binding with the population of Yugoslavia's western areas, including the Croats and Slovenes – had an important role. On the other hand, some studies suggest a non-Serb character of the speeches of Southeastern Serbia, relying on their 'peripherality' and their distance from the literary language. This paper is motivated by a number of recent studies, and especially a book by T. Petrović (*Srbija i njen jug* / Serbia and its South, Belgrade 2015), which offers a distinct approach to these issues, in many ways peculiar in Serb language studies.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима
Студентски трг 1, 11000 Београд, Србија
prvoslavr@yahoo.com

(Примљено: 16. јула 2018;
прихваћено: 26. октобра 2018)

Мирјана Мирић

ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА ФУТУРА ПРВОГ И ИЗОСТАВЉАЊЕ СУБЈУНКТИВНОГ МАРКЕРА *ДА* У ЛУЖНИЧКОМ ГОВОРУ ЛУЖНОГ ТИПА ЗОНЕ I (БУКОВИК)*

Рад се бави граматикализацијом аналитичког футура првог и употребом / изоставањем субјунктивног маркера *да* из футурске конструкције у лужничком говору јужног типа зоне I. Анализа усменог говора указује на ограничено присуство синтетичког футура глагола *бићи*, висок степен граматикализације *velle*-форме у конструкцији аналитичког футура првог, те на изражену тенденцију изостављања субјунктивног маркера *да* када су маркер будућег времена и субјунктивна конструкција у контактної позицији, као и када је у футурску секвенцу уметнута енклитика. Добијени резултати посматрају се у односу на друге језике / дијалекте Балканског језичког савеза, које на морфосинтаксичком плану одликује изражен аналитизам, и од којих многи испољавају тенденцију губљења субјунктивног маркера.

Кључне речи: футур први, граматикализација, лужнички говор, Балкански језички савез, субјунктивни маркер *да*.

This paper deals with the grammaticalization of the de-volitive future and the use/omission of the subjunctive marker in the analytic future construction in the Lužnica vernacular. The analysis reveals the limited use of the synthetic type of future tense (in the use of the verb *biti* 'to be'), a high degree of grammaticalization of the de-volitive future, as well as the tendency to omit the subjunctive marker *da* when the future marker and the subjunctive construction are in the contact position or when the future marker is followed by a clitic. The results obtained are discussed from the perspective of the languages/dialects of the Balkan Sprachbund, which are reported to manifest analytism at the morphosyntactic level, as well as the tendency to omit the subjunctive marker.

Keywords: de-volitive future, grammaticalization, Lužnica vernacular, Balkan Sprachbund, subjunctive marker *da*.

1. Увод. Граматикализација маркера будућег времена и замена инфинитива финитном комплементацијом наводи се као један од централних балканизама, односно као одлика коју на морфосинтаксичком нивоу испољавају многи језици / дијалекти Балканског језичког савеза (у даљем тексту: БЈС).¹

* Прилог представља резултат рада на пројекту *Језик, фолклор и миџрације на Балкану* Балканолошког института САНУ (бр. 178010), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Захваљујем Јовану Чудомировићу на коментарима прве верзије рада, као и анонимним рецензентима на драгоценим сугестијама.

¹ У језицима / дијалектима Балканског језичког савеза јавља се скуп заједничких одлика на различитим нивоима језичке структуре и лексикона, који је настао као последица конвергентних језичких процеса који су се одвијали услед вишевековног интензивног језичког контакта говорника на истој територији и израженог мултилингвизима, и није условљен генетском или типолошком сродношћу датих језика, језичким универзалијама или случајношћу (JOSEPH 2001; HEINE – KUTEVA 2005). У језике БЈС спадају бугарски, македонски, говори призренско-тимочке дијалекатске области српског језика, албански, (дако)румунски, арумунски, меглено-румунски и истро-румунски, док се мање балканизованим језицима БЈС сматрају

У овом раду наведене балканизме анализирамо на материјалу лужничког говора, који припада призренско-тимочкој дијалекатској области српског језика. Говори ове дијалекатске области у литератури се сматрају „високо-балканизованим српским народним говорима” (Милорадовић 2015: 269). Ивић (2009: 152) наводи да су призренско-тимочки дијалекти доживели две врсте иновација које су везане за сукцесивне временске слојеве: старији слој чине штокавске иновације, док новији слој чине балканизми који ове говоре повезују са бугарским и македонским језиком. Српски дијалекти се, према Ивићу, могу класификовати на балканизиране и небалканизиране (Ивић 1998: 115), а штокавска област у целини представља подручје „поступног прелаза између наслеђеног словенског стања у деклинацији и балканословенског структуралног модела” (Ивић 2002: 8).²

Осим аналитичке деклинације, у типичне балканизме сврставају се присуство полугласа, постпозитивни одређени члан, аналитички *velle*-футур са граматикализованим маркером будућег времена, аналитички компаратив, редупликација објекта, губљење инфинитива и замена финитном допуном (за детаљан приказ балканизма в. JOSEPH 1999; LINDSTEDT 2000; MIŠESKA TO-MIĆ 2004a). На ширем плану, основна одлика „балканизованих” језика / дијалеката јесте висок степен аналитизма.

У наставку увода говоримо о лужничком говору, наводимо кратак преглед досадашњих сазнања о граматикализацији маркера будућег времена и замени инфинитива финитном комплементацијом из угла балканске лингвистике, а потом разматрамо тенденцију губљења субјунктивног маркера из конструкције *velle*-футура у различитим балканским језицима. Оба феномена образлажемо у контексту литературе о призренско-тимочкој дијалекатској области, односно лужничком говору. Након описа методологије прикупљања и анализе грађе која је примењена у раду, наводимо резултате, посебно анализирајући степен граматикализације *velle*-футура и услове под којима се маркер *da* у лужничком говору изоставља.

1.1. Лужнички говор. Говоре јужне и источне Србије Белић (1905: XXXIX) дели у три групе: тимочко-лужнички, сврљишко-заплањски и јужноморавски говор, док се према Ивићу (2009: 175) призренско-тимочка дијалекатска област дели на пет дијалеката: призренско-јужноморавски, тимочко-лужнички, сврљишко-заплањски, доњополошки и кратовски. Тимочко-лужнички дијалекат Белић је поделио на два поддијалекта: тимочки и лужнички (1905: 91), а Собољев детаљније на четири јединице: тимочку, белопаланачку, пиротску и лужничку (СОБОЉЕВ 1995: 208; ИВИЋ 2009: 198–199).³ Лужница заузима јужну позицију у оквиру тимочко-лужничког дијалекта

новогрчки, балкански ромски, балкански турски и сефардски (LINDSTEDT 2000; СОБОЉЕВ 2003; HEINE – KUTEVA 2005). Степен присуства различитих балканизма међу језицима / дијалектима БЈС варира (АСЕНОВА 2002; MIŠESKA TO-MIĆ 2004a; LINDSTEDT 2016).

² О значају проучавања српских дијалеката из угла контактне лингвистике, а у вези са њиховим позиционирањем у оквиру Балканског језичког савеза в. Вучковић 2009.

³ За критеријум разграничавања тимочко-лужничког у односу на сврљишко-заплањски и јужноморавски дијалекат (гласови /ч/ и /џ/ у односу на /h/ и /ħ/) в. Белић 1905 и Ивић 2009, а за критеријум разграничавања лужничког од тимочког говора (глас /л/) в. Белић 1905.

(Ивић 2009: 199), а лужнички поддијалекат захвата подручје шире од праве Лужнице и разликује се од тимочког као старијег поддијалекта:

„Овај је говор назван тимочколуужничким због тога, што се његове црте у лужничкоме крају одликују од оних које се налазе у дијалекту, у главном, северно од Нишаве. Лужнички поддијалекат, који се налази већ под утицајем запаљскога говора, дели од тимочкога, старијег дијалекатског типа ове групе, пруга која се, у главним потезима, пружа источном падином планине Стола, иде на север планинским ланцима не спуштајући се у долине које с југа и истока воде ка Пироту, и на тај начин оставља цео пиротски крај тимочкоме говору.” (Белић 1905: XLIII).

Ослањајући се на језичке црте, не и на географски појам, односно културолошке одлике лужничког краја, Љубисав Ћирић Лужницу дели на зону I (Лужница), која обухвата Буковик (јужни тип) и Праву Лужницу (северни тип) и на зону II (лужничко Запаље) (Ћирић 1983: 15, 18).⁴ Насеља Лужничког Запаља су: Богдановац, Брестов Дол, Велико Боњиње, Грнчар, Дол, Завидинце, Линово, Мало Боњиње, Мезграја, Модра Стена, Остатовица, Штрбовац; насеља Буковика су: Александровац, Бердуј, Вава, Валниш, Врело, Горчинце, Драгинац, Дучевац, Калуђерево, Камбелевац, Кијевац, Лесковица, Љуберађа, Масуровац, Радињинце, Радосин, Раков Дол, Ралин, Стол, Стрелац, Студена, Црвена Јабука; насеља Праве Лужнице су: Бабушница, Бежиште, Братишевац, Војници, Горње Крњино, Горњи Стрижевац, Доње Крњино, Доњи Стрижевац, Извор, Проваљеник, Радошевац, Ресник, Сурачево, Шљивовик (Ћирић 1983: 15).

1.2. ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА МАРКЕРА БУДУЋЕГ ВРЕМЕНА. Граматикализација маркера будућег времена у конструкцији *velle*-футура један је од важних морфосинтаксичких балканизама који карактерише језике / дијалекте БЈС (JOSEPH 1999; LINDSTEDT 2000; АСЕНОВА 2002; МИШЕСКА ТОМИЋ 2004а), па и говоре призренско-тимочке дијалекатске области (Белић 1905; СТАНОЈЕВИЋ 1911; БОГДАНОВИЋ 1979; 1987; 2007; ТОПОЛИЊСКА 1994; РЕМЕТИЋ 1996; МЛАДЕНОВИЋ 2013).⁵ У процесу граматикализације, лексички волунтативни глагол (*хѣѣѣи*) постао је помоћни глагол у функцији маркера будућег времена, са могућим даљим редукцијама у партикулу или афикс (HEINE 2003; HOPPER – TRAUGOTT 2003). Табела 1 приказује граматикализоване облике маркера будућег времена и волунтативне глаголе од којих су постали, као и субјунктивне маркере и њихову употребу, о чему ће бити речи у одељку 1.3.⁶

⁴ Подела зоне I на јужни и северни тип извршена је на основу следећих карактеристика присутних у северном типу: наставак *-је* за номинатив множине именица мушког рода, облици *ни, није* = *ми; вије* = *ви; ђи, ђу* = *их, је, ју; ѡва, ѡва* = *ѡој, ѡуј (ѡо, ѡу)* (Ћирић 1983: 15, 18).

⁵ Осим *velle*-футура, који се гради од глагола *хѣѣѣи*, у језицима БЈС постоји и *habeo*-футур, који се образује од глагола *имѣѣи* (в. АСЕНОВА 2002; СОБОЛЕВ 2003; МИТКОВСКА – БУЖАРОВСКА 2014, између осталих).

⁶ Терминолошка напомена: у балканској лингвистици финитна допуна којом је замењен инфинитив означава се различитим терминима: субјунктив, конјунктив, *да*-конструкција, конструкција (*да*) + презент. У овом раду употребљавамо термин *субјунктивна конструкција (да) + презент*, према термину *subjunctivus praesentis* (уп. ТОПОЛИЊСКА 2008: 56; ГАЛДОВА 2014: 65). О субјунктивним конструкцијама в. ТОПОЛИЊСКА 2014. Према је у српској дијалектолошкој литератури уобичајенији термин *везник*, маркер којим се уводи финитна допуна у раду називамо *субјунктивним маркером* (в. и ТОПОЛИЊСКА 1994; БУЖАРОВСКА 2004).

Табела 1. Граматикализација маркера будућег времена и употреба / изостављање субјунктивног маркера у конструкцији футура првог у језицима / дијалектима БЈС.⁷

	Аналитички футур: маркер будућег времена + [(субјунктивни маркер) + финитна допуна] _{субјунктивна да-конструкција}			
	маркер будућег времена	субјунк- тивни маркер	употреба / изостављање субјунктив- ног маркера	
новогрчки	tha < thelo	na	–	JOSEPH 2001; АСЕНОВА 2002; JOSEPH – PAPPAS 2002; СОБОЛЕВ 2003; LELUDA-VOSS 2005
бугарски	ще < *xotēti	да	(+) > –	АСЕНОВА 2002; СОБОЛЕВ 2003; MIŠESKA TOMIĆ 20046; HEINE – KUTEVA 2005; МЛАДЕНОВА 2010
македонски	ќе ⁸ < *xotēti	да	–	THAU-KNUDSEN 1998; СОБОЛЕВ 2003; MIŠESKA TOMIĆ 20046
призренско- тимочки дијалекти	ће / че < *xotēti	да	(+)	БЕЛИЋ 1905; ТОПОЛИЊСКА 1994; РЕМЕТИЋ 1996; МЛАДЕНОВИЋ 2003; БОГДАНОВИЋ 2007; МИРИЋ 2017; МИРИЋ 2018
албански	do < dua	të	(+) > –	THAU-KNUDSEN 1998; АСЕНОВА 2002; СОБОЛЕВ 2003; JOSEPH 2016
румунски	o < a vrea	să	+	АСЕНОВА 2002; D'HULST ET AL. 2004 ⁹
арумунски	va ¹⁰ < a vrea	s(i)	(+)	АСЕНОВА 2002; СОБОЛЕВ 2003; D'HULST ET AL. 2004; BARA – KAHN – SOBOLEV 2005
балкански ромски	ka < kam(el)	te	–	BORETZKY 1999; FRIEDMAN 2000; 2014; MATRAS 2004; РУСАКОВ 2005; ELŠÍK – MATRAS 2006

* Ознаке: + (обавезна употреба маркера), – (потпуно изостављање маркера), (+) (факултативна употреба маркера), (+) > – (тенденција ка изостављању).

Када је реч о призренско-тимочкој дијалекатској области, Тополињска на основу променљивости маркера будућег времена и присуства / одсуства субјунктивног *да* дефинише следеће моделе грађења футура првог: *ја ћу / хоћу / нећу да иищем*; *ја ћу / хоћу / нећу иищем*; *ја ће да иищем*; *ја ће иищем* (Тополињска 1994: 151). Ћирић издваја неколико начина грађења футура првог у лужничком говору: а) појава облика *џи* као супституента енклитичке форме помоћног глагола, образованог преко асимилације и редукције: *чу (чџ) си (се) > ч си (се) > џ си (с) > џи* (на пример, *ми џи идемо < ми че си идемо*); б) енклитички облици презента помоћног глагола *хџеџи* и конструкције *да*

⁷ За развој футура и/или да-конструкција из дијахроне перспективе в. и Грковић-Мелџор 2012; Јачева-Улчар 2014.

⁸ Реализовано и као *ка*, *за*, *жа* (Галдова 2008: 212), односно *же* (Макарцев 2013: 515).

⁹ У истој студији наводе се и други начини грађења будућег времена у румунском језику.

¹⁰ Реализовано као маркер будућег времена *и* у охридском арумунском (Марковић 2007: 154–155).

+ презент (на пример, *че да леґну, чу да сврнем*); в) чешће без везника *да* (*чу орајим, чу си идем*); г) најчешћи су облици са енклитиком *че* за сва лица и презентом одговарајућег глагола, некад и са везником *да* (на пример, *че идеш, че ґа иґерамо*) (Ћирић 1983: 84–85).¹¹

Граматализација маркера будућег времена у говорима призренско-тимочке дијалекатске области понекад изостаје у 1. лицу јединине. Различити аутори указују на факултативну употребу облика *ће* и *ћу* (Ћирић 1983; Тополињска 1994; Ћирковић 2013), а Собољев наводи следећу ареалну дистрибуцију облика футурске енклитике у 1.л.јд.: *чу* – Тимок, Бела Паланка, Лужница, *че* – Висок, Забрђе, Бурел, *чу / че* – Пирот (СОБОЉЕВ 1995: 205). Собољев касније указује и на варијацију облика *чу* и *че* у тимочком говору (SOBOLEV 1998: Карта 129), а Мирић истиче да је у тимочком говору маркер будућег времена у 1.л.јд. реализован као *чу / ћу* у 35 примера, а као *че / ће* у 5 примера, што показује већу заступљеност флективног облика (Мирић 2017: 142). У лужничком говору Ћирић наводи оба облика у 1.л.јд. (*чу* и *че*) (Ћирић 1983: 84–85).

1.3. УПОТРЕБА / ИЗОСТАВЉАЊЕ СУБЈУНКТИВНОГ МАРКЕРА *ДА*. Редукција инфинитива и његова супституција финитном комплементацијом један је од типичних морфосинтаксичких балканизама (FRIEDMAN 1988; JOSEPH 2016).¹² Степен реализације финитне комплементације варира међу језицима БЈС: инфинитне допуне не постоје у македонском, бугарском,¹³ арумунском, новогрчком и балканском ромском, док се у дакорумунском и оба дијалекта албанског инфинитне допуне и даље употребљавају (AMMANN – VAN DER AUWERA 2004: 302–304; JOSEPH 2016: 266; MATRAS – TENSER 2016: 348). Када је реч о говорима призренско-тимочке дијалекатске области, у литератури се такође указује на одсуство инфинитива и доследну замену субјунктивном конструкцијом (*да*) + презент (Белић 1905; СОБОЛЕВ 2003; Ивић 2009; Мирић 2017).¹⁴

Позивајући се на Сандфелда (SANDFELD 1930), поједини аутори наводе да се губљење инфинитива може посматрати као црта карактеристична за балканске језике, која потиче из грчког језика, где је инфинитив први ишчекао (Белић 1905: 646–647; БУЖАРОВСКА – МИТКОВСКА 2014: 22–23), те да су

¹¹ На присуство аналитичког футура и/или граматализацију маркера будућег времена указује се и у радовима заснованим на грађи из дијалеката српског језика ван призренско-тимочке дијалекатске области (уп. Ивић 1990; Ивић – Бошњаковић – Драгин 1997; Радит 2004; Милорадовић 2007; 2015; Бошњаковић 2015). Продор балканских црта у неке косовско-ресавске дијалекте, као пограничне са призренско-тимочким дијалектима, посебно истиче Софија Милорадовић, и то на плану аналитичке деклинације (Милорадовић 2003).

¹² Појам финитне комплементације у литератури се првенствено односи на допуне модалним глаголима, мада сматрамо да се може применити и на финитну комплементацију у образовању аналитичког футура првог, будући да је у језицима / дијалектима БЈС инфинитив замењен финитном допуном – субјунктивном конструкцијом (*да*) + презент.

¹³ Треба, ипак, напоменути да су у бугарском инфинитни облици ретко присутни само у стандардном језику (JOSEPH 2016: 266), а Асенова наводи и примере употребе (скраћеног) облика инфинитива (АСЕНОВА 2002: 143–144). Собољев наводи да се у говору бугарског села Гела будуће време гради од маркера будућег времена и субјунктива без субјунктивног маркера или инфинитива, као и од инфинитива праћеног маркером будућег времена (СОБОЛЕВ 2003: 58–59).

¹⁴ Дистинктивна субјунктивна морфологија глагола у допуни јавља се у албанском, балканским романским језицима и неким ромским дијалектима на Балкану, док у новогрчком и балканским словенским језицима / дијалектима посебних облика нема, већ се употребљава презентска морфологија (КРАПОВА 2001; FRIEDMAN 2014).

се *да*-конструкције појавиле у старословенском језику као функционална замена за инфинитив (Бужаровска – Митковска 2014: 22–23).

У погледу финитне комплементације, посматрано из функционално-семантичког угла, постоје два типа допуна: индикативне и модалне/субјунктивне допуне, а разлика се темељи на концептима субјекатске (агентивне) контроле и фактивности (Крапова 2001; Todorović 2012; Joseph 2016; Matras – Tenser 2016). У већини језика / дијалеката БЈС ова два типа допуна уводе се двама различитим маркерима: а) индикативним маркером – *oti, pos, pu* у грчком, *че, що* у бугарском, *дека, оџи* у македонском, *që, se* у албанском, *сă* у румунском, *kaj* у ромском; б) волунтативно-модалним маркером – *na* у грчком, *да* у бугарском и македонском, *të* у албанском, *să* у румунском, *te* у ромском (Sandfeld 1930: 175–176; Крапова 2001: 122; Асенова 2002: 149; Ammann – Van der Auwera 2004: 300; Mišeska Tomić 2004b: 531; Joseph 2016: 267; Matras – Tenser 2016: 343).¹⁵ Међутим, у српском језику и његовим дијалектима, индикативне и субјунктивне допуне уводе се истом речју – маркером *да*. Када у раду говоримо о изостављању маркера *да*, мислимо на субјунктивне допуне у оквиру футура првог.

У неким језицима / дијалектима БЈС субјунктивни маркер је реализован, у неким није (в. Табелу 1): обавезно се употребљава у румунском, факултативно употребљава / изоставља у арумунском и неким говорима призренско-тимочке дијалекатске области, показује тенденцију ка изостављању у бугарском и албанском, а никада се не употребљава у македонском, новогрчком и балканском ромском.

У литератури о говорима призренско-тимочке дијалекатске области указује се на факултативно изостављање субјунктивног маркера *да* из конструкције футура првог. Белић констатује „избацивање *да* у буд. времену и уз неке глаголе – што, у осталом, није још потпуно извршено – уз које је стајао инфинитив. То је повукло за собом и губљење инфинитива, боље, генералисање, после тих глагола, и у буд. времену сад. времена м. инфинитива” (Белић 1905: 475). Када је реч о изостављању *да*, Белић истиче да „свега *да* се пропушта у оним случајевима, у којима би се, да ови дијалекти знају за инфинитив, он употребио као допуна” (1905: 636). Пре свега, наводи будуће време. Феномен изостављања маркера *да* обухваћен је и питањем „када се и у којој мери појављује футурски облик без *да*” у синтаксичком упитнику за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске области (Ракић-Милољковић 1995: 557). Факултативна употреба маркера *да* регистрована је на материјалу говора призренско-тимочке и косовско-ресавске дијалекатске области (Ћирковић 2013: 314), а спомиње се и у говору појединих насеља тимочког говора:

¹⁵ Дистинкција између два типа маркера уочљива је и у термилошким разграничењима на синтаксичком нивоу: индикативни маркери анализирају се као комплементизатори (енгл. *complementizers*) (Joseph 2016; Крапова 2001), док се модални / субјунктивни маркери означавају терминима „маркери комплементације” (енгл. *complementation markers*) (Joseph 2016), субјунктивне партикуле (Крапова 2001), партикуле (Асенова 2002), денални модални субординатори (енгл. *dental modal subordinators* – DMS) (Friedman 1984; 2014). Поједини аутори оба маркера третирају као комплементизаторе (уп. Progovac 1993; 1995; Mišeska Tomić 2004b). За дистинкцију *realis* vs. *irealis/modal complementizers* в. Ammann – Van der Auwera 2004. На потребу да се класификација комплементизатора ревидира недавно је указала и Крапова, темељећи анализу на грађи из бугарског и српског језика (Крапова 2018: 339).

Каменица (Соболев 2003: 58–59), Ново Корито (Ристић 2018: 143), Заграђе (Сикимић 2018: 155), као и на узорку говора већег броја насеља тимочког говора, у коме се *да* у незнатно већој мери изоставља него употребљава (Мирић 2018: 211). Мишеска Томић такође наводи да је изостављање *да* у југоисточним српским дијалектима факултативно (Мишеска Томић 2004б: 521). У лужничком говору, Ћирић констатује да се инфинитив не употребљава, већ га је заменила конструкција *да* + презент, како у футуру, тако и уз модалне глаголе, а наводи и факултативну употребу маркера *да* (Ћирић 1983: 84).

Када је реч о условима под којима се маркер *да* изоставља у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, указује се на већу вероватноћу изостављања маркера *да* ако маркер будућег времена и финитна допуна нису у контактаној позицији (Младеновић 2013: 352; Мирић 2018: 209, 211), а посебно ако је између њих употребљена нека енклитика (Тополињска 1994: 152), пре свега енклитички облик заменице или реч *се* из рефлексивног глагола (Мирић 2018: 209). У синтаксичком упитнику за говоре косовско-ре-савске и призренско-тимочке дијалекатске области могуће изостављање маркера *да* испитује се „у ситуацији нагомилавања језичких средстава”, као и „у везама у којима се налази неки облик рефлексивних глагола” (Ракић-Милојевић 1995: 530).

У литератури се среће неколико образложења разлога који су условили изостављање маркера *да*. Белић наводи:

„Такав се процес могао извршити и да облици 3. sing. и pl. у глаг. *хїеїи* и нису били једнаки, јер је облик 3. sing. *ће* могао постати, за то што се уз њега употребљавао и лични глаг. облик, заиста нека врста глаголске споне, која се после могла преносити и у друга лица. Да је то тако, види се из тога, што се то исто извршило и са свима другим глаголима који имају сличну службу (*моћи*, *искаїи* и сл.)” (Белић 1905: 636–637).

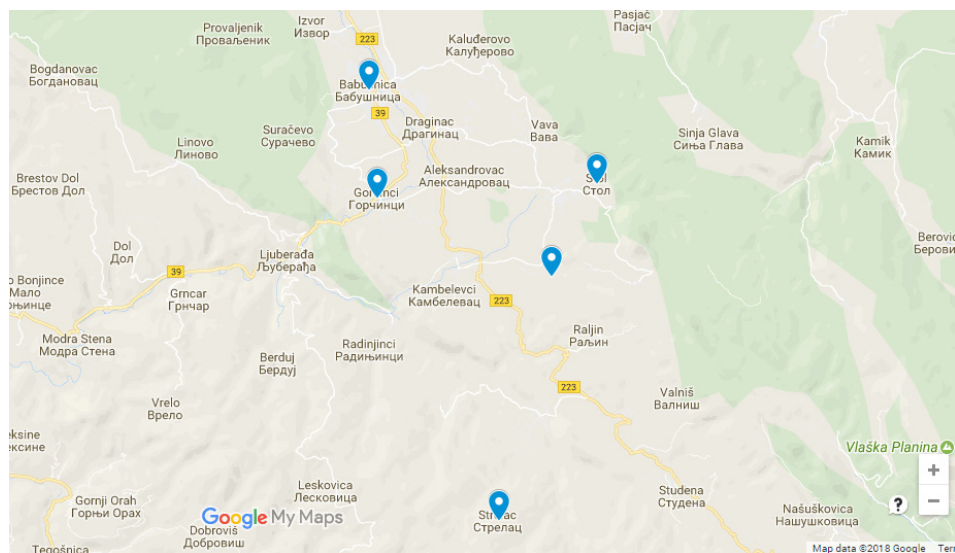
Из угла формалне синтаксе, Мишеска Томић наводи да је губљење субјунктивног маркера последица граматикализације:

„[...] the change from finite to nonfinite modal clitics relates to the loss of the subjunctive mood complementizer. As the ϕ -features of the modal clitics were lost and T/AgrS reappeared to the left of the lexical verb, the subjunctive mood complementizer became superfluous and disappeared.” (Мишеска Томић 2004б: 541).

2. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Циљ истраживања је да испита степен граматикализације футура првог у лужничком говору из угла морфосинтаксичких одлика језика / дијалеката Балканског језичког савеза, те да се резултати истраживања упореде са подацима доступним за друге језике / дијалекте БЈС, а превасходно са резултатима студија рађених на материјалу говора призренско-тимочке дијалекатске области. У анализи грађе усредсредимо се на следеће феномене: редукацију инфинитива, граматикализацију *velle*-футура и употребу / изостављање субјунктивног маркера *да* из конструкције футура првог. На основу стања описаног у литератури, у лужничком говору може се очекивати граматикализација маркера будућег времена у конструкцији футура првог, као и факултативна употреба / изостављање субјунктивног маркера *да*.

Досадашња ареална истраживања (уп. SOBOLEV 1998; СОБОЛЕВ 2003, између осталих) пружају драгоцене информације о ареалној дистрибуцији облика футура првог, али углавном не наводе податке о учесталости. Анализа наратива или спонтаног усменог говора омогућава да се сагледа дистрибуција облика футура првог, односно степен граматикализације маркера будућег времена, као и да се присуство / одсуство одређених облика квантитативно изрази.

3. УЗОРАК. Грађу за рад чине транскрипти аудио и видео материјала који је прикупљен током јула 2018. године у оквиру пројекта документације лужничког говора, који је још увек у току.¹⁶ Материјал је похрањен у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ (ДАБИ). Иако је број насеља обухваћених пројектом већи, за потребе овог рада анализирани су транскрипти разговора које је ауторка рада водила са саговорницима из следећа 4 насеља лужничког говора: Горчинци, Стрелац, Дучевац и Стол, а која припадају општини Бабушница (Мапа 1)¹⁷. Избор насеља за потребе овог рада извршен је тако да сва насеља припадају истом типу: према Ћирићу, поменута четири насеља спадају у јужни тип зоне I (део Лужнице који се назива Буковик) (Ћирић 1983: 15, 18).¹⁸

Мапа 1. Насеља лужничких говора обухваћена анализом.

¹⁶ Осим за потребе пројекта *Језик, фолклор и мијрације на Балкану* (бр. 178010), документација лужничког говора представља део истраживачких активности планираних у оквиру међународног пројекта *(Dis-)entangling Traditions on the Central Balkans: Performance and Perception* (TraCeBa) (ERA.net RUS Plus и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије).

¹⁷ Мапа је настала коришћењем сервиса Google My Maps.

¹⁸ Из скупа поменутих насеља, Белић је материјал за своју дијалектолошку анализу екскрипирео из села Горчинци (Белић 1905: XLI–XLII).

За потребе рада одабрани су разговори вођени са 10 саговорника старијег доба (5 мушкараца и 5 жена) који су рођени у наведеним насељима или су се у њих преселили из насеља која такође припадају јужном типу зоне I (детаље о саговорницима наводимо у Табели 2). Селекција саговорника извршена је тако да су саговорници рођени и/или живе у насељима која припадају истом говорном типу, припадају истој узрасној категорији и говоре дијалектом.¹⁹ Саговорници су одабрани према лингвистичким критеријумима предложеним у постојећој литератури (Белић 1905; Ћирић 1983; Собољев 1995; Ивић 2009; Вуковић – Самарџић 2018), од којих нам је било пресудно присуство карактеристика на морфосинтаксичком нивоу, које спадају и у балканизме: поједностављени падежни систем – одсуство других падежних облика изузев номинатива и општег падежа; грађење компаратива придева помоћу префикса *йо-*; присуство постпозитивног одређеног члана, одсуство инфинитива и доследна замена финитном конструкцијом (*да*) + презент; фреквентна употреба имперфекта и аориста.²⁰ Важно је напоменути да су наведене одлике у различитој мери присутне код различитих саговорника, те да су неке од особина стабилније у говору од других.²¹

Табела 2. Подаци о саговорницима.

саговорник	пол	место становљања	место рођења	узраст	трајање снимка	укупан број анали- зираних примера
САГ1	м	Горчинци	Горчинци	78 година	1:09:27	45
САГ2	м	Горчинци	Горчинци	85 година	1:11:27 ²²	27
САГ3	ж	Горчинци	Драгинац	89 година	1:55:16	54
САГ4	м	Стрелац	Стрелац	67 година	1:40:21	41
САГ5	м	Стрелац	Стрелац	71 година	34:06 ²³	5
САГ6	ж	Стрелац	Ралин	84 године		8
САГ7	ж	Стрелац	Стрелац	78 година	1:24:02	26
САГ8	ж	Дучевац	Стол	78 година	1:49:10	144
САГ9	ж	Дучевац	Стрелац	82 године	1:36:24	59
САГ10	м	Стол	Стол	92 године	49:38	10

¹⁹ У ширем скупу снимљених саговорника постоји значајна варијација: неки саговорници искључиво користе варијетет који одговара лужничком говору, док се други у разговору са истраживачем служе само варијететом који је близак стандардном српском језику, те нису укључени у анализу. Примећена је и промена варијетета у разговору са истраживачем (прелазак на варијетет близак стандардном језику), а од датих саговорника узети су у обзир они сегменти разговора који садрже примере релевантне за анализу (футур и пуни потврдни / одрични облик глагола *хйеши*).

²⁰ У литератури се на фонетско-фонолошком нивоу као дијалекатски релевантне наводе и следеће карактеристике: експираторни акценат, одсуство гласа /x/, присуство вокалног /л/, присуство полугласа /ь/.

²¹ Будући да међу одабраним саговорницима има и мушкараца и жена, да је већина њих завршила основну, а неки чак и средњу школу, те да су сви мушки саговорници неко време радили ван подручја лужничког говора (печалба), дискутабилно је да ли су саговорници у традиционалном смислу – дијалекатски релевантни. Такође, саговорници су у великој мери изложени стандардном језику кроз медије, те се утицај стандардног језика на њихов говор не може занемарити. За критички приказ методологије постојећих дијалектолошких истраживања из угла „аутентичности” в. Илић 2016.

²² У разговору са саговорником САГ2 учествовао је и саговорник САГ1.

²³ Саговорници САГ5 И САГ6 су заједно снимљени.

За потребе овог рада анализирано је око 12 сати аудио материјала, премда количина снимљеног материјала и број ексцерпираних примера варира у зависности од саговорника (Табела 2).²⁴ Транскрипти примера анализираних у раду дати су у Прилогу.²⁵ Транскрипција је полуортографска, те је изговорени садржај верно забележен, без нормативне корекције нестандартних облика, изостављених гласова или погрешака карактеристичних за говорни језик (уп. и Вуковић – Самарџић 2018).

Грађу за рад чине искључиво спонтано продуковани искази, док примери непродуктивног понављања нису узети у обзир (за категорије непродуктивног понављања в. Мирић 2017). Један део тема разговора са саговорницима усмерен је на традицијску културу, обичаје и живот у прошлости, док се један део питања истраживача односио на метеорологију и предвиђања временских прилика како би се елицитирао већи број примера употребе футура првог. Примери са футуrom чешће се срећу у спонтаном разговору са саговорницима, као и у цитатима. Постојећи значајни (синтаксички) упитници не указују на избор тема којима би се елицитирала употреба футура првог (уп. Ракић-Милоjkовић 1995: 557; Соболев 2003: 58), већ обухватају општа теоријска питања која се тичу форми изражавања будућег времена.

4. РЕЗУЛТАТИ. Анализом су обухваћени примери употребе футура првог, али и потврдног / одричног облика глагола *хїеїїи* са или без допуне, са циљем да се провери да ли се глагол *хїеїїи* граматикализује и ван конструкције футура првог. Анализирано је 419 примера, од којих је 257 примера употребе футура првог. У Табели 3 наводимо типове ексцерпираних конструкција, примере који их илуструју, као и укупан број анализираних примера.

Табела 3. Типови анализираних конструкција.

Тип конструкције		Илустративни пример	Укупан број примера
футур први	синтетички	<i>биће кица</i> (САГ4)	6
	аналитички	<i>ће їїи донесем сїїолицу</i> (САГ1)	251
енклитички облици презента глагола <i>хїеїїи</i> без допуне		<i>какво ћемо</i> (САГ8)	38
пун потврдан облик презента глагола <i>хїеїїи</i> с допуном (<i>хїеїїи</i> + (<i>да</i>) + презент)		<i>оче он їрви да їројде</i> (САГ3)	15
пун потврдан облик презента глагола <i>хїеїїи</i> без допуне		<i>можетїе кад жод оїетїе</i> (САГ9)	29
одричан облик презента глагола <i>хїеїїи</i> с допуном (<i>не хїеїїи</i> + (<i>да</i>) + презент)		<i>неће овија да ме узима</i> (САГ6)	43
одричан облик презента глагола <i>хїеїїи</i> без допуне		<i>нече ме ниједно</i> (САГ2)	37

²⁴ Нисмо анализирали примере које због буке или лошег квалитета снимка није било могуће транскрибовати.

²⁵ Транскрипцију је урадила ауторка рада, која је одговорна за све потенцијалне грешке. Ознаке коришћене у транскрипцији: ИСТ – истраживач који води интервју, САГ – саговорник (уз редни број саговорника), # – кратка пауза, ### – дужа пауза, [...] – изостављен нерелевантан део транскрипта, [реч или део речи] – аутокорекција истраживача или саговорника која следи након угласте заграде. Неразумљив говор обележен је ознакама: *део речи, *реч, *** (неразумљив део исказа).

4.1. ФУТУР ПРВИ. Из грађе је ексцерпирано укупно 257 примера употребе футура првог. У говору два саговорника забележено је 6 примера употребе синтетичког футура, као у примеру (1).

- (1) синтетички футур (N=6)

Кажу, кад је млад Месец, ако је танак и *пре *биће* суша, ако је спуштен стомак – *биће* киша, кишовито. (САГ1)

Употреба синтетичког футура није карактеристична за говоре призренско-тимочке дијалекатске области (уп. Белић 1905; Ћирић 1983; Собољев 1995; Ивић 2009), нити за дијалекте / језике Балканског језичког савеза (уп. JOSEPH 1999; АСЕНОВА 2002; СОБОЛЕВ 2003). Будући да је у нашој грађи синтетички футур ограничен на употребу глагола *бићи* у опису метеоролошких прилика, употребљен искључиво у 3. лицу једнине (*биће*), не може се сматрати продуктивним и вероватно је последица утицаја медија.²⁶

У осталим примерима (N=251), среће се доследна употреба аналитичког футура у конструкцији: енклитички облик презента помоћног глагола *хїѣиши* (*ћу* / *ћѣи* / *ће*) + (*да*) + презент, као у примерима (2) – (9).

- (2) 1.л.јд., флективан облик (N=40):

Свети Јован Биљобер. Беремо биље свакако. Па се иде у морузу, па се иде у жито, па се иде у башту, па се иде свуде редом тија дан да се назрне. Где *ћу* идем? Оно све урасло. (САГ9)

- (3) 1.л.јд., граматикализован облик (N=13):

И ово # сад *ће* један обичај *да* ти *исїричам*. (САГ6)

- (4) 2.л.јд., флективан облик (N=1):

Добро, то *ћѣи* после *да* *исїричаиш*, са ми да завршимо. (САГ1)

- (5) 2.л.јд., граматикализован облик (N=18):

Било је: ако се снађеш – *ће* *їреживиш*. Ако се не снађеш, трпиш. Нема. А исто то је у инфлацију било много гадно. (САГ4)

- (6) 3.л.јд. (N=99):

Она им изнела рађију и # један пил знаш тека, а она им изнела као љуту рађију [мла] мало бољу, па он испил пе-шес и, *** а бабата рекла: Сине, немој, това та је рађија је много љутачка. Не не знам како. Ау, [ка] каже, бабо, па што ми не каза понапред, ја си ју пијем као меку, каже, какој слабу. Што ми *не рече, каже. Он па као не знаје. Што ми не рече, кае, ја ју сад пијем као меку. Тека [ћ] *ће* се *наїије*. (САГ5)

- (7) 1.л.мн., граматикализован облик (N=35):

А што смо па у реку отишли? Додолице. *Че да доносимо ###* кроз село певамо. Нема, суша че да буде, ма глупости. [...] (ИСТ: Кво сте певали?) [...] Па „додолице, додолице”, какво је било ја не знам, сине, са. Гоџа, сине, године, деведесе године, чу утепам стотку. (САГ3)

- (8) 2.л.мн., граматикализован облик (N=8):

А ја сам набрала цвеће, па сам му донела, па кажем: „Зоре, еве цвећенце.” А оно га узе па га тури при главицу. А ја поче да плачем, па што при главу, ајд

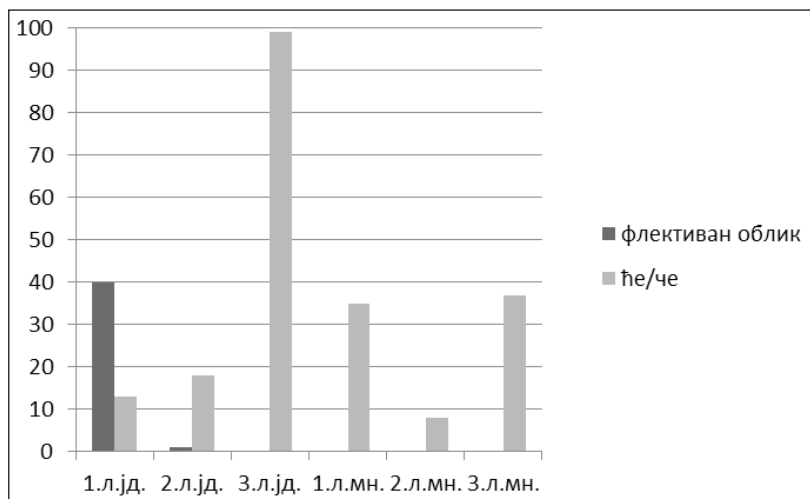
²⁶ Треба напоменути да на употребу синтетичког футура нису утицала питања истраживача о метеоролошким појавама, будући да су била у форми аналитичког футура: „Какво *ће* време *да* буде?”, а примери у којима се изражавају метеоролошке појаве често нису ни елицирани питањем истраживача, већ спонтано продуктовани.

у чашу да га туримо. А не, каже, ви *ће* ми сви *доносиће*, па *ће* ми *сѣављаће* ту. (САГ8)

(9) 3.л.мн. (N=37):

Ја завршим за годину дана два разреда. Кад прође тај година, следећи два. Али *че* ме *исѣијају* за први, други, трећи и четврти, али да поднесем молбу. (САГ2)

Анализа грађе указује на висок степен граматикализације маркера будућег времена у свим лицима осим у 1. лицу јединине (Графикон 1). У 1. лицу јединине примећена је варијација облика *ћу* и *ће* и фреквентнија употреба флективног облика *ћу* (75%), на шта указују и други радови на материјалу говора признено-тимочке дијалекатске области (Тополињска 1994; Собољев 1995; Ћирковић 2003; Мирић 2017). У 2. лицу јединине регистрован је један пример употребе флективног облика *ћеш*, док је у осталим примерима у 2.л.јд. маркер будућег времена граматикализован (94,7%). Када је реч о облицима 3. лица јединине и множине, једини могући облик је *ће*, те у 3. лицу ни не постоји опозиција флективан : граматикализован. Контекст разговора утицао је на чињеницу да примери у 3. лицу доминирају у анализираној грађи, чинећи 42% примера, а на већу заступљеност ових примера указују и Тополињска (1994) и Мирић (2017). У 1. и 2. лицу множине у грађи се среће искључиво граматикализовани облик *ће*, док употребе облика *ћемо* и *ћеће* нема.²⁷

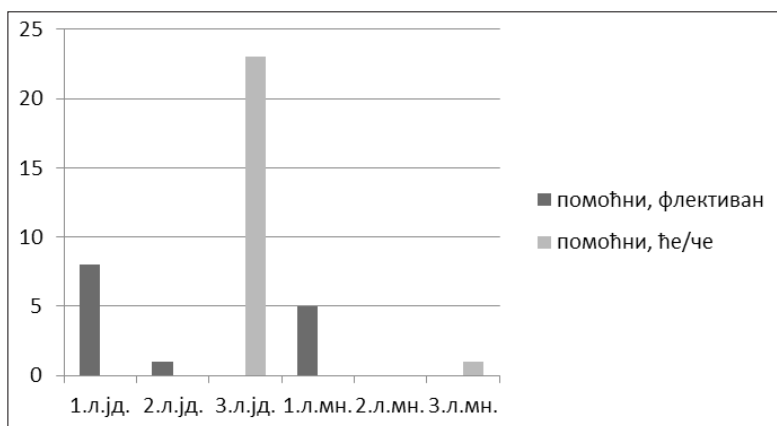

Графикон 1. Облици аналитичког футура првог.

²⁷ Код појединих саговорника маркер будућег времена реализован је као *ћу* / *ће*, код других као *чу* / *че*, а примећена је и варијација код истог саговорника. Како ова дистинкција није релевантна за наш рад, у тексту рада је уопштавамо као *ћу* и *ће*, док је у примерима облик наведен онако како га је саговорник изговорио. Такође треба напоменути да је у појединим примерима маркер будућег времена реализован и као *ћ* (уп. Реко: Че испадне гужва овде *ћ се бију* [...]) Нас никој не дира, али они *ћ се сѣијају*, па че дојде полиција. (САГ2); а у једном примеру и као *че* (уп. Али ја нечу, мушка иду деца па пешке, нема аутобус, нема ништа. *Че забавимо се*, оно мрак. Мушка деца че ме раскину. (САГ8)).

4.2. УПОТРЕБА ПОТВРДНОГ / ОДРИЧНОГ ГЛАГОЛА *ХТЕТИ* ВАН КОНСТРУКЦИЈЕ ФУТУРА ПРВОГ. За разлику од примера употребе аналитичког футура првог, граматиализација најчешће изостаје када је глагол *хїеїи* употребљен у потврдном / одричном облику у другим конструкцијама, што додатно указује на то да се енклитички облици глагола *хїеїи* граматиализују само онда када су употребљени у функцији маркера будућег времена.

Енклитички облици глагола *хїеїи* употребљени ван конструкције футура првог, дакле – као помоћни глагол, без допуне у виду субјунктивне конструкције (*да*) + презент (N=38), у 1. и 2. лицу једине и 1. лицу множине нису граматиализовани (Графикон 2, примери (10) – (14)).²⁸ Претпостављамо да је један од разлога због ког се у овом случају енклитички облик глагола *хїеїи* не граматиализује – то што изостаје употреба допуне у виду конструкције (*да*) + презент, на основу које би се, уколико субјекат није експлицитно исказан, једино могли реконструисати лице и број.

Графикон 2. Енклитички облици глагола *хїеїи* без допуне.

- (10) 1.л.јд., флективан облик (N=8)
И тај Буца побегне од Градиште ту, од то брдо. Нису могли Бугари да га да га убију тад. Побего. Сам. А ови други су # побивени. Један је *** баба му однела чуо сам сам кажу # овај имала злато, дукати. И дала дукати, и Бугарин реко: ајд овамо да те затрепам, ја *ћу* увис, а ти бегај. И тако су спасени ти два човека, а они су побили горе овај на то Градиште. (САГ4)
- (11) 2.л.јд., флективан облик (N=1)
„Ајде, ајде, иди по деда Никодију, куде он, там и ти и и и, неће те.” И ја појдо по њега. „[псовка] куде *ћеш* по мене?” (САГ8)
- (12) 3.л.јд. (N=23)
Нема, какво *ће*, ти мораш и Љубицу да чуваш. (САГ8)
- (13) 1.л.мн., флективан облик (N=5)
„Ја # очу кола ова да узнем.” „А што?” „Па чу идем у Долиње.” Па реко: „Ако наидеш негде на трње да”, ја па лажем, „че пробушиш гуме.” Нече, рече, нече,

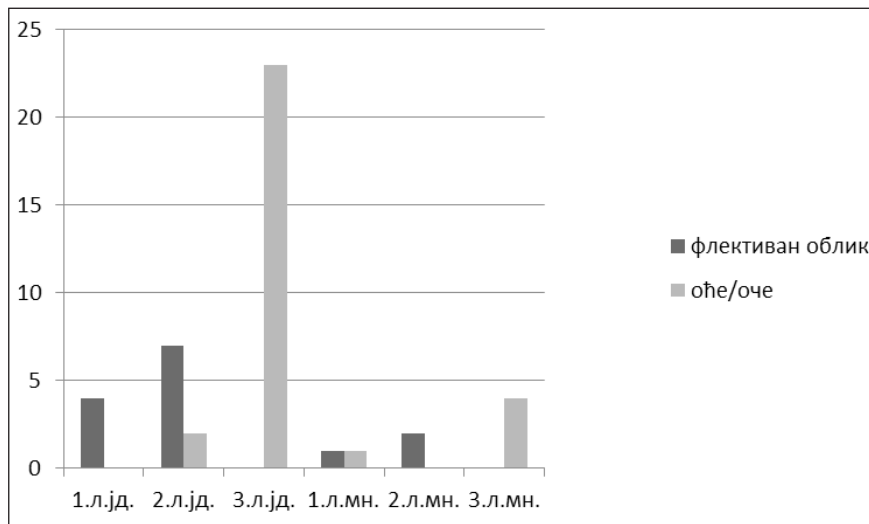
²⁸ У грађи нису регистровани примери у 2. лицу множине.

„ни че пазимо *овој, нема по трње да идемо.” Да пројде кроз село с гумена кола. Први да буде. Па реко: „Тома ми је рекъл да си не давам кола.” Ма рече: „Че и дадеш, ја кад сам дошъл.” И узе и бре! Че иде. „Добро” реко, „ако им фале нешто, пос(л)е, како *чемо*?”, реко. (САГ3)

(14) 3.л.мн. (N=1)

Како оче, што *че*? Помучише, помучише. (САГ3)

Када је глагол *хѣѣѣи* употребљен у пуном (акцентованом) облику, са допуном у виду конструкције (*да*) + презент (N=15) или без ње (N=29), у 1. и 2. лицу једнине и множине овај глагол углавном није граматикализован (Графикон 3, примери (15) – (22)). Наиме, у 2. лицу једнине регистрована су два примера граматикализованог облика (*оће*, *оћ*) – један са допуном, други без допуне (пример (17)), док је једини пример граматикализације у 1. лицу множине (*оће*) регистрован уз употребљену допуну (пример (20)).

Графикон 3. Пун потврдан облик глагола *хѣѣѣи*.²⁹

(15) 1.л.јд., флективан облик (N=4)

а) Ал она нече да каже воли ме, јел боји се чу да ју манем, нечу да пристанем. [...] Али овај *очу да кажем* да овај она тај баба ме поштували ***. (САГ2)

б) Е нећу тека, *оћу да ѿричащ*. (САГ9)

(16) 2.л.јд., флективан облик (N=7)

Све се праило ручно. Од руке се праило. А сад, сад који *оћеш*. Куј има паре он ће зидају да напраи. Млади људи. (САГ10)

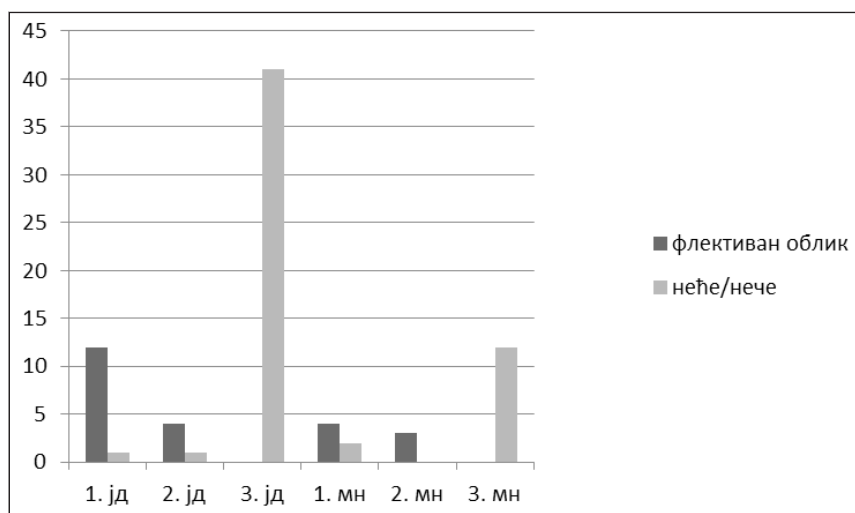
(17) 2.л.јд., граматикализован облик (N=2)

А мама, ко свекрва, као каже: „Ајде, ајде, мораш, мораш д’идеш си, купи га”. Ма не могу, бре. Ако *оћ* купи га, ако нећ, како очеш, мани ми се. (САГ8)

²⁹ Графикон 3 обједињује употребу пуног облика глагола *хѣѣѣи* са и без допуне.

- (18) 3.л.јд. (N=23)
Ја када се женим оно ме па нете, немам земљу. (САГ1: Нема имање.) Немам земљу, нема. Ту сам бре ја, на деветнаес места сам ја питао. Нече ме ниједно, каже: сироме. Девојче *оче*, ал маћа не *дава. (САГ2)
- (19) 1.л.мн., флективан облик (N=1)
А кад беоше деца ова ситна, она ме *заберу: Баба, *оћемо* ли *дазми на земи? (САГ8)
- (20) 1.л.мн., граматикализован облик (N=1)
Оће идемо одма према кућу на горе? Ја идем куда цркву прођем па си идем. (САГ7)
- (21) 2.л.мн., флективан облик (N=2)
Она одавно то работи, али сад болесна жена, па можда нече. Рече: „Сад ће ја да питам.” [...] А она му рекла: „Можете кад год *оћеиће*.” (САГ9)
- (22) 3.л.мн. (N=4)
И они са дооде, *оће* да бију, *оће* да крадну, *оће* да њљачкају. (САГ8)

Када је глагол *хїеїи* употребљен у одричном облику, са допуном у виду конструкције (*да*) + презент (N=43) или без ње (N=37), у 1. и 2. лицу јединине и 1. лицу множине овај глагол углавном није граматикализован, док је у 2. лицу множине само флективан (Графикон 4, примери (23) – (31)). Наиме, у 1. и 2. лицу јединине регистрован је по један пример граматикализованог облика (*неће*, *нећ*) – један са допуном (пример (24)), други без допуне (пример (26)), док је једини пример граматикализације у 1. лицу множине (*нече*) регистрован уз употребљену допуну (пример (29)).³⁰

Графикон 4. Одричан облик глагола *хїеїи*.³¹

³⁰ Соболев исцрпно наводи ареалну дистрибуцију и примере одричног облика футура у балканским језицима (Соболев 2003: 60–67).

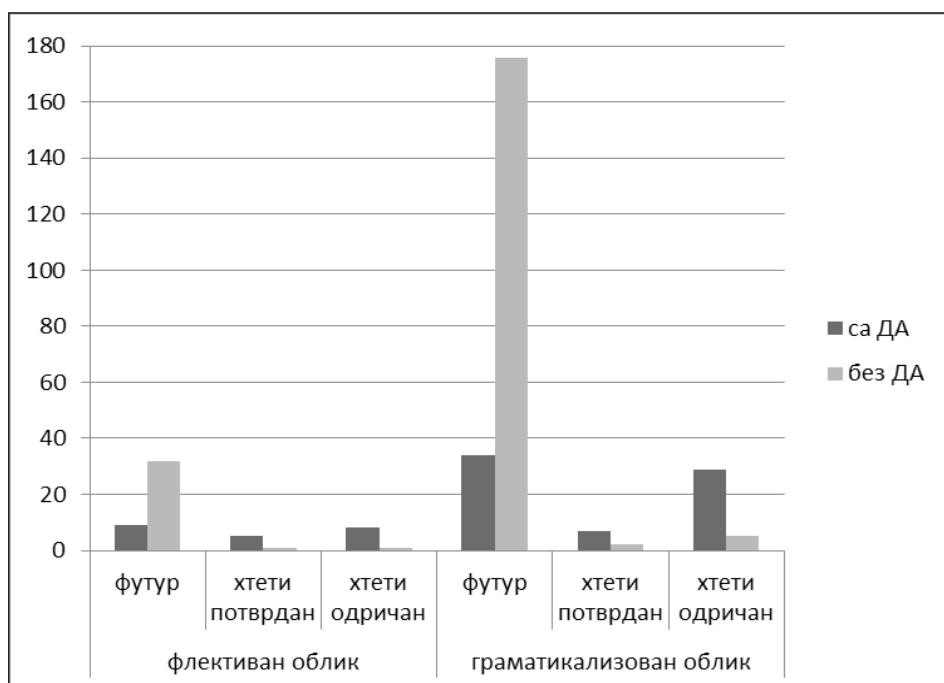
³¹ Графикон 4 обједињује употребу одричног облика глагола *хїеїи* са и без допуне.

- (23) 1.л.јд., флективан облик (N=12)
Сас комшику једн се договорил [...] да га сачека ће ву купи много убаве па-
пучи и да је и га сачека да отиде, тамо је на крај била једна кућа. [...] Ајде,
каже, ти иди напред, а ја ћу по тебе, само да немој много да отрчиш можда те
некој сретне па # Па каже, добро, *нечу*, али *нечу* ни близу, можда ни сретну па
да виде идеш ти по мене, па и това не ваља. (САГ6)
- (24) 1.л.јд., граматикализован облик (N=1)
Мора неки јагњето да га је купил [...] А ја да га питујем, реко (смех) ајде *неће*
се замлачујем. (САГ3)
- (25) 2.л.јд., флективан облик (N=4)
И тачно је знао отприлике кад ће буде киша. [...] Кажем ја: „Сутра идем у дрва”.
Рече: „*Неш да докараш* дрва.” „Што бре?” Рече: „Киша че.” (САГ1)
- (26) 2.л.јд., граматикализован облик (N=1)
Ако оћ купи га, ако *нећ*, како очеш, мани ми се.” (САГ8)
- (27) 3.л.јд. (N=41)
а) И она како стоји у сватови, на пример, са по двор она гребе из ситото и врља
преко њи *и на крај кад буде, она га врљи, овак # на горе преко њу и # да га
врљи на кров. Ако падне на кров, добро је, че буде добро, тека измислено, ако
ли не мож да га исврљи на кров значи неје добра ни невеста ни *нече да буде*
добро. (САГ9)
б) И она плаче при мене и при Зорана: Ћу манем Љупчу, *неће д’имамо* децу.
(САГ8)
- (28) 1.л.мн., флективан облик (N=4)
И прича се да требе да се празњује, да има Бог. А ми *нећемо*. *Нећемо* ли, не
може ли, не знам какво је. (САГ7)
- (29) 1.л.мн., граматикализован облик (N=2)
Међутим, у Горчинци се испостави # да сам ја и један Гала из Штрбановци
ишли у Сурачево на први мај и пропагирали да се слави Ћурђевдан, да ми
*нече да слави*мо девети мај. (САГ1)
- (30) 2.л.мн., флективан облик (N=3)
Па змију у поље месимо на # [на њиву] на лебат, змија исто. И ујутру прво њу
узнемо, помало. И кажемо: „Сад те [јеле] јели, а летос те не видели.” И ја и сад
си умесим набашка, нема леб, кој че да једе толко леб, ал умесим змију и ују-
тру кажем: „Узнемте прво њу.” „Нећу.” Ја узнем и ја не *виђал змије. А они,
ако отиду да косе, ако само „змије, змије”. Е, па *нечетје да једејте*. (САГ8)
- (31) 3.л.мн. (N=12)
А из едно из друго, оне панићке, три туре. Па по три-четири, по три деца, у
едно мора четри, пошто смо десет. Све се тако делило, било кво да је јелце. А
сад деца това *неће* ни да *једу*, сине. (САГ7)

Подаци о могућој граматикализацији пуног потврдног и одричног об-
лика *хйеџи* изостају из постојеће литературе. Могу се тумачити као одли-
ка разговорног језика, настала из потребе да се наведени облици скрате у
спонтаном говору, али и као феномен настао по аналогiji са граматикали-
зацијом маркера будућег времена. Треба напоменути да се у конструкцији
са допуном: (не) *хйеџи* + (да) + презент, информација о лицу и броју може

добити из облика глагола у презенту (уп. примере (15а), (27а)), премда глагол (*не*) *хїеїѣи* и глагол употребљен у презенту не морају имати исти субјекат (уп. (15б), (27б)). У случајевима када је глагол *хїеїѣи* употребљен без допуна (било у потврдном, било у одричном облику, било као енклитика, било у пуном облику), маркер лица и броја обезбеђује се финитном формом самог глагола *хїеїѣи*.

4.3. УПОТРЕБА / ИЗОСТАВЉАЊЕ МАРКЕРА *ДА*. У погледу употребе / изостављања субјунктивнoг маркера *да* у конструкцији (*да*) + презент, резултати показују да се *да* у знатно већем броју примера изоставља него употребљава: у целокупној анализираној грађи (309 примера са допуном (*да*) + презент) маркер *да* употребљен је 92 пута, а изостављен 217 пута (Графикон 5).

Графикон 5. Употреба и изостављање маркера *да* у целокупној грађи.

Када је конструкција (*да*) + презент употребљена као допуна уз пуне потврдне / одричне облике глагола *хїеїѣи*, тенденција изостављања маркера *да* је слаба, али не и непостојећа: регистрована су 3 примера изостављања *да* уз пун потврдан облик глагола *хїеїѣи* (пример (32)), у односу на 12 примера употребе *да*. У сва три примера изостављања, глагол *хїеїѣи* и финитна допуна су у контактної позицији, коју бележимо знаком Ø. Регистровано је и 6 примера изостављања *да* уз одричан облик глагола *хїеїѣи* (пример (33)), у односу на 37 примера употребе *да*. У ових шест примера, маркер *да* је изостављен када је између одричног облика глагола *хїеїѣи* и финитне допуне употребљена енклитика. Изостављање маркера *да* ван футурске конструкције

регистровано је и раније у неким од модела које предлаже Тополињска (1994: 151), затим уз глаголе *хйеџи*, *смеџи*, *умеџи*, *моџи*, *морайџи*, *искаџи*, *џребаџи*, као и уз глаголе који значе *џочейџи*, и уз *немој* и *нема* (Белић 1905: 639, 641–642), а изостављање уз модалне глаголе наводи и Ћирић (1983: 84–85).

Када је реч о аналитичком футуру, маркер *да* је изостављен у 82,9% примера: изостављен је 208 пута (пример (34)), а употребљен 43 пута (пример (35)).

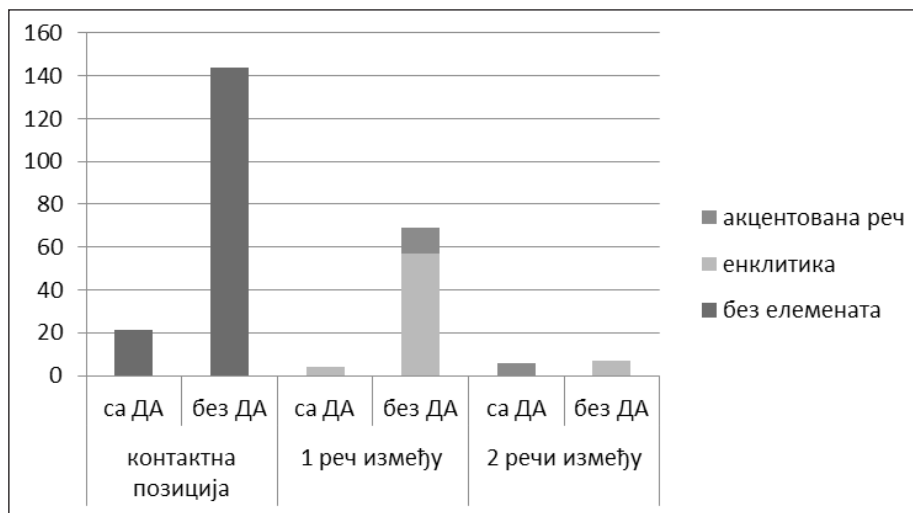
(32) И тој ти *ођу* Ø *кажем*. (САГ9)

(33) А ја да га питајем, реко (смех) ајде *неће* се *замлачујем*. (САГ3)

(34) Кад изађу Влашићи, тега се нада да ће [ско] скоро да сване. Ако нема Влашићи, јоште рано. [...] Са ће пола ноћи, дабоме # *ће* Ø *сване*. (САГ10)

(35) Ајде кво *ће* да *носиш* *ти оно тешко. Не мож ти то да носиш. (САГ7)

У даљој анализи фокусираћемо се на услове под којима се маркер *да* употребљава / изоставља из конструкције футура првог, категоришући примере на основу тога да ли су маркер будућег времена и субјунктивна конструкција (*да*) + презент у контактної позицији или не, те узимајући у обзир број елемената уграђених у футурску секвенцу, као и то да ли је дати елемент енкликтика или акцендована реч (Графикон 6).

Графикон 6. Дистрибуција примера са употребљеним / изостављеним субјунктивним маркером *да* у конструкцији футура првог.

4.3.1. *Контактна позиција*. У ову категорију спадају примери у којима су маркер будућег времена и субјунктивна конструкција (*да*) + презент у контактної позицији, односно у футурску секвенцу није уметнут ниједан други елемент, као у примерима у (36).

(36) а. Е са још мало мало па *ће* Ø *сџиџнемо* до цркву. (САГ7)

б. Ко положи, тај *че да* иде на о(д)суство. Кој не положи, нема. (САГ2)

У овој категорији маркер *да* се знатно чешће изоставља (N=144) него што се користи (N=21) – изостављен је у 87,2% примера у којима су маркер будућег времена и финитна допуна у контактної позицији, што сугерише да употребу маркера *да* у лужничком говору истраживаних насеља не можемо сматрати само факултативном, већ можемо говорити о израженој тенденцији да се *да* изостави из конструкције футура првог када између маркера будућег времена и субјунктивне конструкције нема других језичких елемената. Добијени резултати нису у складу са резултатима претходних истраживања (уп. Младеновић 2013; Мирић 2018), која указују да се *да* чешће изоставља када маркер будућег времена и финитна допуна *нису* у контактної позицији. У овом домену посебно изненађује разлика између резултата добијених на материјалу лужничког говора и података које смо добили анализом тимочког говора (Мирић 2018), будући да је у тимочком говору маркер *да* у условима контактне позиције изостављен у 46,9% примера, односно у готово подједнакој мери употребљен (N=43) и изостављен (N=38), те се његова употреба у тимочком говору може сматрати факултативном.

4.3.2. *Један умейнунџи елементџи у фуџурској секвенци.* У ову категорију спадају примери у којима маркер будућег времена и субјунктивна конструкција (*да*) + презент нису у контактної позицији, већ је у футурску секвенцу уграђен још један језички елемент – одређени тип енклитике или нека акцентована реч, као у примерима (37) (са изостављеним *да*) и (38) (са употребљеним *да*).

- (37) а. енклитички облик личне заменице у дативу или акузативу у функцији правога или неправог објекта (N=40):

Ја сам га узела, рече, ја *чу ља уџейам*. Моје је, каже, *чу ља убијем*. (САГ3)

б. неакцентовано *се* из рефлексивног глагола (N=14):

А мој ти муж турил слбу на прозор, па *че се качи* да гледа кроз *прозор. (САГ8)

в. неакцентовани евалуативни рефлексивни датив *си* (N=3):

Кад ме потражи, реко, деда Тома, тад *чу си идем* ја. (САГ3)

- (38) а. енклитички облик личне заменице у дативу или акузативу у функцији правога или неправог објекта (N=3):

Одведеш теле, паре, добијеш признаницу. Сад [...] Излаже те да *ће да џи одјави* теле, он га не одјави. (САГ4)

б. неакцентовано *се* из рефлексивног глагола (N=1):

Пчеле че да набављају, па се замлаћују [...] Маки, пуно ли *ће да се задржиџе*? (САГ8)

в. акцентована реч – именица у функцији граматичког субјекта (N=2):

Ама што *че свиџе да једу* [...] него нема ко да ради. (САГ2)

г. акцентована реч – именица у функцији правога објекта (N=2):

Куј има паре он *ће зидару да найраи*. (САГ10)

д. акцентована реч – заменица у функцији граматичког субјекта (N=4):

Седи Кице туј и че попричамо, после *ће џи да џричаџи*. (САГ1)

ђ. акцентована реч – прилог употребљен у функцији прилошке одредбе (N=4):

Имам кућу у Бабушницу доле сам направил. Али (смех) шта *ћу доле да седим*, овде чувамо по једну кравицу с бабу. (САГ4)

У овој категорији такође је фреквентније изостављање маркера *да* (N=57), у односу на његову употребу (N=16) – маркер *да* изостављен је у 78,1% примера у којима је између маркера будућег времена и финитне допуне употребљена једна реч. Важно је нагласити да је у свим примерима у којима је маркер *да* изостављен – употребљен неки тип енклитике (уп. примере (37)), те можемо говорити о тенденцији да се маркер *да* изостави из конструкције футура првог када је између маркера будућег времена и субјунктивне конструкције употребљена једна енклитика. У грађи су регистрована и четири примера употребе маркера *да* када је у футурску секвенцу уграђена енклитика, а позиција енклитике је тада увек иза маркера *да* (уп. примере (38а) и (38б)).³² У случају употребе акцентоване речи, маркер *да* се никад не изоставља и позиција акцентоване речи је увек између маркера будућег времена и маркера *да* (уп. примере (38в), (38г), (38д), (38ђ)).

4.3.3. *Два умејнућа елементија или више умејнућих елементија у фуџурској секвенци.* У ову категорију спадају примери у којима маркер будућег времена и субјунктивна конструкција (*да*) + презент нису у контактної позицији, већ је у футурску секвенцу уграђено два или више елемената, као у примерима (39) (са изостављеним *да*) и (40) (са употребљеним *да*).

- (39) а. енклитички облик личне заменице у дативу или акузативу у функцији правог или неправог објекта + акцентована реч – именица у функцији граматичког субјекта (N=5):

Са *ће њи баба* *изнесе* *столичку. (САГ7)

б. енклитички облик личне заменице у дативу или акузативу у функцији правог или неправог објекта + неакцентовано *се* из рефлексивног глагола (N=2):
Па рече: „Добро, бре, ђаци *ће њи се смеју*, ови млади, када кад не знаш.” (САГ2)

- (40) а. синтагма (две акцентоване речи) у функцији правог објекта (N=1):
„Сине, сине ко *ће њвоју маћу да чува*?” (САГ3)

б. предлошко-падежна конструкција (проклитика + акцентована реч) (N=1):
Па да седнеш, каже, [на] ја чу *на кљуџу да седим* при прозор. (САГ8)

в. акцентовани прилог употребљен у функцији прилошке одредбе + синтагма (две акцентоване речи) у функцији правог објекта (N=1):
Одред се три човека # који че помузу овце. Неки можда неје музъл овце, па че *јућпредан млого млеко да нам уз(м)е* па че узне много, гоца. (САГ1)

г. синтагма (две акцентоване речи) у функцији правог објекта + енклитички облик личне заменице у дативу у функцији неправог објекта (N=1):
И ово # сад *ће један обичај да њи исџричам*. (САГ6)

д. акцентовани прилог употребљен у функцији прилошке одредбе + акцентована реч – заменица у функцији граматичког субјекта + енклитички облик личне заменице у акузативу у функцији правог објекта (N=1):

³² Риверо наводи да се заменичке клитике у стандардном бугарском, албанском, грчком и румунском распоређују иза маркера будућег времена или субјунктивног маркера, а испред финитног глагола (RIVERO 1994: 68–69), а Асенова наводи следећи ред речи у „конјунктиву” у балканским језицима (бугарском, албанском, грчком и румунском): субординативни маркер, негација, заменичка енклитика у функцији неправог објекта, заменичка енклитика у функцији правог објекта, глагол (АСЕНОВА 2002: 275–276). Распоред енклитике (иза субјунктивног маркера *да*) добијен у нашој анализи одговара предложеним моделима.

А папучи оставила негде где *ће ујуџуру он да их види*. (САГ6)

ђ. речца + заменица у функцији правог објекта (N=1):

Куј *ће ња њеб да чува*? (САГ8)

Анализа показује да се у случају употребе два елемента или више елемената у футурској секвенци, маркер *да* подједнако изоставља (N=7) и употребљава (N=6). Маркер *да* изоставља се када је макар један (у анализираној грађи – увек први) елемент уграђен у футурску секвенцу – енклитика (уп. примере у (39)), а позиција енклитике је тада иза маркера *да*. У случају употребе маркера *да* примећено је да су у футурску секвенцу уграђене две или више акцентованих речи (уп. примере у (40)).

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Анализа грађе показала је да на ограниченом узорку насеља лужничког говора јужног типа зоне I (Горчинци, Стрелац, Дучевац, Стол) доминира употреба аналитичког футура првог у којем је маркер будућег времена граматикализован у високом степену. Осим у облику 1. лица једнине, у коме доминира употреба флективног облика *ћу* (75%) у односу на граматикализовано *ће* (25%), и једном примеру флективног облика *ћеш* у 2. лицу једнине (5,3%), маркер будућег времена доследно је исказан партикулом / клитиком *ће*. Тиме се потврђују налази претходних истраживања рађених на материјалу говора призренско-тимочке дијалекатске области (Ћирић 1983; Тополињска 1994; Соболев 2003; Мирић 2017). Добијени резултати показују и да се испитивани лужнички говор (Буковик) у погледу граматикализације маркера будућег времена не разликује значајно од стања описаног на мањем броју примера, али већем узорку саговорника и насеља тимочког говора (Мирић 2017), те се може рећи да ова два говора у домену образовања аналитичког футура првог чине континуитет.

Када је реч о изолованим примерима употребе нефлективног облика потврдног и одричног облика *хїеїи* ван конструкције футура првог (*оће, оћ, неће, нећ*), који до сада нису посебно истицани у литератури, треба нагласити да одсуство ових примера из грађе претходних истраживања не значи да их говорници у спонтаном говору не употребљавају, већ да се нису нашли у узорку говора који је снимљен и анализиран, те у будућим истраживањима треба обратити пажњу и на овај феномен и испитати да ли се ради о особини која се развија по аналогiji са граматикализацијом будућег времена. На основу малог броја анализираних примера није могуће генерализовати закључке, нити говорити о правој граматикализацији облика глагола *хїеїи* ван конструкције футура првог. Не постоје подаци који би указали на различите фазе процеса граматикализације, посебно не на прву фазу (десемантизација) која би значила губљење значења волунтативности (HEINE 2003; HEINE – KUTEVA 2005). Наиме, у наведеним примерима у којима је граматикализован, видимо да глагол (*не*) *хїеїи* задржава значење волунтативности, те да се у већини примера може заменити глаголом *желїи* и не захтева нужно субјекатску (агентивну) контролу.

Анализа услова под којима се субјунктивни маркер *да* изоставља из конструкције футура првог показала је да у истраживаном лужничком говору постоји јасна тенденција да се *да* изостави: у конструкцији футура

првог маркер *да* изостављен је у 82,9% анализираних примера употребе аналитичког футура првог. Ова тенденција посебно је изражена у ситуацији када се маркер будућег времена и финитна допуна налазе у контактної позицији – у нашој грађи маркер *да* је изостављен у 87,2% таквих примера, као и у случају када је у футурску секвенцу уметнута једна енклитика – маркер *да* је изостављен у 78,1% таквих примера. Употреба маркера *да* у лужничком говору факултативна је када су у оквиру футурске секвенце употребљене две или више речи. Утицај употребе енклитике испитиван је и у претходним радовима (Тополињска 1994; Ракић-Милојковић 1995; Мирић 2018). Међутим, истраживања у овом домену указивала су углавном на факултативну употребу субјунктивног маркера *да*, док у истраживаном лужничком говору постоји јасна тенденција да се он изостави. Основна разлика између резултата добијених овим истраживањем у односу на претходна јесте у томе да се контактна позиција истиче као битан услов за изостављање маркера *да*.

У погледу граматикализације маркера будућег времена и у домену изостављања субјунктивног маркера *да*, добијени резултати у складу су са налазима добијеним на материјалу других језика / дијалеката Балканског језичког савеза, што сугерише да се лужнички говор одликује цртама карактеристичним за Балкански језички савез, те да се аналитички футур у лужничком говору гради по моделу: *ћу / ће + (да)* + презент.

С обзиром на то да се граматикализација маркера будућег времена и изостављање субјунктивног маркера *да* јављају у говору сваког појединачног саговорника чији је узорак говора анализиран у раду (што смо покушали илустровати и кроз избор примера), сматрамо да неуједначени број ексерпираних примера из говора појединачних саговорника није значајно утицао на добијене квантитативне податке. Желимо ипак да напоменемо да би уједначенији број примера употребе футура по саговорнику омогућио одговарајућу статистичку обраду и анализу индивидуалних разлика међу саговорницима, посебно имајући на уму утицај друштвених фактора на варијацију међу говорницима унутар дијалекта (CHAMBERS – TRUDGILL – SCHILLING-ESTES 2003). Такође, анализа узорка из већег броја насеља лужничког говора омогућила би генерализацију закључака на цело подручје Лужнице, те је неопходна транскрипција већ прикупљене грађе из других насеља и допуна грађе из насеља која нису обухваћена теренским истраживањем. Тако би се могла испитати и просторно условљена варијабилност која такође утиче на језичку разноврсност (DE BUSSEY – LAPOLLA 2015).

У циљу сагледавања развоја дијалеката узрокованог различитим друштвеним променама (Богдановић 2008), у наредним истраживањима могли би се анализирати и они сегменти разговора који нису типично дијалекатски маркирани, као и узорак говора саговорника који говоре варијететом који је ближи стандардном српском језику. Важно би било испитати и језички узорак говорника свих генерација, посебно млађе популације, која се традиционално изоставља из оваквог типа истраживања усмерених на конзервативне језичке варијетете, будући да из бројних разлога не чува архаичне језичке црте.

ПРИЛОГ: ТРАНСКРИБОВАНИ ПРИМЕРИ

Назив места: ГорчинциНазив аудио фајла у ДАБИ: Gorčinci 2 MM 16.7.2018.

САГ1 (10:35): Еее, сад ће га ево га Кица че каже тој.

САГ1 (10:55): Е еве *овав сад ће ти ја донесем столицу, и ће донесем # (ИСТ га прекида)

САГ1 (11:38): Седи Кице туј и че попричамо, после ће ти да причаш. Милица ће напра(в)и кафе за мен и за теб, пошто оне неће да пију, неће да пију сок, ће испијемо ти и ја по ракију и колај работа.

САГ1 (13:40): (САГ2: То је господска работа била. Да ви ја причам ква је било раније.) САГ1: Добро, то ћеш после да испричаш, са ми да завршимо.

САГ1 (17:23): Боље чу, рече, да одем нежењен и готово.

САГ1 (17:49): Ако је момче има мало више имовину, че отиде девојче за њега.

САГ1 (18:38): И у то нече д'улазимо куј је крив, куј није крив.

САГ1 (18:48): Мушко можда оче по његово, како оче он. Па ако неш да слушаш, мож да добијеш и шамар. А женско може како оче, а њему се можда не свиђа. Очеш у кафић сваку вечер, оћеш да излазиш. Он можда ради, њему се то не свиђа.

САГ1 (44:44): И на крај крајева, кад неће *девој да си иду, момци угасе ватру и ајде идемо.

САГ1 (54:48): Међутим, у Горчинци се испостави # да сам ја и један Гала из Штрбановци ишли у Сурачево на први мај и пропагирали да се слави Ђурђевдан, да ми нече да славио девети мај.

САГ1 (01:01:35): Имам ја времена колко год очеш.

САГ1 (01:06:29): И тачно је знао отприлике кад ће буде киша. [...] САГ1 (01:06:40): Кажем ја: „Сутра идем у дрва”. Рече: „Неш да докараш дрва.” „Што бре?” Рече: „Киша че.”

САГ1 (01:07:14): А ондак # на Ђурђевдан # исто кад изађе # сунце, [какав ће дан да] какав је дан, [каква] таква че буде година или # лето.

САГ1 (01:08:34): Кажу: кад је млад Месец, ако је танак и *пре биће суша, ако је спустен стомак – биће киша, кишовито.

САГ1 (01:08:54) То је онај кука доле, што има помлад Месец овако, па ако је овој спуштено много, ондак че буде киша.

Назив аудио фајла у ДАБИ: Gorčinci 3 MM 16.7.2018.

САГ2 (00:44): (КОМ: Че до(ј)де ли Ана?) Па, бојаги нешто причу да дођу. Ал када че дођу, не знам. Питува и скоро. Па ако не *доцу скоро, ја чу идем там.

САГ1 (04:22): Добро, че ти сипем другу. САГ2: Сипи другу да боље причам, иначе ја овак.

САГ2 (06:24): Ја завршим за годину дана два разреда. Кад прође тај година, следећи два. Али че ме испитају за први, други, трећи и четврти, али да поднесем молбу.

САГ2 (06:52): Па рече: „Добро, бре, ђаци че ти се смеју, ови млади, када кад не знаш.”

САГ2 (13:34): Ко положи, тај че да иде на о(д)суство. Кој не положи, нема.

САГ2 (14:18): Тамо сам био завршија све и ајде чу да идем на на тај курс.

САГ2 (15:12): Са ћу ти причам, ја тој најбоље знам.

САГ2 (17:55): Ја када се женим, оно ме па нете, немам земљу. (САГ1: Нема имање.) Немам земљу, нема. Ту сам бре ја, на деветнаес места сам ја питао. Нече ме ниједно, каже: сироме. Девојче оче, ал маћа не *дава.

САГ2 (19:50): Ја немам, ни оно нема, па куде чемо.

САГ2 (23:43): Али тражим ја десет иљаде паре, чу прекарам свадбу, немам. [...] Ја ви(д)им старац, знаш, па на крају прихвати. САГ1: Че дава. САГ2: Че дава. Али она има брата, Младен беше мали, њен брат. Али ја # че се договарамо са женоу тамо, она беше *девоћа девојка.

САГ2 (24:29): Ал она нече да каже воли ме, јел боји се чу да ју манем, нечу да пристанем.

САГ2 (25:36): Али овај очу да кажем да овај она тај баба ме поштували ***.

САГ2 (26:19): Ма са чу идем да полагам бре за још да продужим возачку дозволу. [...] САГ1 (26:26): Видиш ли добро? САГ2: Видим. САГ1: Ондак че ти даду.

САГ1 (28:33): Ако би имало задруга ја би дал задрузи имање све да ради. САГ2: Па оно кому чу дадем, овџа сад порез че траже, одакле да им плачујем порез.

САГ1 (28:52): Имаш трактор, че поореш малко. САГ2: Ма када чу орем бре у осамдесе пет године.

САГ2 (29:00): Ама што че свиње да једу [...] него нема ко да ради.

САГ1 (31:44): И бачија кад се скупља # скупи се увече. Овце се помузу све. Одред се три човека # који че помузу овце. Неки можда неје музъл овце, па че ју-тредан много млеко да нам уз(м)е па че узне много гоца. Ће узне гоца млеко.

САГ1 (40:21): Ал то који исприча бре? Че иде код владику у Ниш, па че иде при Патријаршију. # Да у Пирот у неку цркву # се иде де мора да се собујеш бос # да идеш. Па ће д'оставиш ципеле и д'идеш # бос.

САГ2 (44:35): Ал ако ме нека баба принуди да идемо у цркву да се (венчамо). САГ1: Има да идеш, Кицо. САГ2: Па че морам.

САГ1 (46:50): Рече: „Деца и стока код теб, а ја чу овам.”

САГ2 (50:03): И беремо грожђе, а знамо да Камбелевчањи нече да дођу да чувају ту виноград кад су туј и партизани и ми.

САГ2 (1:05:32): Са че дојде, рече, за цигаре је. Че дође.

САГ1 (01:08:00): А не, рече, идемо у кафић. Ајмо, реко, Ђоко, немој си луд, куде ће идемо у кафић?

САГ1 (01:08:48): Дојдеа они: Кво че пијете? Ми наручимо пијење.

САГ1 (01:09:12): Реко: Че испадне гужва овде ћ се бију [...] Реко: Нас никој не дира, али реко они ћ се степају, па че дојде полиција.

Назив аудио фајла у ДАБИ: Gorčinci 1 MM 17.7.2018.

САГ3 (01:09): Ја терам деведесе. (ИСТ: Јесте. Нек сте живи и здрави.) Кој знае колко че се живи?

САГ3 (02:03): Једина срећа # ко има черку *куде да је, оно че родитеља да *надрне и да види.

САГ3 (02:58): [...] одведе га за Београд, тамо раде # па [че да] че да дојду # не знам када рече # че да дојду, мора пијење ли че прае, не знам, али тека чујем орате. (повремено се убацује женски глас)

САГ3 (09:51): Који че му ђавол толко деца?

САГ3 (10:13): Једно дете сам родила, који ће ми ђавол стотину?

САГ3 (24:38): Па који че ми ђавол, бачију ли да чувамо?

САГ3 (25:16): Мора неки јагњето да га је купил [...] А ја да га питујем, реко (смех) ајде неће се замлачујем.

САГ3 (34:25): Ја сам га узела, рече, ја чу га утепам. Моје је, каже, чу га убијем.

САГ3 (35:08): Ја ћу га убијем, рече, нема да одговарам. Ја сам га узела да је моје и чу га убијем [...] Каза да [је] че је убива. Они се почудили ма каде че је убије.

САГ3 (01:02:46): А што смо па у реку отишли? Додолице. Че да доносимо ### кроз село певамо. Нема, суша че да буде, ма глупости. Људи че да донесу.

САГЗ (01:03:14): (ИСТ: Кво сте певали?) [...] Па „додолице, додолице”, какво је било ја не знам, сине, са. Гоца, сине, године, деведесе године, чу утепам стотку.

САГЗ(01:03:28): Унук ми дојде, па каже: „Ма бабо”, тија младић, „ма неси ли си отишла?” Па реко: „Ја идо, па ме нете, па се врну.” (смех) Кад ме потражи, реко, деда Тома, тад чу си идем ја.

САГЗ (01:12:20): Пос(л)е мој другаркат купи, Тома. Први је купио гумена кола. А један овдека, девер од чичу, (е)те га иде. Че д’иде он први да пројде сас тај кола да га виде људи да је [*њ] да је он купио.

САГЗ (01:12:57): „Ја # очу кола ова да узнем.” „А што?” „Па чу идем у Долиње.” Па реко: „Ако наидеш негде на трње да”, ја па лажем, „че пробушиш гуме.” Нече, рече, нече, „ни че пазимо *овој, нема по трње да идемо.” Да пројде кроз село с гумена кола. Први да буде. Па реко: „Тома ми је рекъл да си не давам кола.” Ма рече: „Че и дадеш, ја кад сам дошъл.” И узе и бре! Че иде. „Добро” реко „Ако им фале нешто, пос(л)е, како чемо, реко?” А Тома оде да печали још, он први кола купио та-ква, ал овија оче он први да пројде да га виде комшије, с ква кола иде.

САГЗ (01:16:33): Она не седи си до мужа [...] она отиде па седне до попа, знаје ту че једење добро.

САГЗ (01:17:17): „Какво Нада работи, плете ли, преде ли?” „Ужива.” „Како ужива?” реко. „Тека”, рече, „она пензионерка.” Кад он тој каза, чу идем и ја да видим.

САГЗ (01:17:49): Ја (кашаљ) # какво чу, направила сам јелце, али, ма чекај, како чу?

САГЗ (01:25:24): А мој Тома на печалбу, не могу да га дозовем, како ли чу? Он стиже. [...] Па реко: он отиде девојче да доведе. А што тека? Он оче онак са свирачи, па да буде то истина.

САГЗ (01:26:15): Пиће си донела, али неће да дâ пијење. Сутра.

САГЗ (01:26:49): Син ју оче, али они ју нете [...] Син кад ју оће, ће мора.

САГЗ (01:27:09): А свекрвата она имала # доктора, брата. „Узни дрво” рече „па га најури.” А како че га најури кад га син оче [...] Не мош ти да га најуриш кад га он оче.

САГЗ (01:28:33): Како оче, што че? Помучише, помучише.

САГЗ (01:44:51): А маћа каже кад отиде на гробље она: „Сине, сине ко ће твоју маћу да чува?”

САГЗ (01:47:17): Па стари, че ме искарују. Ћутим ја. Ја несам побегла. Довели су ме и и ћутим.

САГЗ (01:47:37): Доста сте и поживили, мош се и раставите *** Нечемо, нечемо, можда се *раставамо. Можда се че ме растављају сас другар. Оде он војник да је # на границу. Ће иду они и мен поведоше.

САГЗ (01:51:28): Ја само Данко да ми оче пристане да они су рекли кажу да ће, ко се зовеше *Панталеј, не *Пантелеј, не знам кво се зовеше ### да ће таг да прае пијење, да се венчају и траже кумови.

САГЗ (01:55:00): Ако требе да дојде ***, она че дојде, опет че се врати.

Назив места: Стрелац

Назив аудио фајла у ДАБИ: Strelac 1 ММ 18.7.2018.

САГ4 (04:22): Пут нема, не мож да се очисти пут. Неће да очисте пут.

САГ4 (04:52): Па каем бре, ми смо посиромашни људи тамо, па смо направили, а ви овде нећете да направите амбуланту и оно.

САГ4 (07:07): Имам кућу у Бабушницу доле сам направил. Али (смех) шта ћу доле да седим, овде чувамо по једну кравицу с бабу.

САГ4 (14:26): Они тачно знали да ће да избије рат доле.

САГ4 (16:36): Следује ти сува храна. Ти нећеш да дођеш да подигнеш конзерве, него одеш, ко гледа конзерве.

САГ4 (28:23): Радело се опасно. Сејало се овъс, рженица. Све то по планину горе, није имало дивље свиње. Мого си да посејеш шта оћеш горе # по планину. [...] А нема ко ни да га оре. Омладина побегла. Стари људи нема, немоћни и тако то. Тако га викају (смех).

САГ4 (30:01): (ИСТ: А кво се ради, кво се работи сада?) Па сад више нема с краве да се ради. Сад, трактор, а и слабо се и ради. И не и не работи се са. Сваки ово има. Омладина што има. Социјала има. Неће да ради уопште да га [*зо] да га окнеш да коси или нешто да ти *помо божесвети то ниједно неће да ради. Нема. Док није било социјала, сваки је радео. А сад, нема имовину, и ако има имовину, али неће да ради. Неће да ради [...] Неће да раде уопште, да га зовнеш # ма божесвети то неће да пипне.

САГ4 (32:41): Празњује се сваки празник се празњува. Свети Јован, то је седми јули, на пример, свети Јован, то се празњује. Каки, народ неће да ради [...] Сви ти празници, народ није работил.

САГ4 (34:00): (ИСТ: А шта се каже ако неко ради, кво че #?) Е па, Бог ће му суди, Бог ће му суди ако ради. Има са # већ и не поштују ти празници. Има неки ради, неки # Горешњак не дене се сено, на пример. Оће да се деси десило се на два случаја – здене сено и облак и падне гром и запали га. Два случаја овде како ја памтим у село је било то. Таман се стурил од сено и кренули, он се окрену оно дим, ћур, сено # запалил га гром. На два случаја. Овде. У село [...] на Горешњак. То је дваес шетог јула # сад.

САГ4 (40:41): Ма немој те тај те доктур потпреседник те, ће те намрзну, те. И то нисам тео да да пишем да дођу да сниме. Једва су пут направили у у крајем октомбра тамо, кад смо завршили пољопривреду. Намучили смо се тако гадно. Неће бре да направе. Ја идо и свађа се неколко. Доле *** Реко ја ћу скупим бре с виле да ви искарамо.

САГ4 (41:27): Овде нећ се врати нико само може ко је будала или ненормалан. Нема шансе да се врене [о*] из град да дође. Он има у град има једном леб да једе, а неће се врене овде у село.

САГ4 (43:23): После да буде на боље, има знаш каква амбуланта. Има и стан бре да станује, али неће нико.

САГ4 (44:57): Каже има негде имало је горе на пут некакав камен лискун. И каже ако почне да влажи че буде киша, ако је сув – нема кише, биће сушно лето. И тако народ правио под неким ра*** Или # гледа Месец: ако је Месец савијен он овај каже: „Ааа биће сушно лето”, ако је разведен, каже: „Биће кише, биће кишна година.”

САГ4 (46:36): Ја каем код нас да [*дев] да *девојку на пример у Бабушницу да натовари брашно и оно, има се пре обеси, а неће с магарето да иде да донесе брашно.

САГ4 (55:35): Плек музика свира, а кум залепио пет хиљаде кад је било оно плава пара. Залепи на плафон, а неће да отпадне, а он сас тесто залепио од погачу и овај плек музика да попада, док не падне пара нема да прекидају.

САГ4 (56:47): [псовка] што га је орао кад га не може работи. Нема шансе. И и да ти је дужан, па неће нешто, а камоли овако.

САГ 4 (01:05:33): Па да, бре, спремаш, меси се колач, све могуће ово. *Спрема, долазе ти ко где си био код кога си био тај ти долази и тако, мис(л)им за славу људи. *** Такорећи код сваки [неће ти] неће нико да ти дође, код кога ниси био. Него [*ко] код кога си бил тај ти долази, код кога ниси био неће да дође.

САГ4 (01:13:37): (ИСТ: Кво че работите данас?) Че зберемо сено, е че беремо сено.

САГ4 (01:14:10): Че падне киша, мора беремо сено.

САГ4 (01:19:27): И један # Раденковић Будимир # одвеже се некако. И каже: ја да ви одвежем сви ја ћу д'ударам [*за] на стражара. А они кажу ма немој каже, ће да да побију целу фамилију на горе оног. И он узме, ће га изводе да га убију, с колци су убивали, ископали рупу, ти си ископао рупу и он те убива с колац, неће с метак.

И тај Буца побегне од Градиште ту, од то брдо. Нису могли Бугари да га да га убију тад. Побего. Сам. А ови други су # побивени. Један је *** баба му однела чуо сам кажу # овај имала злато, дукати. И дала дукати, и Бугарин реко: ајд овамо да те затрепам, ја ћу увис, а ти бегај. И тако су спасени ти два човека, а они су побили горе овај на то Градиште.

САГ4 (01:20:35): Ту има бунар горе [*Ри] за време Римљана је копан *** Па одавде има људи ту њиву и они, пошто је висина, имало онако неки шевар и ће копу бунар горе да пробају на то брдо.

САГ4 (01:24:31): Било је: ако се снађеш – ће преживиш. Ако се не снађеш, трпиш. Нема. А исто то је у инфлацију било много гадно.

САГ4 (13:55): Он кад се почеше свађу са женом са снају. Реко [псовка], [*ће] нема да ручамо бре ааа овај ће ме истеру овај што направи свађу.

САГ4 (01:34:33): Сад на пример све наткупци сад за телчина за оно. Раније било задруга. И знаш на пример цену. Телци се плаћау двеста динара, триста динара колко кило. Знае се да ти имаш обезбеђено ту. Одведеш теле, паре, добијеш признаницу. Сад [...] Излаже те да ће да ти одјави теле, он га не одјави.

САГ4 (01:39:53): Сад смо баш око цркву мало радели. Било пропао, запуштено. Било ћерамида, па текло унутра, ово, пропало. Па смо купили цреп. Нико ништа. Ја прошле године одем код преседника. Он каже: Ако ове године радите, ће дамо сто хиљаде. Ни динар нису дали.

Назив аудио фајла у ДАБИ: Strelac 3 MM 18.7.2018.

САГ6 (09:13): Ма реко што ће овај сељак овде, питам једну. Ма није, каже, то сељак, то је учитељ.

САГ5 (21:55): Гледај, нека снима и мене то исто и оно и ја ово. Ал ћу га причам сељачки.

САГ5 (22:00): Она им изнела рађију и # један пил знаш тека, а она им изнела као љуту рађију [мла] мало бољу, па он испил пе-шес и, *** а бабата рекла: Сине, немој, това та је рађија је много љутачка. Не не знам како. Ау, [ка] каже, бабо, па што ми не каза понапред ја си ју пијем као меку, каже, којој слабу. Што ми *не рече каже. Он па као не знаје. Што ми не рече, кае, ја ју сад пијем као меку. Тека [h] ће се напије. А има # од Лафа има пуно пуно пуно анегдоте, разне од тог Славка.

САГ6 (26:53): И ово # сад ће један обичај да ти испричам. И тамо ја сам се забављала с њима годину или две може, не знам. И спавао је код мене и све и није хтео да ме упропасти. И ја сам мислила ма неће овија да ме узима или.

САГ6 (30:20): Сас комшику једн се договорил (САГ5: Е тека, ко што ја причам) (да ово буде) да га сачека ће ву купи много убаве папучи и да је и га сачека да отиде, тамо је на крај била једна кућа. (САГ5: у плевњу) [...] Ајде, каже, ти иди напред, а ја ћу по тебе, само да немој много да отрчиш можда те некој сретне па # Па каже: Добро, нечу, али нечу ни близу, можда ни сретну па да виде идеш ти по мене, па и това не ваља. И онда она си отиде дома. [...] А папучи оставила негде где ће ујутру он да их види.

САГ6 (33:25): Треба да ми донесе једна жена лек. САГ5: Е па ај ће идемо. (ИСТ: Ви, јел вас задржавам ја?) Идемо. Ће идемо до Лозу. [...] Ај да видимо какво ће зна да исприча да...

Назив аудио фајла у ДАБИ: Strelac 4a MM 18.7.2018.

САГ7 (00:45): (ИСТ: Јел имате си посо сад неки ил може да се # мало поприсам?) Оће идемо одма према кућу на горе, ја идем куда цркву прођем па си идем.

САГ7 (01:23) (ИСТ: А јел идете сад горе па да?) Идемо. (ИСТ: Оћете да вам по да вам помогнем да идемо заједно?) Ајде кво ће да носиш *ти оно тешко. Не мож ти то да носиш. Неси ти навикла, ја сам ти у цедилку ***.

САГ7 (01:47): Док је жива она неће да # каже да долази, само по потребу.

САГ7 (03:44): Са ево месец дана лекар неће да долази. На одмор је. Да ли ће има да га неки замени или неће то не знам.

САГ7 (07:17): Док се може овако слуша лако је. Ал кад се не може, ћере, како ће?

САГ7 (29:13): И прича се да требе да се празњује, да има Бог. А ми нећемо. Нећемо ли, не може ли, не знам какво је.

САГ7 (32:58): (ИСТ: Да си поседимо мало?) Мхм, малко да оданемо. (ИСТ: Мхм. Можда моште да седнете овде?) Ма може, што не може, само ако нема бра-бињак. (ИСТ: Не, не, ви ви да седнете.) Не, не онам ћемо, на она дрва, оне греде, да. (Аха, добро) Онамо ће [по] попријатно.

САГ7 (33:34): Е са још мало мало па ће стигнемо до цркву.

САГ7 (46:28): Са ћемо овде сине по ову *ткањицу па д'идемо на мос(т). (ИСТ: [Шта ћемо] нећемо преко реке овамо, не?) Не, не, ће идемо горе ***.

САГ7 (50:26): *Ћуле, *Ћуле (кучету) Ајде бежи. Неће те, сине. Оно је старо *оно има дваес године. (ИСТ: Јој, срећице једна). Неће те, сине. Неће, оно је много добро, само *остарел.

САГ7 (51:05): Са ће ти баба изнесе *столичку.

Назив аудио фајла у ДАБИ: Strelac 4b MM 18.7.2018.

САГ7 (07:35): Па узне после ако оће запржи, па у зејтин. Имало и зејтин, имало и мас. Ако оће са мас, она узне раздире мас, па подроби празилучак, па лепо испржи.

САГ7 (11:05): Ветар је, неће киша. Можда оће, али мислим да неће.

САГ7 (13:16): Имам две трубе платна. Радела сам и сад и чувам, за кво ће ми, не знам.

САГ7 (19:40): Када оће предемо, плетемо, ал кад [ни не] то ни мрзим, ни јутром не поносимо, ни узнемо ножетија и правимо те ћулке и играмо се.

САГ7 (27:19): А из едно из друго, оне панићке, три туре. Па по три-четири, по три деца, у едно мора четри, пошто смо десет. Све се тако делило, било кво да је јелце. А сад деца това неће ни да једу, сине.

САГ7 (28:28): Невестата ми *рад у Немачку, медецинска сестра, где се раде лекови, ћере. [Тува че она] тува унучката [че да да] ако извуће, ако не извуће ће видимо кво че.

САГ7 (29:55): Све се тако чувала деца. Нема имало да га *ј носи тамо вамо. Мајка си му спреми това. Нема какво сад, купује. Сад дете још се не нашло, оно му се спрему пеленице, па бенкице, па тамо триста облакла, које ја не знам да ти кажем, а овако овде. Е какво ће да може, праи му кошуљу си си од платно, *п плете си му јелече од имање, плете му џемпирче од мање.

Назив места: Дучевац

Назив аудио фајла у ДАБИ: Dučevac 1 MM 19.7.2018.

САГ8 (02:50): Муке су биле, муке (смеје се). Па ово прво био ми први син. Кад га роди, а ја нисам постељицу истерала. И, нема, готово, че се мре. И дојде једна баба. И каже да узмеш три зрна пасуљ, па да прогуташ, па да узмеш флашу празну, па да се наведеш овак и да дуваш у флашу колко мож јако. И она че појде.

САГ8 (03:52): А злву имао помладу, она каже: „А што си наложила ти, да ли ће да родиш?” [...] И целу ноћ се ја мучим, не могу га родим. Он дојде, реко: Иди онам код бабу, имамо кућу другу там. Иди при бабу там, а ја ћу овде. И баба дојде при мене.

САГ8 (04:16): И свекрва ми беше страшљива. Свекар каже: Иди бре, мучи се доле. „Нек се мучи и ја сам се мучила.” И нече. Он ју на зор истера, ја чујем кво

причају. И она дојде: „Ја ч’и(д)ем за стрину.” Имаше стрину овде доле. „Ја не смем # при тебе.” Ја стискам рамена, како оће.

САГ8 (05:34): А мама, ко свекрва, као каже: „Ајде, ајде, мораш, мораш д’идеш си, купи га”. „Ма не могу, бре. Ако оћ купи га, ако нећ, како очеш, мани ми се.”

САГ8 (06:25): И сретнем маћеху, понела ми кравај. Сретнем је по путањицу и она ме пита: „Сине, где си пошла?” „Па пошла сам да перем.” „Па где ти је свекрва?” „Па, реко, кући.” „Леле, леле, леле, леле, ти ли ће идеш у реку, че паднеш поред ***” И довану ми лаворат из руке и отиде, а мен даде кравај и ја одо кући.

САГ8 (07:05) (Снаја: Ја вас напуштам, идем да чувам овце). Леле, па куде ће на кишу?

САГ8 (09:13): Пчеле че да набављају, па се замлаћују [...] Маки, пуно ли ће да се задржите? Марка питајем.

САГ 7 (09:38): Па легни па спавај, ја чу чувам овце.

САГ8 (10:36): Дојдо увечер, температура голема, оно ништа не знаје. И он че га вод(и), оно немаше ни лекари.

САГ8 (11:16): А ја сам набрала цвеће, па сам му донела, па кажем: „Зоре, еве цвећенце.” А оно га узе па га тури при главицу. А ја поче да плачем, па што при главу, ајд у чашу да га туримо. А не, каже, ви ће ми сви доносите, па ће ми стављате ту.

САГ8 (12:32): И каже оно мене: Еј, да узнеш каже па да украднеш од питијете. А оно не имало струја, него било # онак # *** Па да седнеш, каже, [на] ја чу на клупу да седим при прозор. А ти, стави, место да једеш, а ти, каже, стави у руку па ми донеси, а ја чу кажем: Ено, онде док се видело, видине, где, не знам где је оно, а ти дотрчи да видиш и че ми дадеш.

САГ8 (13:49): „Тетко, че да донесем да снимам, а ти све да ми испричаш.”

САГ8 (14:00): А тата ми је бил, маћа ми умре, а они на стрељање били, суде и преживил и она се уплаши, мајка, погинули вој *** Погине вој отац, три брата, мајка и она била на сахрану *или че побију сву родбину њихову Бугари. И она дојде од сахрану и рекла: „Леле, Јеремијо, че погинеш и ти.”

САГ8 (16:26): И како че, нема ствари толко ме преоблачи.

САГ8 (17:59): Реко: Љубенце, колко че поседиш да ме водиш при лекара? Рече: „Сад че ти ја донесем лек.”

САГ8 (18:13): Започел сам кола, мора да и завршим, па че правимо веридбу на девојчето, Па веридбу че правим ја, треба ми паре, а свадбу че пријави свекрва и свекар на четрес осам сати.

САГ8 (19:17): И он на Свет Илију че дојде са њи.

САГ8 (22:13): Нема, какво ће, ти мораш и Љубицу да чуваш.

САГ8 (24:24): А детево, триес године има, и не теја се жени. „Давај му зор да се ожени. Куј ће па теб да чува?” [...] „Ће се ожени само деца да имају па ће се [рас] раставе.”

САГ8 (26:35): И они отрчаше на горе. А ће идем и ја да вим кво работе. А мој ти муж турил слбу на прозор, па че се качи да гледа кроз *прозор [...] А ја се *укукал: Леле, Бане бегај од слбуту, че паднеш, да се убијеш, мани ју тамо.

САГ8 (27:16): Он плаче, оче да рипа кроз прозор. Да их пресрита на станицу, че иду за Пирот.

САГ8 (28:00): Не мож и(д)емо да се региструјемо. И дете че буде ванбрачно, па идемо оба па га пријавимо да је наш.

САГ8 (30:57): Дојдоше мама и тата, а ја им казујем: „Иван нече да дојде.” „А што нече?” „Па изјела га неква животиња.”

САГ8 (33:44): И са отидемо у кућу и на кво ни нареде на тој певамо, на све знамо да певамо. И на кућу, и на орача, и на косача, и на разбој жене ткају, и на деца, и на свашта и куде ни како одреде, али једна песма, једно јаје. (смех) И ми певамо,

играмо. И даду ни, назберемо јајца. И са ни мало Стол колко је село набрамо пуну велику корпу, донесомо, истуримо јајца и па још идомо, збирамо, збирамо и ће идемо у суседно село у Ваву. И сретнемо се с вџске лазарице, оне пошле у Стол, а ми смо пошле у Ваву.

САГ8 (45:19): Ајде иди легни, ајде иди легни, ми ће га чувамо. Ајде. И он на лекара нареди, да га пази, он ће иде да легне малко.

САГ8 (47:29): И стално дооди и сад ми се јавља: Баба тетко, не мож да дојдемо, са ће идемо на море па. Али пошла у школу. И он неће. Има си два сина, оба у Америку. И неће. [...] И она плаче при мене и при Зорана: Ћу манем Љупчу, неће д'имамо децу.

САГ8 (48:54): Ујесен, па зимус ћу седим. „Ће те одвеземо и ће те врнемо.” Ма не могу.

САГ8 (49:48): Ја дете малечко, кво ћу. И она иде, а остави девојченцето при мене, ја да чувам. Дете дете че чува. А ја, нареди ми, нее као са кашице и таквионакви, него скроб да му направим, а она ће иде на на работу.

САГ8 (50:52): Па даде *Бог три године би колективата па се растури, не може. Ћи двојица заједно кам па цело село че буде заједно.

САГ8 (51:53): И ете тако, тако су проблеми моји големи. Големи моји проблеми. Моја историја велика. И братанаџат ми каже: Тетко, че донезем некакву*** тека да снимам, књигу да напишем о тебе, ти много знаеш.

САГ8 (52:56): И када да идемо у Бабушницу, пешке се ишло. И он, че иду мушка деца. Ајде, каже, Цене, д'идеш у гимназију. Так се лако завршавало. За учитељицу сам могла да завршим, само у Бабушницу сам ишла у гимназију и одма учитељица да будем. Јел после рата нема. Али ја нечу, мушка иду деца па пешке, нема аутобус, нема ништа. Це забавимо се, оно мрак. Мушка деца че ме раскину. Мани, нећу. Нећу, девојчетија неће д'иду, нећу ни ја. [...]

САГ8 (53:37): Ја побегнем у шуму със говеда и цел дан нећу д'одем, док се он не отиде.

САГ8 (53:50): После ми муж отиде по печалбу, па немал газда паре да им даде, па им дал њиву од четирес ара, па сас једног заједно радели, па поделили по дваес ара. А он ми писал писмо, каже: Купил сам у Болеч њиву, че правимо, Града че прави кућу, ја ћу правим. [...] И продаде и дојде овде, овдеа ће живимо.

САГ8 (57:22): А он каже: А Цвете је много добра, она ће си помине са сви.

САГ8 (58:24): [псовка] Зашто ми намокри торбе, че се здубају. [...] Нече, слнце греје, ћ се осуше. Он не знаје шта ће од бес.

САГ8 (59:23): А отидо с овце. [...] И пуштила сам и по његово, откуд ја знам стрњиште. Он дотрча: „Што си пуштила по моје?” *** Реко: „Ја не знам које је твоје, ти обележи и ја чу браним.”

САГ8 (59:59): И он се разболе и ће да мре.

САГ8 (01:00:10): „Ајде да идемо да намиримо, после ће нацртамо онде на Бошка кво работи.”

САГ8 (01:00:27): „Ја не идем, еве Цвета ако оће нек иде, ја не идем.” Ја како ћу, отидем. Леле Дивно, какво ћемо?

САГ8 (01:00:53): Син му у Немачку дошл, че си иде, па си спремили вечеру, па си вечерују, баш и брига. [...] И она си отиде: че идем при бата Бору на вечеру. [...] А они си доле гостују. Реко: са ћу ием да и уплашим, оживе ли. (смех) А она се смеје, каже: Па како? Сад ће видиш.

САГ8 (01:05:18): Испевамо им песму, и она ни дава паре. Нечемо ништа, нечемо ништа.

САГ8 (01:06:04): Дигнем се и чекам коледари. А она нече, нече се *диза. [...] „Море, немој ме ударате, нечу се *дизам и готово.”

САГ8 (01:09:04): И са ће месо. До тѣг се постило, све смо посно јели. Па ни прете: поп ће ни одсече уши ако блажимо.

САГ8 (01:10:22): А кад беоше деца ова ситна, она ме *заберу: Баба, оћемо ли *даземи на земи?

САГ8 (01:10:37): Па змију у поље месимо на # [на њиву] на лебат, змија исто. И ујутру прво њу узнемо, помало. И кажемо: сад те [јеле] јели, а летос те не видели. И ја и сад си умесим набашка, нема леб, кој че да једе толко леб, ал умесим змију и ујутру кажем: „Узнемте прво њу.” „Нећу”, ја узнем и ја не *виђал змије. А они, ако отиду да косе, ако само „змије, змије”. Е па нечете да једете, нечете да једете.

САГ8 (01:11:36): „Немој да переш, Ђерман је. Ће грми летос, па ће те стра.”

САГ8 (01:13:14): У Стол сам си била, дете. И # и кукуруз смо донели да кувамо, а ољуштимо га, а ја свиљу збра, па чу носим на свињу.

САГ8 (74:14): Реко: па нећете да празнујете.

САГ8 (01:17:59): А детово па унука ми неће паприку пржену, оће тиквице. Тиквице, па *удари. Па све ћу му па коју тиквицу.

САГ8 (01:20:14): И ми спремимо, збрасе се гости, пуна соба, ал он га нема. Кому слави́мо, он га нема. А свекрва ми, маћа: Кому че слави́мо, кад га нема слава́ра? [...] Погодил свекар, како че са?

САГ8 (01:22:46): „Ако погодите какви смо, че добијете паре. Ако не погодите, нема ништа.” [...] „Чу ви платим, децо...”

САГ8 (01:24:42): Врућина, врућина, врућина, кад се говеда уштркљаше, она води говеда, уштркљаше, побегоше *од, измакнуше ли се *из, она кад се ***, че *и потепа, че [*с] попадамо из кола деца све болна.

САГ8 (01:25:32): И # че иду да копају. Беомо копали, али че иду по други пут.

САГ8 (01:26:25): Отидомо на вашар и [...] она му командује да ми купи за аљину. А ја не могу, мука ми, мука. И само сам забрала: „Нећу ништа, ајд си идемо, ма нећу ништа ајд си идемо.”

САГ8 (01:27:44): „Ајде, ајде, иди по деда Никодију, куде он, там и ти и и и, неће те.” И ја појдо по њега. „[псовка] куде ћеш по мене?”

САГ8 (01:28:38): И они са дооде, оће да бију, оће да крадну, оће да пљачкају.

САГ8 (01:29:28): А на снау другу и на ћерку *** ће излази зелен коњ код нас па ће врштити.

САГ8 (01:30:51): Дојде лекар, дојде све, и ће је увате из бунар.

САГ8 (01:31:34): И лекари: Сад че ву извадимо јетру, па че пуштимо у воду.

САГ8 (01:33:02): И не може, и не може, не може и [по] побегне, ће иде преко, за Бугарску, преко границу.

САГ8 (01:34:15): Суша ли, ја већ девојчица и тата ће прави другу кућу [...] САГ8 (01:34:47): И он че прави, даде на једно место задружан дом че прави шливар, а они му дадоше плац и [на] кућу че прави.

САГ8 (01:36:00): Е а нестану ни дрва на седенћу. Ће идемо у гробишта за крстаче. Оно ни близу. Ће идемо за крстаче. Глупава сам била, човече, замлатена. [...] И ја *с улезнем, кажем: „Мене неје стра, овде ми је маћа, овде ме је баба, овде су ми сви, они ће ме пазе.” [...] Дојдем и тати причам: „Ја идо у гробишта ноћас да вади крстаче.” „Леле, немој, немој, немој, немој, че се саплетеш од неководи дрво...”

САГ8 (01:38:16): А ја, каже, идем па се мислим: да се накашљем, ћу ју уплашим, да је у *** узнем, ћу ју уплашим.

САГ8: Ако имаш жито, че имаш леб.

САГ8 (01:41:41): У Стол кад сам била па први комшија купи транзистор. Па на њега идемо да слушамо кво че је време. Окамо туја Ролу, „Роле, стрина Роле, кажи ни кво че време, смемо ли да садимо, да вршемо?”

САГ8 (01:42:12): Он некако стављал на Бџњу вечер *ил када је стављал, пепел # у суд. Па четири годишња доба, [че] на четири места стави пепел, па [ко] куде се овлажи, ће буде киша, куде је суво, ће буде суша.

САГ8 (01:42:38): Слушај деда Грују кво ће ти каже [...] На # како се зовеше # празникат # неје Вериге. # Ако је ведро, садете рано [кукур], овај немој да садите кукуруз, слана че пада. [...] И ја на децава кажем, кад је ведро: немој да садете, немој, ће буде суша, че буде слана, че пада, има све ***. А ти знаш. А че видите. [...] Ја пролетос кажем, кишовито, облачно, садете. „Киша, не може”, *неће. Добро, како очете.

САГ8 (01:49:00): Ајде, Марко че ми тражи доручак.

Назив аудио фајла у ДАБИ: Dučevac 2 MM 19.7.2018.

САГ9 (01:05): *Прича че ни растурау кућу да праве пут горе за једнога Златка, а ја реко: нека растуре, али ћу да окам Вучка да ми даде на # море, на воду, тамо куде оно.

САГ9 (10:57): И врљамо ореси, на пример, под шпорет, под кревет. Оно онија кревети беоше високи, није како са. И ујутру који мете # први ореј ако најде гледа га каква ће му је срећа за целу годину. (смех) Ако буде орејат он се радује, ако буде добар, ако буде ли шупљь или неке црне # сенке *** унутра, е он се секира неће му буде добро целу годину.

САГ9 (17:32): И она како стоји у сватови, на пример, са по двор, она гребе из ситото и врља преко њи *и на крај кад буде, она га врљи, овак # на горе преко њу и # да га врљи на кров. Ако падне на кров, добро је, че буде добро, тека измислено, ако ли не мож да га исврљи на кров значи неје добра ни невеста ни нече да буде добро (смех).

САГ9 (21:16): И два три тројица отидеу вечером да питају # за тој девојче. Е сад, који оче он одма се урече, даду им дар, напраи се весеље, после отиду код момчето, сву ноч весеље, чуда, богови, ал невеста си остане. Е који неће, они им кажу не давају си девојче тува за тебе.

САГ9 (22:28): И отидоше за њу и ни се смејемо како ће са [...] И реко он са ће га неки испребија, ће испребија они баштуту. [...] Али она једва чекала [...]

САГ9 (28:04): Е кво ће буде, кво ће работе, па га однесоше у подрум.

САГ9 (31:10): Па пројде неколко време, ће праимо па повојницу као са што праве ројендан.

САГ9 (33:27): И дојде овде и каже че идемо у Босну.

САГ9 (36:46): Па реко она може ли тека кад ти оће да тражиш работу, него тражи, па работи? [...] И какво ће *изнаправе ја не знам.

САГ9 (37:57): „Маријо, кад год пројдем, седиш на ладњак, дупе ће ти се смрзне.” Али добре су. Пару иму, али неће да се ожене. Ја кажем [...] ви купујете само ствари да се облачите и што ћ се жените.

САГ9 (40:24) А са неће да дојде да ме види жива ли сам.

САГ9 (42:17): Ја нећу, али не могу, срце неће.

САГ9 (46:10): И реко: са ћ(е) дојде једна Милица се зове. Са ће Милица да дојде. [...] „Зоре, сад ће дојде једна жена али немој да те буде стра # кво ће она да работи.” Па реко: кво ће работи. [...] Какво ће ме уплаши, жена убавило иде.

САГ9 (53:25): Она види ли ју малко, она има да ју тражи, да ју убије, па нека је како год оче.

САГ9 (59:49): Ако иде овака магла одоздоле па нагоре, камто големи Стол, таг ће буде киша, ако маглата иде озгор надол таг нема кише.

САГ9 (01:00:35): Па када како се потреви. Некад га потреве: че буде леп Божић, некада *рече че буде снег, некада...

САГ9 (01:02:45): Каже: Она ће те отплече у долину, па че она да дојде, а ти че останеш доле. И он се уплаши, и ју продаде (кашаљ). А силна коза је била.

САГ9 (01:05:22): „Баба Зоре, ош да ти доведем козуту?” Реко: „Доведи ми ју. Ћу ти платим, доведи ми је.”

САГ9 (01:06:40): И беоше ни добре и кравете. И сено колко смо поназбирали. И краве ће да иду, дошо камион.

САГ9 (01:07:38): Не мож да иде деда. Не могу да га пуштим, не, ће цркне негде по пут.

САГ9 (01:08:17): И ја молим Бога сваки дан, ал оно неће.

САГ9 (01:14:38): Свети Јован Биљобер. Беремо биље свакакво. Па се иде у мо-рузу, па се иде у жито, па се иде у башту, па се иде свуде редом тија дан да се назрне. Где ћу идем? Оно све урасло.

САГ9 (01:06:10): Па наше овде из Дучевци, злве моја рођена, и овде нагоре имало још две-три девојке. На тија Свети Јован ће иду *** на вашар. Оно *све далеко, ал оне ће иду. Па имамо бабу, затекла се на свекра ми маћа. А она каже: „Ајде, ајде, идете, [са] знам за кво ће идете.” А оне: „За кво, па Свети Јован је, па ће идемо на вашар.”

САГ9 (01:18:00): Мајка не тела да иде. Рекла: „Не, ни ми *требају, ни ћу да и пребирам.”

САГ9 (01:20:48): Не могу да га слушам и стра ме кво че му работи.

САГ9 (01:24:41): Е нећу тека, оћу да причаш.

САГ9 (01:25:09): Ајде ће идемо на улице, па ће повраћамо заједно.

САГ9 (01:25:50): И тој ти оћу кажем.

САГ9 (01:27:12): Оно дрва натурана горе до врата, до крај горе дрва натурана. Реко: чу идем са д’улазим да видим да ли су стварно дрва или какво је овој чудо.

САГ9 (01:29:14) Па реко, добро, ја ћу преседим.

САГ9 (06:43): Реко, Бане ај да ме одведеш, она Мирјан(а) се зове, али да ли оче, реко, она одавно то работи али сад болесна жена, па можда нече. Рече: „Сад ће ја да питам.” [...] А она му рекла: „Можете кад год оћете.”

САГ9 (01:36:10): Ма ће ручамо, ја.

Назив места: Стол

Назив аудио фајла у ДАБИ: Stol 1 MM 19.7.2018.

САГ10 (13:59): Тура купус, кроппир, ћувеч, у то. А ми играмо око њу и „Мамо, да ми мало оди месо.” „Не, не може. Не може докле се не устаје, па да се умијеш, па онда ћу ти дам месо.” Нема.

САГ10 (20:52): Женске се сакупе и [ће] ће купемо, ја теб, ти мен. Искупемо се, нема ту. Бацу воду и на мен и на теб.

САГ10 (21:28): (ИСТ: Јесу знали старији какво че време да буде?). Па знали су. (ИСТ: А, како?) Знали су. Знали су они кад загрми # од једну страну ће буде киша.

САГ10 (21:54): Па знали су и ондак. Није имао сат у у то време. Сат није имао да се оријентишеш. По оне звезде се управљао. Изађе на # повечер *идеш напоље и погледаш # то се зове Влашићи. Влашићи сви. Кад изађу Влашићи, тега се нада да ће [ско] скоро да сване. Ако нема Влашићи, јоште рано. [...] Са ће пола ноћи, да-боме # ће сване.

САГ10 (32:20): Све се праило ручно. Од руке се праило. А сад, сад који оћеш. Куј има паре он ће зидару да напраи. Млади људи.

САГ10 (40:59): Али данас мора да дадеш. Овцу мора да даваш. [...] Ако нећеш, мирно, *ћутек.

САГ10 (42:21): И Хитлер је тражил од Бугарина # војску, помоћ, кад је видео да ће попада.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АСЕНОВА, Петра. *Балканско езикознание*. В. Търново: Фабер, 2002.
- Белић, Александар. Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник I* (1905): VII–CXII, 1–674.
- Богдановић, Недељко. Говори Бучума и белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): XII–XV, 1–178.
- Богдановић, Недељко. Говор Алексиначког поморавља. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 7–302.
- Богдановић, Недељко. Конструкции са *буде, биће, ће/че* у призренско-тимочким говорима. *Српски језик* 12/1–2 (2007): 109–112.
- Богдановић, Недељко. Дијалекти у светлу друштвених промена. *Српски језик у (кон)тексту*. Крагујевац, 2008, 307–311.
- Бошњакковић, Жарко. Творба футура I у два писана идиолекта: из Ченеја (код Темишвара) и Плочице (код Ковина). *Исходишта I* (2015): 31–42.
- Бужаровска, Елени, Лидјана Митковска. Негираните независни да-конструкции. З. Тополињска (ур.). *СУБЈУНКТИВ – со посебен осврт на македонските да-конструкции*. Скопје: МАНУ, 2014, 22–48.
- Вуковић, Теодора, Тања Самарџић. Просторна расподела фреквенције постпозитивног члана у тимочком говору. С. Ђирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка итеренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, 2018, 181–199.
- Вучковић, Марија. Савремена дијалектолошка истраживања у српској лингвистици и проблематика језика у контакту. *Јужнословенски филолог LXV* (2009): 405–423.
- Галдова, Убавка. *Условниот период во дијалектот на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2008.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. Развој футура у старосрпском језику. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику LV/1* (2012): 83–103.
- Ивић, Павле. Балканизми у настајању у српским говорима Баната. *О језику некадашњем и садашњем*. БИГЗ-ЈЕДИНСТВО, 1990, 189–198.
- Ивић, Павле. Српски дијалекти и њихова класификација. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLI/2* (1998): 113–132.
- Ивић, Павле. Балкански језички савез и лингвистичка географија. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLV/1–2* (2002): 7–12.
- Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Слободан Реметић (прир.). Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњакковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта II: Морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): 1–585.
- Илић, Марија. Вернакуларна аутентичност у српској дијалектологији: критичко преиспитување. Р. Жугић (ур.). *ДИЈАЛЕКТИ српскога језика: истраживања, настава, књижевност I [Електронски извор]: зборник радова с меѓународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу*. Лесковац: Лесковачки културни центар – Врање: Универзитет у Нишу – Педагошки факултет, 2016, 519–529.
- Јачева-Улчар, Елка. Да-конструкциите во црковнословенските ракописи од македонска редакција. З. Тополињска (ур.). *СУБЈУНКТИВ – со посебен осврт на македонските да-конструкции*. Скопје: МАНУ, 2014, 162–169.
- МАКАРЦЕВ, Максим. Инновации в глагольной системе славянского говора Бобоштыцы (обл. Корчи, Албания). А. М. Молдован, С. М. Толстая (ур.). *Славянское языкознание. XV Международный съезд славистов Минск 2013. Доклады российской делегации*. Москва: Индрик, 2013, 512–534.
- Марковић, Марјан. Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-струшкиот регион (во балкански контекст). Скопје: МАНУ, 2007.
- Мирџић, Мирјана. Степен граматикализације футура првог у тимочким говорима. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику LX/1*, 133–164.
- Мирџић, Мирјана. Употреба/изостављање субјунктивног маркера *да* у конструкцији футура првог у тимочким говорима. С. Ђирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка итеренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, 2018, 201–218.

- Младенова, Дарина. Граматикализација глагола *xotěti* в болгарских диалектах в свете ареальной лингвистики. П. Асенова, А. Петрова, Ц. Иванова (ур.). *Глаголната система на балканските езици – наследство и неологизми*. В. Търново: Фабер, 2010, 219–251.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гајиње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- Милорадовић, Софија. *Ујопреба њадежних облика у говору Параћинског Поморавља. Баланистички и етномиграциони аспекти*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2003.
- Милорадовић, Софија. Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. *Зборник Майице српске за славистику* LXXI/LXXII (2007): 357–375.
- Милорадовић, Софија. Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси. *Исходишта I* (2015): 267–279.
- Радив, Првослав. Глаголске ће-конструкције у говорима Косова и Метохије. *Јужнословенски филолог LX* (2004): 135–145.
- Ракић-Милоковић, Софија. Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне. *Српски дијалектолошки зборник XLI* (1995): 521–570.
- Реметић, Слободан. Српски призренски говор I (гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): 319–614.
- Ристић, Бојан. Ново Корито: Село на граници. С. Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка итеренска истраживања 2015 – 2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, 2018, 127–144.
- Русаков, А. Ю. Малый диалектологический атлас балканских языков: взгляд на цыганский. А. Н. Соболев, А. Ю. Русаков (ур.). *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах*. Санкт-Петербург, Мюнхен: Biblion Verlag, 2005, 251–256.
- Сикимић, Биљана. Антрополошко-лингвистичка истраживања Заграђа 2012. С. Ћирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка итеренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, 2018, 145–179.
- Соболев, Андрей. О пиротском говору у светлу најновијих истраживања. *Пиротски зборник 21* (1995): 195–214.
- Соболев, Андрей. *Малый диалектологический атлас балканских языков. Пробный выпуск*. München: Biblion Verlag, 2003.
- Станковић, Маринко. Северно-тимочки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник II* (1911): 360–463.
- Тополињска, Зузана. Инфинитив vs да-субјунктив у формули velle-футура. *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 1994, 149–160.
- Тополињска, Зузана. *Полски-македонски. Граматичка конфронтиација 8. Развој на граматицијата кајезори*. Скопје: МАНУ, 2008.
- Тополињска, Зузана (ур.). *СУБЈУНКТИВ – со посебен осврт на македонските да-конструкции*. Скопје: МАНУ, 2014.
- Ћирић, Љубисав. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): 7–119.
- Ћирковић, Светлана. Изражавање будућности у дискурсу раселих лица са Косова и Метохије. *Косовско-мејохијски зборник 5* (2013): 301–320.

*

- AMMANN Andreas, Johan VAN DER AUWERA: Complementizer-headed Main Clauses for Volitional Moods in the Languages of South-Eastern Europe. A Balkanism? O. Mišeska Tomić (ed.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004, 377–404.
- BARA, Maria, Thede KAHN, Andrej SOBOLEV. *Южноарумынский говор села Турья (Пинд)*. [Die südardomunische Mundart von Turia (Pindos)]. München: Biblion Verlag, 2003.
- BORETSKY, Norbert. Grammatical Interference in Romani: Loan Formations for Foreign Categories. *Acta Linguistica Hungarica* 46/3–4 (1999): 169–200.
- BUŽAROVSKA, Eleni. Subjunctive relatives in Balkan languages. O. Mišeska Tomić (ed.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004, 377–404.
- CHAMBERS, Jack K., Peter TRUDGILL, Natalie SCHILLING-ESTES (eds.). *The Handbook of Language Variation and Change*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2003.
- DE BUSSER, Rik, Randy J. LAPOLLA. *Language Structure and Environment: Social, Cultural, and Natural Factors*. Amsterdam: Benjamins, 2015.

- D'HULST, YVES *et al.* Syncretic and Analytic Tenses in Romanian. O. Mišeska Tomić (ed.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004, 355–374.
- ELŠIĆ, Viktor, Yaron MATRAS. *Markedness and Language Change: The Romani Sample*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2006.
- FRIEDMAN, Victor. Balkan Romani Modality and Other Balkan Languages. *Folia Slavica* 7/3 (1984): 381–389.
- FRIEDMAN, Victor. La typologie morpho-syntaxique des constructions en da-të-să-nă dans les langues balkaniques. *Cahiers Balkaniques* 12 (1988): 77–94.
- FRIEDMAN, Victor. Romani in the Balkan Linguistic League. C. Tzitzilis, K. Symeonidis (eds.). *Valkanikē Glössologia: Sygkhronia kai Diakhronia/Balkanlinguistik: Synchronie und Diachronie*. Thessaloniki: University of Thessaloniki, 2000, 95–105.
- FRIEDMAN, Victor. The Romani Subjunctive in its Macedonian and Balkan Context. З. Тополињска (уп.). *СУБЈУНКТИВ – со њосебен освртѝ на македонскиѝе да-конструкции*. Скопје: МАНУ, 2014, 49–61.
- HEINE, Bernd, Grammaticalization. B. D. Joseph, R. D. Janda (eds.). *The Handbook of Historical Linguistics*. Blackwell Publishing, 2003, 575–601.
- HEINE, Bernd, Tania KUTEVA. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- HOPPER, Paul, Elizabeth TRAUGOTT. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- JOSEPH, Brian. Romanian and the Balkans: Some Comparative Perspectives. S. Embelton *et al.* (eds.). *The Emergence of the Modern Language Sciences, Volume 2: Methodological Perspectives and Applications*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999, 217–236.
- JOSEPH, Brian. Is Balkan Comparative Syntax Possible? M. L. Rivero, A. Ralli (eds.). *Comparative Syntax of Balkan Languages*. Oxford: Oxford University Press, 2001, 17–43.
- JOSEPH, Brian. The semantics and syntax of complementation markers as an areal phenomenon in the Balkans, with special attention to Albanian. K. Boye, P. Kehayov (eds.). *Complementizer Semantics in European Languages*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2016, 265–292.
- JOSEPH, Brian, Panayiotis PAPPAS. On Some Recent Views Concerning the Development of the Greek Future System. *Byzantine and Modern Greek Studies* 26 (2002): 247–273.
- КРАПОВА Iliyana. Subjunctives in Bulgarian and Modern Greek. M. L. Rivero, A. Ralli (eds.) *Comparative Syntax of the Balkan languages*. Oxford: Oxford University Press, 2001, 105–126.
- КРАПОВА Iliyana. The Layered Structure of the South Slavic Complementizer System. Б. Сувајић (уп.). *XVI Међународни конгрес славистиѝа (Београд, 20–27. VIII 2018). ТЕЗЕ И РЕЗИМЕИ I. Језик*, 2018, 339.
- LELUDA-VOSS, Christina. Der Dialekt von Kastelli (Achaia): Ähnlichkeiten und Unterschiede zum Standardgriechischen. А. Н. Соболев, А. Ю. Русаков (уп.). *Языки и диалекты малых эллинических земель на Балканах*. Санкт-Петербург – Мюнхен: Biblion Verlag, 2005, 147–154.
- LINDSTEDT, Jouko. Linguistic Balkanization: Contact-induced Change by Mutual Reinforcement. *Studies in Slavic and General Linguistics* Vol. 28, *Languages in Contact*, 2000, 231–246.
- LINDSTEDT, Jouko. Multilingualism in the Central Balkans in Late Ottoman Times. M. Makartsev, M. Wahlström (eds.). *In Search of the Center and Periphery – Linguistic Attitudes, Minorities, and Landscapes in the Central Balkans*. Slavica Helsingiensia 49 (2016): 51–67.
- MATRAS, Yaron. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- MATRAS, Yaron, Anton TENSER. Complementizers in Romani. K. Boye, P. Kehayov (eds.). *Complementizer Semantics in European Languages*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2016, 341–375.
- MIŠESKA TOMIĆ, Olga. The Balkan Sprachbund Properties. O. Mišeska Tomić (ed.). *Balkan Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004a, 1–55.
- MIŠESKA TOMIĆ, Olga. The Syntax of the Balkan Slavic Future Tenses. *Lingua* 114 (2004b): 517–542.
- MITKOVSKA, Liljana, Eleni BUŽAROVSKA. Deontic or Epistemic? Habère as a Modal Marker of Future Certainty in Macedonian. E. Leiss, W. Abraham (ed.). *Modes of Modality: Modality, Typology, and Universal Grammar. Studies in Language Companion Series 149*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014, 193–218.
- PROGOVAC, Ljiljana. Locality and subjunctive-like complements in Serbo-Croatian. *Journal of Slavic Linguistics* 1 (1993): 116–144.
- PROGOVAC, Ljiljana. *Negative and Positive Polarity: A Binding Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- RIVERO, María Luisa. Clause Structure and V-movement in the Languages of the Balkans. *Natural Language and Linguistic Theory* 12 (1994): 63–120.
- SANFELD, Kristian. *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris: Champion, 1930.

- SOBOLEV, Andrej. *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens (II). Sprachkarten*. Scripta Slavica Band 3. Marburg – Lahn: Biblion-Verlag, 1998.
- THAU-KNUDSEN, Erik. Ways to Express Future Tense in Balkan Languages: Grammaticalization of *Volo* and *Habeo* with Special Regards to Eastern South Slavic. A. Ю. Русаков (ур.). *Материали XXVII междувозовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов II, Балканские исследования*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 1998, 64–71.
- TODOROVIĆ, Nataša. *The Indicative and Subjunctive da-complements in Serbian. A Syntactic-Semantic Approach*, 2012, Chicago: Graduate College of the University of Illinois at Chicago. Необјављена докторска дисертација. <<https://indigo.uic.edu/bitstream/handle/10027/9600/Todorovic%2C%20Natasja.pdf?sequence=1>>

Mirjana Mirić

GRAMMATICALIZATION OF THE DE-VOLITIVE FUTURE AND THE OMISSION OF THE SUBJUNCTIVE MARKER *DA* IN THE LUŽNICA VERNACULAR

S u m m a r y

This paper examines the grammaticalization of the de-volitive future and the omission of the subjunctive marker *da* in the analytic future tense in the Lužnica vernacular (one of the vernaculars of the southeast Serbian dialects which belong to the Balkan Sprachbund). The aim of the paper is to quantitatively illustrate both features in the speech samples of native speakers and to compare them with other languages of the Balkan Sprachbund.

The research is conducted on material from the Serbian Lužnica vernacular, taken from the DABI database (Digitalni arhiv Balkanološkog instituta – Digital Archive of Institute for Balkan Studies). The analysis is based on a sample of 419 examples of the future tense and full affirmative and negative forms of the volitional verb *hteti* ‘want’, taken from the speech samples of 10 native speakers from 4 villages. The number of analyzed examples of the future tense is 257.

The results indicate the limited use of the synthetic type of the future tense (only with the verb *biti* ‘to be’ in 3.sg.pres.) and the dominance of the analytic type of future tense. A high degree of grammaticalization of the de-volitive future is also reported. It is shown that, along with future tense markers in other Balkan languages, the future tense marker in Lužnica is the uninflected tense form (*će/će*) – the particularized form of the 3rd person singular of a volitional verb meaning ‘want’ (*xotěti* in Balkan Slavic) which has turned into a particle followed by a main verb inflected for person. Apart from the inflected auxiliary form which is dominantly used in the 1st person singular form (*ću*), and one example of the inflected form in the 2nd person singular (*ćeš*), the Lužnica vernacular manifests complete grammaticalization of the volitional verb in the future tense. With regard to the loss of the infinitive, the analysis exemplified the complete absence of infinitive, both from the future tense and from the constructions following the full forms of the verb *hteti*. The speakers used only subjunctive *da*-constructions.

Furthermore, the tendency to omit the subjunctive marker *da* has been reported and the conditions which influence the omission have been investigated. The research shows that the subjunctive marker *da* is typically omitted when the future marker and the finite verb are in the contact position, but also when they are separated by a clitic form (predominantly the enclitic pronominal form).

The results are discussed in comparison to the other languages/dialects of the Balkan Sprachbund, which also manifest the grammaticalization of the future tense marker: Modern Greek (*tha*), Bulgarian (*šte*), Macedonian (*ke*), Albanian (*do*), Romani (*ka*), Aromanian (*va*), and Serbian Timok vernacular (*će/će*), most of which tend to omit the subjunctive marker.

Балканолошки институт САНУ
Кнез Михаилова 35, 11000 Београд, Србија
mandic.mirjana@gmail.com

(Примљено: 1. септембра 2018;
прихваћено: 26. октобра 2018)

Жељко Марковић

СРПСКИ И СЛОВЕНАЧКИ ГЛАГОЛИ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ВИЗУЕЛНОГ ОПАЖАЊА У ОТЕЖАНИМ УСЛОВИМА

У раду су на контрастивном плану приказана семантичко-синтаксичка својства групе српских и словеначких експеријенталних глагола визуелне перцепције у чијем је семантичком садржају присутна диференцијална компонента којом се упућује на отежане услове опажања, а код неких од њих и компонента умањеног квалитета реализованог опажања. Предикатни оквир ових глагола карактерише обавезно присуство десног аргумента у семантичкој улози објекта перцепције исказаног слободним акузативом.

Кључне речи: српски језик, словеначки језик, семантика, синтакса, глаголи визуелне перцепције.

This paper presents a contrastive analysis of the semantic and syntactic properties of a group of Serbian and Slovenian experiential visual perception verbs with a differential semantic component that points to difficult perception conditions. Some of them also have an additional semantic component of the reduced quality of the realized perception. The predicate frame of all these verbs is characterized by the obligatory presence of the right argument in the semantic role of the object of perception expressed by the free accusative.

Keywords: Serbian language, Slovenian language, semantics, syntax, verbs of visual perception.

1. Увод. Овај рад за свој предмет има контрастивни приказ семантичких и синтаксичких својстава српских глагола *назрејџи*, *пазознајџи*, *пазбрајџи* и словеначких глагола *zaslutiti*, *razločiti*, *razbrati*, као и њихових видских парњака – *назирајџи*, *пазознавајџи*, *пазабирајџи*, одн. *slutiti*, *razločevati*, *razbirati*. Наведени глаголи сврставају се у експеријенталну групу глагола визуелне перцепције чији је централни представник у српском и словеначком језику глагол *видејџи* / *videti*.¹ За његово семантичко одређење, поред интегралне семе [визуелна перцепција], релевантна су једино бинарна обележја ситуационе темпоралне структуре [± статично], [± трајно], [± теличко] чија се бинарност разрешује у зависности од тога да ли се њиме исказује тренутни или трајни перцептивни акт (в. Марковић 2007: 483–486). Перфективни глаголи који су предмет овог рада слажу се с глаголом *видејџи* / *videti* у оном делу његове ситуационе темпоралне структуре што носи обележја [– статично], [– трајно], [+ теличко], а њихови имперфективни парњаци у делу с обележјима [+ статично], [+ трајно], [– теличко]. Сви се они у односу на глагол *видејџи* / *videti* одликују додатном спецификацијом значења, о чему ће бити речи у излагању које следи.

¹ На другој страни су агентивни глаголи визуелне перцепције с глаголом *гледајџи* / *gledati* као својим централним представником. (О експеријенталним и агентивним перцептивним глаголима в. опширније у Марковић 2012: 72–76.)

У анализи глагола служио сам се властитим корпусом махом паралелизованих српских и словеначких белетристичких текстова, а такође и електронским корпусима српског и словеначког језика, као и примерима пронађеним на интернету.

2. НАЗРЕТИ И НАЗИРАТИ. Као и глагол *видети*, када се њиме исказује тренутни перцептивни акт, тако се и глагол *назрећи* по обележјима своје ситуационе темпоралне структуре сврстава у ситуациони тип теличких догађаја – динамичких тренутних ситуација које резултирају неком променом стања (в. VENDLER 1967: 102–103; SMITH 1991: 58–63; OREŠNIK 1994: 58–60),² у случају перцептивних ситуација променом из стања неопажања у стање опажања нечега. Међутим, док је глагол *видети* по својим инхерентним семантичким својствима неспецификован у односу на квалитет перцептивног доживљаја, глагол *назрећи* садржи додатно семантичко обележје којим се овај квалитет одређује негативно.

Умањен квалитет перцептивног доживљаја може бити узрокован неадекватним анатомско-физиолошким својствима перципијентовог визуелног апарата (перципијентовом кратковидошћу, на пример) или условљен одређеним својствима средине у којој се одвија перцептивни акт, као и просторним релацијама између перципијента и објекта перцепције.

Типичне ситуације у којима долазе до изражаја услови средине у којој се остварује перцептивни акт исказан глаголом *назрећи* јесу оне у којима се опажање одвија у условима смањене видљивости због мале количине светлости:

Настане мрак, он чека да му се очи на њ привикну, и кад већ назре прамење месечине (...) седне на руб кревета (Тишма, 290); Око четири сата ујутру, још је била ноћ. Могли смо назрети неколико цркава с гипсаним украсима... (К).

Да је објекат перцепције нејасно видљив због мале количине светлости, често се указује употребом адвербијалних локативних конструкција типа у *мраку*, у *ишми* и сл.:

Бацио сам поглед кроз прозор и у дворишту, у мраку, назрео три особе (И); Радован је у међувремену заспао; да се у то увери било је довољно да завири у собу и да у полумраку назре његову забачену бледу главу (К); У модрикастим слојевима собног полумрака назрео сам један креветић (И).

Понекад је, супротно, отежана видљивост објекта перцепције узрокована превеликом количином светлости:

Уколико би скупио капке како би поглед заштитио од оштрог инђа паклено снажне сунчеве светлости, могао би више назрети него јасно видети малу, у бело окрену капелу (И).

Отежана видљивост објекта перцепције може бити и услед умањене транспарентности медијума кроз који се пролама светло, нпр. због присуства магле, дима или прашине у ваздуху – у том случају ентитети који отежавају

² У англосаксонској лингвистици за овај ситуациони тип уобичајен је назив *achievement*. Термин *ићелички догађај* употребљавам по узору на Орешника (1994).

опажање често се у реченици исказују у оквиру адвербијалне предлошко-падежне конструкције *кроз* + N_{Acc} :

Кроз прашину и дим сам могао да назрем силуете које су, као по команди, устале и заиграле смртоносну игру (И); Вози ме до Земуна, видим не одваја се код првог излаза с аутопута, кроз густу маглу назрем Генекс (И).

Просторни фактор, као узрок отежане видљивости објекта перцепције, изражен је у ситуацијама у којима су оптички услови можда и повољни, али је квалитет перцептивног доживљаја умањен због велике удаљености објекта перцепције од перципијента (на ту удаљеност се у реченици често упућује употребом адвербијала у *даљини*):

... и само је, у даљини, могао да назре понеку краву или свињу како лутају ата-ром чупкајући травке... (И); Старог града смо се сетили тек касније, кад смо га могли тек назрети у даљини, на брду изнад Ђетиње (И).

Просторне релације изражене су и у случајевима у којима се између перципијента и објекта перцепције налази неки ентитет концептуализован као површина мале транспарентности:

... када бисте духнули у то патуљасто паперје да би се мало размакло, назре-ли бисте чудесне шаре, попут оних са источњачких ћилимова (К); Возачи су сувише заокупљени путем препуним кривина и лепотом језера, да би подигли поглед увис и кроз густо зеленило можда тек назрели камене остатке Јовањске куле (И); Чак и кроз замрзнуте прозоре таксија могао сам, мада нисам био ни мало расположен, да назрем сваки ћошак свога града (И).

Као што последња два примера показују, и овде је ентитет што се налази између перципијента и објекта перцепције често у реченици исказан као саставни део адвербијалне предлошко-падежне конструкције *кроз* + N_{Acc} , како је то био случај и са исказивањем раније наведених ентитета попут магле, дима и сл. чијим је присуством у медијуму онемогућено јасно опажање датог објекта.

Да би телички догађај означен глаголом *назрејџи* био остварен, перципијент често мора уложити извештан напор. Стога се *назрејџи* често среће у комбинацији с глаголом *покуца(ва)џи*, односно – ако се перципијентово настојање да реализује жељени опажај датог објекта приказује као веома интензивно – са глаголима *напрезајџи се*, *упињајџи се* и сл.:

Покушавам, док се приближавамо граду, да назрем Кућу јабланова (И); Покушавао сам да назрем Мимино тело кроз мутну воду... (И); ... па након толико времена (...) се (...) очајнички напрезао да назре оне чисте и снежне обресе у празном небу... (Шепаковић, 52); Викала сам (...) и упињала се да сузним очима назрем поворку камила, коња и људи што нестају у даљини (И).

Видски парњак глагола *назрејџи*, глагол *назирајџи*, има иста обележја ситуационе темпоралне структуре као и глагол *видејџи* када се њиме исказује трајни перцептивни акт, што га сврстава у ситуациони тип стања – статичних и хомогених ситуација које трају извесно дуже или краће време, чији почетак и крај нису и њихови саставни делови јер је почетак прелазак у стање, а крај је прелазак из стања (в. VENDLER 1967: 103–106; SMITH 1991: 37–44; OREŠNIK 1994: 25–50).

Типичне околности у којима се одвија перцептивни акт исказан глаголом *назирајти*, а које – поред евентуалних неадекватних анатомско-физиолошких својстава перципијентовог визуелног апарат – узрокују отежану видљивост објекта перцепције и услед тога њен умањен квалитет, исте су оне у којима се реализује и перцептиви акт исказан глаголом *назрејти*:

премало или превише светлости:

У мраку назирем његову главу са бујном светлом косом (И); Потерао ме на једно узвишење, једва сам га назирао од сунца; све око мене било је трептаво-бело, као и ваздух (К);

умањена транспарентност медијума:

На двадесетак јарди одатле, кроз дим, назирао је прилику једног од жаца у свемирском оделу (К); Овакву маглу нисам запамтио! Испред себе сам само назирао светла возила које је ишло испред мене (И);

велика раздаљина између перципијента и објекта перцепције:

Чудио сам се брзини којом одмичем. Већ сам једним погледом могао обухватити све хотеле, док сам купаче једва назирао (К); У даљини, под наједеним зидинама порушене ложонице, назирем стотине шћућурених избеглица... (И);

између перципијента и објекта перцепције налази се неки енитет мале транспарентности:

... кроз врата од млечног стакла назирао сам особу која је застала и тихим гласом (...) говорила с неким (К); Знао сам, из новинских чланака, да су изграђене управо овде, чак сам их понекад и назирао кроз обалско зеленило, шетајући се дуж леве обале Аде Циганлије (К).

Као што се из приложених примера види, глаголи *назрејти* и *назирајти* у својој предикатско-аргуменатској структури имају обавезан аргумент перцептивног објекта кодиран у слободном акузативу.³

3. СЛОВЕНАЧКИ ГЛАГОЛИ *ZASLUTITI* И *SLUTITI* КАО ПРИБЛИЖНИ ЕКВИВАЛЕНТИ СРПСКИХ ГЛАГОЛА *НАЗРЕТИ* И *НАЗИРАТИ*. У словеначком језику нема ниједног глагола који би по својим семантичким својствима потпуно одговарао српском глаголу *назрејти* или његовом видском парњаку *назирајти*. Јуранчић у свом српскохрватско-словеначком речнику (1986: 636) за ова два глагола даје описни еквивалент *nejasno videti*, што у основи одговара њиховој лексикографској дефиницији у РМС и РСЈ.⁴

³ То је још једна разлика у односу на глагол *видети* будући да овај може стајати без перцептивног објекта, нпр. када се њиме не исказује актуелизовани перцептивни акт, него визуелно опажање као диспозиција. Тада је глагол *видети* обично модификован каквим адвербијалом који указује на квалитет перцептивне способности или неко њено ограничење, као у примерима: *Иако је прилично сјај, још увек добро види*; *Лоше видим у последње време, мораћу да носим наочаре*; *Она види само на једно око* (в. о томе опширније у Петровић 1991: 85; Марковић 2007: 484–485).

⁴ Како је то иначе пракса у РМС И РСЈ када су у питању видски парови, објашњење значења је заправо дато једино уз перфективни глагол *назрејти*: 'нејасно, неразговорно видети,

У текстовима из мог српског корпуса за које постоји словеначки превод глаголи *назрејџи* и *назирајџи* појављују се само на неколико места. У два случаја у словеначком преводу према глаголу *назрејџи* налазимо глагол *zagledati* без спецификације:⁵

Стојећи сад, уморан и задихан, у сам освит дана могао је у даљини да назре неку тамну шуму, а још даље и зубате врхове неке планине (Шћепановић, 11) / Ko je tako stal utrujen in zasopel tik ob novem svitanju, je v daljavi zagledal nekakšen temen gozd, še naprej pa tudi zobate vrhove neke gore (Šćepanović, 11); ... па након толико времена (...) се (...) очајнички напрезао да назре оне чисте и снежне обресе у празном небу... (Шћепановић, 52) / ... in čez toliko časa si je (...) brezupno prizadeval, da bi zagledal čiste in snežne obrise na praznem nebu... (Šćepanović, 42–43).

На другим местима је као еквивалент српском *назрејџи* употребљен глагол *zaslušiti*, и његов имперфективни парњак *slutiti* као еквивалент српском *назирајџи*:

Открила је цело раме и кључну кост, а могао сам да назрем сеновитост неда-ра (Марковић, 182) / Odkrila je celo ramo in ključnico, lahko pa sem zaslutil tudi obris prsi (Marković, 194); На неколико метара од нас почињао је врт, назирао сам зеленило кроз завесу, чији се један крај благо њихао (Марковић, 125) / Nekaj metrov od naju se je začenjajl vrt, skozi zaveso, ki je blago plahutala, sem slutil zelenico (Marković, 134); Чини ми се да назирем неке покрете (Марковић, 338) / Zdelo se mi je, da sem slutil nekakšne kretnje (Marković, 350–351); Унутра је био мрак собе без прозора. (...) Кроз одшкринута врата Моана Тахаман је назирала дуге, уске рафове, испуњене пакетима лекова... (...) ... лево је назирала контуре писаћег стола... (Пекић, 156) / Znotraj je bila tema, saj soba ni imela okna. (...) Skoz priprta vrata je Moana Tahaman slutila dolge, ozke police, polne zavojev z zdravili... (...)... na levi je slutila obrise pisalne mize... (Pekić, 150–151).

Словеначки глаголи *slutiti* и *zaslutiti* нису, међутим, потпуни еквиваленти српских глагола *назирајџи* и *назрејџи*. Наведени словеначки глаголи се у свом основном значењу односе на премоницију,⁶ као у примерима:

Kjer slutiš Nemca ga ni; kjer se ga ne nadejaš, tam je; zato ga pameten partizan sluti za vsakim grmom (Zupan, 219) / Тамо где мислиш да има Немаца, сигурно их нема, а где им се и не надаш, ту зачас искрсну; зато их паметан партизан слуги иза

нејасно разабрати' (РМС), 'нејасно, неразговорно видети, уочити, једва разазнати' (РСЈ). Оба ова речника глаголу *назрејџи* приписују и значење неспецификовано у погледу квалитета перцептивног доживљаја: 'угледати, спазити' (РМС), 'накратко угледати, опазити, спазити' (РСЈ), што не узимам у обзир будући да ми у савременом српском језику нису познати примери употребе глагола *назрејџи* у оваквом значењу. (Као његова илустрација, у РМС је наведен следећи пример: *Сваки његов чивчија знао је да мора одмах селијџи ако му он око куће назре свињче*. Пример делује прилично архаично, а уз то потиче од писца са хрватске језичке територије [Мирка Божића].) Можда се Јуранчић управо био повео за РМС када је у свом речнику за *назрејџи*, поред 'nejasno videti', навео и 'zagledati, opaziti'. Лалевић (2004: 491) *назрејџи* и *назирајџи* наводи једино у значењу спецификованом у односу на квалитет оствареног перцептивног акта: „*Назрејџи* значи нејасно видети, запазити као кроз маглу која се тешко прозире или што је вид слаб или због таме, магле и сл.; *назирајџи* је несвршено.“

⁵ Словеначки глагол *zagledati* одговара нашем глаголу *уљедати*.

⁶ Уп. објашњење основног значења глагола *slutiti* у ССКЈ (SSKJ): на osnovi nedolожних razgovor imeti obćutek, misliti, da je, obѕtaja, se bo zgodilo zlasti kaj neprijetnega.

сваког жбуна (Зупан, 249); *Dolgo, dolgo pot sem zaslutil pred seboj* (Зупан, 352) / Предосетио сам да преда мном стоји дуг, дуг пут (Зупан, 407).

По томе се они слажу са српским глаголом *слути́ти* и његовим дериватима, а уколико се употребљавају у перцептивном значењу, које је код њих само периферно, они су – како је то у ССКЈ назначено – обично експресивно обојени. Насупрот томе, српски глаголи *назира́ти* и *назре́ти* у свом перцептивном значењу не поседују неку посебну црту експресивности.

Поред тога, *slutiti* и *zaslutiti*, као перцептивни глаголи, за разлику од *назира́ти* и *назре́ти*, не односе се искључиво на визуелни модалитет,⁷ што се види и из њихове дефиниције у ССКЈ (*slutiti*: nejasno, nedoločno zaznavati; *zaslutiti*: nejasno, nedoločno zaznati), где је као њихов *genus proximus* наведен глагол *zazna(va)ti* (‘опазити’ / ‘опажати’) који обухвата више чулних модалитета. (Тако се за илустрацију перцептивног значења глагола *zaslutiti* у ССКЈ наводи и пример у којем се ради о олфактивном модалитету: *psi so nas že zaslutili [=zavohali]*).⁸

И када се користе као ознака за визуелни перцептивни акт, *slutiti* и *zaslutiti* нису у потпуности обухваћени значењским опсегом глагола *videti*. Отуда и овакав пример:

Ni je gledal, a vedel je, da ji uhaja izpod kapuce kosem las na čelo; z levim očesom ga je bolj slutil kakor videl (I),

у којем се *slutiti* налази у истој равни општости са глаголом *videti*.

⁷ Истина, срећу се и примери супстандардне употребе глагола *назира́ти* и *назре́ти* изван семантичког поља визуелне перцепције. Тако сам на интернету наишао на примере у којима се ова два глагола односе на аудитивни модалитет:

У даљини назирем звук буџке; „Налазимо се код гигантске песнице!“ – једва назирем глас своје пријатељице кроз урлике гомиле; У том моменту било ми је чудно како примам толико гласан звук из правца севера од тих зграда, а једва сам назирао директан звук из јужног правца...; Чак сам себе почела да уверавам како, у глувој тишини, назирем звук надолazeћег роја; Једино кад је неки извођач имао соло „моменат“ некако се назирао звук; И неке ствари су се чуле много гласније од неких других ствари које се уопште нису чуле (нпр. вокал се на првих пет песама назирао негде у даљини); Испод дисплеја постављени су веома квалитетни звучници. Нису превише јаки, али одлично репродукују звук, чак се могу назрети и неки нижи тонови које на већини портабл плејера једноставно није могуће чути.

(Примери у којима се рефлексивни облик глагола *назира́ти* односи на аудитивни чулни модалитет вероватно су настали под утицајем честе употребе овог глагола у метафоричком, перцептивном значењу, као у овим примерима: *Назире се комјромис о њословнику Предсјавничког дома* [И]; *У самом наслову закључка назире се инјенција аујора да ова анализа уроди конкретним акцијама...* [И].)

Наишао сам и на један пример у којем се глагол *назре́ти* односи на олфактивни модалитет:

Резултат је богат, гладак стари малт, благ мириса ораха са наговештајима сушеног воћа и крем ликера. Може се назрети медени каранфилић, лешник и храстовина.

Ови примери показују како се, због замагљивања изворног значења, семантички опсег глагола *назира́ти* и *назре́ти* шири, те се они почињу повезивати и са другим чулним модалитетима, што, опет, добро илуструје доминантну позицију коју у човековом чулном систему заузима чуло вида.

⁸ У овом би примеру словеначком глаголу *zaslutiti* одговарао српски *осеи́ти*: *йси су нас већ осеи́или [=нањушили]*.

На другој страни глаголи *назирајџи* и *назрејџи* стоје у односу непосредне хипонимије према глаголу *видејџи*. Стога се *назирајџи* и *назрејџи* могу ставити у исту раван општости једино са оквалификованим *видејџи*, па би превод горе наведеног словеначког примера изгледао отприлике овако: *Није ју гледао, а знао је да јој исход кајџе йрамен косе йада на чело; левим оком џа је више назирао неђо јасно видео*.⁹

Како словеначки етимолошки речници наводе (BEZLAJ 1995: 268; SNOJ 2003: 672), глагол *slutiti* и његови деривати, иако се срећу у јужним словеначким дијалектима, нису познати у старијем словеначком књижевном језику, а у савремени језик су уведени по српскохрватском узору. Овај је глагол изведен од прасловенског пасивног партиципа претерита **slutъ* са изворним значењем ‘који је чуо’ (BEZLAJ 1995: 268; SNOJ 2003: 672; СКОК 1973: 289 [код Скока је значење партиципа ‘који слуша’]). Тако се он у словеначком језику – што је занимљиво – једним делом свог значењског спектра поново везао за сферу чулне перцепције, док се у српскохрватском, одакле је преузет, ограничио искључиво на премоницију. Перцептивно значење је овај глагол у словеначком можда развио по узору на немачки глагол *ahnen*, који је такође превасходно глагол премониције (уп. *Sie nahmen eine Kurve und fuhren nun gegen den Wald, den sie vor sich in der Nacht ahnten* [Dürrenmatt, 27] ‘Ушли су у кривину и возили се према шуми, коју су наслућивали у ноћи’ [Диренмат, 24]), али може имати и перцептивно значење (‘undeutlich, schwach zu erkennen’ [DUDEN 2001: 108]), додуше само у инфинитиву с везником *zu* (уп.: *die Gestalt war in Dunkelheit nur zu ahnen* [DUDEN 2001: 108–109]). Уп. и израз *mehr zu ahnen als zu sehen* (DUDEN 2001: 109) који и по значењу и по структури има пандан у словеначком *bolj slutiti kot/kakor videti*, као у малопређашњем примеру: ... *z levim očesom ga je bolj slutil kakor videl*.

4. РАЗАЗНАТИ, РАЗАБРАТИ : RAZLOČITI, RAZBRATI. У погледу своје темпоралне и предикатско-аргуменатске структуре глаголи *разазнајџи* и *разабрајџи* слажу се са глаголом *назрејџи* – они су такође глаголи теличког догађаја у чијем је предикатном оквиру садржан аргумент у улози перцептивног објекта који се у реченици исказује слободним акузативом.

Српским глаголима *разазнајџи* и *разабрајџи* еквивалентни су словеначки глаголи *razločiti* и *razbrati* (овај други је у ССКЈ означен као књишка форма).

Поред тога што глаголи *разазнајџи* и *разабрајџи* (и њихови словеначки еквиваленти) са глаголом *назрејџи* деле исти тип темпоралне и предикатско-аргуменатске структуре, и њима се, као и глаголом *назрејџи*, обично означава перцептивни акт реализован у условима отежене видљивости објекта перцепције, а ти услови, како смо већ видели, типично укључују:

премало или превише светлости:

... изашао је на врата и погледао салон у мраку. (...) Крај прозора, на столици (...) разазнао је кутију са плетивом и игле (И); Чудно је то, помисли Енох, како чак и у потпуној тами може да разабере поједине природне обресе... (К);

⁹ У једном од раније наведених примера већ смо имали глагол *назрејџи* који се на сличан начин појављује насупрот оквалификованог *видејџи*: *Уколико би скуйџио кајџе (...), мођао би више назрејџи неђо јасно видејџи малу, у бело окречену кайџелу* (И).

У првом трену заслепи га тај жућкасти блесак; потом му се очи привикнуше и он разазна плаветнило неба, бескрајно далеко од њега... (К); Na žalost v temi razložimo obrise enega samega volka... (KN); Obraz je pritisnil zraven in čakal, da bojo zenice med svojim kroženjem preluknjale temo in razbrale obrise v notranjosti (KN); Oslepljen od ostrega sonca je komaj kaj videl in razložil le sence (KF);

умањену транспарентност медијума:

Заронио је не одговоривши јој. У замућеној води разабрао је њене ноге налик смејим витицама неке морске траве (И); ... skozi gosto kopreno megle in deževnih oblakov razločim par mežikajočih zvezd (KN);

велику удаљеност објекта перцепције од перципијента:

„Такси!”, вриснем не размишљајући, готово пре но што сам у даљини разазнала жуто светло (И); Тамо далеко, према луци, разабрао сам траг плаветнила (И); Daleč v daljavi sem razložil stopnice, ki so se spuščale do vode (KF);

присуство објекта мале транспарентности између перципијента и објекта перцепције:

Кроз чипкасту завесу је разазнао обресе неке жене; Skozi umazano steklo je razložil znan obraz (KF).

Уз то, када се ради о перцептивном акту који се исказује глаголима *разазнајти* и *разабрајти*, одн. њиховим словеначким еквивалентима, опажање може бити отежано и због присуства велике количина сличних објеката у перцептивном пољу, као у следећем словеначком примеру:

Nogometno igrišče, polovica je živo zelena trava, druga polovica pa je prekrita z oblekami (...) med oblekami razločim predvsem na kupe nogavic in spodnjih hlač (KN) / Фудбалско игралиште, половина је јарко зелена трава, а друга половина је прекривена комадима одеће (...) међу одећом сам пре свега разазнао / разабрао гомиле чарапа и гаћа.

Да се перцептивни акт реализује уз потешкоће, често се истиче употребом одговарајућих начинских адвербијала: *једва*, *ишешко*, *уз најор*, *некако* и сл.; *комaj*, *комajда*, *тежко*, *стежка*, *с тежаво*, *за сило* и сл. (Нарочито се често у ту сврху користи фазификатор *једва* / *комaj[da]*).¹⁰ Примери:

У првом тренутку, једва је нешто разазнао у мрачној унутрашњости (И); Некако сам разазнао маркације које су ишле ка западу-југозападу (И); Noč je bila temnejša, komaj sem še razložil obrise kostanjev (KN); Voda je bila zelenkasto siva (...) in le s težavo sem razložil koralne sklade komaj deset metrov pod mano (KF).

У условима отежаног опажања чулна представа перципираног објекта може бити нејасна:

С оне стране соколове стазе, нејасно на обзорју, могао је да разабере линију облака (И); ... могли су нејасно разабрати Лазарево обличје обавијено повоји-ма (И); Vsled dežja in megle se skoraj nič ni videlo. Na trgu sem nejasno razložil gručo ljudi (И); Na ekrančku domofona je lahko Andy nejasno razložil neko žensko postavu v dežnem plašču s kapuco... (KF).

¹⁰ О фазификаторима в. Радовановић 2009: 84.

Међутим, за разлику од реченица са глаголом *назрејти* којима се неизоставно упућује на слабији квалитет перцептивног доживљаја, у реченицама са глаголима *разазнајти*, *разабрајти* и њиховим словеначким еквивалентима квалитет перцептивног доживљаја често је окарактерисан позитивно. Стога се уз ове глаголе појављују прилози *јасно*, *прецизно*, *добро* (слов. *jasno*, *natanko* / *natančno*, *dobro*) и сл., који са глаголом *назрејти* нису компатибилни:

Имао сам увек изванредан вид и слух. Јасно сам могао да разаберам предмете у даљини онда кад други нису могли да виде ни њихове обресе (И); ...требало је само мало пажње да их не само приметиш, него прецизно разазнаш сваког човека и сваки предмет понаособ (И); Sedaj je šele dobro razložil porjava polja v dolini in za enakimi slemenimi osmojeni Suhim vrhu (KN); ... to okno še nikoli ni bilo umito, zato sem gledal kakor skozi pajčolan, razložil pa sem natanko vse, kar se je godilo pred menoj (KN).¹¹

Још једна разлика у односу на глагол *назрејти* огледа се у томе што се *разазнајти*, *разабрајти* и слов. *razložiti* могу односити и на аудитивни и олфактивни модалитет, док се *назрејти* односи искључиво на визуелни модалитет (уколико занемаримо случајеве супстандардне употребе овог глагола као глагола аудитивне и олфактивне перцепције).¹² Примери:

... покушавао је да у тихом и тајанственом брујању дрвећа (...) разазна и ухвати какав шум или мирис који би нас одвео на траг оном човеку... (Шћепановић, 36) / ... je poskušal v tihem in skrivnostnem šumenju drves (...) zaslediti in razložiti kakšen šum ali duh, ki naj bi nas odpeljal na sled človeku... (Šćepanović, 30); Хучање се више није чуло, и Енох је могао јасно разабрати тупо лупкање црних капи... (К); ... може да осети њен мирис – мирис алеве паприке. И то је последње што још може да јасно разабере. Тај изненадни мирис и сјај (К).¹³

За слов. *razbrati* нисам нашао потврде из домена семантичког поља олфактивне перцепције. Овај глагол се у мени доступним примерима, осим за визуелни, среће још само као ознака за аудитивни перцептивни акт, као у следећој реченици: *Sredi šumenja razdivjane vode je natanko razbral tihe glasove, ki so prihajali s samotne senožeti* (KN).

Употребом глагола *разазнајти*, *разабрајти*, *razložiti* и *razbrati* постиже се ефекат који бисмо – да се послужимо језиком психологије опажања – могли назвати ефектом издвајања фигуре из позадине, што се огледа и у лексикографској дефиницији глагола *razložiti* у ССКЈ, у којој је назначено да се објекат опажања опажа као нешто што је издвојено из какве целине или групе (*razložiti*: videti, slišati kaj kot posameznost), као и у Лалевићевом опису

¹¹ У РМС И РСЈ квалитет перцептивног доживљаја на који упућују глаголи *разазнајти* и *разабрајти* оквалификован је искључиво позитивно (*разазнајти*: јасно видети... [РМС, РСЈ]; *разабрајти*: доћи до јасне чулне представе о чему... [РМС], добити јасну чулну представу о нечему... [РСЈ]). То је, међутим, сувише уско одређење, како нам показују раније наведени примери са прилогом *нејасно* као модификатором перцептивног глагола.

¹² О томе је било речи у фусноти 7.

¹³ Глаголи *разазнајти* и *разабрајти* се у РМС и РСЈ, као и *razložiti* у ССКЈ, поред визуелног, експлицитно доводе у везу још једино са аудитивним модалитетом (*разазнајти*: 1. а. јасно видети, уочити, распознати; препознати; б. запазити, идентификовати слухом [РМС, слично РСЈ]; *разабрајти*: доћи до јасне чулне представе о чему, распознати, разазнати [очима, слухом] [РМС, слично РСЈ]; *razložiti*: videti, slišati kaj kot posameznost [SSKJ]).

семантике глагола *разазнајѝи*: „познати некога или нешто у мноштву сличних или различних или бити способан да се у нејасној, слабој осветљености, у нејасноћи нешто тачно одреди, одвоји од других” (Lalević 2004: 676).¹⁴ „Позадина” се у реченици често појављује у саставу неког адвербијалног израза локационог значења, најчешће исказаног предлошко-падежном конструкцијом $y + N_{loc} / v + N_{loc}$ или $na + N_{loc} / na + N_{loc}$ (разазнати нешто у даљини, у тами, у трави, у мутној води, на хоризонту, на обали...; слов. *razločiti kaj v daljavi, v temi, v travi, v motni vodi, na obzorju, na obali/bregu...*). Посебно се често у овој улози срећу изрази типа у *ѝама* и у *даљини* који су уобичајени и уз српски глагол *назрејѝи*.

Ефекат издвајања фигуре из позадине је посебно наглашен у појединим словеначким примерима с глаголом *razločiti* у којима се „позадина” појављује у оквиру аблативне предлошко-падежне конструкције $iz + N_{gen}$:

... pozdravilo ga je megleno jutro, mrzlo in vlažno. Komaj je razložil iz megle visoke jagvedi ob cesti... (KN); Iz teme je razložil obrise svoje domačije...(KN).

Понекад се као десни аргумент глагола *разлочијѝи* појављује, не објекат перцепције, него спацијални детерминатор, исказан предлошко-падежном конструкцијом $v + N_{acc}$:

Mož si je mel oči, ki so ves čas gledale v bliščavico plamena, da bi razložil v temo (KN).

5. РАЗАЗНАВАТИ, РАЗАБИРАТИ : RAZLOČEVATI, RAZBIRATI. Српски имперфективни глаголи *разазнавајѝи* и *разабирајѝи* и њихови словеначки еквиваленти *razločevati* и *razbirati* по инхерентним својствима своје темпоралне структуре јесу глаголи стања. Као и њихови перфективни парњаци, представљени у претходном поглављу, и ови глаголи у свом предикатном оквиру садрже аргумент перцептивног објекта који се у реченици исказује слободним акузативом.

Типичне околности у којима се остварује перцептивни акт исказан овим глаголима исте су оне у којима се остварује и перцептивни акт исказан њиховим перфективним парњацима, а те су околности – видели смо – обично оне у којима је опажање из неког разлога у већој или мањој мери отежано:

Шерон је отворила очи. Кроз биљурну измаглицу, која се, оклевајући, бистрила, разазнавала је облике предмета око себе... (Пекић, 381);¹⁵ Била је далеко, али сам јој разабирао лик похотно изложен на сунцу, од којег је застајао дах (И); Sprva plava proti zapadu tako urno, da ne vidi zemlje pod seboj. Po malem pa polega ta burnost in Samorad razločuje pod seboj zemeljsko površino (KN); ... ločiti se ni dalo drugega kakor tam pa tam v daljavi kaka brleča lučca iz tihe hišice kmečkoga gospodarja. Rojar je nekoliko postal in razbiral bleščeče luči (KN).

И уз ове се глаголе често појављују адвербијали којима се експлицитно указује на потешкоће приликом остваривања перцептивног акта:

¹⁴ Ову црту, међутим, ССКЈ не истиче код глагола *razbrati*, нити Лалевић код глагола *разабрајѝи*.

¹⁵ Преводац на словеначки овде је употребио глагол *zaznavati*: *Sharon je zaprla[?] oči. Skoz steklasto meglico, ki se je počasi bistrila, je zaznavala oblike predmetov okrog sebe...* (Pekić, 368).

У полумрачној просторији, пуној дима, једва сам разазнавао столове и људе око њих (И); Доктор Урбино га је једва разаберао у лишћу... (И); Ко је било отока konec, sva se spet znašla na široki in valoviti reki. Njen breg je bil daleč na drugi strani, da sva komaj razločevala oblike gozda (KF); Začela je mežikati in je komajda razbiralala obrise visokega moža (KF);

као и адвербијали којима се истиче да је квалитет реализованог опажања добар:

Сваки педаљ ћилима био је испуњен мотивима. (...) Кал је јасно разазнавао сваку појединост док је уживао у призору (И); На докату су били сви прозори широм отворени (...) Салко је све лепо разаберао. Црвен ћилим на поду и неразумљиве слике по дувару (И); Na vzhodni strani neba se je počasi začenjalo svitati, že so lahko jasno razločevali tudi oddaljene predmete (KN);

или, напротив, слаб:

Одједном виде светлост која га заслепи и у моменту ништа осим велике жуте мрље од воштане свеће, иза које је нејасно разазнавао нечији лик (И); Le medlo sem še razločeval najbližjo okolico skozi ledeno skorjo, ki se mi je delala prek oči (KF).

Употребом почетно-фазних глагола *йочейти* / *začeti* и *йочињайти* / *začejati* фокус ситуације исказане глаголима *разазнавайти*, *разаберайти* и њиховим словеначким еквивалентима помера се на њен почетак, тј. од ситуационог типа стања – нпр. [Марко разазнавати x]¹⁶ – добија се померени ситуациони тип теличког догађаја – [Марко почети [Марко разазнавати x]].¹⁷

Када се привикао на светлост свеће почео је да разазнаје обресе лица старије госпође (И); Začeli smo razločevati ploski, dolgi čoln, ki je prihajal neslišno z one strani. In visoko postavlo veslajočega v njem (Zupan, 36);¹⁸ Šele po daljšem, vztrajnem strmenju mi uspe, da med zmedo listja, vej in debel začenjajam razločevati rahle obrise pravih vertikal... (KF).

Другачије померање фокуса аспектуалног значења постиже се употребом прилога типа *йосіейено*, *мало-йомало*, *йолако* (у значењу „постепено, мало-помало”) / *postopoma*, *potalem*, *počasi*, *polagoma*. Ови прилози у стативну констелацију глагола *разазнавайти* и *разаберайти*, одн. њихових словеначких еквивалената, уносе црту динамичности – њима се указује на континуирано квалитативно побољшавање визуелне представе објекта перцепције – па се на тај начин стање приказује као нетеличко догађање¹⁹ (тип динамичких трајних ситуација које подразумевају физичку или менталну активност без израженог врхунца, одн. испуњења – њихов завршетак је произвољан, оне напросто престану, а престанку не следи некакав непосредан

¹⁶ Где је x – објекат перцепције.

¹⁷ Померени ситуациони тип остварен употребом почетно-фазног глагола је телички јер означава промену стања (ОРЕШНИК 1994: 71): *Марко је йочео разазнавайти x* изражава, наиме, прелазак из [Марко не разазнавати x] у [Марко разазнавати x].

¹⁸ У српском преводу Зупановог романа овај одељак је изостављен [?].

¹⁹ И овај термин употребљавам по узору на Орешника (1994). У англосаксонској лингвистици за дати ситуациони тип уобичајен је назив *activity*.

результат или прелазак у неко стање – в. VENDLER 1967: 98–102; SMITH 1991: 44–49; OREŠNIK 1994: 51–54):

Али би тада зебња (...) постајала таква да бих се пробудио са лупањем срца. Отворио бих очи, разазнавао мало-помало у полутами обресе париске собе... (K); Tema je bila v sobi; (...) Katica je bdela; ko je gledala po sobi, je razločevala polagoma bele postelje, razločevala je tudi glave, ki so se premikale na vzglavju (KN).

На континуирано квалитативно побољшавање визуелне представе перципираног објекта указује се и уколико се уз наведене глаголе употреби компаратив континуиране прогресивности, чиме се опет мења њихов ситуациони тип, тако да се и тим путем стање приказује као нетеличко догађање:

Очи су му се постепено навикавале на мрак и све је боље разазнавао обресе ствари око себе; Spomladi 1916 smo na paši (...) opazili neko luč (...) v obliki prozornega mladeniča (...). Kolikor bolj se je približeval, toliko bolje smo razločevali postav (KF).²⁰

Уз глаголе типа *разазнавати* може се употребити и компаратив континуиране регресивности, чиме се указује на континуирано квалитативно опадање визуелног доживљавања, узроковано постепеним погоршавањем опажајних услова, као у следећем српском примеру:

Обузе га неко чудно осећање док се пео у мрак горњег спрата и са сваким прегреним степеником све мање разазнавао ствари око себе... (И).²¹

У словеначким електронским корпусима налазимо и доста примера у којима се померање ситуационог типа остварује компаративом континуиране прогресивности или прилозима типа *postopoma* у комбинацији са перфективним глаголом *razločiti*. (Таквих примера је чак знатно више него оних са његовим видски парњаком *razločevati*.)

Померени ситуациони тип који настаје комбиновањем прилога типа *postopoma* са глаголом *razločiti* такође је догађање, али сада теличко будући да перфективни вид – који је у овом случају маркиран – догађање приказује као окончано. (Теличка догађања су динамичке трајне ситуације које за разлику од нетеличких догађања имају природан завршетак, резултат чијим се остварењем заокружују – в. Vendler 1967: 98–102; Smith 1991: 49–55; Orešnik 1994: 54–56.²² Будући да теличка догађања представљају трајне ситуације,

²⁰ Концептуализација разазнавања као процеса постепеног побољшавања виђења има своје утемељење у физиолошким процесима који се одигравају у перципијентовом оптичком апарату у неадекватним условима опажања. Узмимо, на пример, да се перцептивни акт одвија у условима недовољног осветљења. У мраку се зеница шири како би до ретине пропустила максималну количину расположивог светла, што траје неко време. Рецепторима у ретини такође је потребно неко време да се адаптирају на малу количину светлости. Како се ови процеси одвијају, тако ми, с протоком времена, предмете који нас окружују постепено видимо, тј. *разазнајемо* до извесне мере боље него на почетку. (Установљено је да адаптација ока на мрак траје неких 40 минута, па и више – детаљније о овоме в. у OGNIJENIĆ 1988: 174–176, 188.)

²¹ О компаративу континуиране прогресивности и компаративу континуиране регресивности в. ПИПЕР и др. 2005: 853–854.

²² За овај је ситуациони тип у англосаксонској лингвистици уобичајен назив *accomplishment*. Термин теличко догађање употребљавам опет по узору на Орешника (1994).

код њих је у српском и словеначком језику перфективни вид могућ једино у маркираној употреби.²³) Примери:

Ko so se ji oči privajale na temo, je postopoma razložila obris nečesa v kotu sobe (KF); Prostor, ki sem ga dojemal, se je počasi vrtel v krogih. Polagoma sem razložil kotliček pod stropom, verižico in ročaj (KF); Šumarjeve oči se privajajo temi in počasi razloči obris Agirjeve postave, ki stoji ob steni (KN).

На другој страни, компаратив континуране прогресивности, истичући стално квалитативно побољшавање визуелног доживљавања, без знаке неког врхунца, тј. природног завршетка тог побољшавања, неутралише дејство перфективног вида, па се померени ситуациони тип који настаје као резултат његовог комбиновања са глаголом *razložiti* може окарактерисати као догађање које је нетеличко – резултат је дакле исти као када се компаратив континуиране прогресивности комбинује са глаголом *razločevati*. Примери:

Kolikor bolj so se bližali poldnevu, bolj je Liza v daljavi razložila daljni rob gorovja, pokritega s snegom in iskrečega se v večnem ledu (KN); Zlezel je na gnojni kup, nagnil se globoko in pogledal v sod. Zmerom bolj natanko je razložil vse, kar je bilo na dnu (KN).²⁴

У српском језику уз перфективне глаголе *разазнајџи* и *разабрајџи* могу се употребити прилози типа *јосџејено* (нпр. *Када су му се очи навикле на мрак, јосџејено је разазнао обресе сџвари око себе; Очи му се навикну на мрак и он јосџејено разазна обресе сџвари око себе*), али не и компаратив континуиране прогресивности (**Када су му се очи навикле на мрак, све боље је разазнао обресе сџвари око себе; *Очи му се навикну/навикавају на мрак и он све боље разазна обресе сџвари око себе*).

Иначе, судећи по расположивим примерима, у савременом српском и савременом словеначком језику приметно се више употребљавају глаголи *разазнајџи* и *разазнавајџи* / *razložiti* и *razločevati*, него њихови синоними *разабрајџи* и *разабирајџи* / *razbrati* и *razbirati*. Колико се да закључити на основу претраге по интернету, видски пар *разабрајџи*, *разабирајџи* знатно се чешће среће у хрватским текстовима, него у српским. Ова диспропорција нарочито је изражена када је у питању имперфективни глагол *разабирајџи*. Тако, на пример, у хрватском преводу једног одломка из Кафкиног романа *Процес* налазимо глагол *разабирајџи* (према нем. *erkennen*) тамо где је у српском *разазнавајџи*:

Napokon mu i vid oslabi te ne zna smrkava li se zaista oko njega ili ga samo oči varaju. Pa ipak, razabire u mraku sjaj što neumorno nadire iz vrata zakona (Kafka, 148) / Најзад му и вид постаје слаб и он не зна да ли се стварно смркава око њега или га само варају очи. Но сада у помрчини разазнаје блесак који неугасиво продира кроз врата закона (Кафка, 198).²⁵

²³ О немаркираној и маркираној употреби глаголског вида у словеначком – што се може применити и на српски – в. OREŠNIK 1994: 88–97.

²⁴ Уз глагол *razložiti* појављује се и компаратив континуиране регресивности: *Vedno slabše sem razložila dim iz Issyja, barve so se mi mešale pred očmi* (KF).

²⁵ У оригиналу: *Schließlich wird sein Augenlicht schwach, und er weiß nicht, ob es um ihn wirklich dunkler wird oder ob ihn nur die Augen täuschen. Wohl aber erkennt er jetzt im Dunkel einen Glanz, der unverlöschlich aus der Türe des Gesetzes bricht* (Kafka, 257).

6. ЗАКЉУЧАК. Српски и словеначки глаголи који су предмет овог рада издвајају се од глагола *видејџи* / *videti*, као централног представника експеријенталних глагола визуелне перцепције у датим језицима, присуством додатног семантичког обележја [отежани услови опажања]. Оно је код глагола *назрејџи*, *назирајџи* и њихових приближних словеначких еквивалената *zaslutiti* и *slutiti* даље спецификовано у обележје [умањен квалитет реализованог опажања].

Перфективни чланови овде приказане глаголске групе по својствима своје ситуационе темпоралне структуре сврставају се у ситуациони тип теличког догађаја и по томе се слажу с глаголом *видејџи* / *videti* као ознаком тренутног перцептивног акта. Њихови се имперфективни парњаци на другој страни сврставају у ситуациони тип стања, по чему се слажу с глаголом *видејџи* / *videti* када се њиме исказује трајни перцептивни акт. Употребом одговарајућих лексичких и синтаксичких средстава стативни ситуациони тип глагола *разазнавајџи*, *разабирајџи* и њихових словеначких еквивалената може бити измењен у динамички.

На нивоу предикатско-аргуменатске структуре за све ове глаголе карактеристично је присуство десног аргумента у семантичкој улози објекта перцепције, кодираног у слободном акузативу.

Највећа разлика између српског и словеначког у погледу испитиване глаголске групе огледа се у непостојању потпуних словеначких еквивалената српским глаголима *назрејџи* и *назирајџи*. Док ови глаголи у свом изворном, непренесеном значењу, барем у стандардном језику, означавају искључиво визуелни перцептивни акт, њихови приближни словеначки еквиваленти, глаголи *заслујџи* и *слујџи*, односе се у свом примарном значењу на премоницију, а ако се употребљавају у перцептивном значењу, оно покрива и друге чулне модалитете, не само визуелни. По овом другом, од глагола *назрејџи* и *назирајџи* издвајају се заправо и остали глаголи дате групе, било српски било словеначки, будући да ни они, као ни глаголи *заслујџи* и *слујџи*, нису везани само за визуелни домен.

ИЗВОРИ

Зупан, Витомил. *Менуеј за џијару* (превела Татјана Детичек-Вујасиновић). Београд: Народна књига, 1979.

И: Српски примери пронађени на интернету преко претраживача *Гугл*.

К: Српски електронски корпус (<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>).

Шћепановић, Бранимир. *Усја ђуна земље*. Београд: Logos-Art, 2007.

*

Direnmat, Fridrih. *Sudija i njegov dželat* (prevela Dušanka Vrhovac-Pantović). Beograd: BIGZ, 1975.

Dürrenmatt, Friedrich. *Der Richter und sein Henker*. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2009.

I: Словеначки примери пронађени на интернету преко претраживача *Гугл*.

Kafka, Franc. *Proces* (prevela Vida Županski-Pečnik). Beograd: Nolit, 1984.

Kafka, Franz. *Proces* (preveo Zlatko Crnković). Zagreb: Školska knjiga, 1980.

Kafka, Franz. *Der Prozess*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1953.

KF: Словеначки електронски корпус *FidaPLUS* (<http://www.fidaplus.net>).

KN: Словеначки електронски корпус *Nova beseda* (http://bos.zrc-sazu.si/nova_beseda.html).

Marković, Veselin. *Izranjanje*. Beograd: Stubovi kulture, 2001.

- Marković, Veselin. *Izplavanje* (prevedel Damijan Šinigoj). Novo Mesto: GOGA, 2004.
- Pekić, Borislav. *Besnilo*. Novi Sad: Solaris, 2002.
- Pekić, Borislav. *Steklina* (prevedel Ferdinand Miklavc). Ljubljana: DZS, 1992.
- Šćepanović, Branimir. *Usta, polna prsti* (prevedel Janko Moder). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977.
- Tišma, Aleksandar. *Vere i zavere*. Beograd: Prosveta, 1997.
- Zupan, Vitomil. *Menuet za kitaro*. Zagreb: Globus, 1985.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- МАРКОВИЋ, Жељко. Ситуациони типови глагола видети и гледати. *Зборник Мајџице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 481–488.
- МАРКОВИЋ, Жељко. Аргументи глагола визуелне перцепције. *Зборник Мајџице српске за филологију и лингвистику* LV/2 (2012): 71–84.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. О негацији уз неке перцептивне српскохрватске глаголе. *Зборник Мајџице српске за филологију и лингвистику* XXXIV/1 (1991): 83–87.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана АНТОНИЋ, Владислава РУЖИЋ, Срето ТАНАСИЋ, Људмила ПОПОВИЋ, Бранко ТОШОВИЋ. *Синџакса савременога српског језика : његова реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фазу лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2009.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1982.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

*

- BEZLAJ, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, III. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU – Mladinska knjiga, 1995.
- DUDEN: *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim u. a.: Dudenverlag, 2001.
- JURANČIĆ, Janko. *Srbskohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS, 1986.
- LALEVIĆ, Miodrag. *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Beograd: Nolit, 2004.
- OGNJEVIĆ, Predrag. *Percepcija*. Savez društava psihologa SR Srbije: Beograd, 1988.
- OREŠNIK, Janez. *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III. Zagreb: JAZU, 1973.
- SMITH, Carlota. *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991.
- SNOJ, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan, 2003.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS, 1994.
- VENDLER, Zeno. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca – London: Cornell University Press, 1967.

Željko Marković

SERBIAN AND SLOVENE VERBS EXPRESSING VISUAL PERCEPTION
IN DIFFICULT CONDITIONS

Summary

This paper offers a contrastive overview of the semantic and syntactic properties of the Serbian verbs *nazreti*, *razaznati*, *razabrati* and the Slovene verbs *zaslutiti*, *razločiti*, *razbrati*, along with their aspectual pairs – *nazirati*, *razaznavati*, *razabirati*, that is, *slutiti*, *razločevati*, *razbirati*. The topic is about a group of experiential verbs of visual perception which, from the verb *videti* / *videti* – the central experiential verb of visual perception in Serbian and in Slovene, stand apart because of the presence of a differential semantic component indicating difficult perception conditions. Some of these verbs also have an additional component of a reduced quality of the realized perception. The difficult perception conditions can be reflected in inadequate anatomical-physiological properties

of the visual perception apparatus or in certain properties of the surroundings where the perceptive act occurs, as well as the spatial relations between the perceiver and the object of perception.

The perfective verbs that are the subject of this paper are categorized by the properties of their situational temporal structure as verbs of achievement, and their imperfective forms pairs are categorized as verbs of state. In terms of predicate-argument structure, all of these verbs are characterized by the obligatory presence of a right argument in the semantic role of the object of perception, expressed by a free accusative.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
zemar@uns.ac.rs

(Примљено: 20. априла 2018;
прихваћено: 26. октобра 2018)

Hankuk University of Foreign Studies
Global Campus
Department of South Slavic Studies
Oedae-ro 81, Mohyeon-myeon, Yongin-si, Korea
zeljkom109@gmail.com

Соња Филиповић-Ковачевић

ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ С ИЗВОРНИМ ДОМЕНОМ НЕПРОВИДНОСТИ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Овај рад изучава метафоричке концептуализације помоћу изворног појмовног домена непровидности у енглеском и српском језику. Циљеви рада су: 1) дефинисати појам непровидности, 2) забележити апстрактне појмове у енглеском и српском језику које изражавају одабране лексеме са основним смислом 'непровидност', и 3) уочити сличности и/или различитости у концептуализацији у два изучавана језика. Резултати показују да појам непровидности има функцију изворног домена преко кога се изражавају апстрактнији појмови, и то негативни, као што су ментална смушеност, безнадежност, обмана, и сл. Суштински, у овом смислу енглески и српски показују више сличности него различитости.

Кључне речи: појам непровидности, појмовна метафора, пренесена значења енглески, српски.

This paper studies metaphorical conceptualizations utilizing the source conceptual domain of *opacity* in English and Serbian. The aims of the paper are the following: 1) to define the concept of *opacity*, 2) to specify abstract concepts in English and Serbian expressed by the chosen lexemes with the basic sense 'opacity, non-transparency', and 3) to identify similarities and/or differences in conceptualizations in the two studied languages. The results show that the concept of *opacity* functions as a source domain through which abstract concepts are expressed, all of which are negative, such as *mental confusion*, *hopelessness*, *deceit*, etc. Basically, English and Serbian show more similarities than differences in this respect.

Keywords: concept *opacity*, conceptual metaphor, transferred meanings, English, Serbian.

1. Увод. Предмет изучавања у овом раду је појам непровидности у енглеском и српском језику, тј. апстрактни појмови који се путем њега метафорички изражавају. Изрази типа *foggy (memories)*, *have your head in the clouds*, *мушнџода* и *продавајући маџлу* чести су у оба језика, а не значе 'магловите успомене', 'бити с главом у облацима', 'онај ко мути воду' и 'онај ко продаје маглу', према редоследу навођења, већ 'успомене којих се нејасно сећамо', 'бити нереалан', 'сплеткарош' и 'обмањивати'. Анализи се приступа контрастивно из когнитивнолингвистичке перспективе. У основи анализе је теорија појмовне метафоре (LAKOFF – JOHNSON 1980), према којој се апстрактни појмови концептуализују преко конкретнијих, опипљивих појмова, што се уочава кроз језички израз. Уже дефинисан предмет истраживања јесте изучавање природе и мотивисаности веза између конкретних и апстрактних домена значења у оквиру полисемичних лексема у енглеском и српском језику са основним смислом 'непровидност'. Терцијум компарационис, или платформа за поређење, односно заједничко својство на основу кога се пореде еквивалентни елементи у два језика (KRZESZOWSKI 1990: 15), овде је утемељен на

* Рад је рађен у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

појмовно-семантичком критеријуму, и подразумева лексеме које дословно изражавају појам непровидности у два језика.

Полази се од хипотезе да појам непровидности има функцију изворног домена у метафоричким пресликавањима, те да се путем њега изражавају сложенији појмови. Циљеви овог рада су следећи: 1) дефинисати појам непровидности, 2) установити појмовне метафоре са изворним доменом непровидност у енглеском и српском језику, и 3) уочити сличности и/или различитости у концептуализацији у два изучавана језика.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР. Теоријске поставке овог рада заснивају се на принципима когнитивне лингвистике (нпр. LAKOFF – JOHNSON 1980; LANGACKER 1987; TAYLOR 1995; SWEETSER 1990), која језик посматра као део општих когнитивних способности, те тако и језичко значење види као одраз појмовне структуре, тј. разноврсне природе и организације појмовних представа. Стога, у когнитивној лингвистици семантичка структура се изједначава са појмовном структуром, тј. значења се налазе у појмовима, а речи су сигнали за њихово активирање. Само значење је енциклопедијско, тј. језичко и нејезичко, и оно није дато као „готово” у речима, већ се конструише на основу појмовних структура и ванјезичког знања (о основним постулатима когнитивне семантике видети детаљније код Еванса и Грин (EVANS – GREEN 2006: 156–173).

Будући да је значење на појмовном нивоу, важно је дефинисати појам и појмовни домен. Појмовни домен је кохерентан систем појмова повезаних на одређени начин, који служи за разумевање појединачних лексичких појмова. Без познавања домена ТЕМПЕРАТУРЕ, не би се разумели појмови ВРУЋЕ, ТОПЛО, МЛАКО И ХЛАДНО (LANGACKER 1987; LAKOFF 1987). Еванс и Грин (EVANS – GREEN 2006: 211) истичу да појмовни домен доводи у везу елементе и ентитете који припадају једном конкретном културолошком сценарију, ситуацији или догађају из људског искуства. На пример, домен путовања обухвата и повезује путнике, превозна средства, пут, одредишта, препреке на путу и сл. У сврхе контрастивних истраживања, важно је нагласити да у различитим језицима један исти појам може бити лексикализован другачије, у зависности од специфичности средине. На пример, појам МАГЛЕ, који припада појмовном домену ВРЕМЕНСКЕ ПРИЛИКЕ у енглеском језику, због специфичне климе, изражава се с више лексема него тај исти појам у српском језику. У енглеском језику, то су лексеме: *fog, mist, gloom, haze* и *smog*, а у српском: *магла, измаглица* и *смог*.

Од суштинског је значаја истаћи и когнитивнолингвистички принцип искуственог реализма, према коме је когниција утемељена у нашем субјективном чулном и телесном доживљају стварности (JOHNSON 1987). Постоје препојмовне сликовне схеме, које произлазе из наше интеракције са спољашњим светом док се крећемо, опажамо и рукујемо објектима, које се понављају по одређеним обрасцима и на основу којих ново искуство повезујемо са већ познатим (Џонсон (JOHNSON 1987) и Лејкоф (LAKOFF 1987) наводе низ сликовних схема, као што су: путања, близина и удаљеност, центар и периферија, део и целина, ГОРЕ/ДОЛЕ, НАПРЕД/НАЗАД итд.). Схема равнотеже, као наш телесни доживљај, на пример док возимо бицикл, великим делом структурира и апстрактно искуство, те се каже да је неко *емоционално неуравнотежен*,

или супротно томе да је *уравноједжена личности* (Кликовац 2004: 20). Лејкоф и Џонсон (LAKOFF – JOHNSON 1980), Џонсон (JOHNSON 1987) и Лејкоф (LAKOFF 1987) долазе до закључка да је људска рационалност утемељена на телесном искуству, али и да је имажинативна, јер се конкретно пројектује у апстрактне домене. У вези са темом овог рада, појам непровидности подразумева чињеницу да долазимо у контакт са материјом или објектима који су мутни или непрозирни, те кроз њих не видимо (добро), што надаље ментално користимо за изражавање или поимање одређених апстрактних значења, која ће бити констатована у овом раду.

За поимање апстрактног преко конкретног посебно је важан механизам метафоричког пресликавања. Према Лејкофу и Џонсону (LAKOFF – JOHNSON 1980: 3–6) појмовна метафора је кључан механизам за организацију свеукупног знања и разумевање света око нас. Дефинише се као тип појмовне пројекције која подразумева једносмерна пресликавања из конкретнијег изворног домена у апстрактнији циљни домен ради лакшег разумевања апстрактнијих појмова, што се представља у виду А ЈЕ Б (LAKOFF – JOHNSON 1980; Кликовац 2004: 11–12, 14). На пример, РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ (*I don't see your point. 'Не видим твоју поенту.'*), ВРЕМЕ ЈЕ НОВАЦ (*I've invested a lot of time in her. 'Уложио сам много времена у њу.'*) (RADDEN – DIRVEN 2007: 16), СРЕЋА ЈЕ ГОРЕ, ТУГА ЈЕ ДОЛЕ (*That boosted my spirits. 'То ми је подигло расположење.'*, *I fell into a depression. 'Пао сам у депресију.'*) (LAKOFF – JOHNSON 1980: 15). (Многе појмовне метафоре у енглеском и српском језику забележене су, на пример, у: LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991; Кликовац 2003: 215–238; 2004: 297–306; ЦВЕТКОВИЋ 2003: 197–214; Филиповић-Ковачевић 2013: 325–334; Расулић 2003: 239–254; Силашки – Ђуровић 2010: 129–139; 2011: 227–245; Ђуровић – Силашки 2018: 25–39).

У когнитивној лингвистици значење се сматра мотивисаним, иако не увек предвидљивим. Овде се првенствено мисли на значење полисемних речи и идиома (укључујући и фразне глаголе). Како Кевечеш (KÖVECSES 2010: 200–210) и Чаби (CSÁBI 2002: 249–254) показују, њихова значења врло често мотивишу когнитивни механизми као што су појмовна метафора и метонимија. У вези са полисемијом, Бругман и Лејкоф (BRUGMANN – LAKOFF 1988) развијају когнитивну лексичку семантику, где речи представљају сложене зракасте појмовне категорије са више значења, од којих је једно прототипично, а остала у мањој или већој мери одступају од њега. Ову теорију поједностављују Тајлер и Еванс (TYLER – EVANS 2003), а посебно указују на то да проширења значења речи подразумевају и појмовна померања, а метафора и метонимија су у том смислу два најмоћнија механизма (TAYLOR 2003: 124–147). На пример, придев *висок* у колокацијама *високо звање*, *високи чин*, *висока функција* нема дословно значење 'који се налази на великој висини од земље или неке друге површине'¹, већ пренесено 'који има велики ранг, истакнут положај у некој хијерархији, систему',² на основу метафоре повољан положај у друштву ЈЕ ГОРЕ (Расулић 2003: 240–243).

У овом раду, приказане поставке когнитивне семантике примењене су у циљу проучавања природе и мотивисаности веза између конкретног појмов-

¹ Значење је дато према РМС.

² Значење је дато према РМС.

ног домена непровидности и апстрактних домена значења која се испољавају у оквиру дефинисаних полисемичних структура у енглеском и српском језику.

2.1. Појам непровидности. У метафоричким процесима долази до пресликавања из конкретног изворног домена у апстрактан, циљни домен. Кевечеш (KÖVECSES 2010: 15–25) издваја уобичајене изворне и циљне домене. Типични изворни домени су: људско тело, здравље и болест, животиње, биљке, зграде и грађење, машине и алатке, игре и спорт, новац и посао, кување и храна, топлота и хладноћа, светлост и тама, силе, кретање и смер. Осим ових, изворни домени могу бити и разни основни ентитети, као што су садржатељи, супстанце, предмети, али и различита својства објеката и супстанци, као што су облик, боја, величина, тврдоћа, провидност, оштрина, тежина, и сл. (Кликовац 2004: 17). Изворни домен који се овде изучава испољава се кроз две манифестације својства супстанце у антонимијском односу: провидност/непровидност попут појмовних домена топлота/хладноћа и светлост/тама (KÖVECSES 2010: 18–19). У овом истраживању анализира се негативан пол домена, непровидност, који се дефинише као ‘својство материје (ваздуха или течности) или објекта због кога је кроз њу/његу смањена видљивост, услед згуснутости честица у самом саставу материје/објекта или недостатка светлости’. Стога овај појам истовремено, али индиректно одражава и човекову чулно-моторну способност визуелне перцепције, која је смањена. У енглеском језику прототипично се изражава лексемама *non-transparent* и *opaque*, а у српском лексемама *нејровидан* и *мућан*. Њему супротан појам је провидност, који се прототипски изражава лексемама *transparent* и *clear* у енглеском језику, а *јрозиран*, *јровидан* и *бисјар* у српском језику. Појам непровидности у блиској је вези са два појмовна домена: чисто/прљаво и светло/тамно, будући да изражава немогућност да се добро види кроз материју по димензији запрљаности, тј. због честица нечега попут капљица у материји (нпр. *opaque*; *мућан*), или по димензији осветљености, тј. због недовољне осветљености (нпр. *dim*; *нејровидан*).

3. Анализа. Анализа подразумева утврђивање појмовних метафора са изворним доменом непровидности у енглеском и српском језику на основу одабраних лексичких јединица чији је основни смисао ‘непровидност или мутнина’. Термин лексичка јединица користи се према према Филиповић-Ковачевић (2015: 149) и обухвата лексеме, као и идиоме с појмом непровидности. Поред овога, објашњава се мотивација утврђених појмовних метафора, као и сродност са другим појмовним метафорама. Налази се представљају контрастивно, али и компаративно, што подразумева констатовање сличности и различитости у концептуализацији дефинисаног типа у два језика, тј. две културе. Лексичке јединице које сигнализирају појмовне метафоре ексерпирани су из једнојезичних речника енглеског и српског језика. За енглески језик консултована су следећа електронска издања речника: *Collins English Thesaurus* (CET), *Longman Dictionary of Contemporary English* (LDOCE), *Oxford English Living Dictionaries* (OELD) и *Word Web* (WW). За српски језик консултовани су *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*

(РСАНУ), *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РСЈ), *Речник српскога језика* (РМС) и *Фразеолошки речник српског језика* (ФРСЈ).

3.1. СТРУКТУРА КОРПУСА. У анализи се полази од енглеског језика. Констатују се лексеме чије је дословно значење супротно значењу лексема *clear* (прид.) и *transparent* (прид.) ‘бистар, јасан, провидан’, односно лексеме чије је дословно значење ‘непровидан, мутан’. LDOCE наводи само *cloudy* (прид.) и *opaque* (прид.), док СЕТ као синониме лексеме *opaque* наводи: *cloudy* (clouded) (прид.), *dim* (прид.), *dull* (прид.), *filmy* (прид.), *hazy* (прид.), *lustress* (прид.), *muddled* (прид.), *muddy* (прид.), *murky* (прид.), *non-transparent* (прид.) и *turbid* (прид.). OELD као синониме лексеме *opaque* наводи следеће: *blurred* (прид.), *cloudy* (прид.), *dirty* (прид.), *dingy* (прид.), *filmy* (прид.), *grimy* (прид.), *hazy* (прид.), *misty* (прид.), *muddy* (прид.), *muddied* (прид.), *non-transparent* (прид.), *smeared* (прид.) и *smeary* (прид.). У анализи нису узете у разматрање оне лексеме које имају доминантну компоненту значења [+ прљаво] (нпр. *dirty*, *dingy*, *grimy*, *muddied*, *muddy*, *smeared*, *smeary*), [+ нејасног облика] (нпр. *blurred*), као ни лексеме које немају пренесена значења (нпр. *filmy*, *lustress*).

Конечно, лексичке јединице одабране за анализу у енглеском језику су следеће: а) *non-transparent* (прид.) и *opaque* (прид.) изражавају непровидност материје или предмета у најопштијем смислу (*Outside, non-transparent surfaces are clad in copper. The windows were opaque with steam.*), б) *cloudy* (прид.), *foggy* (прид.), *hazy* (прид.), *misty* (прид.) и *murky* (прид.) изражавају непровидност ваздуха, као материје, у вези са временским приликама; ваздух садржи густе честице или капљице воде, те се кроз њега не види добро (*A cloudy sky makes it exceptionally dark out this morning. A dark and foggy night. The sky was hazy from irrigation evaporation. The evening was cold and misty. The sky was murky and a thin drizzle was falling...*), в) *dim* (прид.), *dull* (прид.) и *gloomy* (прид.) изражавају непровидност ваздуха због слабе осветљености (*A man hovers in a dim corner of the room. A dull sky. It was a gloomy room with one small window*), г) *murky* (прид.) и *turbid* (прид.) изражавају непровидност течности због честица прљавштине или мрака. Анализом су обухваћене и лексеме морфолошки сродне наведеним лексемама, тј. изведенице или сложенице, као и идиоми у којима су одабране лексеме кључне речи. На пример: *cloud the issue/picture*, *dim-witted*, *in a fog* ...

С друге стране, у српском језику анализа се спроводи на лексемама које су преводни еквиваленти одабраних енглеских лексема, те изражавају појам непровидности кроз дословни смисао, а то су следеће: *мућан* (прид.) (енг. *dim*, *dull*, *murky*, *opaque*, *turbid*), *нејасан* (прид.) (енг. *dim*), *нејровидан* (прид.) (енг. *non-transparent*), *облачан* (прид.) (енг. *cloudy*), *маџловић/маџлен* (прид.) (енг. *foggy*, *hazy*, *misty*), *суморан*, *ћмуран* (прид.) (енг. *dull*, *gloomy*). У обзир су узете и њима морфолошки сродне лексеме, тј. изведенице или сложенице, којих има више него у енглеском (нпр. *мућиии* (гл.), *облак* (им.), *маџла* (им.), као и идиоми са кључним лексемама које су предмет истраживања (нпр. *као кроз маџлу*, *живеи* у *облацима*, и сл.).

3.2. ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ С ИЗВОРНИМ ПОЈМОМ НЕПРОВИДНОСТИ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ. У наставку су забележене и објашњене појмовне метафоре које истражују пренесена значења одабраних енглеских лексема. Прве три метафоре

преко појма НЕПРОВИДНОСТИ изражавају различите типове слабије менталне активности.

- ОНО ЧЕГА СЕ НЕ СЕЋАМО ДОБРО ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Придеви *cloudy*, *foggy* и *hazy* у пренесеном смислу описују успомене и догађаје из прошлости којих се не сећамо јасно:

It had been so long since she had danced that her memory of it was cloudy; My memories of the event are foggy; Greg's memory of the accident is a little hazy.

Слично значење изражава и идиом са *mist* (им.):

lost in the mists of time ‘(о чињеници или тајни) које се нико не сећа, јер је било давно’: *The precise details of what happened have been lost in the mists of time.*

У основи пренесеног значења наведених лексема је метафора ОНО ЧЕГА СЕ НЕ СЕЋАМО ДОБРО ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ, или чак прецизније, у МАГЛИ, јер кључне лексеме *foggy*, *hazy* и *misty* дословно значе ‘магловит’. Сродна је и метафора ПОСТОЈАТИ ЈЕ БИТИ ВИДЉИВ (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 70) (нпр. *Suddenly my headache vanished*. ‘Главобоља ми је одједном нестала.’) Оно што не видимо, а не видимо кроз непровидну материју или предмет, то као да и не постоји. Будући да догађаје из прошлости не видимо (тј. ми их се не сећамо), они и не постоје.

- СМУШЕН ЧОВЕК/УМ ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Придеви *dim* и *foggy* имају пренесени смисао ‘који не може јасно да размишља; збуњен’; слично томе, глагол *befog* значи ‘учинити конфузним’:

dim recollection/awareness; She was foggy with sleep; Her brain was befogged with lack of sleep.

Идиом са *fog* – *in a fog* такође повезује смушен ум са непровидношћу: ‘стање у коме се човек осећа смушено и не може јасно да размишља’:

My mind was in a fog.

Други аспект смањених менталних функција који се изражава путем изворног појма НЕПРОВИДНОСТИ јесте МЕНТАЛНА СМУШЕНОСТ, која подразумева да је човеков ум несабран и конфузан, услед чега не може јасно да размишља и разлучује. Човек са таквим стањем ума је као у магли, што у енглеском језику потврђују и саме лексеме *fog* (им.), *foggy* (прид.) и *befog* (гл.). Оваква мотивација полисемије наведених лексема у вези је са конвенционалном метафором РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ, односно метафором у антонимијском односу према наведеној, а која би могла гласити НЕДОВОЉНО РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ЛОШЕ ВИЂЕЊЕ. Као подтип овог метафоричког преноса могла би се сматрати и метафора НЕЗНАЊЕ ЈЕ ГЛЕДАЊЕ КРОЗ НЕПРОВИДНУ МАТЕРИЈУ, која дефинише значење придева *foggy* у суперлативу у оквиру идиoma *not have the foggiest (idea)* ‘не знати нешто уопште’: *I don't have the foggiest idea what his address is*. Наиме, незнање се може посматрати и као варијација менталне смушености.

- НЕИНТЕЛИГЕНТАН ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Трећи аспект слабијих менталних способности односи се на интелигенцију. Придеви *dull*, *dim* и *dim-witted* имају пренесено значење ‘који није интелигентан; који није у стању да размишља брзо и лако разуме’:

dull: You're duller than I thought; dim: You can be really dim sometimes!

Блиска по значењу је и именица *dimwit* ‘глупава особа’:

Jones and Cook were simply likeable dimwits.

У основи овог метафоричног значења појма непровидности је комбинација две конвенционалне метафоре генеричког нивоа, уз метонимијске преносе. Једна од њих је већ поменута метафора РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ, јер разумевање је одлика интелигенције, те сходно томе и интелигенција је ДОБРО ВИЂЕЊЕ. Односно, ако се за човека каже да је *dull*, *dim*, *dim-witted* или *dimwit*, он не види јасно, те стога и не разуме, а метонимијским преносом РЕЗУЛТАТ УМЕСТО РАДЊЕ (KÖVECSES – RADDEN 1998: 55) долази се до тога да је неинтелигентан. Друга важна метафора јесте ИНТЕЛИГЕНЦИЈА ЈЕ ИЗВОР СВЕТЛОСТИ (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 137) (нпр. *He's bright.*), те ако је неко *dull* или *dim*, односно „мањка му светлости”, онда је он и ‘неинтелигентан’. Интересантно је напоменути да се концептуализација интелигенције кроз појмовни домен провидности/непровидности повезује са димензијом СВЕТЛО/ТАМНО; у питању је непровидност услед недостатка светлости. О томе сведоче дословна значења кључних лексема *dull* ‘који је мрачан, те се не види добро’; *dim* ‘(о времену) облачан и мрачан’. У српском језику формални кореспонденти ових лексема јесу *суморан* и *мрачан*, према редоследу навођења, али оне имају другачије пренесено значење, о чему ће бити речи у одељку 3.3.

- НЕЈАСНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ СУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Наведени метафорички пренос другачији је од претходних, јер овде је непровидан или нејасан начин на који је представљен садржај који би требало ментално обрадити; као такав, он проузрокује слабије разумевање. Дакле, неко други намерно или ненамерно услед незнања садржај представља као непровидан, а прималац поруке га због тога не разуме довољно добро.

Придеви *murky* и *opaque* имају пренесено значење ‘(посебно о језику) који се тешко разуме’:

The laws on intellectual property are murky; an opaque style of writing.

Слично значење изражава и придев *cloudy* ‘(о мислима, ставовима, идејама и сл.) који није јасан или прецизан’:

an absurdly cloudy political debate.

Исто важи и за идиом са именицом *cloud* – *cloud the issue/picture* ‘отежати разумевање проблема или теме увођењем непотребних идеја’:

Uninformed judgments only cloud the issue.

Наведени примери указују на то да су одређене информације смештене у непровидној материји, те пошто кроз ту материју не видимо добро, ми их и не разумемо добро. Стога, у основи је опет конвенционална метафора РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ.

Следеће две метафоре односе се на непоштење, најопштије речено.

- СУМЊИВ ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Преко појма непровидности изражава се и сумња у вези са одређеном особом. Овакво пренесено значење има придев *cloudy*, али и именице *cloud* и *dim* у оквиру идиома:

cloudy ‘који је под сумњом, осрамоћен, и сл.’: *a gambler with a cloudy reputation; under a cloud (of suspicion)* ‘каже се за некога о коме људи имају лоше мишљење зато што мисле да је учинио нешто лоше’: *He left the company under a cloud of suspicion; take a dim view of something* ‘не одобравати нешто’: *Miss Watson took a dim view of Paul’s behaviour.*

Човек за кога се не зна шта ради, чиме се бави, те је предмет сумње, концептуализује се као неко ко је у непровидном окружењу, па се не види добро. Ово значење такође је у вези са две конвенционалне метафоре: РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ, и ЛОШЕ ЈЕ ТАМНО (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 190).

- ТАЈНЕ РАДЊЕ СЕ ОБАВЉАЈУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Придеви *murky* и *non-transparent* метафорички квалификују радње које се обављају скривено од очију јавности, што је најчешће и непоштено:

murky ‘који подразумева тајне, непоштене и нелегалне радње’: *a government minister with a murky past; non-transparent* ‘(о организацији и њеним активностима) који није отворен за разматрање у јавности’: *the grant allocation process remains non-transparent and unclear.*

У основи овог значења је првенствено метафора ОБМАНА ЈЕ НАМЕРНО БЛОКИРАЊЕ ПРИЗОРА (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 87), јер основни смисао придева *murky* покрива како димензију запрљаности (*murky* ‘(о течности) која је мрачна и прљава’), тако и слабе осветљености (*murky* ‘који је мрачан, посебно због густе магле’). Међутим, ту су испреплетане и метафоре МОРАЛНО ЈЕ ЧИСТО (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 186),³ а по аналогiji, НЕМОРАЛНО ЈЕ ПРЉАВО, тј. НЕМОРАЛНО ЈЕ НЕПРОВИДНО, јер оно што се прикрива најчешће је непоштено или неморално.

Две забележене метафоре односе се на стање безнадежности и неприлике.

- БЕЗНАДЕЖНЕ СИТУАЦИЈЕ СУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Придеви *dim* и *gloomy* у пренесеном смислу описују песимистично или безнадежно стање:

dim ‘(о одређеној ситуацији) који не даје повода за наду или оптимизам’: *Their prospects for the future looked fairly dim; gloomy* ‘који је испуњен меланхолијом и безнадежношћу’: *a gloomy picture of an economy sliding into recession.*

У основи овог значења је неколико конвенционалних појмовних метафора, које се међусобно преплићу. То је метафора НАДА ЈЕ СВЕЛОСТ (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 152), а по аналогiji ЛОШИ ИЗГЛЕДИ ЗА БУДУЋНОСТ СУ

³ У енглеском језику морал се изражава још кроз две појмовне метафоре: МОРАЛНО ЈЕ ПРАВО (НЕМОРАЛНО ЈЕ ИСКРИВЉЕНО) (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 185) и МОРАЛНО ЈЕ ГОРЕ (НЕМОРАЛНО ЈЕ ДОЛЕ) (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 187).

ТАМА, при чему је ‘непровидност’, као компонента дословног значења лексема *dim* и *gloomy*, скаларна категорија у оквиру појмовног домена СВЕЛОСТ/ТАМА, а ближе ТАМИ. Заступљене су и метафоре ДОБРО ЈЕ БЕЛО И ЛОШЕ ЈЕ ЦРНО (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 190).

- НАДОЛАЗЕЋА НЕПРИЛИКА ЈЕ НЕПРОВИДНА МАТЕРИЈА

Лексеме *cloud* (им. и гл.) и *murky* (прид.), самостално или у склопу идиома, имају овакво значење. Под неприликом се подразумева нешто проблематично зато што је тешко, непријатно, тужно или непознато, те изазива страх и забринутост:

cloud (им.) ‘нешто што узрокује бригу, тугу или невољу’: *the cloud of economic recession*; *a cloud on the horizon* ‘нешто што наговештава да ће изазвати проблеме или несрећу у будућности’: *The only cloud on the horizon is the physics exam in June*; *cloud*, гл. ‘растужити некога’: *Her happiness was clouded by having to leave her son behind*; *Every cloud has a silver lining* (пословица) ‘Увек има нешто добро, чак и у тешкој или тужној ситуацији’; *murky waters* ‘ситуација која је страна, нејасна, непозната и потенцијално опасна’: *We’re starting to get into murky waters exploiting these tax loopholes*.

У основи овог пренесеног значења су сродне конвенционалне метафоре НЕПРИЛИКЕ СУ НЕПРИЛИКЕ УСЛЕД ЛОШЕГ ВРЕМЕНА (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 74), ПРОБЛЕМ ЈЕ ВОДЕНА МАСА, што се односи на лексему *murky*, јер она је везана за замућеност у домену воде. Аналогно овоме, због именице *cloud* (‘облак’) горе констатована нова метафора може се сузити: НАДОЛАЗЕЋА НЕПРИЛИКА ЈЕ ТАМАН ОБЛАК, будући да је кишни облак таман, те се кроз њега не види добро, а поред тога може да донесе непогоду. Метафора која сарађује са претходно наведеним је и НАДА ЈЕ СВЕЛОСТ, односно супротно томе Лоши ИЗГЛЕДИ ЗА БУДУЋНОСТ СУ ТАМА, будући да се неки од ових израза односе и на прилике у будућности.

Дакле, у енглеском језику преко појма НЕПРОВИДНОСТИ изражавају се, најопштије речено, три групе апстрактнијих појмова, они који се односе на слабију менталну активност, на тајновитост ради прикривања нечасних радњи, и на животне неприлике.

3.3. ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ СА ИЗВОРНИМ ПОЈМОМ НЕПРОВИДНОСТИ. У наставку наводимо појмовне метафоре у српском језику које као изворни појам имају НЕПРОВИДНОСТ, и то кроз пренесена значења дефинисаних српских лексичких јединица.

Прва четири типа метафоричких односа, односе се на менталне функције, тј. на способност памћења и сећања, свест и начин размишљања.

- ОНО ЧЕГА СЕ НЕ СЕЋАМО ДОБРО ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Прва метафора односи се на концептуализацију резултата сећања као нечега што је смештено у непровидну материју, а лексеме којима се ово значење изражава су придев *мађловић* и именица *мађла*:

мађловић (прид.) ‘мутан, нејасан, неразговетан, неодређен’: *Од свежа досадањеж живоџа, остиаде само мађловићо сећање*; у *мађли* ‘несређено, пометено, сметено, смушено (нпр. говорити, сећати се)’: *Сећам је се као у мађли*.

Метафора би се могла представити и конкретније, као оно чега се не сећамо добро је у магли.

- СМУШЕН ЧОВЕК/УМ ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Појам МЕНТАЛНЕ СМУШЕНОСТИ, под којим се подразумева слабија способност памћења и сећања, изражавају придеви *мажловий* и *мушан* и њима сродне лексеме – *магла* (им.), (*за*)*маглии* (гл.):

замаглии (гл.) ‘помрачити ум’: *замаглии разум*; *маглии* (гл.) ‘замрачивати, мутити’: *Вино магли љамей*; *мушан* (прид.) ‘који је са осећајем мучнине, главобоље, нелагодан (о глави)’: *Кад свану дружи дан, мени мушина глава, као љосле какве болесии*.

Метафора је повезана са конвенционалном метафором РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 152),⁴ односно антонимијски, НЕРАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ЛОШЕ ВИЂЕЊЕ, јер ако смо обавијени маглом или је пред нама нека мутна материја/објекат, ми кроз то не видимо добро, те онда не можемо јасно да разумемо и расуђујемо, тј. смушени смо (в. поделењак 3.1).

- ГУБИТИ СВЕСТ ЈЕ ГЛЕДАТИ КРОЗ НЕПРОВИДНУ МАТЕРИЈУ

Трећи вид слабије менталне активности изражава се глаголима *маглии* и *мушии*, а означава процес губљења свести:

маглии (гл.) ‘мрачити се, мутити се (пред очима, у свести), мркнути’: *Пред очима им магли од изнуреносии*; *мушии* (гл.) ‘изазивати мучнину несвестицу, деловати на чула свести (о алкохолним пићима)’: *муши ми се у глави (пред очима)*.

Ова метафора повезана је са конвенционалном метафором: ПРЕПРЕКЕ У СВЕСНОСТИ СУ ПРЕПРЕКЕ У ГЛЕДАЊУ.⁵ Када губимо свест, не видимо јасно, или нам је мутно пред очима, те ова метафора има метонимијску основу.

- ИРАЦИОНАЛАН ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Четврти вид менталних функција који се изражава кроз појам НЕПРОВИДНОСТИ је појам ИРАЦИОНАЛНОСТИ, тј. неразборито размишљање без плана, лако падање у занос без дубљег промишљања. Лексеме *магла* (им.) и *мушан* (прид.) и њима сродне лексеме које сигнализирају менталну смушеност и губљење свести, сигнализирају и појам ирационалности.

замаглии (им.) ‘помутити се, помрачити се (о разуму, свести)’: *магла* (им.) ‘занесењаштво, занос, опијеност’: *живеи у ружичастјој магли*; *у магли* ‘без познавања прилика, ситуације и сл., без потребне обавештености (нпр. производити нешто)’: *као жука у магли* ‘без икакве извесности, на срећу; без плана, неприпремљено, непромишљено, насумице’; *љала му магла на очи* ‘изгубио је памет, присебност, не влада собом (нпр. од јаког узбуђења и сл.)’; *мушии* (гл.) ‘постајати збркан, бркати се, смућивати се (о мислима); постајати неспособан за јасно расуђивање, резонавање и сл.; *љомушии/мушии* (завртети/заокренути/изврнути/преврнути) (некоме) мозак ‘залудети, опчи-

⁴ Ова метафора важи и у српском језику (нпр. *Видим у чему је љроблем*.)

⁵ Ова метафора важи и у српском језику (нпр. *Црно ми је љред очима*.)

нити некога (обично га наводећи да се заљуби), претерано загрејати некога за неку идеју, учинити да неко изгуби способност да нормално размишља⁷.

У основи ове новоконстатоване метафоре је поменути конвенционална метафора ВИЂЕЊЕ ЈЕ РАЗУМЕВАЊЕ, тј. супротно томе НЕРАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ЛОШЕ ВИЂЕЊЕ, јер онај ко не види право стање ствари, понаша се ирационално.

- НЕЈАСНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ СУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Ова метафоричка категорија показује да се кроз појам НЕПРОВИДНОСТИ изражавају и нејасно, непрецизно представљене информације. Сигнали за ову метафору су лексеме *магла* (им.) и *муџан* (прид.), као и читав низ њихових изведеница:

замађлији (гл.) ‘учинити нејасним, неодређеним, магловитим’: *замађлији* смисао дела; *магла* (им.) ‘нејасност, неодређеност, замућеност, збрканост’: *Магла* мислерије се згушњава; *маглен*, прид. ‘нејасан, неодређен, неразумљив’: *маглено* осећање/речи; *маглено* (прил.) ‘нејасно, неразумљиво, неодређено’: *Имао је маглено сиве очи*; *магличасиј* (прид.) ‘помало мутан, неодређен, неразговетан, нејасан; нестваран’: *магличасија* брза/снови; *магловиј* (прид.) ‘мутан, нејасан, неразговетан, неодређен’: *магловијо* сећање; *магловијо* (прил.) ‘као у магли, мутно, нејасно, неразговетно, неодређено’: *Магловијо* осећам да све цијло мислим нису њаве мисли; *магловијосиј* (им.) ‘мутност, нејасност, неразговетност, неодређеност’: *Мисли да је магловијосиј* врлина ситила; *муџан* (прид.) ‘неодређен, нејасан, непрецизан; магловит, загонетан, тајанствен’: *муџина* формулација, *муџан* ситрах; *муџији* (гл.) ‘губити јасност (облика, контура, и сл.), мешати се’: *Муџе се шаре на изгужваној харџији*.

У неким случајевима, као на пример *магла* мислерије и *муџина* формулација,⁶ сами подаци су представљени замућено, те је одговарајућа метафора у форми НЕЈАСНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ СУ НЕПРОВИДНА МАТЕРИЈА.

И ова метафора има утемељење у конвенционалној метафори РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ, јер су нејасно представљене информације обавијене непровидном материјом, и као такве су слабо видљиве, тј. неразумљиве.

- БИТИ НЕРАСПОЛОЖЕН ЈЕ БИТИ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Метафора којом се преко НЕПРОВИДНОСТИ изражава НЕРАСПОЛОЖЕЊЕ кроз бригу и негативан став према животу врло је заступљена у српском језику. О томе сведоче и бројни примери који најчешће садрже лексему *муџан* (прид.) и њене изведенице, али и глагол *наоблачији се*, у чијој основи је *облак*, као и придеве *суморан* и *џмуран*, чија се основна значења односе на временске прилике које подразумевају облачност и замраченост:

муџан (прид.) ‘који је суморног расположења, туробан; који одражава такво расположење’: *изаћи муџан на улицу*; *муџино* чело; *муџији* (гл.); ‘(обично песн. или књиж.) давати, придавати нечему тмуран, туробан изглед; уопште чинити суморним, тмурним; растуживати, жалостити’: *муџији* весеље/радоси/расположење; *џледаји* (џосмајраји/џромајраји и сл.) кроз *муџине* (џамне, црне) наочаре (на неџио) ‘бити песимиста, уочавати, видети углавном лоше,

⁶ У овом примеру присутан је и метонимијски пренос, јер је заправо мутан смисао формулације.

негативне стране живота, нечије особине'; *наоблачићии се* (гл.) 'постати тмуран, натмурен, без веселости, ведрине; намрштити се, намргодити се, намрачити се': *Када је чуо њу весиј, наоблачио се*; *суморан* (прид.) а) 'невесео, тужан, сетан: *суморни људи*'; б) 'који изражава, одражава тугу, сету': *Она љодиже суморне очи*; в) 'који својим изгледом, својом спољашношћу изазива мучан, тежак, жалостан утисак': *суморна мривачка соба*, г) 'који је испуњен тешкоћама, мучан, тужан': *Животи му љосидаде досадаан, суморан*; *џмуран* (прид.) а) 'натмурен, намргођен; лоше расположен': *Оно лице је било још џмурније*; б) 'суморан, туробан, испуњен тешким мислима': *џмурни дани*.

У основи метафоричког значења је конвенционална метафора НАДА ЈЕ СВЕТЛОСТ (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 152),⁷ јер облаци прекривају сунце, као извор светлости (у случају *наоблачићии се*); с друге стране, ако је извор светлости замућен, онда је мање свѐтло. Ово метафоричко значење појма непровидности има истакнуту димензију светло/тамно, тј. материја која је мутна је затамњена, као што је случај са тмурним, суморним и наоблаченим временским приликама.

- БИТИ У МЕТЕЖУ ЈЕ БИТИ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Кроз појам непровидности изражава се и појам МЕТЕЖА, тј. збрке, превирања, немира или хаотичног стања. Лексеме које сигнализирају ову метафору су придев *мућан* и његове изведенице:

мућан (прид.) 'метежан, немиран, несигуран': у *мућним временима*; *замућии-џи/мућииџи* (некоме) *воду/чорбу* 'створити некоме неочекиване тешкоће, проблеме'; *мућно доба* 'време превирања, непредвидивих догађаја'; *мућљаџ* (им.) 'бунило, збрка, збрканост, нејасност'; *мућљавина* (им.) 'хаотично, несређено стање, неред, збрка, немирно стање, метеж, смутња.'

Ова новоконстатована метафора такође је у вези са конвенционалном метафором РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ, јер се кроз мутно не види добро, те оно што је скривено у мутнилу може бити извор непредвидљивог и хаотичног.

- ОБМАЊИВАТИ ЈЕ ДЕЛОВАТИ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Појам непровидности служи и за изражавање појма ОБМАНЕ, који обухвата различите видове манипулације, као што је изговарање измишљотина, извлачење сопствене користи из нејасне ситуације, прикривање намера и стварање интрига. Ови појмови лексикализују се кроз лексеме *маџла* (им.), *мућан* (прид.) и њој деривационо сродне речи – *мућииџи* (гл.), *мућивода* (им.) и *нејровидан* (прид.):

џродаваџи маџлу 'обмањивати, варати, давати лажна обећања, причати некоме измишљотине, небулозе'; *ловиџи* (*џецаџи*, *хваџаџи*) у *мућној води/ловиџи* у *мућном/ лов у мућном* 'користити за себе нејасну, нерегуларну, компликовану, несређену ситуацију'; *мућан* (прид.) 'чије се намере не могу прозрети; лукав, препреден': *мућан џиџи*; *мућивода* (им.) 'сплеткар, смутљивац, смутљивица, интригант(киња)'; *мућииџи* (гл.) 'тајно радити нешто недозвољено, сумњиво, мућкати'; *нејровидан* (прид.) 'у који се не може проникнути, несхватљив,

⁷ Ова метафора важи и у српском језику (нпр. *Чека нас свеџла будућности. Црно нам се џише*.)

недокучив; тајанствен, загонетан': *Сви су људи нејровидни, итешко је човека добро судијти.*

У оквиру ове метафоре може се издвојити још једно конкретније метафоричко пресликавање: ПРЕПРЕДЕН ЧОВЕК ЈЕ НЕПРОВИДАН. Ове метафоре имају утемељење у конвенционалној метафори МОРАЛНО ЈЕ ЧИСТО,⁸ а сходно томе може се закључити да је НЕМОРАЛНО ПРЉАВО, јер појам НЕПРОВИДНОСТИ подражева и димензију задрљаности материје честицама.

- НЕСТАЛИ ПРЕДМЕТ/ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ

Појам НЕПРОВИДНОСТИ служи и за изражавање изненадног нестајања предмета или особе, што сигнализирају следеће лексеме: *муџан* (прид.), *маџла* (им.) и *маџлиџи* (гл.):

бациџи (неџиџо) у *муџну Марицу* 'узалуд потрошити/трошити нешто; неповратно изгубити нешто'; *муџна вода однела* 'неповратно пропало, нестало, изгубљено'; *као у муџну воду йройасџи* 'нестати, изгубити се без трага'; *Маџла!* 'Бежи! Одлази! Кидај!'; *маџлиџи* 'бежати, ухватити маглу, одмаглити'; *несџаџи* у *маџли* 'нестати, изгубити се без трага'; *ухваџиџи/хваџаџи маџлу* 'побећи (бежати), киднути'; *йојела маџла* 'отишло у неповрат, пропало (о новцу, имовини, и сл.)'.

Као што се види из наведених примера, оно што је неповратно или узалуд потрошено или изгубљено налази се у непровидној, мутној води, или у магли, док се човек који одједном нестане без трага налази у магли. И магла и мутна вода одражавају непровидност. Овде предложена метафора утемељена је на конвенционалној метафори генеричког нивоа постојати је БИТИ ВИДЉИВ.⁹ Ако је неко или нешто у магли или у мутној води, ми то не видимо, па то и не постоји.

3.4. УПОРЕДНА АНАЛИЗА. Анализа пренесених значења лексема и идиома с појмом НЕПРОВИДНОСТИ као изворним доменом у енглеском и српском језику показала се као плодна област истраживања, која доноси доста материјала за поређење два изучавана језика. У Табели 1 представљене су забележене појмовне метафоре, а у загради су дате лексеме које их сигнализирају. У левој колони су метафоре у енглеском језику, а у десној метафоре у српском језику; идентичне метафоре у два језика стоје истом нивоу.

У српском језику има више метафоричких преноса са изворним појмом НЕПРОВИДНОСТИ него у енглеском. Прво, у оба језика преко овог појма изражавају се менталне способности, и то ослабљене. У оба језика постоји метафора којом се изражава проблем са евоцирањем ситуација или догађаја из прошлости: ОНО ЧЕГА СЕ НЕ СЕЋАМО ДОБРО ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ; у енглеском језику је сигнализирају лексеме *cloudy, foggy, hazy* и *mist*, а у српском *маџла* и *маџловиџи*. Други појам који се овако изражава у оба језика је МЕНТАЛНА СМУШЕНОСТ, тј. конфузно размишљање и ирационалност, која се испољава кроз енглеске лексеме *dim, foggy, befog, fog*, односно српске лексеме

⁸ Ова метафора важи и у српском језику (нпр. *чистџа савесџи*; *йрљав йосао*).

⁹ Ову метафору забележили су Лејкоф, Еспенсон и Шварц (LAKOFF – ESPENSON – SCHWARTZ 1991: 71), а важи и у српском језику (нпр. *Главобоља је несџаџа*).

Табела 1. Појмовне метафоре с појмом непровидности у енглеском и српском језику

ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК	СРПСКИ ЈЕЗИК
ОНО ЧЕГА СЕ НЕ СЕЋАМО ДОБРО ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>cloudy, foggy, hazy, mist</i>)	ОНО ЧЕГА СЕ НЕ СЕЋАМО ДОБРО ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>мажловий, мажла</i>)
СМУШЕН ЧОВЕК/УМ ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>dim, foggy, befog, fog</i>)	СМУШЕН ЧОВЕК/УМ ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>замажлийи, мажлийи, мажла, мушан</i>)
НЕИНТЕЛИГЕНТАН ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>dim, dim-witted, dull</i>)	
	ГУБИТИ СВЕСТ ЈЕ ГЛЕДАТИ КРОЗ НЕПРОВИДНУ МАТЕРИЈУ (<i>мажлийи, мушйийи, мушан</i>)
	ИРАЦИОНАЛАН ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>замажлийи, мажла, йомушйийи, мушйийи, облак</i>)
НЕЈАСНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ СУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>cloud, cloudy, murky, opaque</i>)	НЕЈАСНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ СУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>замажлийи, мажлен, мажличасй, мажловий, мушан, мушйийи се</i>)
СУМЊИВ ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>cloud, dim</i>)	
ТАЈНЕ РАДЊЕ СЕ ОБАВЉАЈУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>murky, non-transparent</i>)	
БЕЗНАДЕЖНЕ СИТУАЦИЈЕ СУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>dim, gloomy</i>)	БИТИ НЕРАСПОЛОЖЕН ЈЕ БИТИ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>мушан, мушйийи, наоблачийи се, суморан, ймуран</i>)
НАДОЛАЗЕЋА НЕПРИЛИКА ЈЕ НЕПРОВИДНА МАТЕРИЈА (<i>cloud, murky</i>)	
	БИТИ У МЕТЕЖУ ЈЕ БИТИ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>мушан, мушйаж, мушйавина</i>)
	ОБМАЊИВАТИ ЈЕ ДЕЛОВАТИ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>мажла, мушан, мушйийи, мушйивода, нейровидан</i>) препреден човек је непровидан
	НЕСТАЛИ ПРЕДМЕТ/ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ (<i>мажла, мажлийи, мушан</i>)

замажлийи, мажлийи, мажла, мушан; дакле, углавном је у питању појам магле. Поред овога, у домену менталног у енглеском језику констатована је метафора неинтелигентан човек је у непровидној материји (*dim, dim-witted, dull*), и то услед затамњености. У српском, с друге стране, кроз појам непровидности не одмерава се интелигенција, али се може говорити о ирационалности, тј. неспособности доношења рационалних одлука (ирационалан човек је у непровидној материји), кроз лексеме *замажлийи, мажла, йомушйийи, мушйийи, облак*. Осим тога, у српском језику губитак свести се такође концептуализује кроз непровидност (губити свест је гледати кроз непровидну материју) (*мажлийи, мушйийи, мушан*). Ово има и метонимијску основу, јер када се губи свест дословце се мути, мрачи пред очима, док се потпуно не смрачи. Све ове појединачне и конкретније метафоре у вези са менталном активношћу у енглеском и у српском језику утемељене су на конвенционалној метафори РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ.

Метафора која је заједничка за оба језика јесте НЕЈАСНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ СУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ, а под њом се подразумева да је садржај који би требало ментално обрадити неодређен и нејасан, а не да су саме менталне способ-

ности недовољно развијене. У енглеском језику ово се сигнализира лексемама *cloud*, *cloudy*, *turky*, *opaque*, а у српском лексемама *замађлићи*, *мађлен*, *мађличаст*, *мађловић*, *мућан*, *мућиић* се. Још једна сличност у концептуализацији између два језика јесте и метафора БЕЗНАДЕЖНЕ СИТУАЦИЈЕ СУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ у енглеском језику, и слично томе БИТИ НЕРАСПОЛОЖЕН ЈЕ БИТИ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ у српском језику. У енглеском језику сигнализира се лексемама *dim* и *gloomy*, које се односе на непровидност услед замрачености, док се у српском језику изражава лексемама *мућан*, *мућиић*, *наоблачић* се, *суморан*, *ћмуран*, које се односе на замућеност материје и на облачност, или таму услед облачности.

Појмовне метафоре са изворним доменом НЕПРОВИДНОСТИ које су типичне за енглески језик, али не и за српски имају везе са прикривеношћу и закулисним радњама (ТАЈНЕ РАДЊЕ СЕ ОБАВЉАЈУ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ), и људима који се њима баве (СУМЊИВ ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ), као и са очекиваним неприликама (НАДОЛАЗЕЋА НЕПРИЛИКА ЈЕ НЕПРОВИДНА МАТЕРИЈА).

С друге стране, у српском језику забележене су још четири појмовне метафоре које нису заступљене у енглеском језику. Прво, у питању је метафора ИРАЦИОНАЛАН ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ, коју сигнализирају лексеме *замађлићи*, *мађла*, *ћомућиић*, *мућиић* и *облак*. Поред ове, ту је и метафора БИТИ У МЕТЕЖУ ЈЕ БИТИ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ, коју сигнализирају лексема *мућан* и низ њених изведеница, а односи се на хаотично стање, збрку и немир. У српском језику веома је заступљена и метафора ОБМАЊИВАТИ ЈЕ ДЕЛОВАТИ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ, и њој сродна метафора ПРЕПРЕДЕН ЧОВЕК ЈЕ НЕПРОВИДАН, будући да је особина препредености средство за обмањивање других. На крају, последња метафора забележена у српском језику је НЕСТАЛИ ПРЕДМЕТ/ЧОВЕК ЈЕ У НЕПРОВИДНОЈ МАТЕРИЈИ, што се изражава кроз две лексеме, придев *мућан* и именицу *мађла*.

Већина новоконстатованих метафора у оба језика мотивисана је и сродна са конвенционалним метафорама на следећи начин: метафоре које НЕПРОВИДНОСТ повезују са менталним активностима утемељене су у метафори РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ; метафоре које кроз непровидност изражавају тајност, прикривеност и обмањивање утемељене су у метафорама НЕМОРАЛНО ЈЕ ПРЉАВО И ЛОШЕ ЈЕ ЦРНО; метафоре које кроз непровидност изражавају безнадежност, нерасположење и надолazeће неприлике утемељене су у метафорама ЛОШЕ ЈЕ ЦРНО И НАДА ЈЕ СВЕЛОСТ; метафора која кроз непровидност изражава бежање или нестанак нечега/некога утемељена је на метафори ПОСТОЈАЊЕ ЈЕ ВИДЉИВОСТ.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. На крају, може се потврдити полазна хипотеза да НЕПРОВИДНОСТ има функцију конкретног изворног домена преко кога се изражавају апстрактнији појмови како у енглеском тако и у српском језику. Такође, у оба језика преко њега се изражавају искључиво негативна значења, тј. негативни апстрактни појмови, типа лоших менталних функција, лоших поступака попут обмањивања, потенцијалних неприлика, безнадежности, и сл. Анализа показује да концептуализације путем појма НЕПРОВИДНОСТИ у енглеском и српском језику показују више сличности него разлика. Овакав налаз може се објаснити чињеницом да је изворни домен НЕПРОВИДНОСТИ, који подразумева истовремено особину материје, али и чулно-сазнајну ди-

мензију, тј. способност визуелне перцепције универзалан, јер је утемељен у човековом искуству. С друге стране, социо-културолошко окружење изворних говорника енглеског и српског језика не разликује се толико да би то резултирало крупним разликама у појмовним системима два језика. Даља истраживања ваљало би усмерити на изучавање концептуалних и културолошких преклапања између ова два језика у вези са појмом који стоји у антонимијском односу према овде истраживаном појму, а то је провидност.

ИЗВОРИ

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.

РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

РСЈ: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

ФРЈ: *Фразеолошки речник српског језика* (ред. Ђорђе Оташевић). Нови Сад: Прометеј, 2012.

*

CD: *Cambridge Dictionary* <<https://dictionary.cambridge.org/>>

CET: *Collins English Thesaurus* <<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-thesaurus>>. јануар–мај, 2018.

LDOCE: *Longman Dictionary of Contemporary English* <<https://www.ldoceonline.com/>>. јануар–мај, 2018.

OELD: *Oxford English Living Dictionaries* <<https://en.oxforddictionaries.com/>>. јануар–мај, 2018.

WW: *Word Web* <<https://www.wordwebonline.com/>>. јануар–мај, 2018.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Филиповић-Ковачевић, Соња. Пренесена значења лексичких јединица с појмом плаве боје у енглеском и српском језику (когнитивнолингвистичка анализа). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LVIII/2 (2015): 149–167.

*

BRUGMAN, Claudia, George LAKOFF. Cognitive Topology and Lexical Networks. S. Small et al. (eds.). *Lexical Ambiguity Resolution*. San Mateo, CA: Morgan Kaufman, 1988, 477–507.

CSÁBI, Szilvia. Polysemous Words, Idioms and Conceptual Metaphors: Cognitive Linguistics and Lexicography. *Proceedings of the Tenth Euralex International Congress, EURALEX 2002*. Vol. 1. Copenhagen: Center for Sprogteknologi, 2002, 249–254.

ĐUROVIĆ, Tatjana, Nadežda SILAŠKI. The End of a Long and Fraught Marriage: Metaphorical Images Structuring the Brexit Discourse. *Metaphor and the Social World* 8/1 (2018): 25–39.

EVANS, Vyvyan, Melanie GREEN. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2006.

FILIPović-KOVAČEVIĆ, Sonja. *Implicirana značenja u reklamama na engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2013/978-86-6065-161-92013>>.

JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: Chicago University Press, 1987.

KLIKOVAC, Duška. *Metafore i mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.

KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor. A Practical Introduction*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2010.

KRZESZOWSKI, Tomasz. *Contrasting Languages. The Scope of Contrastive Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1990.

- LAKOFF, George. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF, George, Jane ESPENSON, Alan SCHWARTZ. *Master Metaphor List. Second Draft Copy*. Berkeley: University of California, 1991. <<http://araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHOR-LIST.pdf>> januar – mart, 2018.
- LANGACKER, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*, Volume I. Stanford, CA: Stanford University Press, 1987.
- RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.
- RASULIĆ, Katarina. Konceptualizacija društva pomoću vertikalne dimenzije. D. Klikovac, K. Rasulić (ur.). *Jezik, društvo, saznanje. Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2003, 239–254.
- SILAŠKI, Nadežda, Tatjana ĐUROVIĆ. The Conceptualization of the Global Financial Crisis via the ECONONMY IS A PERSON Metaphor – A Contrastive Study of English and Serbian. *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature* 8/2 (2010): 129–139.
- SILAŠKI, Nadežda, Tatjana ĐUROVIĆ. The NATURAL FORCE Metaphor in the Conceptualisation of the Global Financial Crisis in English and Serbian. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 227–245.
- SWEETSER, Eve. *From Etymology to Pragmatics – Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- TAYLOR, John R. *Linguistic Categorization – Prototypes in Linguistic Theory*. Third Edition. Oxford: Clarendon Press, 2003.
- TYLER, Andrea, Vyvyan EVANS. *The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Sonja Filipović-Kovačević

CONCEPTUAL METAPHORS WITH THE SOURCE DOMAIN OF OPACITY IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

This paper studies metaphorical conceptualizations utilizing the source conceptual domain of OPACITY in English and Serbian. More to the point, the object of the research is studying the nature and motivation of conceptual links between concrete and abstract domains of meaning of polysemic lexemes the basic sense of which is 'non-transparency'. In the analysis, a contrastive and cognitive linguistic approach is undertaken, particularly the theory of conceptual metaphors. The hypothesis is that OPACITY serves the function of a source conceptual domain in metaphorical mappings while producing abstract meanings. The aims of the paper are the following: 1) to define the concept of OPACITY, 2) to specify abstract concepts in English and Serbian expressed by the chosen lexemes with the basic sense of 'opacity', and 3) to identify similarities and/or differences in conceptualizations in the two studied languages. OPACITY is defined as a feature of matter (air or liquid) or objects which makes it difficult to see though the matter/object due to the presence of miniscule particles of dust or water, or due to the lack of light. At the same time, this concept reflects the human sensory ability of visual perception. In English OPACITY is prototypically signaled by the lexemes *non-transparent* and *opaque*, whereby in Serbian by the lexemes *neprovidan* and *mutan*. The corpus comprises lexical units the basic sense of which is 'non-transparency or opacity'. The term lexical unit encompasses key lexemes and word-formationally related word forms (e.g. *cloudy* (adj.) – *cloud* (n.), *mutan* (adj.) – *mutivoda* (n.)) as well as idioms with the concept OPACITY (e.g. *have your head in the clouds*, *уподавати маћу*).

The results of the analysis have shown that OPACITY is a source domain in metaphorical mappings, underlying the transferred meanings of the defined set of lexemes in both languages. Also, there are more similarities than differences in the conceptual systems of English and Serbian in this

respect. First, both languages utilize OPAQUE to conceptualize weaker mental ability: WHAT WE DON'T REMEMBER WELL IS IN OPAQUE MATTER and CONFUSED PERSON/BRAIN IS IN OPAQUE MATTER. In English, UNINTELLIGENT PERSON IS IN OPAQUE MATTER, whereas in Serbian, IRRATIONAL PERSON IS IN OPAQUE MATTER and LOSING CONSCIOUSNESS IS LOOKING THROUGH OPAQUE MATTER. Furthermore, in both languages there is the metaphor UNCLEAR INFORMATION IS IN OPAQUE MATTER, which means that the presented information to be mentally processed is unclear. There are similar metaphoric mappings in the two languages: HOPELESS SITUATIONS ARE IN OPAQUE MATTER (in English) and NOT BEING IN THE MOOD IS BEING IN OPAQUE MATTER (in Serbian). On the other hand, there are also differences, which will be presented. Metaphors typical of English are SECRET ACTIONS ARE PERFORMED IN OPAQUE MATTER, SUSPICIOUS PEOPLE ARE IN OPAQUE MATTER and UPCOMING TROUBLE IS IN OPAQUE MATTER. Metaphors typical of Serbian are: BEING IN CHAOS IS BEING IN OPAQUE MATTER, DECEIVING PEOPLE IS ACTING IN OPAQUE MATTER, CUNNING PEOPLE ARE OPAQUE, and MISSING OBJECT/PERSON IS IN OPAQUE MATTER. These metaphors are rooted in conventional metaphors such as UNDERSTANDING IS SEEING, AMORAL IS DIRTY, BAD IS BLACK, HOPE IS LIGHT and EXISTENCE IS VISIBILITY.

Although there are differences, similarities can be said to prevail in that, generally speaking, in both languages the source concept OPAQUE is used for expressing negative abstract concepts, like deficiencies in cognitive abilities, the lack of a positive attitude towards life, people, etc. Generally, the two languages show more similarities than differences in this conceptual field.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
sonjafk20@gmail.com

(Примљено: 30. марта 2018;
прихваћено: 26. октобра 2018)

IN MEMORIAM
RADOSLAV VEČERKA
(18. 4. 1928–15. 12. 2017)*

V prosinci roku 2017 postihla českou a světovou slavistiku velká ztráta. Odešla jedna z nejvýznamnějších osobností diachronní lingvistiky současnosti, profesor Radoslav Večerka.

Radoslav Večerka se narodil 18. dubna 1928 v Brně a svému rodnému městu zůstal věrný po celý svůj život. Díky rodinnému prostředí (jeho otec působil jako učitel a později jako knihovník) od mládí miloval knihy, oblíbil si zejména klasickou ruskou literaturu a meziválečnou literaturu českou. To předurčilo jeho další životní dráhu. Po gymnaziálním studiu byl přijat na brněnskou filozofickou fakultu, na níž absolvoval obory čeština – ruština. Tam se také poprvé setkal se staroslověninou, o níž konstatoval: „Ne že by hned to první setkání bylo láskyplné, naopak já měl ze staroslověnštiny nejprve hrůzu a cítil jsem k ní maximální odpor.“ (CHROMÝ – LEHEČKOVÁ 2007: 332). Díky svědomité přípravě zvládl však zkoušku u obávaného profesora Josefa Kurze na výbornou a postupně se jeho vztah k tomuto jazyku změnil z počátečního odporu v celoživotní lásku. Během svého vysokoškolského studia měl to štěstí, že se setkal s řadou vynikajících pedagogů, kteří do značné míry ovlivnili jeho budoucí vědecké zaměření. Vedle již zmíněného paleoslovenisty Josefa Kurze si Večerka velmi cenil profesora Adolfa Kellnera, dialektologa, díky jehož přednáškám získal důležité vědomosti o struktuře a funkcích jazyka, o fonetice a fonologii, o aktuálním větném členění aj. Přínosné byly pro Večerku i přednášky Františka Trávníčka, žáka Josefa Zubatého, který mu zprostředkoval historický pohled na syntax. Jedním z jeho nejoblíbenějších přednášejících byl indoeuropeista, světově uznávaný etymolog profesor Václav Machek, jehož myšlenkou, „že předmět zkoumání pro vědce nesmí být tabuizován, že vědec se nesmí zastavit před ničím a musí věnovat pozornost a svůj analytický um čemukoliv“ (CHROMÝ – LEHEČKOVÁ 2007: 334) se řídil celý svůj profesní život. Prof. Machkovi vděčil R. Večerka za své umění srozumitelně vysvětlovat i obtížná témata, což pak později ocenilo několik generací jeho studentů. Po úspěšném absolutoriu filozofické fakulty (doktorát filozofie 1952) nastoupil nejdříve jako asistent slovenského semináře na filozofické fakultě, po dokončení vědecké aspirantury v roce 1958 jako odborný asistent a po habilitaci v roce 1963 na základě práce *Syntax aktivních participií v staroslověnině* (VEČERKA 1961) se pak v následujícím roce stal docentem. V roce 1987 obdržel vědecký titul doktora věd (DrSc.); k jeho

* Příspěvek byl vypracován v rámci projektu *Staroslověnské dědictví v staré češtině*, podpořeného Grantovou agenturou České republiky (č. 18-02702S).

jmenování profesorem, navrženému vědeckou radou brněnské filozofické fakulty již koncem šedesátých let, došlo však až se změnou politických poměrů v roce 1990.

Večerkovým hlavním vědeckým zájmem byla sice paleoslovenistika, zejména staroslověnská syntax, zabýval se však i písemnictvím, historií, duchovním životem a reáliemi starých Slovanů. Tento jeho zájem vyústil v publikaci *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti* (VEČERKA 1963) a později též ve čtyřsvazkovou edici historických pramenů k dějinám Velké Moravy *Magnae Moraviae fontes historici* (MMFH). Vedle staroslověnské syntaxe se Večerka zaměřoval zejména na staroslověnskou lexikografii. Spolupracoval na přípravě monumentálního pětisvazkového *Slovníku jazyka staroslověnského* (SJS), byl jedním z autorů jednosvazkového slovníku *Сѣарославянскій словарь (по рукописям X–XI веков)* (СтлС), působil jako vědecký recenzent a člen redakčního kruhu *Etymologického slovníku jazyka staroslověnského* (ESJS), který vzniká v etymologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně. Příznačný pro Večerkovu vědeckou práci je jeho pohled na staroslověňštinu jako na nedílnou součást jazykové reality nejen staré Moravy a raně středověkých Čech, ale celého slovanského areálu. Svědčí o tom velké množství jeho publikací, za všechny jmenujme například syntetickou práci *Staroslověňština v kontextu slovanských jazyků* (VEČERKA 2006), sloužící i jako vysokoškolská učebnice. Vrcholem jeho vědeckého díla je bezesporu pětisvazkové kompendium *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax* (VEČERKA 1989–2003), které bylo s velkým uznáním přijato odbornou veřejností a které jistě dlouho nebude překonáno jak co do hloubky analýzy, tak co do rozsahu. Ve své vědecké práci se R. Večerka neomezoval pouze na staroslověňštinu, ale zabýval se i jejím postavením mezi ostatními slovanskými jazyky, jako příklad je možno zmínit práce *Jazyky v komparaci I, II* (VEČERKA 2008; VEČERKA 2009). Byl rovněž autorem řady vysokoškolských učebnic a skript; jsou to například *Postavení ruštiny mezi slovanskými jazyky* (VEČERKA 1957), *Základy slovanské filologie a staroslověňštiny* (VEČERKA 1966), *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti* (ŠLOSAR – VEČERKA 1979), *Staroslověňština* (VEČERKA 1984) a mnoho dalších. Všechny se vyznačují vysokou vědeckou úrovní a srozumitelným způsobem výkladu, proto většina z nich vyšla opakovaně v mnoha vydáních.

Vliv jednoho z jeho učitelů, prof. Václava Machka, se projevil v jeho zájmu o etymologii. Společně s indoevropeistou, profesorem brněnské filozofické fakulty Adolfem Erhartem napsal publikaci *Úvod do etymologie* (ERHART – VEČERKA 1981), která byla dlouho jedinou ucelenou příručkou zevrubně pojednávající o vědní disciplíně zabývající se původem slov. O tom, že Večerkův zájem o etymologii nebyl záležitostí nahodilou, ale že šlo o zájem trvalý, svědčí jeho dlouholetá spolupráce s brněnským etymologickým oddělením Ústavu pro jazyk český. Jak již bylo výše zmíněno, působil prof. Večerka jednak jako vědecký recenzent a člen redakčního kruhu ESJS, jednak úzce spolupracoval s pracovníky oddělení i na dalších projektech. Výsledkem této spolupráce je opravené a doplněné vydání *Úvodu do etymologie*, které vyšlo v roce 2006 pod názvem *K pramenům slov. Uvedení do etymologie* (VEČERKA 2006), o němž R. Večerka napsal: „Nenabízíme návod, jak etymologii dělat, ale klíč k tomu, jak etymologické práce s větším porozuměním a užitkem číst.“ (VEČERKA 2006: 6). Prof. Večerka se podílel rovněž na přípravě souborného vydání díla Václava Machka (SS), byl aktivním a vždy vítaným účastníkem etymologických sympozií, které od roku 1999 pořádá brněnské

etymologické pracoviště a kterých se pravidelně účastní nejvýznamnější slavistě-etymologové z různých evropských zemí, mimo jiné i ze Srbska.¹

Velkou pozornost věnoval R. Večerka dějinám slavistiky a jejím osobnostem. Je autorem několika stovek medailonků českých jazykovědců pracujících na poli slavistiky. Tyto medailonky vycházely jednak časopisecky, jednak jako samostatné knihy (srov. například VEČERKA 2013).

Odborné zájmy R. Večerky byly mnohem širší, než bylo možné zde uvést, jeho rozsáhlé vědecké dílo obsahuje na 600 položek, proto v závěru nekrologu zařazujeme odkazy na jeho bibliografii.

Jako hostující profesor přednášel R. Večerka na univerzitách v Německu, Rakousku, Maďarsku a Bulharsku; byl nositelem dvou čestných doktorátů univerzit ve Freiburgu im Breisgau a v Sofii, obdržel prestižní badatelskou cenu Humboldtovy nadace v Bonnu. Za celoživotní vědeckou a pedagogickou práci se mu dostalo ocenění též od Masarykovy univerzity v Brně, od Akademie věd České republiky i od města Brna.

V osobě profesora Radoslava Večerky přichází odborná veřejnost o slavistu světového formátu, jeho kolegové o člověka širokého rozhledu se zájmy nejen o jazykovědu, ale i o literaturu, divadlo, hudbu, výtvarné umění, žáci pak o oblíbeného pedagoga. Všem nám bude chybět.

PŘEHLED SOUPISŮ PRACÍ RADOSLAVA VEČERKY

- МИНЧЕВА, Ангелина, Вечерка, Радослав (Večerka, R.) (18. IV. 1928). Минчева, Ангелина, Радослав Вечерка, Петър Динеков (ред.). *Кирило-Методиевска енциклопедия* 1. София: Издателство на Българската академия на науките, 1985, 376–377.
- Soupis prací Radoslava Večerky. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university A* 36 (1988): 30–37.
- SKALKA, Boris. Soupis prací Radoslava Večerky sestavený u příležitosti jeho 70. narozenin. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university A* 46 (1998): 206–208.
- Bibliografie prací Radoslava Večerky (*1928) publikovaných od r. 1998. *Linguistica Brunensia A* 51 (2003): 257–258.
- Výběrová bibliografie prof. PhDr. Radoslava Večerky, DrSc. Jan Chromý, Eva Lehečková (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty I*. Praha: Dauphin 2007, 370–378.
- Večerka, Radoslav (*18. 4. 1928, Brno). Jiří Černý, Jan Holeš (eds.). *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha: Nakladatelství Libri, 2008, 684–687.
- BOČEK, Vít, Jana ZEMANOVÁ. Soupis prací Radoslava Večerky. Ilona Janyšková, Helena Karlíková (eds.). *Varia Slavica. Sborník příspěvků k 80. narozeninám Radoslava Večerky* [= *Studia etymologica Brunensia* 4]. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 241–273.
- MALČÍK, Petr. Dodatek k bibliografii Radoslava Večerky. *Linguistica Brunensia* 61/1–2 (2013): 201–204.
- MALČÍK, Petr. Dodatek k bibliografii Radoslava Večerky za léta 2013–2018. Petr Malčík (ed.). *Vesper Slavicus. Sborník k nedožitým devadesátinám prof. Radoslava Večerky* [= *Studia etymologica Brunensia* 23]. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018, 247–251.

LITERATURA

- ERHART, Adolf, Radoslav VEČERKA. *Úvod do etymologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
- ESJS: HAVLOVÁ, Eva, Adolf ERHART, Ilona JANYŠKOVÁ (red.) et al. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 1–. Praha: Academia 1989–2008, Brno: Tribun EU 2010–.

¹ Zprávu o poslední brněnské etymologické konferenci napsala Marija Vučković (Вучковић 2018).

- CHROMÝ, Jan, Eva LEHEČKOVÁ (eds.). *Rozhovory s českými lingvisty I*. Praha: Dauphin, 2007.
- MMFH: *Magnae Moraviae fontes historici* (eds. Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka et al.), 1–4. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1966–1971.
- SJS: KURZ, Josef, Zoe HAUPTOVÁ (red.) et al. *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1–4. Praha: Academia, Euroslavica, 1966–1997. 5. *Addenda et corrigenda*. Praha: Euroslavica, 2010–2016.
- SS: *Sebrané spisy Václava Machka* (eds. Ilona Janyšková, Helena Karlíková, Eva Havlová, Radoslav Večerka), 1–2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
- ŠLOSAR, Dušan, Radoslav VEČERKA. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979.
- VEČERKA, Radoslav. *Postavení ruštiny mezi slovanskými jazyky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957.
- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961.
- VEČERKA, Radoslav. *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963.
- VEČERKA, Radoslav. *Základy slovanské filologie a staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1966.
- VEČERKA, Radoslav. *Staroslověnština*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax* (unter Mitarbeit von Felix Keller und Eckhard Weiher), 1–5. Freiburg i. Br.: U. W. Weiher Verlag, 1989–2003.
- VEČERKA, Radoslav. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci – Praha: Euroslavica, 2006.
- VEČERKA, Radoslav, Adolf ERHART, Eva HAVLOVÁ, Ilona JANYŠKOVÁ, Helena KARLÍKOVÁ. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
- VEČERKA, Radoslav. *Jazyky v komparaci I. Nástin české jazykovědné slavistiky v mezinárodním kontextu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- VEČERKA, Radoslav. *Jazyky v komparaci II. Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu*. Praha: Euroslavica, 2009.
- VEČERKA, Radoslav. *Slovník českých jazykovědců v oboru bohemistiky a slavistiky*. Brno: Masarykova univerzita, 2013.

*

- ВУЧКОВИЋ, Марија. Etymologické symposion Brno 2017. Etymologický výzkum češtiny: z perspektivy slovanské, indoevropské i obecně lingvistické. *Зборник Мајмиче српске за филологију и лингвистику* LXI/1 (2018): 186–189.
- СтслС: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)* (ред. Раля М. Цейтлин, Радослав Вечерка, Эмилине Благова). Москва: «Русский язык», 1994.

Ilona Janyšková
Helena Karlíková

Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky
etymologické oddělení
Veveří 97, 602 00 Brno
Česká republika
ilona.janyškova@ujc.cas.cz
helena.karlikova@ujc.cas.cz

Српски молићвеник – Сјоменица Милану Решећару
(1512–1942–2012)

(Уредници Јасмина Грковић-Мејдор, Виктор Савић)
Београд: Српска академија наука и уметности (Одељење језика
и књижевности) – Фонд *Ђорђе Зечевић* за унапређење и заштиту
ћириличног писма, 2016, 158+279 стр.*

1. Као резултат изузетно студиозног рада тима истраживача различитог профила, под руководством уредника – академика Јасмине Грковић-Мејдор и др Виктора Савића, у издању Српске академије наука и уметности (Одељења језика и књижевности) и Фонда *Ђорђе Зечевић* за унапређење и заштиту ћириличног писма, године 2016. објављена је публикација под насловом *Српски молићвеник – Сјоменица Милану Решећару* (1512–1942–2012).

2. Добро осмишљена и луксузно опремљена, *Сјоменица Милану Решећару* конципирана је у три велика поглавља: (1) Милан Решећар, (2) *Српски молићвеник* и (3) Преснимљена издања.

3. МИЛАН РЕШЕТАР. На самом почетку ове публикације, на основу брижљиво прикупљених биографских података о Милану Решећару – једном од највећих српских и југословенских филолога 19. и 20. века, уредници ове публикације

- упознају читаоца са његовим школовањем (у Дубровнику код проф. Будманија, у Бечу код проф. Миклошича, и у Грацу),
- дају преглед његовог професионалног рада (као средњошколски професор радио је у Трсту, Копру, Задру и Сплиту, као професор – на Бечком универзитету и на Филозофском факултету у Загребу, да би се након пензионисања преселио у Фиренцу)
- наводе чланства у многобројним домаћим и светским угледним друштвима и академијама (Руска академија наука, Чешко учено друштво, Академија наука у Прагу, Учено друштво у Лавову, ЈАЗУ, СКА и др.)

заокружујући причу о Решећаровом научном сазревању навођењем његових лингвистичких ставова, погледа, опредељења.

Публикација је, као што је већ речено, богато илустрована како фотографијама овог великана филологије тако и насловним странама његових дела, аутографима, писмима, објављеним чланцима. Највећу импресију, ипак, оставља текст *Zahvala Gospara dr. Milana Rešetara*, објављен 9. марта

* Овај приказ представља резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1940. г. у листу *Dubrovnik* (XXVII/10) и у београдској *Полицији* (од наредног дана), у којем Решетар захваљује Матици српској у Дубровнику на честиткама упућеним поводом избора у Српску краљевску академију, декларишући се као Србин католик иако је, како често наводи, припадао оној струји која не раздваја један народ због његова два имена.

Веома широких интересовања М. Решетар се током свог професионалног рада успешно бавио како језиком тако и историјом књижевности (пре свега дубровачке), како синхронијом тако и дијахронијом, акцентологијом, дијалектологијом и граматологијом. Учествовао је у јавним расправама у вези са уједначавањем екавског и ијекавског изговора у српскохрватском језику. Приређивао је текстове старих дубровачких писаца, зборника, лекционара, молитвеника, али и Његоша. Био је историчар свог родног града, архивиста, библиофил, нумизматичар.

Поред биографских података у овој публикацији наведен је и исцрпан преглед одабраних радова М. Решетара, те Индекс имена за библиографију, да би прича у потпуности била заокружена прегледом литературе о овом великану наше филологије (чији је аутор Гордана Радојчић-Костић).

3.1. Након био-библиографског увода, у првом великом поглављу ове публикације фигура проф. Решетара посматра се из потпуно различитих перспектива, чиме се његов лик успешно приказује у свој својој величини и замаху истраживања.

3.2. Наведена синтеза научног портрета М. Решетара започиње текстом проф. Ирене Арсић *Од српске Ајине до југословенске провинције. Културне прилике у Дубровнику Решећаровог времена (1860–1942)*, у којем се сагледава друштвено-политички контекст Дубровника друге половине 19. века како би се професионално опредељење и лични погледи М. Решетара (дати у наредним текстовима) интерпретирали у правом светлу. Ауторка, наиме, уз систематичан преглед живота и рада оних културних прегалаца Дубровника тог времена чија ће дела утицати на стасавање младог интелектуалног кружока града под Срђем (Матије Бана, Меда Пуцића, Ника Великог Пуцића и др.), уводи читаоца у приче о настанку друштвено-културног покрета *словинства* као „измиритеља двеју национално дефинисаних струја” (45) – будућег југословенства, о статусу и идентитету Срба католика и њиховом суживоту и везаности за православне Србе Дубровника, њиховим листовима, штампарии, о оснивању Матице српске у Дубровнику, о Милијунашкој афери (од када почиње незаустављива деградација утицаја Срба католика у Краљевини), те о подели на бановине. На тај начин дат је одличан пресек позиције српског Дубровника у оној епоси у којој је живео и Решетар, а који је водио силазном путањом – од позиције Српске Атине до провинцијалног југословенског града.

3.3. Следећи текст – *Присјуйна академска бесједа Милана Решећара „Најстарији дубровачки говор”*, сажетии исказ његовог биљатног научног ојуса проф. Јелице Стојановић не представља само прегледни рад о сазревању и думетима Решетарових истраживања језика старог Дубровника, које он и наводи у овој „сублимацији богатог и дубоко утемељеног научног

опуса”, него одлично изведен критички преглед еволуције ових истраживања која, не без разлога, Решетара квалификују као „најбољег познаваоца дубровачких језичких прилика”. Ауторка, наиме, посебно анализира сваки сегмент истраживања језика Дубровника проф. Решетара – језик поезије, прозе и говора Дубровника, указујући на његово аргументовано одбацивање ранијих хипотеза о чакавском као настаријем словенском језичком слоју Дубровника, те о доказима поставке према којој је јекавска штокавштина потиснула далматски језик у 15. веку. Сасвим оправдано, ауторка наглашава Решеторову истанчаност и у погледу примене социолингвистичке методе у језичким истраживањима будући да је у својим радовима посебно истицао улогу социјалне стратификације учесника у кореспонденцији приликом употребе и избора језичког кода и сл.

3.4. Трећи рад овог континуума у сагледавању профила филолошког колоса какав је био Решетар посвећен је његовим дијалектолошким истраживањима. Проф. Слободан Реметић, наиме, у тексту под насловом *Милан Решећар као дијалектолог* даје преглед Решетарових дијалектолошких истраживања, која су, између осталог, бацила ново светло на однос чакавштине и штокавштине. Аутор наводи Решетарове најзначајније дијалектолошке студије, али и неспорне заслуге које је имао приликом истраживања генезе шумадијско-војвођанског дијалекта, бављења историјском дијалектологијом и сл. Због Решетарове озбиљности и крајње посвећености раду, те отворености према аргументованој критици, Реметић истиче како је, захваљујући полемици између Решетара и Белића, „концепција о класификацији српских и хрватских дијалеката узнапредовала од 1905. до 1910. године више него у целом ранијем и каснијем периоду” посматрајући Решетара као део оног тројства (уз Белића и Ивића) због којег се 20. век сматра златним веком српске дијалектологије.

3.5. Текст проф. Злате Бојовић – *Милан Решећар као издавач дубровачких писаца* – оправдано подвлачи Решетарове заслуге не само у погледу објављивања бројних критичких издања лекционара, молитвеника, зборника, дела дубровачких писаца (Рађине, Џора и Марина Држића, Менчетића, Гундулића и др.), него и с обзиром на елаборирање методологије приређивања старих текстова, утврђивања ауторства, језика, предлогака и сл. Том приликом ауторка истиче како из наведених разлога Решетарова критичка издања „представљају један од највреднијих доприноса филолошким и књижевно-историјским проучавањима и тумачењима дубровачке књижевности” (83).

3.6. Дајући детаљне податке о дубровачким молитвеницима и зборницима чији је приређивач био М. Решетар, проф. Гордана Покрајац у тексту *Дојринос Милана Решећара проучавању дубровачких зборника и молитвеника* наглашава допринос који је овим послом донео Решетар расветљавајући проблематику дубровачких молитвеника и ћирилично-католичких и латиничких зборника. Својим истраживањима он је, наиме, указао на то да су лекционари, еванђелистари, молитвеници, псалтири и друге врсте још у 2. половини 15. века били истински сведоци уметничке књижевности која је у то време била далеко развијенија од било којег другог далматинског центра.

3.7. Изузетно везан за свој родни град, минуциозним запажањима у језичким истраживањима и напоменама о нумизматици Решетар се посредно придружује и хроничарима Дубровника, а његове ће ситније напомене често касније отворати кључна питања и поставити основу за обимна историјска истраживања других аутора. Управо овом аспекту Решетаровог рада проф. Небојша Порчић посвећује свој текст *Милан Решетар као историчар Дубровника*.

3.8. Неспорним заслугама М. Решетара за заснивање и развој „његошологије” посвећен је следећи текст овог круга – *Милан Решетар као љумач и приређивач Његошевих дела* проф. Александра Милановића. Уз напомене о теоријско-методолошком оквиру приређивања Његошевих текстова, А. Милановић детаљно анализира различите аспекте овог процеса – од тексто-лошких, ортографских и интерпункцијских интервенција до проблема транскрипције и акцентовања, као и оних који настају приликом утврђивања ауторства непотписаних текстова, састављања глосара и сл. Посебну пажњу аутор обраћа на рецепцију Решетарових коментара у издањима, те на опис Његошевог језика (граматички, лексиколошки и лингвостилистички) заокружујући причу чињеницом да је до 1940. године, са десет издања *Горског вијенца* и другим научним радовима мањег обима Решетар поставио основу за даља проучавања Његошевих дела, као и њиховог језика и стила.

3.9. Иако је већи део живота провео изван родног Дубровника, М. Решетар остао је запамћен као „један од најугледнијих Дубровчана 20. века”, а чињеница да је сваки његов успех био живо праћен у локалној штампи (у часопису *Срђ*, *Дубровник*, *Дубрава*, *Гласник Дубровачког ученог друштва*, *Свети Влахо* и др.) најбоље може да посведочи о угледу који је уживао међу својим суграђанима. Управо ово представља и централну тему последњег текста у овом професионално-биографском портрету Решетарове личности – *Милан Решетар у дубровачкој штампи* Саше Недељковића, чиме су Решетарово дело, његова интересовања, ширина духа и свестраност приказани на најбољи начин.

4. СРПСКИ МОЛИТВЕНИК. Друго велико поглавље ове публикације посвећено је једном од дела чије је издавање Милан Решетар иницирао и којем је посветио велику пажњу у свом истраживачком раду. Реч је о *Српском молићвенику* из 1512. године, најстаријој штампаној ћириличној књизи на српском народном језику.

Иако је познато да је књига је штампана у Венецији у штампарији Ђорђа Русконија, заслуге у вези са реконструкцијом историје штампања ове изузетно важне публикације припадају искључиво М. Решетару, који га је и назвао *Српским молићвеником* будући да се у преписци издавача *Молићвеника* јасно наводи жеља да он буде штампан на „писму и језику српском”.

Сви подаци у вези са садржајем, основним граfiјско-ортографским карактеристикама, језиком, историјом објављивања *Молићвеника*, наручницима, штампарима, бројем сачуваних примерака, каснијим издањима и сл. брижљиво су наведени у уводном поглављу, чији су аутори уредници ове публикације – академик Ј. Грковић-Мејџор и др В. Савић.

4.1. Како би се стекао јасан увид у изузетност и значај који *Молићвеник* има у српској култури, фототипско издање овог текста употпуњено је радовима посвећеним његовом изгледу и илустрацијама, садржају, граfiјским одликама, језику.

4.2. Први текст циклуса посвећеног овом делу – *Ликовни украс шћам-йаноџ ћириличкоџ дубровачкоџ Молићвеника из 1512. године* проф. Бранке Иванић – уз поређење са сличним молитвеницима тог времена (рукописним и штампаним), даје детаљан опис украса у *Српском молићвенику* (дрвореза, бордура, приказа животињских и људских фигура, украсних иницијала, слика) уз анализу композиција у њима (Благовести, Поклоњење краљева и сл.).

4.3. Молитве *Офичја свейоџ крстѣ* и *Службе Свейоџ духа* постављене су у фокус истраживања у раду проф. Драгане Чањић – *Служба Свейоџ крстѣ* и *служба Свейоџ духа у ћириличком дубровачком Молићвенику из 1512. године*. Посебну пажњу ауторка посвећује анализи теме опроста која се прожима у оба офичја, те паралелама које се могу уочити међу молитвама у овом католичком молитвенику и оним у православној цркви.

4.4. Поред тога што представља прву штампану књигу на српском језику (на јекавској штокавштини), *Српски молићвеник* значајан је и у погледу графичког система на којем је штампан. У њему је, наиме, учињен својеврстан графички преседан будући да је очекивани устав напуштен и замењен стилизованим брзописом (скорописом). Све релевантне податке у вези са ставовима ранијих проучавалаца граfiје овог дела, уз јасне аргументе да је реч о брзопису престилизованом из четворолинијског минускулног у дволинијски мајускулни уставни ситем – доноси нам проф. Вања Станишић у свом тексту *Ћирилица дубровачкоџ Молићвеника из 1512. године*.

4.5. Коначно, циклус о *Српском молићвенику* заокружен је текстом проф. Слободана Павловића – *Фонолошки систем Српскоџ молићвеника из 1512. године. Траџом Рещетарових истѣраживања*. Ослањајући се на ранија истраживања проф. Решетара, применом теоријско-методолошких принципа П. Ивића, проф. Павловић анализира вокалски и консонантски систем језика *Српскоџ молићвеника*. Посебну пажњу аутор обраћа на икавизме у тексту (фонолошки и аналошки условљене), на дифтоншки развој јата, на монофтонгизацију /yo/ < /o/ < вокално /l/, на различите морфонолошке алтернације и др. На крају се закључује да је реч о систему који одговара стању у источнохерцеговачком дијалекту 16. века са регионалним особеностима дубровачког говора (венедијанским адстратом и далматским супстратом).

5. Преснимљена издања. У четвртном и последњем поглављу уредници ове публикације доносе снимке рукописа Решетарове приступне беседе у Српској краљевској академији, *Српскоџ молићвеника* (према снимцима СКА из 1938), те листова који недостају издању из 1512. године, чиме *Сјоменица Милану Рещетару* добија форму једне потпуне и заокружене целине.

6. Одлично конципирана, крајње систематична и информативна, богато илустрована, са прилозима најеминентнијих домаћих стручњака различитих профила, *Српски молићвеник. Сјоменица Милану Рещетару (1512–1942–*

2012) представља праву драгоценост међу делима сличне структуре, иза које се, сасвим је извесно, крије велик труд и залагање далеко већег броја људи од оних који се укључују међу ауторе прилога. Овом публикацијом не обележавају се само два велика јубилеја – пола миленијума од објављивања *Српског молићвеника* и седамдесет година од смрти проф. Решетара. Њоме се још једном потврђује чињеница да се иза дела оваквог квалитета увек налази јасна самосвест о значају који су поједини културни трудбеници имали у нашој науци и култури, задуживши нацију својим радом, истрајношћу и знањем. Проф. Милан Решетар је управо то и био.

Исидора Бјелаковић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
isidora.bjelakovic@gmail.com

UDC 811.163.41:811.16/17(082)(049.32)

UDC 81'362(082)(049.32)

UDC 012 Piper P.(082)(049.32)

У њпросјору лингвистичке славистике.

Зборник научних радова њоводом 65 ѓодина живоѓа академика Предраѓа Пиѓпера. (Уредници Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Номаћи). Београд: Београдски универзитет Филолошки факултет, 2015. 798 стр.

Сам наслов зборника научних радова *У њпросјору лингвистичке славистике*, који су аутори посветили своје колеги, учитељу и пријатељу, академику Предрагу Пиперу, открива најзначајније поље интересовања овога изузетног научника, веома поштованог и цитираног у славистичком свету и знатно шире. Тако је у складу са његовим основним пољем научноистраживачког рада симболично насловљен и уводни део овог зборника *У њоѓрази за обећаним њпросјором*, чији су приређивачи истакли да у богатом научном опусу Предрага Пипера доминантно место заузима његова „аутентична теорија семантичких локализација”, која је, „иако није когнитивистички конципирана”, послужила као методолошки основ многих когнитивистичколингвистички оријентисаних истраживања (18). Још од првих својих монографија и научних прилога развијајући ту специфичну локалистичку теорију и непрестано је продубљујући, Предраг Пипер је „показао сву оправданост примене предложене локалистичке концепције као универзалног („наткатегоријалног”) лингвистичког и језичког модела”, како истичу уредници зборника (19).

Да је допринос Предрага Пиипера проучавању србистичких, славистичких и других опште лингвистичких тема заиста изузетан, говоре пре свега библиографски подаци о његовом научном опусу представљени у исцрпном

прилогу Ане Голубовић: *Библиографија академика Предрага Пипера* (47–91). Они умногоме сведоче о томе колико је овај наш истакнути научни прегалац учинио на утемељењу нових, савремених теоријско-методолошких приступа у великом броју својих монографија и научних студија. А само летимичним прегледом тематски разноврсног садржаја овога јубиларног зборника може се видети у којим се све областима лингвистике, а посебно славистике, огледао академик Предраг Пипер.

Своје научне прилоге у овом зборнику са наднасловом *У њпросџору линџвисџичке слависџике*, на око 800 страница, објавило је 45 аутора из 20-ак светских и наших славистичких центара.

О домету истраживања академика Предрага Пипера у оквиру његове аутентичне теорије „семантичких локализација” пише академик Милорад Радовановић у првом прилогу овога зборника насловивши га у складу са основним Пиперовим пољем интересовања: *Предраџ Пипер о језику и њпросџору* (25–35). Осврнувши се на најзначајније његове радове о релацији језик и простор, овај аутор се посебно задржава на појму границе у лингвистици, и то на основу овде предоченог истраживања Предрага Пипера. М. Радовановић затим осветљава доприносе на том пољу и других истраживача, нарочито Ранка Бугарског, који по својим ставовима и образложењима језичких феномена „звучи сасвим когнитивистички данас” (31). Коначно, овај аутор на један њему својствени начин даје прилог дискусији о овој теми тако што примерима „простором мотивисаних метафора” илуструје све напред изнете поставке доводећи их у везу са најзначајнијим резултатима у доменима блиским истраживачком интересовању Предрага Пипера, као и појединих његових савременика.

У другом прилогу овога зборника, *Линџвисџика језичке кулџуре у радовима Предрага Пипера* (35–47), Марина Николић осветљава Пиперов велики допринос истраживањима управо у области језичке културе, при чему посебно указује на његово темељно проучавање језичке норме у српскоме језику. Као што је познато, Предраг Пипер, у коауторству са Иваном Клајном, израдио је прву нормативну граматику савременог српскога језика 2013. године; друго, допуњено издање штампано је 2014. године.

Својим истраживањем мотива и историјата доношења Повеље Савета Европе о регионалним или мањинским језицима, Ранко Бугарски у прилогу *Словенске земље и евројска њовеља о регионалним или мањинским језицима* (175–189) даје изузетан допринос расветљавању из више углова врло осетљивог и веома сложеног питања положаја, заштите и унапређивања регионалних и мањинских језика на европском тлу. Тежиште његовог излагања је стављено на праксу словенских земаља, првенствено постјугословенских, међу којима и Србије. Један од његових значајних закључака јесте да је повеља „драгоцен путоказ и живо сведочанство о заједничком и узајамно обогађујућем напору европских држава да унапреде квалитет живота на овом континенту и афирмишу неке од општих културних вредности наше епохе. Истовремено, она нуди један од могућих одговора на претеће изазове културне и језичке глобализације” (187). Подсетимо да је Предраг Пипер први детаљније писао о положају српског језика у европским оквирима и шире у својој монографији *Срџски између великих и малих језика*, која је имала три издања (2003, 2004, 2010).

Појединим научним прилозима у овом зборнику покривене су и оне лингвистичке области које се и код нас одскора много више проучавају. Тако у студији из области теолошке лингвистике *О џенези једне унијерситетације моитивисаностии језичког знака у филологији и теологији Pax Slavica Orthodoxa* (431–445) ауторка Ксенија Кончаревић тумачи концепцију природе и суштине језичког знака у именованству (имяславие), што је оставило значајан траг у руској теологији и филозофији религије. У занимљивој етимолошкој студији *Сисри. сѣльѣ: рус. дијал. столп, сѣолб* ‘деоница пољопривредног земљишта’ (445–471) академик Александар Лома разматра српско-руску изоглосу *сѣльѣ, сѣуи* односно *столп, сѣолб* и закључује да се дато значење могло развити или од прасловенске речи „као метафоре за тракаст комад земљишта или преко глагола *ob-stǫlpiti* у значењу ‘омеђити побијеним ступцима’.

У неколико радова овога јубиларног зборника изложени су различити теоријско-методолошки приступи деривацији и творби речи. Академик Зузана Тополињска (Z. Topolińska) у научном прилогу *Derywacja semantyczna jako czynnik dyferencjacji językowej* (745–753) говори о семантичкој деривацији и њеном утицају на диференцијацију појединих словенских језика, пре свега пољског и македонског. Ауторка Јелка Матијашевић своје истраживање под насловом *Дериваџолошке теорије Ј. А. Земске и Ј. С. Кубрјакове* (489–503) посвећује учењу о творби речи две истакнуте руске лингвисткиње, осветљавајући њихов допринос развоју ове гране у славистици а и шире. У раду Рајне Драгићевић (*Префиксација у србисѣици и слависѣици*, 353–367) преиспитан је приступ префиксацији у славистици те је утврђено да је то посебан начин творбе речи. Примењујући теорију семантичких локализација, Милена Ивановић у раду *Сѣејеновање у сфери џлаџола* (399–415) описује различите подтипове степеновања глагола издвојивши притом творбено маркиране класе глагола.

Значајне синтаксичко-семантичке и прагмалингвистичке теме, које су биле и предмет проучавања у многобројним студијама и монографијама Предрага Пипера, обрађене су у овом зборнику у великом броју студија страних и наших слависта, са синхроног и /или/ дијахроног плана, како на материјалима стандардног српског језика, односно његових дијалеката, тако и других словенских језика – руског, пољског, чешког, словачког, словеначког, украјинског, бугарског.

У раду из области историјске синтаксе, којом се код нас већ дуже време успешно бави академик Јасмина Грковић-Мејџор (*Суисѣандардне црѣе као џоказѣе џезичке џромене у џоку*, 293–305), анализирани су узроци две супстандардне појаве у синтакси српског језика: релативне реченице с релативизатором *којеџ* везаним за инаниматни антецедент и предлошки инструментал за означавање средства. Ауторка је показала како се ту ради о манифестацији развоја транзитивности, што је иначе битна карактеристика језика номинативно-акузативног типа.

У прилогу из синтаксе руског језика *Тип субјекта и многозначност глагола* (705–727) академик Светлана Толстој (С. М. Толстая) разматра проблем вишезначности глагола у зависности од субјекта, тј. његових семантичких улога и денотативне природе. Виктор Храковский (В. С. Храковский) у свом прилогу *Русский глагол: иерархия грамматических категорий и их*

взаимодействие в пассивных конструкциях (777–798) посматра како су хијерархизована и повезана граматичка обележја глагола у пасивним конструкцијама. Дојчил Војводић бави се специфичним глаголским формама у раду *Еще раз о статусе неграмматизированных глагольных форм /конструкций в современном русском языке* (225–251). Знаменити пољски лингвист Матеј Grohovski (М. Grochowski) у раду под насловом *Oszyku operatorów meta-predykatywnych w języku polskim* (305–323) показује како су позиционирани метајезички оператори у реченици пољског језика и чиме је то детерминисано.

Научним прилогом *Příislovečné určení srovnání v češtině* (597–609) ауторке Јармила Паневова (J. Panevová) и Марија Микулова (М. Mikulová) дале су теоријски допринос проучавању поредбених конструкција са значењем једнакости и различитости на материјалу чешког језика. Оне посебно разматрају конструкције које су уведене везницима *jako* ‘как’ и *než* ‘чем’ као граматизоване елипсе у чију су структуру укључени чланови различитог семантичког типа. У раду *Роль операторов в референтно-ролевой грамматике – на материале болгарского языка* (535–549) ауторке Руселине Ницолове разматрана је улога оператора према граматичком моделу који је поставио Ван Валин, будући да се примена тога теоријског конструкта показала успешном при анализи типолошки потпуно различитих језика.

Своје научне прилоге синтаксичко-семантичким и прагматингвистичким истраживањима на корпусу српског језика дали су и други српски лингвисти. Ивана Антонић (*Временски односи на међуреченичном нивоу*, 91–111) се бави успостављањем временских релација међу реченицама како у оквиру сложене, вишепредикатске структуре тако и између самосталних реченица које се појављују у низу једне текстуалне целине. Срето Танасић упућује на карактеристичну појаву у српском језику: *Нађомилавање њредлоцко-њадежних констїрукција с временским значењем* (695–705). Слободан Павловић у раду *Релатїивизатїор као њоказатїел њросїторних односа у срїском језику* (581–597) показује како се својеврсним синтаксичким средством изражавају просторни односи. Софија Милорадовић преиспитује различите приступе падежима у дијалектолошким истраживањима српског језика (*Синїтакса њадежа у срїској дијалектїологїји – сїеїен исїїїїаносїїи и њеорїјско-меїїодолоцки њрисїїїїи*, 515–535). У раду Тијане Ашић *Spatial deictic expression in Serbian ovde, тамо, ту: A new approach* (111–135) реч је о особеној прагматичкој улози просторних заменичких прилога у српском језику.

У великом броју контрастивних студија у овоме зборнику језичке појаве су сагледане на различитим језичким нивоима – и синтаксичком, и семантичком, и морфолошком, а и ширем, текстуалном – како их је иначе често сагледавао и академик Предраг Пипер у својим монографијама и многобројним научним радовима. О томе постоји богата библиографија у овом зборнику (47–91).

Руско-српским паралелама баве се наши слависти. Разматрајући значења српских везника *док*, *докле* и *док не* у поређењу са значењима руских везника *њока*, *њока не* (*Експлетивное отрицание в конструкциях с союзом њока и его аналогом в сербском языке как переходное явление между отрицанием и аффирмативностью*, 609–639), ауторка Људмила Поповић доказује да негација уз те везнике није експлетивна већ је њихов обавезни део

те закључује да конструкције са тим везницима чине прелаз између негираних и афирмативних. Драгана Керкез у свом научном прилогу *Функционално-семантичка категорија очекиваности/неочекиваности – модалности (на материјалу руског и српског језика)* (415–431) указује на разлику између категорије епистемичке модалности и семантичко-функционалне категорије очекиваности у поменутим језицима. У раду „*Одрађивање*” од туђег говора у руском и српском публицистичком стилу и закључује да се у оба језика „актуализују слична језичка средства” којима се преноси или наговештава туђи говор а да су могуће варијације тих средстава како би се избегла понављања, као и „степеновање у дистанцирању према туђим речима и изражавању свог субјективног става.” У прилогу *Проситорна локализација незаменичким прилозима са кореном -низ- у руском и српском језику* (503–515) Лука Меденица утврђује подударности, сличности и разлике у обележавању просторних односа у руском и српском језику на основу теорије семантичких локализација.

Своје прилоге контрастирању и других словенских језика дали су страни слависти. У раду *Genitiv druhého objektového komplementu. Na materiálu češtiny, ruštiny, polštiny a slovinštiny* (661–671) Karolina Skvarská (K. Skwarska) указује на језичке процесе замењивања, односно потискивања генитива као падежа другог објекта. Aleksandra Derganc (*Še o glagolskem vidu v imperativu v slovenščini i ruščini*, 343–353) упоређује глаголски вид императива у словеначком и руском језику, док Адриан Барентсен (*Наблюдения о встречаемости плюсквамперфекта в переводах евангелий на славянские языки*, 135–161) испитује на великом броју примера како се преводи плусквамперфекат из грчког оригинала на словенске језике и утврђује разлике међу језицима у употреби овога глаголског облика. Притом овај аутор примећује да у језицима где се тај глаголски облик употребљава ретко, преводилац поступа у складу са својим личним опредељењем. Ауторка Хана Томола (H. Tommola) показује како је у чешком и словачком језику иреалност експлицирана плусквамперфектом у прилогу: *The pluperfect, the imperfective past and retrospective conditionals* (727–745). Питањем морфолошког статуса елемента *бы* у руском и пољском језику бави се Бјорн Вимер у контрастивној студији: *Между наклоном и фоссилизацией: о многоликой судьбе клитики бы* (). Andreja Žele у свом истраживању *Vedno aktualno vprašanje besednih vrst: primer predikativa v slovenščini* (367–381) преиспитује увек актуелну поделу речи на морфолошке врсте, и то на примеру предикатива у словеначком језику. Аутор Виктор Фридман (V. A. Friedman) у раду са интригантним насловом *A cigar is sometimes just a cigar: Bulgarian and Macedonian QUIPs and their relatives* (767–777) упоређује употребу релативних заменица у бугарском језику и њихових аналога у македонском. Мотоки Номачи (M. Nomachi) у свом научном прилогу *Language contact and structural changes in Serbian and other Slavic languages in the Banat region* (549–565) анализира дивергентне и конвергентне тенденције у дијалектима српског, бугарског, словачког и чешког језика, какве се могу уочити на подручју румунског и српског Баната. Розана Бенако (Р. Бенакњо) утврђује распрострањеност и граматикализованост одређеног члана на целој словеначкој територији (сем у књижевном

језику), под утицајем других језика, односно говора у суседству: *Грамматизация определенного и неопределенного артикля в словенском языковом ареале* (161–175).

Резултати лексикографско-лексиколошких истраживања представљени су у различито конципираним научним прилозима неколико лингвиста. Говорећи *Још о обради предлога у дескриптивним речницима савременог српског језика* (287–293), Даринка Гортан Премк овога пута предлаже универзални модел идентификације предлога у дескриптивном речницима, по којем се предлог одређује првенствено као релациона реч. Анатолиј Загнитко (А. Загнітко) у раду *Системність граматинної семантики: лексикографічний вимір* (381–399) разматра устројеност речничког чланка и систематичност у представљању граматичких значења речи. У прилогу насловљеном *Заменице неко и нешто (лексичкосемантичке и граматијичке карактеристике)* (637–661) Стане Ристић описане су ове две заменице на лексикографском материјалу из Речника САНУ, а притом акценат је стављен на модификаторску функцију префикса *не-*, који утиче на актуелизацију или мењање значења основних заменица *ко* и *што* (*шта*). У раду *Отличия словаря разговорной лексики от общего толкового словаря* (273–287) Марина Гловинска (М. Я. Гловинская) говори о релевантним критеријима избора нових речи и нових значења речи за *Речник разговорне лексике*.

Концептуални приступи лексикологији заступљени су у радовима Марије Стефановић и Бориса Нормана. Говорећи *О аспекти концептуализације дејтеја у савременом руском језику* (671–695), на основу лексикографског материјала прикупљеног из различитих речника савременог руског језика као и два асоцијативна експеримента, Марија Стефановић долази до интересантног запажања о унеколико различитом представљању детета, односно дечје интелигенције, што је запажено само у психолингвистичким експериментима (*умный, гений, вундеркинд*). Борис Норман (Б. Ю. Норман) у раду *Война людей, война слов, война СМИ (как отражается в русском языке военный конфликт на Украине)* (565–581) анализира како се у језику руских медија одражава војни конфликт на југоистоку Украјине, тачније како лексика служи као инструмент за стварање две различите језичке слике света.

Нови приступ морфолошким категоријама српског језика представио је Бранко Тошовић у раду где описује правила за *Generisanje morfoloških oblika i paradigmi imenica muškog roda za živo u srpskom jeziku* (753–767) на основу програма названог *Гралис-МорфоГенерајтор*, који је израђен на рецентном корпусу, на Универзитету „Карл Франц” у Грацу. Пољски израз *себе* ауторка Магдалена Дањелевичова (М. Danielewiczowa) сматра својеврсним изазовом за лингвистику (*Polskie sobie – wyzwanie rzucone lingwiście* мк, 323–343) и даје своје тумачење улоге овога израза у пољском језику.

У методичко-фонетском истраживању (*Тешкоће у овладавању интонацијом руског језика у српској говорној средини и њихово превлађивање*, 261–273) Јелена Гинић разрађује поступке за лакше овладавање интонацијом руског језика говорних представника српског језика. Напоменимо да је Предраг Пипер објавио и више приручника руског језика, те се тако афирмисао не само као врсни слависта и одличан зналац фонетске и граматичке структуре руског језика него и као методичар и прагматичар.

Приказ овог зборника заокружићемо једним посве занимљивим истраживачким подухватом Александре Вранеш. У раду *Библиографија и „Књиге за народ” браће Јовановића* (251–261) ова ауторка даје историјат тзв. „књига за народ” које су настајале у 19. веку са циљем да се за научне и друге области живота заинтересује што шири круг читалаца и уједно утиче на формирање њиховог укуса. Међу првим издавачима тих књига, сем Матице српске, били су и многи приватни издавачи као што су браћа Јовановић. Иако се првобитна просветиљско-патриотска улога тих књига мења у овом веку, ауторка запажа да не престаје интересовање за ове књиге у целном формату које данас постају опет популарна и привлачна штива, доступна свакоме.

Како се може видети на основу овог кратког, врло сажетог приказа тема изворних научних прилога еминентних аутора, поштовалаца академика Предрага Пипера, овим зборником нашли смо се у простору његове лингвистичке славистике, а још уже лингвистичке русистике и србистике – у том простору који је отварао Пипер и у којем је стварао своја научна као и многа друга апликативна и методичко-дидактичка дела, а у којем ће се још дуго кретати будући научни нараштај.

Стога је важно поменути да значајан удео у зборнику у част академику Предрагу Пиперу имају и многи његови ученици и верни следбеници идеја које је он ширио понајвише у славистичком свету. Овако конципирани *Зборник научних радова њоводом 65 година животоа академика Предрага Пипера*, будући сачињен од тематски врло разноврсних научних прилога, указује у великој мери на свестраност овога научника и универзитетског професора, на ширину поља његових научних интересовања, док разноликост методолошко-теоријских приступа сведочи о томе како се лингвистичка славистика развијала, колики је њен домет данас и у ком правцу ће ићи њен даљи развој, а уједно и о томе колико име Предрага Пипера заправо значи у славистици.

Овај зборник јесте својеврсни омаж Предрагу Пиперу, али то је истовремено веома вредан допринос славистичкој науци и лингвистици уопште, нашој националној култури као и другим, пре свега словенским културама.

Владислава Ружић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

vlaslo@ptt.rs

Е. В. Плисов (ред.). *Современный религиозный дискурс: структура, стратегии, трансформации*. Нижний Новгород: НИУ РАНХиГС, 2015, 210 стр.*

Књига коју представљамо у овом прилогу добила је диплому лауреата на међународном конкурс у „Најбоља научна књига из сфере хуманитарних наука – 2017”. Овај конкурс спроводи Кировска обласна научна библиотека Александра Ивановича Герцена. Ради се о колективној монографији чији су издавачи Министарство образовања и науке Руске Федерације и Нижегородски државни лингвистички универзитет Николаја Александровича Доброљубова. Од укупно 10 аутора монографије, седам их је са овог Универзитета.

Монографија се састоји из Увода (стр. 5–8) и три главе. Прва глава (стр. 9–114), под називом *Когнитивни и херменеутички аспекти изучавања религијског дискурса*, има шест делова. Друга глава монографије (стр. 115–142) носи назив *Синтактике и прагматике у религијском дискурсу* и има три дела. Трећа глава (стр. 143–207) има пет делова и зове се *Синтаксичко-семантичке карактеристике религијских текстова*. На крају су дати подаци о ауторима (стр. 208).

У „Уводу” су темељно размотрене перспективе истраживања односа језика и религије у ближој будућности. Аутори монографије сматрају да нови емпијски подаци и комплексни приступи могу довести научнике до интересантних лингвистичких и научно-методолошких резултата.

Први део књиге тиче се херменеутичке традиције и концепције дискурса у радовима европских мислилаца XIX и XX века. Ауторка овог дела је Мира Борисовна Ротанова, доцент на Катедри филозофије, социологије и теорије социјалне комуникације Универзитета који је издавач. Она набраја различите приступе према разумевању као појави и износи и објашњава како је текао развој теорије разумевања. Приступи које је представила и анализирала разматрају проблем разумевања са позиција анализе дискурса, што има нарочити значај како за међусобно разумевање различитих лица, тако и за разумевање које је у вези са средствима масовне комуникације. Чини се да је у овој повезаности перспективна даља разрада дискурсивног приступа према питањима комуникацијских процеса и улоге културе разумевања у њима. На методолошком плану најважнија теза јесте разматрање посебне јединице анализе информационог дискурса, који је интересантан такође и за све области савременог друштва, укључујући и религијске сфере (стр. 17). Појава дискурсног приступа у комуникативној проблематици у филозофији почетка XX века поставила је истраживање проблематике разумевања у контекст нове комуникативне ситуације, нових цивилизацијских услова људског постојања (стр. 18).

Други део прве главе посвећен је западној теолошкој херменеутици и религијским интенцијама културе постмодерне (стр. 19–45). По мишљењу аутора, шефа Катедре богословља и филозофије Нижегородске духовне семинарије, западна теологија је у озбиљној кризи и потребна је промена њених методолошких организационо-системских принципа.

* Приказ је написан у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, бр. 178009, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

За теорију теолингвистике нарочито је интересантан трећи део прве главе монографије под називом „Одраз језичког сазнања у религијском дискурсу” (стр. 46–53). У њему је кратко анализирано стање проблема „језик и религија” у историјској перспективи и савременој религијској комуникацији у условима интензивног развоја међуконфесионалних односа у свету. Ауторка се највише бави историјом и савременим стањем у немачкој теолингвистици, дајући неке драгоцене податке о њеним достигнућима (46–49). Такође, коментарише поједине кључне термине теолингвистике као што су: теолект, теолошки језик, сакрални језик, квазирелигијски језик, религијски дискурс. Иако помиње и неке руске теолингвисте, највише се позива на немачке, што није изненађујуће ако се зна да је ауторка, Надежда Александровна Голубева, доктор германистике. Иначе, она је аутор још три дела монографије о којој је реч.

Њен колега, Евгеније Владимирович Плисов, главни уредник монографије, који има и високо богословско образовање, а иначе је шеф Катедре теорије и праксе немачког језика Нижегородског државног лингвистичког универзитета Н. А. Доброљубова, аутор је четвртог дела прве и првог дела треће главе. У првом од њих, под називом *Конфесионализација савременог немачког религијског дискурса* (стр. 54–74), он описује основне приступе изучавању језика религијске сфере и анализира језичке манифестације у зависности од религијске и конфесионалне припадности носилаца савременог немачког језика. Износи различите приступе изучавању појмова *религијски језик* и *религијски џексџ* и долази до закључка да најпре саме ове појмове треба прецизирати. Потоње, пак, може произаћи у оквирима даље сарадње између теологије и лингвистике, које ће бити корисно за обе ове науке. Услед сложене религијске ситуације у Немачкој, изучавање језика религије довело је до појаве мноштва разних термина поред термина *религијски језик* и *језик религије* са којима нас аутор упознаје (стр. 60–64). То су следећи термини: теолект, теоглосија, религиолект, конфесиолект, језик конфесије, субконфесиолект, етноконфесиолект и др. Даље аутор описује хришћански религиолект и његове конфесионалне карактеристике (стр. 65–72) на материјалу из описног речника немачког језика. Као материјал узете су језичке јединице – 941 по броју – са одговарајућим лексикографским квалификативима.

У петом делу прве главе др Ирина Владимировна Бугајова говори о аспектима изучавања категорије саборности у руској менталности и религијском дискурсу (стр. 75–88). Најпре даје преглед интерпретација појма саборност у различитим областима знања, а затим приказује како се репрезентује идеја саборности у савременом руском језику на различитим језичким нивоима: лексичком, творбеном и граматичком. Последња целина овог дела посвећена је молитви као начину репрезентације идеје саборности у православном дискурсу (стр. 84–86). Овде ауторка, између осталог, даје низ примера говорних чинова могућих при молби о молитви (за себе, некога или нешто) као што су: бехабитив, реквестив, квеситив, екзерситив, оптатив, констатив, промисив и перформатив. Она закључује да је у данашњем историјском тренутку саборност карактерна и неодвојива особина православног сазнања и руског националног карактера.

Последњи део прве главе (стр. 89–114) тиче се Библије као прецедентног текста, а прецизније: смисаоних трансформација при дискурсивном пребацивању у разна књижевна дела на различитим језицима.

Друга глава састоји се из три дела у којима се разматрају: когнитивне и лингвистичке основе прецедентних појава у религијском дискурсу (стр. 117–122), односи лица у религијском тексту на немачком језику (стр. 123–130) и језичка средства фасцинације у тексту савремене хришћанске проповеди (стр. 131–142).

Већ помињана Н. В. Голубева напомиње да је у лингвистици уобичајено издвајање следећих прецедентних феномена: прецедентни текст, прецедентно име, прецедентна ситуација и прецедентни израз у виду цитата, афоризма, фразеологизма и сл. Овај списак није затворен и код појединих аутора постоје и друге врсте прецедентних појава. Даље ауторка анализира реализацију концепције библијске прецедентности у тексту тумачења Јеванђеља по Матеју на немачком језику. Ово њено истраживање показује когнитивну природу односа између прецедентних јединица и средстава њиховог укључивања у религијски дискурс језичке личности. Оно указује на неопходност даљег осмишљавања научне концепције о корелацији између прецедентних појава и других појава језичке прецедентности које носе онтолошки маркиран смисао у оквирима њихове заједничке парадигме.

Што се тиче односа лица у религијском тексту на немачком језику, за ово истраживање ауторка Ирина Владимировна Матвејева узела је као материјал 32 молитве са популарних немачких хришћанских сајтова (gebetbuch.com; zeitzubeten.org), а такође и неколико проповеди једног бечког кардинала. Кад је у питању однос лица у молитви, она закључује (стр. 126) да у виртуелном свету молитве „ја” у својој предикативној вези са „ти” којим се именује Бог – игра веома важну концептуалну улогу: оваплоћава једну од централних идеја хришћанства – идеју о богоизабраности и вредности сваке људске душе понаособ. Проповед је друга врста говорног чина и ауторка, између осталог, објашњава њену уникалност с тачке гледишта теорије комуникације. Она, наиме, подразумева, поред адресанта (проповедника) и адресата (парохијана) – још и „скривеног комуниканта” – Бога који присуствује истовремено кроз призму субјекта говора и као „скривени наадресант” и „скривени наадресат”. У својству значајних фактора који унапред одређују асиметричне или симетричне односе између адресанта и адресата – налазе се укљученост односно неукљученост адресата у говорну ситуацију и лично пространство „Ја” -субјекта.

Међу савременим комуникативним стратегијама утицаја и тактикама њихове реализације издваја се употреба фасцинације као један од продуктивних приступа према остваривању ефективног, религијски мотивисаног утицаја на адресата. У текстовима хришћанских проповеди на енглеском језику које сачињавају материјал последњег дела друге главе монографије (стр. 131–142), англисте Карине Сергејевне Вајц, користе се уметничка средства експресивности, емоцијама појачане метафоре, ритмичност и повишена тоналност, употребљавају се нарочито изабрани делови из различитих текстова, чиме се ствара неопходни контекст за дубоко осмишљавање библијских истина.

Трећа глава монографије започиње делом о структурним и лексичко-граматичким карактеристикама литургијских текстова, опет на материјалу немачког језика (стр. 145–156). Конкретно, овде аутор посматра текстове разних

врста јектенија који постоје у различитим преводима православног богослужења. Интересантно је да је у свим преводима јектенија сачувана структура црквенословенског оригинала.

У другом делу треће главе на материјалу религијског дискурса анализиране су синтаксичке конструкције немачког језика које се подвргавају граматикализацији, тј. даје се теоријски и формални опис синтаксичких поступака и структура којима се ови поступци постижу, а који изражавају граматички вид прецедентности. На крају овог дела (стр. 169–170) истичу се неки битни теоријски закључци који се тичу будућих истраживања на овом пољу и њиховог удела у даљем развоју теорије дискурса, концептуалних ставова емоциологије, теорије језичке прецедентности и граматографије.

Трећи део последње главе садржи истраживање прецедентне функције вокатива и императива у религијском дискурсу (стр. 172–191). Ауторка је пошла од хипотезе да граматички облици вокатив и императив, који функционишу у немачкој религијској комуникацији – имају такве когнитивне и дискурсивне карактеристике на основу којих их можемо убројати у граматички прецедентне јединице. Циљ истраживања јесте издвајање таквих језичких и когнитивних основа вокатива и императива који објашњавају њихов прецедентни карактер. Когнитивна и лингвистичка анализа урађена у овом делу монографије показала је да у религијском дискурсу немачког језика вокативи и императиви показују одступања од својих законитих језичких карактеристика – семантичких и структурно-граматичких – и функционишу као граматичке прецедентне јединице по значењу, облику и функцији. Ова анализа религијских вокатива и императива показала је, такође, да су дате језичке јединице продуктиван материјал за истраживање у оквирима дијахронијске прагматике, функционалне етимологије, јер показују измену својих граматичких значења до те мере да понекад прелазе у узвике.

Претпоследњи део монографије посвећен је функционалном потенцијалу стилске фигуре понављања у савременој проповеди на немачком језику (стр. 192–200). Аутор дела јесте Надежда Николајевна Прокофјева, такође германиста. Она полази од поставке да проповед представља жанр религијског дискурса чија функционално-прагматичка специфичност одређује његове структурно-семантичке и стилистичке карактеристике. Основна прагматичка поставка проповедника као ствараоца текстова овог жанра јесте да произведе поучан утицај на слушаоце. Стога проповед подразумева коришћење разних изражајних средстава у које спада и понављање – разнообразно како по облицима, тако и по функцијама.

У последњем делу монографије ауторка Јулија Николајевна Зинцова предлаже тематски принцип описа лексике с религијском семантиком у једнојезичним описним речницима савременог немачког језика (стр. 201–207). Ради се о још једном у низу оваквих предлога који већ постоје у теолингвистици. Овде се дата лексика најпре дели на три веће тематске групе које сачињавају: 1. Сферу постојања Бога; 2. Сферу постојања верујућег човека и 3. Сферу обављања богослужења. Ове три групе ауторка назива микропољима и сваки од њих даље дели на мање групе и подгрупе, с циљем да опише приступе и начине изучавања различитих група лексике, а такође и да систематизује представе о истраживаној предметној области.

Ова колективна монографија представља значајан допринос како словенској и германској теолингвистици, тако и лингвистици уопште. Њени аутори отворили су нова питања, а нека од њих су и решили, нарочито на материјалу савременог немачког религијског дискурса. Монографија може да послужи и као вредна допуна уџбеницима теолингвистике, а такође и као подстицај и модел за даља истраживања на овом пољу – како на грађи других језика, тако и компаративна.

Ружица Левушкина

Институт за српски језик САНУ
Буре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
ruzica.bajic@isj.sanu.ac.rs

UDC 81'276.6:27-1(031)(049.32)

Ксенија Кончаревић. *Језик и религија: појмовник теолингвистике*.
Београд: Јасен, 2017, стр. 348*

Постављајући у фокус пажње језик и религију, два древна феномена у вечитом прожимању, теолингвистика као релативно млада научна дисциплина не само да је подстакла систематизацију постојећих сазнања из ове тематске области, већ је допринела и осветљавању дате интеракције новим научним методама и савременим лингвистичким теоријама. У временима и срединама појачане секуларизације и индиферентности према религији значај теолингвистике бива и биваће све већи, јер њена мисија јесте, између осталог, и да подсећа и опомиње научну јавност, а преко ње и ширу заједницу, да без снажног печата који је *homo religiosus* утиснуо у различите тековине људског рода није могуће у потпуности сагледати, а још теже разумети не само човеков ход кроз историју већ и њега самог. Током последње две деценије и у нашој средини појачало се интересовање за ову врсту истраживања, а захваљујући пре свега неуморном прегалаштву и ентузијазму Ксеније Кончаревић и у Срба теолингвистика почиње да уоквирује сферу свога деловања, попримајући све јасније обресе засебне лингвистичке гране. Књига *Језик и религија: појмовник теолингвистике* представља још један допринос ауторке на том пољу, а у извесном смислу се надовезује на претходну монографију *Поглед у теолингвистику*, прву ове врсте на српском језику.¹ Док је књига из 2015. годинеружила исцрпан увид у теолингвистичку литературу, у другој се акценат ставља на студије општег типа, како из религиологије тако и из различитих богословских дисциплина. И у том

* Овај приказ је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Приказ те књиге изашао је својевремено и на страницама овог часописа: Зорица Никитовић, Ксенија Кончаревић, *Поглед у теолингвистику*. Београд: Јасен, 2015, 364 стр. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIX/2 (2016): 176–182.

Појмовник је настао с намером да се на једном месту представи „одређен, репрезентативан број базичних термина и термилолошких синтагми

Из управо наведених разлога, књига која је пред нама представља на-
дасве слојевито, хетерогено и тематски разгранато штиво. Организована у

Из управо наведених разлога, књига која је пред нама представља на-
дасве слојевито, хетерогено и тематски разгранато штиво. Организована у
107 уазбучених одредница, она нуди како велике тематске блокове (нпр.
Језик, њајџирисџичко њоимање; Теолоџика њерминолоџија), тако и целине у ко-
јима се кратко дефинише и описује само један појам (нпр. *Возџлас, Харизма*).
Посебно сложени појмови, какав је на пример 'молитва', због потребе да се
осветле са различитих аспеката, постају предмет анализе у већем броју одред-
ница (уп. *Молиџва, јеврејска; Каџиџ; Молиџва у исламу; Молиџва, хриџћан-
ска; Молиџва у џравославном џредању; Молиџва, риџмомелоџијски аџеџџиџ;
Молиџва Госџодња; Молиџва Исусова; Келејно молиџвено џравило; Молеб-
ан; Молиџвеник; Глосолаџија*). Статус одреднице понекад добијају и појмови
хијерархијски нижег ранга у односу на посебно обрађен надређени појам
(нпр. *Каџиџизма~Псалџир, Сура~Курањ*). Претпостављамо да су оваква решења
била мотивисана, између осталог, и дидактичким карактером приручника,
односно настојањем да се омогући брже и лакше усвајање одређених тер-
мина, али и да се разумевање неких релативно познатих израза прошири и
продуби (нпр. *Велика меџганија, Духовно џџтиво, Каџиџеза, Псовка, Чџеџџ*).
Док за поједине одреднице можемо рећи да имају шири информативни карак-
тер, већина њих је корпусно и проблемски оријентисана. С обзиром на среди-
ну којој је приручник намењен, највише пажње поклоњено је осветљавању
појмова у контексту православне духовности, што није водило занемарива-
њу осталих хриџћанских и нехриџћанских традиција, нарочито када је реч
о важним питањима попут поимања канона, откривења и објављења, одно-
са према речи Божијој, Светом писму и молитви. Упоредна анализа ових

појмова из угла различитих, пре свега традиционалних религија даје овој књизи посебну вредност. ‘Сакрално’ као централни теолингвистички појам разматра се тако из перспективе и јеврејског и хришћанског предања.

Посебан простор у књизи, природно, добили су сакрални списи великих светских религија, будући да је реч о вечитим и неисцрпним изворима за теолингвистичка проучавања. Том приликом ауторка се бави историјом настанка ових текстова, њиховом унутрашњом организацијом, односом према усменом предању, начином преношења, читања и тумачења (в. *Свешто Писмо, Талмуд, Тора, Мишна, Кур’ан, Суна, Сура, Кира’еи, Илмул-хуруф, Санскрип*). Широким аналитичким захватом, који је често био праћен и филолошком методом, тј. превођењем и тумачењем изворних израза и термина, јасно се предочавају сличности и разлике међу традицијама јудаизма, хришћанства, ислама, а делимично и појединих источњачких религија у њиховом односу према „светим књигама”. Посебну вредност у том погледу имају и сродне одреднице: *Аџрафа, Ајокрифи, Аудијоријейи свештих сјиса, Канон, Символи и исповедања вере*.

Знатна пажња посвећује се и одређеном броју црквених књига и жанрова, који опет сваки понаособ може бити предметом различитих истраживања. У одредницама *Пајћерик (ојћачник), Поменик, Пролоџ, Псалтир, Псалтир акимийски, Служебник, Тийик и Требник* указује се на садржај и врсте ових богослужбених књига и зборника, као и функцију коју имају у духовном поретку и животу Цркве. Статус посебне одреднице добијају и акарист, енциклика, посланица, проповед, канон (празнику или светоме), као и кратки химнографски жанрови (тропар, кондак, стихира), док се шири преглед и систематизација књижевних врста у сфери сакрума може наћи у поглављима *Пајћрисийички жанрови* и *Сакрални жанрови*. Литургија као сложен говорни догађај, који у себе укључује лингвистичке и екстралингвистичке елементе, такође се темељно анализира, како с комуниколошког тако и с језичког становишта. Поред осврта на учеснике процеса комуникације и видове дијалога који се међу њима остварују, ауторка паралелно осветљава различите мистичке димензије овог комуникативног чина, без којих је немогуће разумети специфичности литургијског језика у односу на свакодневну вербалну комуникацију.

Иако је реч о „наднационалној и натконфесионалној” дисциплини, теолингвистику је, независно од њеног синхронијског или дијакхронијског усмерења, тешко замислити без писаног наслеђа које баштине националне филологије. Како су у многим културама писане традиције зачете управо у сфери сакрума, посебну важност за њихово разумевање имају сакрални језици. У врло надахнутој и минуциозној анализи ауторка образлаже сам појам сакралних језика (с посебним освртом на тзв. „пророчке” или „апостолске” језике), нуди примере из различитих културно-религијских ареала, указујући уједно и на особености коегзистенције ових књижевних идиома са живим, народним језицима. Поред санскрита и арапског, њено интересовање привукло је и древно схватање о сиријском језику као најстаријем језику човечанства, присутно иначе и у српским средњовековним изворима, а које се обрађује у оквиру одељка *Сиријански језик (Es-Surjanije, el-luga, al-lughah assuryāniyyah)*. Посебна пажња, природно, посвећена је и језицима који су

обележили словенски и срpski духовни и kulturni prostor: staroslovenski, srpskoslovenski i crkvenoslovenski. Pored istorije proučavanja, tom prilikom акценат се мање стављао на структурална обележја а више на историјски развој и функционалну раслојеност. У склопу ове проблематике прате се и токови продора срpsког стандардног језику у сакралну сферу.

Како су досадашња испитивања показала, у структури језика низак степен заступљености јединица које преносе сакрални садржај (в. *Теонема*) одлика је већине нивоа (фонолошки, морфолошки, творбени, синтаксички), с изузетком лексичког и фразеолошког. Издавањем различитих тематских група у књизи се предочава сва ширина и разумењеност лексичких и фразеолошких теонема, с посебним освртом на оне библијског порекла (*Библизми*). Као илустрација послужиле су срpsке и руске фразеолошке јединице, а на искуству ове конфронтационе анализе постављају се смернице и за шира поређења фразеолошких теонема у словенским језицима. Када је у питању изворно народна концептуализација духовног света, посебну вредност за уочавање сличности и разлика међу културама имају пословице. Одељак *Теонеме њаремииолошке* ауторка посвећује срpsким народним пословицама као извору теолингвистичких прouчavanja. На лексичкој равни иначе област именовања представља веома широко и занимљиво истраживачко поље, за које се у овом приручнику такође могу наћи како терминолошка, тако и шира теоријска утемељења. Pored општег прегледа ономастичке грађе из сакралне сфере (*Аџионими*), у засебним одељцима анализирају се и појединачни називи везани за Бога у хришћанској традицији (*Теоними*), Богородицу (*Теоџоконими*) и светитеље (*Аџиоанџројоними*). Образлажу се уз то и црквена правила везана за давање крштеног и монашког имена (*Име, канонско; Име, монашко*), а читалац се упознаје и с природом богословских расправа у оквиру именославског покрета, који се јавио у руској теолошкој мисли почетком прошлог века (*Именославље (Ономаџодоксија)*).

Pored дефинисања религијског социолекта у одредници *Релиџиолекџ*, у оквиру социолингвистички усмереног тематског поља посебна пажња поклоњена је питању богослужбеног језика и његовој улози у пастирској и мисионарској делатности Цркве (*Језик и лиџурџијска обнова и Језик и мисија Цркве*). Ауторка, између осталог, образлаже теолошке основе полилингвизма, који издваја хришћански свет у односу на неке друге религијске традиције, бави се питањем коегзистенције, али и конкуренције двају или више културних језика унутар појединих хришћанских заједница, упознајући читаоца и са захтевима покрета за литургијску обнову, који се јавио како у Римокатоличкој тако и у Православној цркви током XIX и почетком XX века. Pored низа изазова који стоје пред савременим мисионарима, као у прошлости тако и данас језичка баријера представља једну од најкрупнијих препрека успешне евангелизације. Промоција локалних језика у литургијске узвишени је идеал сваке православне мисије, јер колико год употреба другог језика из практичних разлога деловала оправданом, њоме се, како истиче ауторка, изневерава идеја „оваплоћења истине која разликује Православље од других хришћанских традиција и секти”. Како све већи број масовних медија у савременом свету бива заступљен у комуникацији Цркве, кратак осврт на ову проблематику такође налази своје место на страницама књиге.

Када је реч о стилистици сакрума, анализа се углавном одвијала у оквирима функционалне стилистике и теорије жанрова. Полазећи од познате типологије Бранка Тошовића, ауторка детаљно представља сакрални функционалностилски комплекс, који поред теолошког научног, административно-пословног, информативно-публицистичког укључује такође и разговорни и књижевноуметнички стил. У оквиру ових стилова и одговарајућих подстилова наводе се појединачни жанрови са разграничењем на оне који немају еквивалента у световном функционалностилском комплексу и оне који су заједнички за оба домена. Посебна пажња поклања се комплементарним и сродним појмовима теолошког говора и теолошког научног стила. Као што се теолошки говор својом природом издваја у односу на друге говоре наука, али и различите говоре којима се изражава вера, тако и теолошки научни стил, поред додирних, испољава читав низ дистинктивних обележја у поређењу с осталим научним дисциплинама (употреба емоционално обојених експресивних средстава, шири круг рецепијената итд.). За ову прилику посебно бисмо издвојили интертекстуалност у различитим видовима њеног испољавања (цитат, парафраза, алузија и сл.), у којој ће историчари књижевности одмах препознати и једно од главних поетичких начела средњовековне књижевности. Све то, дакле, показује да оштра подела међу функционалним стиловима, али и епохама, није могућа, поготово када ауторе повезује заједничка духовна матрица, по којој у православљу „ништа, па ни теолошка мисао, није индивидуално, не представља став појединца или његово стремљење ка индивидуалном усавршавању, него сачињава феномен еклисијалне природе, који има битијну пуноту и саборни израз у заједници тела Цркве”. Још једна вредност ове књиге, како то показује управо наведени цитат, јесте у томе што, поред обиља информација које доноси, настоји да осветли за ову дисциплину пресудне, екстралингвистичке, у овом случају духовне чиниоце разних феномена и тако истраживачима различитих профила пружи кључ разумевања широког круга сродних појава. Посебно поглавље из тог разлога посвећује се и теолошкој терминологији, која се у теолингвистици често разматра у оквиру традуктолошке проблематике, али и као одраз и израз изворог развоја теолошке мисли у одређеној средини. На примеру тројичне (тринитарне) терминологије илуструју се путеви и механизми формирања базичног богословског појмовника о Светој Тројици, да би се потом представиле и етапе развоја словенског термилошког регистра, који се поред снажног ослоња на црквенословенско наслеђе све више развија и у оквирима постојећих књижевнојезичких норми.

Увек актуелан задатак и један од значајнијих циљева теолингвистичких разматрања јесте и унапређење преводилачке праксе сакралних текстова. У обимном одељку посвећеном овом проблему најпре се износи критички осврт на различите врсте превода, од буквалног и умерено буквалног до идиоматског и слободног, с напоменом да се данас приликом превођења Светог писма предност даје идиоматском приступу. На одабраним примерима из библијских текстова ауторка илуструје проблеме са којима се суочавају преводиоци у контакту са генетски и типолошки различитим језицима, али и епохама и културама удаљеним у односу на стање које карактерише изворник. У настојању да пренесе информацију у изворном обиму, преводилац

треба максимално да поштује како њену дидактичку димензију, тако и принцип историјске адекватности. Делимичну помоћ у раду могу пружити постојећи речници теолошке терминологије, те се њихов попис може наћи и на страницима ове књиге. Будући да сваком превођењу мора претходити егзегеза, тј. разумевање и тумачење смисла Светог писма, овом важном проблему посвећен је већи број одредница: *Библијска херменеутика* (ерминеутика), *Библијски смисао*, *Метһоде тумачења Библије* (хеуриситика), *Изношење библијског смисла* (профориситика). Теоријски ослонац у том смислу пружа и читав низ одредница које се из различитих углова баве појмовима знака и значења: *Алеџорија*, *Знак*, *Семантика*, *Семантика*, *Семантика*, *Семантика*, *Семантика*, *Семантика*. Како је у теолингвистици готово немогуће издвојити тему или проблем који не захтева интердисциплинарни приступ, од посебне помоћи истраживачима биће дефинисање и сагледавање и других појмова у којима се укрштају различите дисциплине попут лингвистике, теорије књижевности, културологије, филозофије, психологије, социологије итд. (в. *Језичка слика светиа*, *Концепти*, *Мити*, *Маџијска функција језика*, *Теизам*).

Најзад, четири одреднице посвећене су самој теолингвистици као дисциплини. У њима се дефинише научна област, предмет, циљ и задаци проучавања, доноси историјат, с посебним освртом на стање у словенским земљама и на српском језичком простору (Србија, Црна Гора, Република Српска). За разлику од Пољске, Украјине и Русије, где је уз различите видове институционалне подршке теолингвистика последњих деценија доживела најснажнији развој, у нашој средини она је још увек у фази конституисања. Међутим, жива заинтересованост научне јавности, немали број часописа у којима се публикују радови овог усмерења, као и институције у окриљу којих се остварују засад углавном појединачни резултати показују да српска средина има ресурсе и капацитете за развој теолингвистике у различитим правцима и практично у свим доменима истраживања.

После овог кратког прегледа тематских целина у књизи, желимо да нагласимо да она доноси и обрађује знатно више појмова него што се то из њеног *Садржаја* може претпоставити. Тако, на пример, у одељку *Теолошка терминологија* објашњавају се појмови катафатичког и апофатичког богословља, док се под одредницом *Сакрални језици* разматра и феномен диглосије у различитим друштвеним заједницама, с посебним освртом на словенски простор, подељен у два културна круга – *Slavia Latina* и *Slavia Orthodoxa*. Појави диглосије у новом контексту ауторка се враћа и у одељку *Теолошки научни стил*, када износи значајно запажање о савременом руском теолошком изразу, у коме аутори „приликом експлицитног остваривања интертекстуалности” властити текст пишу руским језиком, док текст из писаног наслеђа преузимају у црквенословенском или староруском лику. Под насловом *Богослужбени корџус* крије се заправо кратки историјат превођења богослужбених текстова на савремени српски језик, од времена епископа бачког др Иринија Ћирића (1884–1955) до наших дана, док се преглед постојећих превода Библије на српски језик доноси под одредницама *Библизми* и *Теолошка терминологија*. Имајући на уму наведене али и друге њима сличне примере, чини нам се да би израда предметног регистра и (евентуално) регистра имена била од велике користи, јер би се тако садржина књиге осветлила у свој њеној

пунини. Поред постојећег упућивања на сродне одреднице, тиме би се додатно олакшало кретање кроз обиље материјала, а уједно поједноставило и проналажење и повезивање жељених појмова. У овој широкој и разуђеној материји на површину би тада изашли и нови појмови којима би се у неком поновљеном, проширеном и допуњеном издању ова књига могла обогатити.

На самом крају, са задовољством можемо констатовати да је, објединивши дар методичара и искуство предавача са богатим знањима из различитих лингвистичких и теолошких дисциплина, Ксенија Кончаревић начинила још један значајан помак у афирмацији теолингвистике у нашој средини. Широким појмовним регистром који обрађује приручник ће привлачити разноврсну публику, али ће његови највернији читаоци засигурно бити генерације младих истраживача разнородних научних области које ова дисциплина привлачи под своје окриље. Уз разрађен терминолошки апарат, наићи ће на поуздан извор различитих података, објашњења, али и теоријско-методолошких концепата, који ће им омогућити не само да прате разноврсну литературу већ и да покрену властита испитивања. Са друге стране, не само корисници већ и темељитост и аналитичност којима се одликује учиниће ову књигу трајно младом и актуелном, што је њена не једина, али свакако једна од највећих врлина. Језик и стил којима је писана показују колико још изазова стоји пред савременом србистиком, посебно на пољу нормативистике, стилистике и лексикографске праксе, када се ради о оваквој врсти литературе. Добили смо, дакле, још један у сваком погледу драгоцен залог за будућност који наговештава, чврсто верујемо, светле дане домаће теолингвистике.

Найшаца Дражин

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
draginnatasa@ff.uns.ac.rs

UDC 811.163.4'27(049.32)
UDC 81:323.1(049.32)
UDC 811.163.41'276.2(049.32)

Ranko Bugarski (2018). *Govorite li zajednički?*
Kako je nastala i kako je primljena Deklaracija o zajedničkom jeziku.
Beograd: Biblioteka XX vek (Beograd : Čigoja štampa), 2018, 206 str.

На Филозофском факултету у Новом Саду одржана је 10. маја 2018. године промоција књиге Ранка Бугарског (2018) *Говорите ли заједнички? Како је настала и како је припремљена Декларација о заједничком језику*. У разговору су учествовали аутор књиге, уредник едиције Иван Чоловић, Вера Васић и Гордана Лалић Крстин.

Књига проф. Бугарског састоји се из два дела – првог, по којем је и насловљена, и другог, под насловом *Додаџак*; приказ следи структуру књиге.

1. Први део садржи следеће делове: Уводна напомена (5–7); Пролог: Да ли заједнички језик може да допринесе помирењу? (9–14); I Увод о нацији, национализму и језику (15–27); II Последице административног растакања српскохрватског језика (29–43); III Пројекат „Језици и национализми” (45–96); IV Настанак и објава Декларације о заједничком језику (97–103); V Одјеци Декларације (105–132). Литература (133–134). Индекс имена (135–139). Библиографска белешка (141).

Повод за писање ове књиге – књиге питања и коментара, промишљања и образложених судова – било је објављивање *Декларације о заједничком језику* и реакције на њу. Одговор на питање зашто је професор Ранко Бугарски написао и зашто је управо он и могао или, боље речено, и имао право да напише ову књигу темељи се на томе што је он уз Ханку Вајзовић, Божену Јелушић и Сњежану Кордић био члан радне групе пројекта „Језици и национализми”, који је покренуло културно удружење *Крокодил* (Књижевно регионално окупљање које отклања досаду и летаргију) инспирисано књигом *Језик и национализам* Сњежане Кордић. Одговор да је управо он могао и да се од њега и очекивало да напише ову књигу поткрепљује досадашњи његов рад у домену социолингвистике, овде сведено предочен навођењем неколико новијих наслова из његове обимне библиографије: *Jezik od mira do rata* (1994, 1995, 1997), *Jezik u društvu* (1996, 2004), *Lica jezika: sociolingvističke teme* (2001, 2002), *Nova lica jezika: sociolingvističke teme* (2002, 2009), *Jezik i kultura* (2005), *Jezik i identitet* (2010), *Portret jednog jezika* (2012), *Jezici u potkrovlju* (2016).

Одредивши у „Уводној напомени” главног негативног јунака овог дела књиге – национализам, који је „довео до ланца деструкције свега што је до рата на овом подручју било заједничко”, њему супротан „главни позитивни лик је означен средишњим појмом заједничког језика” (стр. 5), аутор поставља питање „Да ли заједнички језик може да допринесе помирењу?”, на које одговор изводи из две комплементарне функције језика – обједињујуће, која неку језичку заједницу чини друштвеним колективом, и демаркационе, која је разграничава од других друштвених заједница, обједињених другим језиком. Ту функцију, како аутор напомиње, не остварује само стандардни језик, већ и регионални говори, дијалекти, као и жаргонски варијетети различитих друштвених, интересних, професионалних и узрасних група. Стандардни језици се разликују од других језичких варијетета по томе што „надрастају географску и социјалну раслојеност датог говорног подручја, истовремено служећи као граничник према суседним стандардним језицима” (стр. 9). Разлике између стандардизованих идиома на подручју четири независне суседне државе – Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске и Црне Горе – такве су да ни један од тих варијетета структурно не одступа од њихове заједничке, дијасистемске основице, из чега нужно произилази да међусобна комуникација говорника тих варијетета није онемогућена; управо зато се и може говорити о ‘заједничком језику’ тих говорника. Такво поимање заједничког језика не имплицира „званичан повратак заједничком српскохрватском језику” (стр. 13), нити њему тежи, оно само омогућава да он допринесе „дуготрајном и мукотрпном процесу помирења и успостављању нормалне комуникације у свим областима друштвеног живота на овом простору” (стр. 12), под условом да се настоји подићи степен језичке толеранције, да се при-

знају и користе предности које он обезбеђује, те реafirмише уједињујућа функција језика која је „у претходном раздобљу потиснута у позадину системским фаворизовањем његове демаркационе функције” (стр. 13).

У првом поглављу („Увод о нацији, национализму и језику”) аутор прво поставља општи оквир за разматрање језичког национализма, полазећи од појмова нације и национализма у различитим језичким и културно-друштвеним срединама, након чега на питање шта је то језички национализам даје следећи одговор: „то је национализам изражен у језику, који се популарно доживљава као главни симбол, најважније и незамењиво обележје нације, гарант њене посебности, па и самог опстанка” (стр. 20–21). Историографску скицу ставова о (националном) језику и организованим и, више или мање, друштвено прихваћеним активностима на подручју Југославије (овом приликом сведену на приказ четири стандарднојезичка новоштокавска идиома) почиње од године објављивања *Декларације о називу и њоложају хрватског књижевног језика* (1967), чији су се ставови у коначници одразили и у званичним реакцијама на *Декларацију о заједничком језику*. Основно упориште српског језичког национализма, како аутор истиче, заснивало се на томе да је на српскохрватском подручју постојао увек само један језик – српски, а да су сви други његове политичке варијанте (стр. 23). С обзиром на то да су на српском говорном подручју, за разлику од хрватског, изостали реформистички захвати усмерени на реконструкцију нормe, ћирилица се почела сматрати темељним обележјем националног идентитета, а ставови о њеном статусу у службеној и јавној употреби показатељем његове афирмације односно негације. Стандардизацију црногорског језика обележили су поступак архаизације лексике и ограничена рефонологизација консонантског система у складу са дијалекатском нормом, што се одразило и на ортографска правила; питања о пореклу црногорског језика у циљу потврђивања националног идентитета за саму стандардизацију практично немају значаја. Стандардизација босанског језика готово у потпуности одражава општу ситуацију у Босни и Херцеговини, државној заједници са два ентитета (Федерација Босне и Херцеговине, и Република Српска) и Брчко Дистриктом као кондоминијумом, са три конститутивна народа, што се показује и у ставу према називу језику. Језички национализам и у овом случају одражава етнички, а испољава се у наглашавању „мање важних особености у гласовној и граматичкој структури и нарочито у оријенталном сегменту лексикона” (стр. 25), те постављању питања о времену његовог настанка и односу са друга два национална стандардна језика.

У поглављу „Последице административног растакања српскохрватског језика” Бугарски разложно предочава последице административног порицања заједничке основице новостворених стандардних језика, раздвојивши их према домену деловања на лингвистичке, правно-политичке, педагошке и културолошке. Полазећи од података у претходном поглављу, аутор у оцени лингвистичких последица дезинтеграције до тада једног, полицентрично стандардизованог језика истиче: „Једночлано именовани национални језици морали су да докажу своју посебност додатним самосталним нормирањем, како би се уз обилату примену вештачких мера што више разликовали међусобно, а нарочито од српског” (стр. 31) – хрватски „прогоном стварних и

наводних србизама, као и интернационализама, који су замењивани архаичним и регионалним кroatизмима и измишљањем ‘новохрватских’ речи”; босански оживљавањем источњачке компоненте; црногорски дијалектизацијом и фолклоризацијом; док српски „није активно мењан (осим донекле у писму, фаворизовањем ћирилице уз потискивање латинице), али се унеколико променио пасивно, самим остајањем у месту док су се други удаљавали сваки својим путем” (стр. 31). Правно-политичке последице вероватно су опсежније и делотворније него што су и сами заговорници и активни учесници у стандардизацији ових језика могли претпоставити, почевши од уважавања права да се судски поступак обуставља ако оптужени сматра да се не води на његовом матерњем језику, до на основу правничке регулативе изазваних педагошких последица – „Језичка атомизација има најтеже и дугорочно погубне последице на подручју школства, јер се деца у многим етнички мешовитим срединама раздвајају према матерњем језику, што заправо значи према националној припадности” (стр. 34). Настава на два језика изводи се у све четири државе, а најдоследније у Федерацији Босне и Херцеговине, где су већ више од 20 година у 54 основне и средње ‘двije школе под једним кровом’ раздвојена бошњачка и хрватска деца не само по језику, наставним програмима и уџбеницама него и физички; док су у исто време, све до одлуке Основног суда у Сребреници из 2017. године, деца бошњачких повратника у локалној школи у Коњевић Пољу наставу матерњег – бошњачког, а не босанског језика, и националне групе предмета слушала на екавској варијанти српског језика.¹ Правно-политичке последице одражавају се и на организацију лектората у иностранству, на којима се све више у циљу разрешења политизираних питања у вези с називом језика дати студијски програми именују помоћу скраћенице Б/Х/С или новије Б/Ц/Х/С, што очигледно не смета надлежним телима датих државних заједница да посредно учествују у организацији наставе на њима, иако се зна да неретко иста особа изводи наставу за све те језике. Културолошке последице дезинтеграције заједничког стандардног језика су бројне: удваја се издавање преведених дела, лекторишу се текстови на другом стандарду, умножавају се међународни библиотечки кодови, новом вредновању подвргавају се старија књижевна дела.

У трећем поглављу (Пројекат „Језици и национализми”) Бугарски даје све потребне податке о организацији и учесницима пројекта, његовом циљу – „да се, кроз отворени дијалог лингвиста, књижевника и других којима је језик део професије, проблематизују национализмом оптерећена питања идентитета језика којим се, са регионалним варијацијама, говори у Босни и Херцеговини, Црној Гори, Хрватској и Србији” (стр. 45), те податке о четири конференције одржане током 2016. године. Разумевању смисла и циљева *Декларације* доприносе релативно опширни подаци и разложни коментари аутора књиге о садржајима и учесницима конференција. Будући да наведени подаци излазе из домена приказа књиге, схваћеног у ужем смислу, овде ће

¹ Имајући ове податке у виду, боље се може разумети што је од укупног броја потписника *Декларације о заједничком језику* сваки девети припадао групи студената, ученика и докторанада – 9048 : 1000 (873 + 70 + 57), што није апсолутно тачан број будући да нису сви потписници назначили шта су по занимању (<http://jezicinacionalizmi.com>, приступљено 2. маја 2018).

бити наведени само наслови тема дебатних кругова: *Говори ли сваки народ у Црној Гори својим језиком? Какав је смисао ђовећавања језичких разлика?* (Подгорица); *Пријети ли анархија ако не ђројисујемо како ђоворијти?* *Штта ако Хрвајти и Срби имају заједнички језик?* (Сплит); *Ко коме краде језик? Идеологија исђравнођ језика* (Београд); *Полијтичке маниђулације штетом језика; Лекђјори као уђђјеривачи националносђти* (Сарајево).²

Четврто поглавље посвећено је настанку и објави *Декларације о заједничком језику*, коју је иницирала група младих лингвиста, а бивших ученика ‘двје школе под једним кровом’ из Босне и Херцеговине, који су уз подршку Сњежане Кордић сачинили њен нацрт и упутила га радној групи пројекта, да би након тога измењена верзија била послата већем броју спољних консултаната (лингвиста, књижевника, публициста, преводилаца, политиколога и других). Након неколико месеци заједничког рада сачињена је финална верзија, која је, са 225 иницијалних потписа приложених уз *Декларацију*, јавно представљена 30. марта 2017. у Сарајеву на конференцији за новинаре; том приликом су одржана и два дебатна круга – *Штта је заједнички језик* и *Језик и будућносђ*. У ово поглавље укључен је и текст *Декларације*.

У петом поглављу („Одједи Декларације”) аутор предочава званичне и полузваничне реакције на *Декларацију*, истичући да су „крајње ретке критичке анализе самог текста, односно онога што се у њему експлицитно каже” (стр. 110). Оцене и коментаре државних и стручних институција, појединаца из уже и шире струке, али и ван ње, објављене у медијима Бугарски разврстава према најчешћим тврдњама: (1) Декларацију је сачинила група нестручних људи, заобилазећи надлежне политичке и стручне институције; (2) Овакаве документе не би смели састављати ни потписивати неовлаштени појединци у име националних филологија или својих народа; (3) Декларација је припремана уз подршку неких невладиних организација сумњивог кредибилитета и вероватно са нечасним намерама, па је већ стога не треба узимати озбиљно; (4) Реч је очигледној политичкој провокацији; (5) Декларација је недоречена, јер не каже какав је и како се зове тај наводни заједнички језик; (6) Декларација је непотребна јер открива топлу воду; (7) Варијанте заједничког језика не могу бити равноправне, и (8) Не зна се коме је Декларација упућена и шта се од ње заправо очекује.³ У својим коментарима на реакције поводом објављивања *Декларације* Бугарски позива оне који је оспоравају да је прво пажљиво прочитају, показујући да су њихове оцене најчешће у супротности са њеним циљем, те да је она за њих неретко била повод за понављање идеолошки утемељених ставова и афирмацију властите бриге за језик и националну заједницу. Образложено одговара и онима који оспоравају право појединцима да се неинституционално удружују и учествују у расправи о језичкој политици, а поготово да предлажу како да се негативне последице до сада институционално донесених одлука умање, подсећајући их поново да језик припада његовим говорницима за које је његова комуникативна функција примарна. Добро познавање проблема полицентричне стандардизације и уважавање

² Транскрипти конференција могу се преузети са сајта пројекта.

³ На упите Декларација о заједничком језику, Одједи Декларације могу се на интернету наћи текстови на које Бугарски упућује, а уз њих и многи други.

комуникативних потреба говорника у основи су његових одговора онима који споре равноправност варијаната заједничког језика за што се залаже *Декларација*.

У оквиру овог поглавља је и одељак са насловом „Подршка”, у којем је уз краћи коментар аутор дао извод из списка потписника *Декларације*, који укључује углавном оне који су професионално везани за језик (лингвисти, писци, књижевни историчари и критичари, новинари, публицисти, преводиоци; укупно 180), а затим краћи осврт на одјеке *Декларације* у јавности.

Суд о коментарима Ранка Бугарског о оценама *Декларације* у потпуном је сагласју са општим судом о овој књизи: књига потврђује не само да аутор веома добро познаје теоријске принципе стандардизације језика, као и моделе полицентричне стандардизације, те да стога и може објективно процени-ти не само поступке у вези са стандардизацијом идиома на новоштокавском дијасистемском подручју, већ и резултате и последице примењених модела у датим друштвено-политичким контекстима. Ауторови аргументи ‘за’ заједнички језик како га поима *Декларација* знатно су убедљивији од аргумената оних који су ‘против’ ње.

На крају реч-две о стилу ове књиге. Књига је довољно разумљива читаоцима различитих професионалних усмерења, које сугестивно формулисаним насловом позива да и сами одговоре на питање да ли говоре ‘заједничким’ језиком, а исто тако и довољно јасно обавезујућа у односу на стручњаке да се у избору између струке и политичког става предност мора дати струци.

Вера Васић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

vvasic021@gmail.com

2. Други део књиге, насловљен „Додатак”, садржи прилоге о новим сливеницама, о осталим новозабележеним жаргонизмима и наставак *Селективне библиографије социолингвистике*. Као што је добро познато, ауторско дугогодишње бављење жаргоном и темама везаним за њега, обогатило је лингвистичку литературу значајним бројем публикација и пружио увид како у креативне механизме творбе речи у српском језику, тако и у општије социолингвистичке појаве везане за овај језички варијетет. Ни ова књига Ранка Бугарског није у том погледу изузетак те нам доноси преглед жаргонских новина, пропраћен дискусијом и лексикографски уређеном грађом.

Најинтересантније међу њима из више аспеката свакако су сливенице, речи настале „сливањем двеју речи или њихових делова у нову целину, често али не и обавезно мотивисаном преклапањем њихових формалних сегмената, при чему тако добијена сливеница најчешће и семантички представља комбинацију делова који су ушли у њен састав” (BUGARSKI 2013:17–18). Тако је, на пример, реч *брукомеи*¹ настала сливањем речи *брука* и *рукомеи* да

¹ Ако није другачије назначено, наведени примери су узети из књиге која је предмет овог приказа.

означи лош рукомет, а *маклава* је, шта друго него баклава с маком. Овим поступком настају речи неочекиваног, али често шaljивог или поспрдног значења: *Лилихийсџери* (лилихип + хипстери) ‘фирма и сајт за продају гардеробе за мале хипстере’; *осиромашени боранијум* (осиромашени уранијум + боранија) ‘боранија без меса’; *џојовлук* (попови + лоповлук) ‘лоповско понашање попова’; *амсџердама* (Амстердам + дама) ‘интернационална проститутка’; *жеџка* (жена + тетка) ‘женина тетка из Канаде’; *Обала лозоваче* (Обала слоноваче + лозовача) ‘Црна Гора’; *џаор џоинџи* (пауер поинт + паор) ‘сељачки урађена презентација’ и још многе друге, укупно 355.

Ранко Бугарски је не само први уочио и именовао овај творбени поступак у српском језику, установио и описао творбене моделе и издвојио тематске регистре у којима се најчешће јавља, него од 2001. године, када је у часопису *Језик данас* изашао његов први чланак на ову тему (Бугарски 2001), неуморно прикупља и бележи сливенице. До пре 30-ак година овај поступак је био непознат у српском језику, али се, највероватније под утицајем сливеница позајмљених из енглеског (нпр. *смоџ*, *моџел*, *бранч*), почео јављати и код нас. У почетку је то било тек спорадично али се врло брзо одомаћило и почело је стварање сливеница и са домаћим елементима као и појава нових творбених модела који нису увезени с позајмљеницама из енглеског језика. Њихов број прешао је сада 2000 и расте и даље, чак брже него што је очекивано. Очекивани прираст је био око 100 сливеница годишње (BUGARSKI 2013: 94), али овај најновији улов, како аутор од миља назива новоприкупљену грађу, од 355 сливеница, ухваћен је за непуне две године. Ово говори да не само расте укупан број сливеница, него расте и стопа којом се тај број увећава.

С формалне стране, карактеристично за овај творбени поступак је да се морфемске границе углавном не поштују. Творбене основе су најчешће целе речи од којих енкодер задржава онолико колико је оптимално да би добијени резултат био у складу с фонотактичким правилима, а опет довољно прозиран да омогући успешну интерпретацију од стране декодера. Један од најфреквентнијих механизма којима се ово постиже јесте коришћење преклапања формалних сегмената двеју основа: *маклава* (*мак* + *баклава*),² *мамуранџи* (*мамуран* + *матурант*); *фејсбукван* (*фејсбук* + *букван*). Ово преклапање најчешће је на месту сливања двеју основа, али се може простирати (дисконтинуирано) и кроз целу реч, нпр: *евриџироциџи* (*еври* + *еритроцити*) ‘мито за специјалистички преглед крви’, *Ердоцкан* (*Ердоган* + *доцкан*) ‘турски председник који се касно извинио због обарања руског авиона’; *Мафијевић* (*мафија* + *Матијевић*) ‘редиговано презиме власника индустрије меса’. Настојање да се ово преклапање постигне неретко утиче и на сам одабир основа које ће учествовати у сливању. Примера ради, у сливеницама као што су *брукомеџи* (*брука* + *рукомет*), *Баџробанка* (*багра* + *Агробанка*)³ или *џежзоазија* (*пежо* + *буржоазија*)⁴, енкодер је за постизање намеравааног значења могао одабрати било који синоним али је, чини се, могућност да се оствари фонолошко (и графолошко) преклапање овде пресудно утицало да се нпр. уместо *лоџи* или

² Формално идентични сегменти су подвучени.

³ Пример је узет из BUGARSKI (2013).

⁴ Пример је узет из BUGARSKI (2013).

слаб употреби баш брука, уместо олош или шљам баш баџра, а уместо мерцедес или јаџуар баш њежо.

Као што се из горенаведених примера може видети, ради се о врло креативном творбеном поступку чији потенцијал није остао неоткривен већ се обилато користи у многим регистрима. Као и у ранијим текстовима о сливеницама, аутор даје поделу по тематским подручјима, а овде ће због просторног ограничења бити наведени само неки. Могућност да се новом речју, која је притом скована на досетљив и креативан начин, а привлачи пажњу јер је за њено тумачење потребан већи когнитивни напор него што је то случај с већином других речи, свакако није прошла непримећено од стране посленика рекламне индустрије. Регистар телевизијских, новинских и других рекламних огласа је од саме појаве овог творбеног поступка био и до данас остао међу најбогатијим изворима сливеница. Раније регистрованим сливеницама Бугарски у овој књизи додаје *Fairytastično* (за детерцент Fairy), *сјасоНОСан* (за спреј за нос), *НЕОЏраничена ѝрича* (за постпејд сервис НЕО), *веџајчићи* (вегански ђевапчићи) и друге. Омладински жаргон, традиционално најдинамичнији и најкреативнији сегмент неког језика, обогатио је српски лексикон речима као што су већ поменути *мамуранѝ*, али и *зајеџфрканџија* (зајебанџија + зафрканџија), *џосѝрдар* (господар + прди), *бленѝалиѝеѝ* (блентав + менталитет), итд. Ови последњи примери илуструју још један прагматички потенцијал сливеница – њихову шаљивост. Та шаљивост, у комбинацији са сливањем неочекиваних основа, чини их ефектним језичким оружјем у политичком дискурсу те не чуди да их врло често налазимо управо у обрачунима између политичких неистомишљеника или у текстовима политичких аналитичара, новинара и колумниста. Навешћемо само неколико примера, уз контекстуална објашњења преузета из књиге: *Премијерседник* (премијер + председник) ‘о Александру Вучићу у две улоге’; *РИКнула нам држава* (РИК (Републичка изборна комисија) + рикнула) ‘транспарент на постизборним протестима студената у Новом Саду’; *чеѝнокраѝиѝа* (четничка + демократија) ‘оцена постизборне коалиције ДС и СРС у београдској општини Стари град’; *јаѝајаѝолах* (ја па ја + ајатолах) ‘хвалисави ајатолах’ и друге, ништа мање креативне. А да референти нису само овдашњи политичари сведоче и *Трамѝокалиѝса*, *ѝрамѝеѝање*, *Трамѝуѝин*, *Чоколинда* или *крадезеовѝи*.

У наредном одељку Бугарски разврстава прикупљену грађу по творбеним моделима које је установио у ранијим радовима. Има их осам и сви су заступљени мада не у подједнакој мери. Највећи број сливеница направљен је по моделу први део прве + други део друге речи: *луйсус* (лупити + лапсус), *ѝолѝронериѝаѝ* (полтрони + пролетаријат), *ѝрофеѝиѝеѝ* (професор + просветитељ), *ѝунѝахиѝа* (Пунто + пуштахија), итд. Други по заступљености јесте модел где се цела прва реч слива с другим делом друге речи: *дреканиѝа* (дрек + деканиѝа), *џеѝмијерка* (геј + премијерка), *ѝлазмасѝичарниѝа* (Плазма (кекс) + посластичарниѝа), *Шверѝеџоваѝ* (шверц + Херцеговаѝ), итд. Ова два модела заједно покривају половину укупног материјала, чиме се наставља ранији тренд у продуктивности појединих модела. Следећи у низу је модел који је нарочито занимљив јер је нелинеаран, тј. „једна реч или њен део се убацује усред друге или се с њом испреплиће, повремено уз модификације

које замагљују идентитет сегмената” (стр. 163), нпр. *дислајксија* (дислексја + лајк), *импичвајзмент* (импичмент + пичвајз), *сајмодрици* (самодршци + са-јам), итд.

Наредни сегмент чини *Речник* у којем су абecedним редоследом дате све забележене сливенице (њих 355), а за сваку сливеницу дате су основе од којих је сачињена, творбени модел којем припада и тематско подручје у којем је забележена. Вредност оваквог лексикографског устројства не треба наглашавати – јасно је да је прегледан и од велике помоћи будућим истраживачима. На крају, ту је и мали додаток који носи наслов „Неке друге скривалице”, а у којем се аутор бави креативним и духовитим „вербалним експериментима” које је забележио, који су слични сливеницама по духу, али се ипак не могу у њих сврстати. Обично је, како каже, „реч о поступку при коме се малим формалним интервенцијама даје ново неочекивано значење познатим изрекама или синтагмама популаризованим кроз књижевна и уметничка дела” (стр. 181). Како не бисмо умањили ужитак при одгонетању, нећемо их овде објашњавати него ћемо само навести неколицину примера а читаоцу препоручити да остале погледа у књизи: *Чин и казна*, *Грлом у јабуке*, *Играчка љљачка*, *Дици ђројало*, *Новинари у ниском шкарџу*.

Наредни одељак посвећен је осталим најновијим жаргонизмима. Осим сливеница, Бугарски годинама прикупља и бележи и друге жаргонизме, махом суфиксално изведене. Од 65 истраживаних суфикса, наставља се раније уочен тренд пораста броја речи са суфиксом *-ијада*, са следећим значењима: ‘сушет или дружење’ (*филологијада*), ‘такмичење’ (*џекаријада*, *шкобаљијада*, *зељаницијада*), ‘фестивал, приредба, ревија’ (*Bulldogijaда*, *лончаријада*), ‘заплет, заврзлама’ (*Соросијада*), ‘поспрдна карактеризација неког догађаја или понашања’ (*ојозицијада*, *џолиронијада*), ‘приредбе у спомен на истакнуте личности’ (*Шекспиријада*). Следећи по продуктивности је суфикс *-ак/-њак/-љак*, забележен у примерима као што су *себичњак*, *есџрадњак* и *џржњак*. Иако нешто мање витални, ту су и други суфикси, као, на пример, *-иција* (*џосџерџија*, *коменџарџија*, *коридорџија*), *-аџ* (*Бреџзиџаџ*, *џроциџраџ*, *кривинаџ*), *-уџа* (*фејкуџа*, *силиконуџа*, *џаџируџа*) и други.

Материјал који је Бугарски током времена прикупио садржи преко 5900 речи, или, како сам каже, „један мало већи омањи речник” (стр. 194). С обзиром на динамичан карактер жаргона и често ефемерну природу његове лексике, велики део жаргонских неологизама лако прође непримећено и незабележено. У том смислу, допринос ауторовог рада на прикупљању, класификовању и лексикографској обради жаргонских речи заиста је немерљив. Вишедеценијски лексички фонд сачуван је од заборавља, а прикупљена грађа сведочи о његовој виталности, али и инвентивности његових говорника који на креативан начин користе расположиве творбене механизме.

На самом крају књиге аутор даје наставак *Селекџивне библиоџраџије соџиолинџвисџиџе*, за период 2016–2017. године, са 68 нових библиографских јединица. Ранко Бугарски саставља ову библиоџраџију од 1967. године, прво за подручје целе СФРЈ, затим за СРЈ, па СЦГ, те сада само са Србију. Подсећамо да је 2009. године она изашла као посебна публикација за период 1967–2007. (BUGARSKI 2009), а потом и 2015. године за период 1967–2014. (BUGARSKI 2015).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

БУГАРСКИ, Ранко. Две речи у једној. Лескичке скривалице. *Језик данас* 13 (2001): 1–5.

*

BUGARSKI, Ranko. *Selektivna sociolingvistička bibliografija SFRJ/SRJ–SCG/SRBIIA 1967–2007*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2009.

BUGARSKI, Ranko. *Sarmagedon u Mesopotamiji. Leksičke skrivalice*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug, 2013.

BUGARSKI, Ranko. *Selektivna sociolingvistička bibliografija SFRJ/SRJ–SCG/Srbija 1967–2014*. Zemun: Mostart, 2015.

Гордана Лалић Крстић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

gordana.lalic.krstin@ff.uns.ac.rs

UDC 811.163.41'374(049.32)

UDC 81'374(049.32)

Tvrtko Prčić. *Ka savremenim srpskim rečnicima*
Novi Sad: Filozofski fakultet, 2018, 224 str.

Пред читаоцима је књига аутора Твртка Прчића *Ka savremenim srpskim rečnicima* у издању Филозофског факултета у Новом Саду, која се бави српском лексикографијом у контексту савременог теоријског и практичног схватања ове дисциплине. Имајући у виду чињеницу да постојећи речници припадају ери пределектронске академске лексикографије, да им недостају нове речи и да су ограничено доступни, обрађена тематика веома је актуелна, те врло корисна широкој публици: лексикографима, студентима и свима осталима које занимају речи и њихова обрада у речницима. Не рачунајући Предговор, књига се састоји од осам поглавља која су систематски подељена на уже тематске целине. На крају књиге представљен је списак коришћене литературе од преко 300 хронолошки новијих библиографских јединица и 20 електронских речника реномираних британских и америчких издавача са бесплатним приступом, што такође говори у прилог актуелности обрађене теме. У наставку, укратко је представљен садржај књиге по поглављима.

У првом поглављу под насловом „Каква нам лексикографија треба” (стр. 13–50), аутор даје критички осврт на домаћу лексикографију у контексту савременог схватања ове дисциплине, те поделе њених делатности на четири компоненте: практичну, теоријску, педагошку и образовну. У вези са практичном лексикографијом, аутор повлачи јасну границу између истраживачких и преписивачких речника, будући да се први темеље на истраживачком раду, док су други комерцијални. Важна поставка у вези са теоријском лексикографијом јесте да не постоји обједињена библиографија лексикографских књига и чланака, услед чега је ова књига прва публикација која пружа

читаоцу добар увид у стање лексикографије код нас и у свету током последње две деценије. Образовни курсеви из предмета Лексикографија на Универзитету у Београду и Универзитету у Новом Саду представљају скроман допринос педагошкој лексикографији, што се такође може рећи за образовну лексикографију, пошто укупан број објављених публикација укључује само три зборника радова, једну колективну монографију и превод једног приручника. У светлу наведеног, те са циљем да српска лексикографија постигне озбиљнији замах, аутор закључује да је нужно да она буде институционално организована и дигитално реализована, те бесплатно доступна путем интернета, као и да буде усклађена са општим принципима савремене лексикографије који укључују: научну заснованост, функцијску профилисаност речника (пасивну, активну, посредничку и металексичку), окренутост према корисницима, предусретљивост према корисницима, институционално развијање речничке културе и дигиталну реализацију будућих речника.

На основу критичке анализе српске практичне лексикографије, у наставку је понуђен амбициозан план активности за њену реформу, који укључује дванаест приоритета чија се реализација предвиђа у три етапе. Прва би трајала најдуже три године и укључивала би четири основне ставке: (1) оснивање Националног центра за лексикографију (НЦЛ) који би објединио српски језик, језике националних мањина и стране језике који се уче код нас; (2) спровођење дигитализације постојећих језичких приручника; (3) признавање научног статуса лексикографије, у складу са актуелним тумачењем у свету; (4) обезбеђивање правилног вредновања резултата оригиналног и иновативног лексикографског рада у одговарајућим актима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије; и (5) организовање стручног усавршавања лексикографа. Друга етапа, која би трајала око две године, обухватила би још два кључна приоритета који чине *sine qua non* савремене лексикографије. Поштујући редослед набрајања, то су: (6) стварање Српског националног електронског корпуса (СНЕК) са најмање 500 милиона речи, који би се периодично допуњавао и који би се претежно темељио на интернетским изворима, по узору на електронске корпусе енглеског језика; и (7) стварање електронских корпуса осталих матерњих језика у нашој средини и паралелних електронских корпуса парова језика. Трећа етапа трајала би око три године и била би реализована кроз следећих пет група приоритета: (8) састављање онлајн издања савременог општег речника српског језика које би било бесплатно доступно свим заинтересованим корисницима; (9) састављање е-речника разлучених синонима српског језика; (10) састављање електронског речника колокација српског језика по узору на већи број сличних речника у енглеском језику, а на основу истраживања у српском језику; (11) састављање других једнојезичних речника, тј. допуњених издања речника неологизама, новијих англицизама и жаргонизама, као и сасвим нових речника, нпр. речника сливеница и термилолошких речника; и (12) састављање двојезичних речника, како општих тако и специјализованих и термилолошких, укључујући и специфичне речнике лажних парова, при чему аутор укратко даје библиографију постојећих речника овог типа, као и предлог за размишљање о новом тзв. билингвализованом речнику, тј. једнојезичном речнику с преводима. На крају уводног поглавља, аутор наглашава

потребу за развијањем српске речничке културе која чини део опште језичке културе, и која је у досадашњем школском систему прилично занемарена. Остваривање овога циља темељи се не само на реализацији наведених приоритета, већ и на доброј обавештености корисника у вези са постојећим речницима, те на изради нових дидактичких материјала, као и на сталном подстицању њиховог коришћења у пракси, што представља приоритетан задатак предстојеће реформе школског система.

У другом поглављу под насловом „Nacrt za savremeni opšti rečnik srpskog jezika” (стр. 51–69), понуђен је пројекат савременог општег речника српског језика заснованог на исправном тумачењу да практична лексикографија почива на темељу доброг познавања лексичког система, што значи да су индикатори значења, поред уобичајених, и колокацијска, граматичка, прозодијска, семантичка, прагматичка и стилистичка својства. По узору на најпознатије речнике енглеског језика у електронском и штампаном издању, Речник би био заснован на СНЕК-у. Поред типолошког обележја да се ради о општем речнику, које се види из самог наслова, он је синхрони, са азбучно поређаним одредницама, семантички, речник са тројним теоријско-методолошким приступом (дескриптивним, прескриптивним и металексичким), речник чију циљну публику чине изворни говорници српског језика и корисници којима је то страни језик, речник са двојном функцијом (пасивном и активном), те речник који би био приређен као електронско издање, а по потреби и као штампано, по узору на нова издања познатијих речника енглеског језика. На плану макроструктуре, Речник би обухватио укупно 100.000 одредница које чини општа домаћа и одомаћена страна лексика од средине 20. века, која би се преузимала из СНЕК-а, на основу учесталости јављања као и усталености у случају да се ради о неологизмима. У вези са микроструктуром, суштинска новина у односу на традиционалне српске речнике јесте увођење нових елемената речничког чланка. Прва је семантика с прагматиком, сагледана у три нивоа: дефиниција која даје податке о дескриптивном значењу одреднице, при чему се напушта постојећа пракса дефинисања синонимом; индикатори смисла, који пружају информације о нијансама у значењима речи у оквиру полисемије, и смисаони односи синонимије, антонимије и хипонимије. Друга је стилистика која даје информацију о територијалној, друштвеној и функционалној раслојености лексике, као и о лекталној и регистарској обележености лексике. Трећа новина су примери који илуструју спојеве одреднице с другим речима. Четврта су унакрсна упућивања на формално и/или садржински повезане одреднице. Последња, пета новина су напомене у вези са разлученим синонимима, лексичким и/или граматичким колокацијама, те нестандартним, неприхватљивим употребама облика и/или значења. С обзиром на обухват Речника и значајну улогу информатике, састављачки тим требало би да броји између 10 и 15 чланова, међу којима би поред лексикографа били и корпусни лингвисти и компјутерски стручњаци. На крају, аутор посебан нагласак ставља на нужност специјализоване обуке чланова тима, припрему прецизног упутства за рад, као и сталног стручног усавршавања састављача.

У трећем поглављу под насловом „Nacrt za jedan specijalizovani rečnik srpskog jezika” (стр. 70–87), аутор нуди пројекат *Речника лексичких мрежа*

који би представљао изданак *Савременог речника српског језика*. Овај специјализовани речник био би референтан извор података за три недовољно лексикографски описана типа лексичких мрежа у српском језику – парадигматске (синонимија, антонимија и хипонимија), синтагматске (колокације) и творбене (породице речи које су настале од одређене мотивне основе поступцима афиксације, композиције и конверзије). Типолошки, Речник је специјализовани, синхрони, мањи једнотомни, једнојезични, азбучни, семазиолошки, односно речник са двојним теоријско-методолошким приступом (дескриптивним и металексичким), двојном циљном публиком (изворним говорницима српског језика и корисницима којима је то страни језик), двојном функцијом (пасивном и активном) и двојном изведбом (примарно, електронско издање и секундарно, штампано). Након тога, представљена је макроструктура речника који би, идеално, имао око 7.500 одредница у категоријама именица, глагола, придева и прилога одабраних према учесталости јављања у СНЕК-у. С обзиром на три врсте укључених лексичких мрежа, типична одредница била би: основна, семантички необележена реч у приказу њених синонима, примарни колокат у приказу њених секундарних колоката и мотивна основа у приказу њених твореница. Елементи микроструктуре Речника били би подаци о раније споменуте три лексичке мреже, при чему аутор даје исцрпан опис свих симбола и елемената за сваку од њих, као и илустрацију општег обрасца типова, организације и презентације података. У вези са синонимима, ваља напоменути да речнички чланак укључује не само уредно сложен синонимски низ по степену блискости са главном одредницом, већ и диференцијалну дефиницију за сваки семантички обележени члан низа, као и пример у пуној реченици, чиме би се у великој мери попуниле празнине у лексикографској кодификацији синонима у постојећим речницима. Израда овог речника била би организована у две фазе. Прву фазу чинило би прикупљање и обрада корпусно заснованих података. С тим у вези, у наставку, аутор даје податке о најновијој софтверској алатки за анализу корпусних података *Sketch Engine* као и о актуелној литератури која се бави колокацијама и синонимима, при чему напомиње да је мало алатки за корпусно истраживање породица речи, те чак предлаже додавање специјалног модула у програмском пакету *Sketch Engine*, под називом *Word Family* (срп. породица речи). Друга фаза подразумевала би организовање и уобличавање података у речнички чланак, што је такође пропраћено информацијом о постојању софтверског пакета *TLex Suite* који би могао бити применљив у ту сврху. На крају, аутор истиче и потребу за другим специјализованим речницима којима се већ бавила теоријска лексикографија. То су: речници неологизама, англицизама и жаргонизама, затим речник културно специфичних речи, речници лексичких поља, речник сливеница, те сликовни речник српског језика и терминолошки речници.

У четвртом поглављу под насловом „Skice za nove englesko-srpske rečnike” (стр. 88–111), аутор даје критички осврт на постојеће речнике овога типа, након чега нуди концепт пет савремених енглеско-српских речника који би били најпотребнији у нашој средини, од којих су два општа и три специјализована. При томе се планира да сви речници буду урађени као енглеско-српска издања, а тек касније и као српско-енглески речници, будући

да културне специфичности не говоре у прилог аутоматском поступку претварања српских превода у одреднице. Структура излагања иста је за све речнике и укључује: радни наслов, типолошка обележја, циљну групу корисника, коментар, макроструктуру, микроструктуру са илустрацијом типске одреднице и могуће узорне са називима најрепрезентативнијих речника истог типа у енглеском језику, односно називима речника који би били најкориснији за сасвим нове типове речника. Пет речника од којих је сваки представљен у засебном чланку јесу следећи: *Савремени енглеско-српски ојшћи речник*, *Речник енглеског језика с преводима на српски*, *Енглеско-српски речник синонима*, *Енглеско-српски речник колокација* и *Енглеско-српски речник културно специфичних речи*. Након представљања речника, аутор се бави методолошким и практичним аспектима израде речника. У вези с методологијом, наглашава се нужност напуштања традиционалног приступа превођењу ‘реч за реч’ и прелажење на савремени приступ који се руководи принципом ‘садржај за садржај’. Будући да је овај други прагматички оријентисан пошто подразумева значење у конкретном контексту, аутор предлаже термин прагматички приступ као најприкладнији назив овог поступка. Такође, истиче се нужност корпуснолингвистичког приступа као јединог начина да се избегне субјективност и произвољност. Стога је нужно имати заокружен и јавно доступан СНЕК који би омогућио формирање паралелног енглеско-српског и српско-енглеског корпуса као базу за израду свих помнутих речника. У вези са практичним аспектима, предност је недвосмислено на страни електронске реализације речника, било у форми офлајн или онлајн издања које би било бесплатно доступно путем интернета. На крају овог поглавља, аутор истиче нужност изграђивања исправног схватања лексикографског рада као савесног, мукотрпног научно-истраживачког рада, што такође значи да лексикографија заслужује званично признавање статуса научне дисциплине у нашој средини, у складу са најновијим тумачењем у светској литератури.

У петом поглављу под насловом „Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima” (стр. 112–141), представљен је амбициозан пројекат новог типа речника у домаћој и светској лексикографији, који се темељи на савременом тумачењу синонимије по којем она представља смисаони однос између најмање две речи с истим дескриптивним значењем. У контексту светске лексикографије, новина је оличена у придеву ‘контрастивни’ у његовом називу, што значи да се Речник темељи на међусобном контрастирању синонима у сваком језику посебно, те на контрастирању синонима у оба језика. У контексту домаће лексикографије, новина се огледа у томе што ће то бити први речник који нуди ваљано промишљене преводе синонима са енглеског језика на српски, који ће бити поткрепљени не само тумачењем нијанси у значењу, већ и примерима. За разлику од речника који су били предмет претходних поглавља књиге у форми нацрта, рад на овом Речнику већ је започет 2016. године са високо образованим ауторским тимом на Филозофском факултету у Новом Саду, при чему је сваки члан тима добио прецизна задужења за рад. Типолошки посматрано, Речник је: специјализовани, двојезични, синхрони, једнотомни мањег обима (око 1.500 главних одредница), абecedни и ономазиолошко-семазиолошки; затим, речник с двојним теоријско-методолошким

приступом (дескриптивним и металексичким), двојном циљном публиком (изворним говорницима српског језика и странцима), двојном функцијом (активном и пасивном), те речник са потенцијално двојном изведбом (примарно, као штампано издање и секундарно, као електронско). Са лексиколошког аспекта, аутор га одређује као комбиновани речник четири у једном, будући да укључује: семантичка поља, лексичка поља, разлучене синониме и преведене синониме. Са аспекта корисника, овај речник нуди информације у вези са: појмовима, речима, значењима речи, преводима одређених значења речи, нијансама значења речи, понашањем речи у контексту и појмовним системима укључених језика. Будући да се ради о сасвим новом типу речника у домаћој и светској лексикографији, аутор иде корак даље у настојању да стави резултате истраживања на увид шире јавности, те нуди и преводе ових седам информација на енглески језик. У наставку је представљена макро- и микроструктура Речника. Макроструктуру Речника чине три дела: Водич кроз Речник, Регистар енглеско-српских синонима и речнички део. Типични речнички чланак садржи седам елемената: индикатор смисла главне одреднице, ознаку врсте речи, главну пододредницу (неутралну енглеску реч), пододредницу (енглески синоним), диференцијалну дефиницију тј. дефиницију дескриптивног значења, контекстуално адекватан превод на српски језик и примере у реченичном контексту. Овај врло захтеван пројекат са теоријског и практичног аспекта прецизно је дефинисан по етапама израде које су осмишљене поступно почевши од утврђивања семантичких и лексичких поља, те одређивања одредница и пододредница и њиховог превођења, до избора прилагођених примера и израде регистра и, на крају, лектуре рукописа. Што се изведбе тиче, Речник би био објављен као штампана или електронска књига у издању Филозофског факултета у Новом Саду. На крају, аутор истиче значај стручног оспособљавања састављачког тима, те припрему упутства за састављаче, након чега нуди, у извесној мери, измењено првобитно Упутство за састављаче *Енглеско-српског контирасивног речника синонима*, укључујући и предлогак типографије у речничком чланку. Ваља истаћи да је понуђено упутство први писани извор овог типа у фази израде пројекта речника, те да може послужити као узор за све будуће речнике српског језика.

У шестом поглављу под насловом „*Rečnik novijih anglicizama*” (стр. 142–154), дата је критичка оцена речника под називом *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, ауторâ Вере Васић, Твртка Прћића и Гордане Нејгебауер, објављеног 2001. године, којим поводом је први пут лансиран термин ‘англосрпски’. У складу са савременом лексикографском праксом, након једне деценије, извршена је анализа непосредних и посредних учинака речника. Коментаришући степен остварености циљева, аутор истиче да су остварена четири циља: дескриптивни, дескриптивно-прескриптивни, прескриптивни и лексикографски, док је главни, комуникативни циљ само делимично остварен, а последњи, социолингвистички у потпуности неостварен, будући да је Речник остао непознат широј публици, што је логична последица запуштености наше језичке културе и одсуства речничке културе. Међутим, суштински учинак Речника огледа се у чињеници да је дао велики допринос нашој лингвистици, који се сагледава у три групе. У прву спадају

научни радови првог коаутора речника, у којима су понуђене многе теоријске и термилошке иновације, међу којима су разлика између термина ‘англицизам’ и ‘инглишизам’, типологија англицизама, типологија англицизама као синонима у српском језику, опис новог социолингвистичког статуса енглеског као одомаћеног страног језика и предлог за установљивање контактне језичке културе и контактнोजезичке компетенције. У другу групу спада низ истраживања у оквиру постдипломских и докторских пројеката на Филозофском факултету у Новом Саду, које аутор библиографски документује у наставку, као и чињеница да је речник подстакао израду других специјализованих и термилошких речника. На крају, у трећу групу спадају независна истраживања других аутора. Овде аутор посебно истиче чињеницу да „nema mnogo jezikâ koji se mogu pohvaliti ovolikom širinom i dubinom svojih istraživanja u ovoj oblasti” (стр. 149). Сумирајући могуће недостатке лексикографског модела који у овом тренутку навршава скоро две деценије, аутор закључује да би имало смисла смањити број укључених података, те скраћеница и симбола, са једне стране, односно формирати опсежнији и разноврснији корпус, са друге. На крају, аутор се бави одговором на једноставно питање: „Да ли је вредело?” Упркос недовољним учинцима Речника у пракси, чињеница да се појавило и друго издање говори у прилог томе да јесте итекако вредело због значајног доприноса нашој лингвистици, те да је упутно да се побољша постојеће издање, да се додају нови англицизми, да се допуне значења постојећих англицизама новим нијансама, као и да се створе услови за већу доступност овог речника у форми новог проширеног издања, чији је нацрт предмет следећег поглавља.

У СЕДМОМ ПОГЛАВЉУ под насловом „Novi rečnik novijih anglicizama” (стр. 155–173), понуђен је амбициозно осмишљен нацрт новог издања *Речника новијих англицизама* који је, у поређењу са речницима истог типа у другим језицима, највише прилагођен кориснику. У односу на прво издање, макро-и микроструктура Новог речника у извесном степену су иновирани. Прва новина тиче се самог наслова који је краћи и гласи *Нови речник новијих англицизама*, будући да део наслова постојећег издања *Do you speak anglosrpski?* више не одражава суштину, пошто су предмет Речника англицизми који су оправдани у српском језику, те спадају у стандардни српски језик а не у англосрпски. Друга структурна новина односи се на макроструктуру Новог речника. Поред постојећих пет типова одредница: очигледних англицизама, морфосинтаксичких изведеница, старијих англицизама с додатим новим значењем, семантичких изведеница и псеудоанглицизама, аутор оставља и могућност укључивања скривених англицизама (нпр. ПАМЕТНИ ТЕЛЕФОН од енг. *smart phone*), који би били посебно обележени. Трећа структурна новина тиче се микроструктуре Новог речника. Суштинска новина тицала би се значења које би сада обухватало три додатна објашњења за: англицизме као синониме, англицизме као лажне парове и англицизме као ускостручне термине који су прешли у општи језик. У овом издању предвиђена је и допуњена скала интегрисаности англицизма у српски језик која би, уместо постојеће три вредности, сада обухватала пет: сасвим неоправдане, неоправдане, условно оправдане, оправдане и сасвим оправдане англицизме. Овако обиман иновативни подухват темељи се на обимнијем корпусу у односу на претходно

издање, са најмање 10.000 јединица прикупљених из разноврсних извора, који укључују не само штампу, већ и преведена књижевна дела, затим различите врсте извора на интернету, телевизијске емисије, СМС-поруке и говорни језик. Такав корпус био би конвертован у машински читљив облик из којег би биле биране одреднице за речник, које се јављају најмање три пута у корпусу. У складу са све масовнијом дигитализацијом речничких извора, Нови речник планира се у електронској форми као е-књига, при чему би електронско издање било обогаћено хиперлинком и букмарком. Први би био искоришћен за унакрсна упућивања на неприхватљиве писане варијанте, као и за одреднице и пододреднице у склопу дефиниције и синонимне одреднице, док би други приказивао јединствени мени са увидом у целивиту макроструктуру Новог речника. Такође, да би се остварила универзална доступност подацима електронског речника нужан је посебан софтвер којим би дигитални подаци били уобличени у ту сврху. Међу наведеним софтверским алаткама, аутор скреће пажњу на комерцијални програмски пакет *TshwaneLex* за израду онлајн и офлајн речника за платформе *Microsoft Windows* и *Mac OS*, те на пакет *Tlex Suite* који би био користан за припрему дигиталног Новог речника, пошто би омогућио и изграђивање корпуса. На крају, аутор нуди још два иновативна предлога који се тичу интерактивне комуникације читалаца које занимају англицизми у српском језику. То су блогови под насловом „Англицизам недеље” (по узору на сличне рубрике Ј. Ћирилова у НИН-у и лексикографски вебсајт *Word Spy*) и отварање специјалне стране на једној од друштвених мрежа на којој би се водиле расправе у вези са актуелним темама из ове области. Реализацијом другог предлога могао би се покренути пројекат ОТВОРЕНОГ РЕЧНИКА (енг. *open dictionary*) као плод заједничког рада лексикографа и читалаца који би предлагали нове англицизме у реченичком контексту као потенцијалне одреднице за Нови речник. У закључку, аутор посебно истиче могући допринос Новог речника сузбијању неконтролисаног преузимања англицизама и њихове још неконтролисаније употребе, понављајући општеприхваћени став да њихово коришћење с мером, знањем и разумевањем може само да поправи изражајне могућности српског језика. Да би се овај циљ постигао, ваља обратити пажњу на наставне планове и програме за енглески и српски језик у којима би фокус био на неговању контактне језичке културе и енглеско-српске контактнोजезичке компетенције.

Последње, ОСМО ПОГЛАВЉЕ, под насловом „*Mali englesko-srpski rečnik pragmatičkih termina*” (стр. 174–191) мотивисано је циљем да се допринесе значајнијој афирмацији прагматике код нас, у форми енглеско-српског речника стандардних прагматичких термина. У кратком критичком осврту на начин предавања лингвистике на нашим универзитетима, аутор истиче да је акценат на формалним аспектима, док су садржински аспекти занемарени, иако прагматика, тј. научна дисциплина која се бави употребом језичког система, постоји још од 1977. године. Упркос спорадичним покушајима да се то исправи, аутор констатује да је интересовање за ову област зачуђујуће слабо. Стога понуђени *Мали енглеско-српски речник њразматичких термина* представља важан допринос не само терминолошкој лексикографији, већ и прагматици уопште. Термини су преузети из писаних стручних извора на

енглеском језику. Речник је подељен на два дела – алфабетски и тематски. У алфабетском делу наведени су сви термини (укупно 270), сваки са упутницом на један од 15 гроздова у тематском делу, у склопу којег је дати термин обрађен. Унутар гроздова, термини су приказани хијерархијски на основу значењске повезаности термина, односно према подређености (хипонимији) или према супротности (антонимији). Уколико постоји синонимни однос између енглеских термина, синоними се наводе један иза другог. Набројани елементи одреднице ефектно су типографски истакнути.

На крају овог приказа, ваља истаћи да је ово прва књига која нуди дијагностику стања српске лексикографије прецизно констатујући све њене недостатке, с посебним акцентом на нужности формирања СНЕК-а и адекватног вредновања лексикографског рада у службеним актима. На основу тога, понуђени су конкретни предлози за корениту реформу, који су утемељени на релевантним изворима у англистичкој и србистичкој литератури. Актуелност теме, исцрпан приказ резултата деценијског рада аутора и свих оних које је подстакао на истраживање у овој области, те језгровит и креативан стил излагања нуде занимљив садржај свима онима који се баве теоријском, практичном и образовном лексикографијом.

Мира Милић

Универзитет у Новом Саду
Факултет спорта и физичког васпитања
Ловћенска 16, 21000 Нови Сад, Србија
mmilic@uns.ac.rs

UDC 81'1:929 Бугарски R.(082)(049.32)

Katarina Rasulić, Ivana Trbojević Milošević (eds.). *Belgrade English Language & Literature Studies. Special issue in honour of Ranko Bugarski on the occasion of his 85th birthday*. Vol. 10. Belgrade: Faculty of Philology, 2018, pp. 348.*

Најновији, 10. број часописа *Belgrade English Language & Literature Studies* представља специјално издање овог часописа, који је у ствари зборник радова у част професору Ранку Бугарском, истакнутом лингвисти и дугогодишњем професору Филолошког факултета у Београду. Ово није први зборник ове врсте посвећен проф. Бугарском (в. Мишеска Томић – Радовановић 2000; Кликовас – Расулић 2003; Васић 2011) а настао је поводом његовог 85. рођендана, у знак захвалности и поштовања према његовим изузетним академским успесима.

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

Како се већ у Предговору истиче, зборник сачињавају радови по позиву упућеном како домаћим, тако и страним научницима чија се истраживања ослањају на рад проф. Бугарског. Тако настао колаж прилога у великој мери осликава широк дијапазон тема којима се проф. Бугарски бавио у току своје шестодеценијске научне каријере, као што су општа лингвистика, контрастивна лингвистика, примењена лингвистика, социолингвистика, језичка политика, планирање језика, језик у спрези са идентитетом, културом, национализмом, језичка манипулација, терминологија, језичка креативност, итд. О импресивној научној ширини Професора сведоче и прва два прилога у зборнику. Први је интервју у коме Бугарски на себи својствен и духовит начин одговара на питања Катарине Расулић о својој академској каријери, о најзначајнијим утицајима, о ставовима, радовима и достигнућима али и о политичком активизму и о дугогодишњем ангажману у Савету Европе. Овај изузетно занимљив и свеобухватан разговор закључује савет који Професор даје будућим лингвистима, а то је да пронађу свој угао гледања на језик и да уживају у истраживању језика. Други уводни прилог, аутора Ивана Чоловића, оснивача и уредника *Библиошке XX век*, говори о значају Ранка Бугарског за овог издавача. Јер осим што је укупно 13 својих књига објавио управо у издању *Библиошке XX век*, Бугарски је и сабрао и уредио две књиге које су такође објављене у овом издању (SAPIR 1974; VORF 1979), што донекле чини умесним шаљиви назив *Библиошка Ранка Бугарског*, каже Чоловић. Аутор такође истиче да је Бугарски један од најзначајнијих и најистрајнијих заговорника просвећења у Србији и у региону, покрета који неретко бива потиснут од стране етно-националистичке идеологије, као радикалног потомка европског романтизма и национализма. Овакав статус Бугарски је заслужио огромним знањем и ауторитетом у области језика и његове везе са другим друштвеним појавама, као и вештим и убедљивим начином излагања којим настоји да у својим делима не само едукује читаоце већ и да побије дубоко укоренење предрасуде и стереотипе, да доведе у питање лаичке категоризације и прихватање поједностављених објашњења и клишеа, који понекад резултирају само комичном ситуацијом али неретко могу имати (и имају) веома озбиљне политичке последице (в. нарочито BUGARSKI 2005).

Преосталих 13 прилога у зборнику представљају радове младих или већ афирмисаних научника, махом некадашњих студената проф. Бугарског, а повезује их тематски и посматрање лингвистике као науке о човеку.

У раду под насловом *Language contrasts in translation: cognitive and practical consequences*, Луна Филиповић разматра на који начин међујезичке разлике доприносе различитој концептуализацији догађаја. Проучавајући когнитивне домене кретања и каузативности и њихове лексикализације у различитим језицима из угла контрастивне и когнитивне лингвистике, ауторка закључује да се применом теоријског оквира Примењене типологије језика (FILIPović 2008) могу избећи грешке или разрешити недоумице у превођењу и међујезичкој комуникацији, због чега сматра да је неопходно експлицитно подучавање у области међујезичких разлика.

Прилог Твртка Прћића, *The makings of an ideal general-purpose dictionary: Theoretical underpinnings* представља теоријске поставке за израду идеалног општег речника, на основу савремених тенденција у теоријској и практичној

лексикографији. Такав речник треба да буде заснован на научним методама и принципима али истовремено мора бити усмерен ка корисницима и њиховим комуникативним потребама како у погледу садржаја тако и у погледу начина на који су информације у њему организоване и презентоване. У раду се даље описује теоријски оквир идеалног речника, с освртом на циљеве које такав речник треба да испуњава, његову типолошку идентификацију и прототипску спецификацију.

У наредном поглављу Зборника, *On the blurred boundaries between superordinate and subordinate clauses in English*, Владан Павловић преиспитује оправданост термина „суперординирана клауза” и „субординирана клауза” будући да се синтаксички критеријум за овакво разграничавање двају типа клауза не поклапа нужно са дискурсним критеријумом па се неретко испоставља да је синтаксички суперординирана клауза дискурсно субординирана и обрнуто. Ослањајући се на теоријски оквир (функцијско-)когнитивне лингвистике, Павловић настоји да покаже како је граница између синтаксе и дискурса (као и између лингвистичких категорија уопште) нејасна, те како се и њихов допринос укупном току дискурса може сматрати градијентним.

Четврти прилог, насловљен *Discursive metaphorical frames: The violence over language frame in Serbian and British newspaper discourse*, бави се проучавањем систематичних метафоричких приказа у дискурсу. Ауторка прилога, Ксенија Богетић, уводи појам дискурсних метафоричких оквира и испитује његову применљивост на корпусу од по 100 новинских текстова о језику на српском и на енглеском. Анализа показује да је главни дискурсни метафорички оквир у новинском дискурсу о језику и у српском и у енглеском заснован на концептуалном домену насиља, као и да сличне језичке идеологије владају у Србији и Великој Британији. Међутим, док се у српским новинама насиље над језиком изједначава са насиљем над српским националним идентитетом, у Британији метајезик одражава страх од пропадања друштва коју изазивају омладина, брз технолошки напредак и припадници нижих друштвених слојева.

На корпусу интервјуа политичке садржине на енглеском и српском језику Ивана Трбојевић Милошевић истражује језичке експоненте евиденцијалности у ова два језика. У прилогу под насловом *Corpus evidence for evidentials in English and Serbian political interviews* ауторка испитује фреквенцију и дистрибуцију маркера евиденцијалности према језику и међу говорницима и, супротно очекивањима, долази до закључка да говорници оба језика користе исти репертоар експонената којима се сигнализира релативна непоузданост доказа, исте формалне сигнале (као што је промена граматичког броја), те да о извору информације често говоре неодређено (употребом пасива у енглеском језику, одн. безличних конструкција у српском).

У следећем прилогу, који носи наслов *Hedging in disagreements in US film dialogues: A sign of (self-)politeness, politic behavior and an identity marker*, Олга Панић Кавгић, из угла језички испољене (само)учтивости, истражује прагматичке и социо-културне аспекте ограђивања приликом неслагања са говорником. Корпус за ову студију чинило је пет савремених америчких филмова, а главни закључци анализе филмских дијалога са пет различитих теоријских становишта могу се сумирати на следећи начин: старија и традиционална

подела на учтивост/неучтивост (или учтивост/самоучтивост) не може на одговарајући начин окарактерисати употребу ограда за ублажавање неслагања са говорником. Уместо тога, ову појаву је најсврхисходније посматрати као динамичан појавни облик друштвено прихватљивог вербалног понашања.

Коауторски рад Мотокија Нوماђија (Motokija Nomachi) и Бојана Белића, под насловом *21st century standard language ideology in Serbia and Poland* бави се проучавањем идеологије стандардног језика и моћи која јој се приписује, и то кроз призму двају језика који не уживају исти статус као стандардни језик – буњевачки у Србији и кашупски у Пољској. Иако је став према стандардизацији језика у обе ове државе суштински афирмативан, овај процес је усмерен пре свега ка легитимизацији не само самих језика већ и држава, на шта указује чињеница да она не обухвата нужно и мањинске језике. Тако се буњевачки у Србији и не сматра језиком већ говором (BOŠNJAKOVIĆ – ŠIKIMIĆ 2013), док је кашупски у Пољској једини регионални језик. Но, иако је јасно да постоје изазови за идеологију стандардног језика у обе ове државе, она се готово беспоговорно примењује.

Положај (или тачније, непостојање?) варијационистичке социолонгвистике у Србији истражује Андреј Бјелаковић у наредном поглављу, насловљеном *Whither variationist sociolinguistics in Serbia?* Наиме, аутор учача да се југословенска, а потом и српска социолонгвистика махом бавила макросоциолонгвистиком и квалитативном социолонгвистиком, док квантитативних, емпиријских студија скоро да и нема. Готово потпуни недостатак варијационистичке социолонгвистике и урбане дијалектологије у овом окружењу Бјелаковић приписује идеологији („нечистоти” урбаних дијалеката, језичким променама као знаковима изумирања језика, итд) као и неупућености („безбедној полуобавештености”, БУГАРСКИ 1986: 44) домаћих лингвиста у методологију варијационистичке лингвистике, а прилог закључује саветима о начину на који би требало приступити поновној анализи постојећег дијалектолошког материјала и прикупљању новог.

Текст насловљен *Contesting identity in the linguistic landscape of Belgrade: An ethnographic approach*, аутора Костаса Канакиса (Costasa Canakisa), представља етнографски пресек језичког крајолика центра Београда. Нарочита пажња посвећује се у овом раду вези између диграфије и хетеронормативности са националним и верским идентитетом, као и начину на који се они изражавају путем избора писма на јавним натписима и графитима и противграфитима, забележеним у периоду између 2009. и 2017. године. Питања идентитета често имају трајан утицај на језички крајолик, и управо због тога овакву тему ваља сагледати систематично, из више углова, што аутор овог прилога чини с аспекта који представља пресек социолонгвистике, етнографије и семиотике.

У наредном поглављу, Андријана Аничих анализира дискурс који је обележио избор Ане Брнабић за премијерку Србије. У раду под насловом *The common language of discipline: Nesting pedagogy and alternative subject positions in power in Serbia* ауторка истражује како су дискурси о европским вредностима и људским правима допринели настанку и опстанку геополитичких подела на овим просторима. Проучавајући динамички однос између педагогије условљавања, хомонационализма и сексуалног грађанства, као

дисциплинирајућих дискурса Европске Уније, такође уочљивих у реторици проевропске политичке елите у Србији, ауторка закључује да се сличности између ова два режима дисциплине обухвате појмом „смештање педагогије”, као процеса у коме режими дисциплине крећу од Европске Уније према југоисточној периферији овог блока и резултирају хијерархијским бинарним поделама које карактерише педагошки и инфантилизирајући однос према Другом.

Везом између родно осетљивог језика, граматичког рода и родне равноправности бави се Бобан Арсенијевић у раду под насловом *The language of Dorian Gray: Why the social and cultural treatment of genders cannot be improved by acting on their reflections in language*. Покушај да се (силом) уведу промене у структуру језика нужно доводи до нарушавања равнотеже у језику, јер промене се стално дешавају у разним доменима језика али су оне релативно споре и уравнотежене. Арсенијевић наводи разлоге због којих се не може очекивати да се и женски и мушки род сваког појма лексикализује (у таквом систему род не би имао граматикализовану улогу) и тврди да лингвистичка интервенција пропагирана као начин за постизање родне једнакости не може бити успешна, те да језик не обликује стварност већ је одражава.

Последња два прилога у зборнику баве се језичком креативношћу. У поглављу које носи наслов *Linguistic creativity: A view from the periphery of the Serbian linguistic space*, Тања Петровић анализира језичке стратегије које се користе на Фејсбук страници лесковачке урбане хронике *Кое има ђо ђрад* и у текстовима власитиначке хип-хоп групе *Southentic Crew*. Циљ рада је да се покаже како се постиже језичка креативност вештим стратешким комбинавањем елемената локалног дијалекта са другим дискурсима, као и да се истражи на који начин језик говорника са периферије српског језичко-културног простора заправо доводи у питање идеолошке опозиције урбано-рурално и локално-национално-глобално и тиме дестабилизује идеолошки засновану разлику између језичког центра и периферије.

Напослетку, Гордана Лалић-Крстин у фокус интересовања ставља употребу језика у циљу игре. У раду насловљеном *Translating English wordplay into Serbian: Evidence from three dystopian novels* ауторка се на корпусу три дистопијска романа на енглеском језику бави комплексним али и изазовним темама функције вербалне игре и њеног превођења, имајући у виду формалну и семантичку сложеност игара речима, као и комуникативни ефекат који и њихов превод треба да постигне. Анализа корпуса указује на то да се игре речима понекад преводе одговарајућом игром речи у циљном језику, понекад низом речи која не представља игру речима али верно преноси прагматички ефекат или семантичку садржину игре речима у изворном језику, а повремено и пуким позајмљивањем у циљни језик. Но дистопијски роман, као књижевни жанр, свакако се показао као плодно тле за проучавање игре речима будући да обилује лексичким иновацијама и вербалним играма.

На крају овог приказа, ваља истаћи да разнородне теме којима се баве овде сабрани радови одражавају широк дијапазон тема и области којима се проф. Бугарски бавио (и бави) у својим разматрањима језика и лингвистике. Научни допринос радова у зборнику огледа се у пажљиво одабраним и веома актуелним лингвистичким темама али и у њиховој темељној обради, те

закључцима који истовремено представљају и полазиште за нова истраживања. Нарочиту похвалу, међутим, заслужује и чињеница да зборник који су уредиле Катарина Расулић и Ивана Трбојевић Милошевић представља збирку радова писаних у част не само врсном лингвисти већ и изузетном педагогу, чији некадашњи студенти, мастеранди и докторанди, као и некадашње колеге већ у четвртном наврату исказују поштовање на овај начин. А то се у академском свету не дешава често.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BOŠNJAKOVIĆ, Žarko, Biljana SIKIMIĆ. *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Novi Sad: Matica srpska, 2013.
- BUGARSKI, Ranko. *Jezik u društvu*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1986.
- BUGARSKI, Ranko. *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2005.
- FILIPOVIĆ, Luna. Typology in action: Applying Insights from Typological Contrasts. *International Journal of Applied Linguistics* 18(1): 42–61.
- KLIKOVAC, Duška, Katarina RASULIĆ. (ur.). *Jezik, društvo, saznanje – Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*. Beograd: Filološki fakultet, 2003.
- MIŠESKA TOMIĆ, Olga, Milorad RADOVANOVIĆ. (eds.). *History and Perspectives of Language Study: Papers in Honor of Ranko Bugarski*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2000.
- SAPIR, Edvard. *Ogledi iz kulturne antropologije*. Izbor i predgovor Ranko Bugarski. Beograd: BIGZ, edicija Biblioteka XX vek, 1974.
- VASIĆ, Vera (ur.). *Jezik u upotrebi – primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom/ Language in Use: Applied Linguistics in Honour of Ranko Bugarski*. Novi Sad – Beograd: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, 2011.
- VORF, Bendžamin Li. *Jezik, misao i stvarnost*. Izbor i predgovor R. Bugarski. Beograd: BIGZ, edicija Biblioteka XX vek, 1979.

Сабина Халујка-Решетар

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
halupka.resetar@ff.uns.ac.rs

UDC 811.111'34(049.32)

Maja Marković. *From Sound to Speech. An Introduction to English Phonetics and Phonology*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017, 308 str.*

Књига Маје Марковић *From Sound to Speech. An Introduction to English Phonetics and Phonology* (Од зласа до зовора. Увод у фонетику и фонологију енглеског језика), намењена, пре свега, студентима англистике, као увод у

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Дигиталне медијске технологије и друштвено-образовне промене* (ИИИ 47020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

области фонетике и фонологије, као и свима онима које занима лингвистика, настајала је током периода од две деценије (стр. 13), током припрема наставе из предмета у којима се обрађују фонетика и фонологија на Одсеку за англистику, Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, где је ауторка запослена у звању редовног професора.

Монографија коју представљамо објављена је 2017. године, а издавач је Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду. Књига има 308 страна, садржи 53 слике, 11 табела и 22 дијаграма и подељена је у седамнаест поглавља, којима претходе: *Предговор (Foreword)* (стр. 13)), *Захвалница (Acknowledgements)* (стр. 15)), *Списак симбола и скраћеница коришћених у књизи (List of Symbols and Abbreviations Used in the Book)* (стр. 16–17)) и *Увод (Introduction Phonetics and Phonology)* (стр. 19–20)), а следи им *Списак литературе (Bibliography)* (стр. 293–303)) и *Списак појмова (Index)* (стр. 305–307)). Првих девет поглавља, формално, припадају првом делу књиге *Фонетика (Phonetics)*, а преосталих осам – другом, *Фонологија (Phonology)*.

У првом поглављу, *Увод у фонетику и фонологију. Говорни процес (Preliminaries to Phonetics and Phonology. The Speech Process)* (стр. 23–32), пре него што одреди поље фонетских проучавања, Марковићева укратко описује сам процес говора и елементе од којих се он састоји. Ауторка описује како овај процес започиње у мозгу говорника, завршава се у мозгу слушаоца, а састоји се од неколико нивоа (психолошког или лингвистичког, неуролошког, физиолошког и акустичког). У објашњењу феномена перцепције говора ауторка наводи поделу Стадерт-Кенедија (Studdert-Kennedy), који разликује: 1) аудитивни, 2) фонетски, 3) фонолошки и 4) лексички, синтаксички и семантички ниво.

На почетку другог поглавља, *Три гране фонетике. Методе и технике фонетике (The Three Branches of Phonetics. The Phonetic Methods and Techniques)* (стр. 33–45), Марковићева представља методе и технике које се користе у артикулационој фонетици: како неинструменталне („кинестетички осећај”, фонетска транскрипција (широка и уска)) тако и инструменталне (палатографија, радиографија, ултрасонографија, магнетна резонанца, електромиографија, електро-аерометрија). Ауторка затим укратко представља акустичке карактеристике говорних звукова, њихове перцептивне корелате, као и технике акустичке фонетике, да би поглавље закључила напоменама о аудитивној фонетици.

Производња говора (Speech Production) (стр. 46–56) назив је трећег поглавља, у којем ауторка представља говорне органе и објашњава како се ваздушној струји обезбеђује енергија потребна за реализацију говорних звукова (плућна, глотална и веларна ваздушна струја). Поред тога, Марковићева представља и различите начине фонације, описује резонаторске шупљине и њихову улогу у процесу формирања гласова.

У четвртном поглављу, *Фонолошки систем. Фонемска организација говорног језика (The Phonological System. The Phonemic Organization of Spoken Language)* (стр. 57–63), Марковићева објашњава да фонолошки систем дефинишу коначан број јединица и правила по којима се те јединице могу комбиновати. Иако и многе животиње својим респираторним и неким дигестивним органима могу да производе звукове, оно по чему је говорна

комуникација човека специфична јесте чињеница да гласови говора јесу јединице фонолошког система које саме немају значење, али учествују у грађењу значењских јединица вишег реда. Фонолошки систем одликују и симетрија (разлике на којима језик почива употребљене су симетрично) и редунданција (тј. она својства говорних звукова која се понављају – у комуникацији бивају напуштена).

Фонема и алофон (The Phoneme and the Allophone) (стр. 64–72) назив је петог поглавља, у којем се дефинишу и обрађују ови појмови. Користећи се описима различитих артикулација којима је фонема /t/ реализована у речима *red*, *train* и *through*, ауторка долази до дефиниције фонеме, а затим, преко примера гласова [n] и [ŋ], који постоје и у енглеском (у којем су реализације двеју различитих фонема) и у српском језику (у којем су комбинаторичке реализације једне исте фонеме), објашњава како се, заправо, језици разликују по скуповима фонема које их сачињавају. С обзиром на то да је овај уџбеник намењен студентима енглеског језика којима то није матерњи језик, занимљиви су ауторкини описи којима се општелингвистички појмови различито тумаче у двама језицима. Такође, у овом је поглављу и појам *алофона* детаљно објашњен уз навођење бројних примера.

Иако је број дистинктивних обележја (ДО) која се јављају у језицима света коначан, а она почивају на тачно одређеним артикулационим и акустичким својствима, нису сва ДО заиста и релевантна у фонолошким системима различитих језика света, а често између аутора нема сагласности ни по питању тога која се од ових обележја сматрају довољним за опис истог језика. Управо због тога, на самом почетку шестог поглавља, *Дистинктивна обележја. Консонанти (The Distinctive Features. Consonants)* (стр. 73–93), Марковићева наводи да ће при опису консонаната енглеског језика комбиновати скупове ДО дате у радовима Чомског и Халеа (Chomsky and Halle), Гимсона (Gimson), Роуча (Roach), Михаиловића и Хлебеца. Сви се гласови деле по типу артикулације (вокали : консонанти), док се консонанти деле по параметрима: 1) начин артикулације (опструенти (плосиви, фрикативи, африкате), соноранти (назали, ретрофлекс, латерал, полувокали)); 2) место артикулације (лабијални, дентални, алвеоларни, посталвеоларни, палатоалвеоларни, палатални, веларни, глотални); 3) артикулятор, односи се на доњи, покретни говорни орган који је активан приликом артикулације гласа (лабијални, апикални, ламинални, фронтални (апико-коронални), фронтални, дорзални, глотални); 4) звучност (звучни : безвучни); 5) снага артикулације (јаки (фор-тис) : слаби (ленис)); фонолошки састав (једноставни : сложени).

Седмо поглавље носи назив *Дистинктивна обележја. Вокали (The Distinctive Features. Vowels)* (стр. 94–111) и детаљно обрађује ДО сложеног система вокала у енглеском језику, који се састоји од 12 монофтонга, 8 дифтонга и 5 трифтонга. На разлике у квалитету вокала утиче положај језика (његова висина и задњост), мишићна активност усана и језика, положај језика (да ли је језик релативно миран приликом изговора (као код једноставних вокала – монофтонга) или се креће, клизи између различитих положаја (као код сложених вокала – дифтонга и трифтонга)). Поред тога, вокали се разликују и по трајању (дуги : кратки). Вокале Марковићева описује другим ДО, не оним коришћенима при опису консонаната: 1) начин артикулације/фонолошки

састав (једноставни (монофтонзи) : сложени (дфтонзи и трифтонзи)); 2) висина језика (високи, високи ка средњем, средњи, ниски ка средњем и ниски положај језика); 3) део језика (предњи, средишњи или задњи део језика); 4) напетост (напети, опуштени и средњи); 5) положај усана (усне су заокружене (у отвореном или у затвореном положају) : усне нису заокружене (у раширеном или у неутралном положају)) и 6) дужина (дуги : кратки вокали).

У осмом поглављу *Редундантна обележја. Алофонске варијанте гласова енглеског језика* (*The Non-Distinctive Features. Allophonic Variation of the English Sounds*) (стр. 112–130), Марковићева, уз мноштво примера, описује алофонске варијанте фонема. Када су консонанти у питању, ауторка наводи да подела по типу артикулације није довољно прецизна за полувокале, те као поделу за редундантно обележје предлаже Пајкову (Pike) поделу на *кон-йоиде* и *вокоиде*. Ауторка затим наводи да код неких алофонских варијанти може да се промени: начин артикулације – на пример, код апроксиманта /r/; затим степен звучности (код звучних опструената и сонораната), који онда могу бити потпуно звучни, потпуно безвучни или делимично звучни; аспирација (код безвучних пловива), који могу бити потпуно, делимично, слабо аспировани или пак неаспировани. Поред тога, ауторка наводи и ове измене: код пловива постоје различите алофонске варијанте у зависности од типа експлозије (која може бити орална, назална, латерална, а може и да изостане); у спојевима консонаната који имају различита места артикулације први консонант може да помери место артикулације ближе гласу који долази после њега; алофонске варијанте настају и када језик заузме нешто другачије место током артикулације гласа; пловиви /t/ и /d/, у неким гласовним окружењима, могу да имају изговор попут африката. Код вокала постоји мање алофонских варијанти, а оне укључују: промену фонолошког састава (огледа се у дифтонгизацији монофтонга и у монофтонгизацији сложених вокала); промену висине језика; промену дужине (трајања); назализацију.

Девето поглавље *Опис фонема енглеског језика* (*The Description of the English Phonemes*) по положају и значају централно је поглавље ове монографије и посвећено му је највише простора (стр. 131–191). За сваку од 44 фонеме описана је типична артикулација, уобичајен начин граfiјског представљања фонеме и ређе коришћене граfiјске варијанте, скуп ДО и скуп позиционих алофона (разврстаних према редундантним обележјима). Све описе прате бројни примери, док је уз описе вокалских фонема дат и дијаграм на којем је означено место артикулације. У овом веома исцрпном поглављу, уз помоћ бројних примера, јасно се види како се конкретне фонетске појаве налазе у основи сложених – на први поглед, апстрактних – фонолошких подела.

На почетку дела монографије посвећеног фонологији, како би читаоцима олакшала разумевање објашњења у вези с гласовним променама које нису фонолошки условљене, а вршене су давно у историји језика, Марковићева представља фазе развоја енглеског, у поглављу *Веома краћак преглед развоја енглеског језика* (*A Very Brief Overview of the Development of English*) (стр. 193–201). За староенглески, средњоенглески и рани модерни енглески ауторка даје периодизацију и кратко наводи њихове основне карактеристике, а описи су илустровани и текстовима, уз које иду преводи на савременом енглеском језику. Када је савремени енглески у питању, ауторка наводи ко-

лики значај Британци приписују правилном изговору, који особа мора да усвоји уколико жели да напредује у друштву или професионално. Одређене изговорне варијанте сматрају се прихватљивијима и лепшима од других, иако реализација таквих облика никад није била експлицитно тражена и званично наметнута. Говор Лондона, политичког, културног и економског центра, прво путем приватних школа које су се налазиле у његовој околини, а затим и преко електронских медија, раширио се као престижан облик енглеског језика и у удаљена говорна подручја. Овај говорни варијетет познат је под називом *прихваћени изговор (ПР) (Received Pronunciation (RP))*.

У једанаестом поглављу *Гласовне промене (Sound Change)* (стр. 202–209) ауторка сажето говори о фонолошки неусловљеним променама (што илуструје примерима у којима се огледа *велико померање вокала (Great Vowel Shift)*) и о фонолошки условљеним променама, као и о спољашњим и другим фонолошким променама.

Основне разлике између британског и америчког варијетета енглеског језика представљене су у дванаестом поглављу *Британски и амерички енглески (British and American English)* (стр. 210–217). Марковићева прво представља различите типове стандардног британског енглеског: општи ПР, конзервативни ПР и регионални ПР, односно, типове америчког изговора који се на том подручју могу сматрати стандардним, а то су: источни, јужни и општи амерички изговор. Ауторка пореди британску и америчку варијанту и бележи разлике у изговору консонаната, вокала и у наглашавању појединих речи.

О везаном говору. Фонолошки процеси (Aspects of Connected Speech. Phonological Processes) (стр. 218–238) назив је тринаестог поглавља монографије, у којем ауторка детаљно говори о изменама фонема које се јављају као последица утицаја суседних фонема у сандхију, спољашњем (на границама речи) и унутрашњем (на морфемским границама унутар речи). Марковићева објашњава феномен *лијезона (liaison)*, односно, повезивања, када се једна реч завршава вокалом, а друга њиме почиње, те се умеће /r/, што може бити сасвим правилно (будући да су те речи некад и садржале /r/ (види се у писаном облику речи)), као у примерима *far* /fɑː/, али *far off* /fɑːrɒf/. Међутим, /r/ може бити уведено и аналогијом, тзв. *уметнуто /r/ (intrusive /r/)*, као у примерима *raw* /ˈrɔː/, али *raw onion* /ˈrɔːʔɒniən/ (с прескриптивног становишта, ова је појава у неким примерима обавезна, у неким мање прихватљива, а у неким примерима супстандардна). Слично томе, и полувокали (/j/ и /w/) могу да се умећу на границама речи. На неки начин, појава супротна овој јесте елизија, када се губи глас, односно губе се гласови: 1) у унутрашњости речи, као у речи *every*, која је раније изговарана као /ˈevəri/, док је данас стандардни облик /ˈevri/; 2) на граници речи, као у примерима с вокалима: *run along* /rʌn əˈlɒŋ/ > [rʌn l̩ˈɒŋ], као и у примерима с консонантима, где гласовне промене – из угла савременог језика – не морају бити уочљиве, што показује данашњи облик речи *ice cream*, настао од облика *iced cream* /aɪst kri:m/, у којем је дошло до елизије /t/, а касније и до промене у писању. У наставку поглавља ауторка говори о (прогресивним и регресивним) асимилацијама, у којима се један консонант мења у зависности од звучности, места или начина артикулације суседног консонанта.

О везаном зовору. Градација – слаби облици функционалних речи (*Aspects of Connected Speech. Gradation – Weak Forms of Function Words*) (стр. 239–249) назив је четрнаестог поглавља, у којем ауторка представља како функционалне (граматичке) речи могу бити изговорене на два различита начина, будући да имају слабе и јаке облике, у зависности од тога да ли су (и у којем су) степену наглашене у исказу. Градација, или слабљење функционалних речи, доводи до низа измена на фонолошком нивоу, које се јављају као последица елизије (вокала и консонаната) и(ли) квантитетског и квалитетског слабљења вокала. Ауторка даје веома богат списак најчешће коришћених функционалних речи и варијанте њиховог изговора у јаком и слабом облику.

У петнаестом поглављу, *Суџрасежменїна фонолозија. Слоџ* (*Suprasegmental Phonology. The Syllable*) (стр. 250–261), Марковићева даје кратак преглед фонетских и фонолошких теорија слога. Ауторка слог прво сагледава из фонетске перспективе, излажући *џулсну џеорију* и *џеорију звонкосїи*, а затим феномену слога и границе између слогова приступа из фонолошког угла. У наставку, ауторка даје кратке напомене о структури слога, а затим представља структуру слога у енглеском језику, објашњавајући које су гласовне комбинације могуће по фонотактичким правилима.

Шеснаесто поглавље монографије насловљено је *Наџласак речи* (*Word Stress*) (стр. 262–279). Ауторка прво даје опште напомене о нагласку речи и његовим фонетским корелатима (гласности, тонској висини, дужини и квалитету (односи се на разликовање слабих и јаких слогова)). Када је лексички акценат у питању, у енглеском се разликују четири степена наглашености: примарни нагласак [ˈ] (*Alàbama*), секундарни нагласак [ˌ] (*Alàbama*), терцијарни нагласак (по којем се разликују слаби и јаки ненаглашени слогови), док је четврти члан, заправо, начин изговора ненаглашених слогова. Иако нагласак у енглеском језику може бити на сваком слогу, постоје одређена правила која, донекле, одређују место нагласка у простим речима, односно у изведеницама и сложеницама. Мали број парова речи које имају исти графички лик и донекле сличан изговор, а припадају различитим врстама, разликује се по месту нагласка, и то тако што је код глагола нагласак ближе крају (као у примеру /daɪdʒest/), а код именице ближе почетку речи (као у примеру /ˈdaɪdʒest/). Код вишесложних речи на место нагласка утиче и структура слога, будући да одређени слогови чешће носе нагласак. У наставку поглавља ауторка детаљно излаже какво је место нагласка у изведеницама и сложеницама.

У последњем, седамнаестом поглављу *Риџам и инїонација* (*Rhythm and Intonation*) (стр. 280–291), Марковићева прво објашњава опште карактеристике ритма у енглеском језику, а затим наводи да су речи организоване у ритмичке групе, при чему сваку од њих чини један наглашени слог и више ненаглашених слогова. Енглески припада групи језика у којима се наглашени слогови ритмичких група јављају у једнаким временским интервалима, што се обезбеђује (опционалним) скраћивањем слогова који се налазе између њих. У наставку поглавља ауторка објашњава интонацију енглеског језика, изглед и структуру интонационе фразе, а излагање завршава напоменама о функцијама интонације.

Књига Маје Марковић, писана компетентним језиком, а, опет, питка за читање, студентима англистике којима енглески није матерњи језик, а којима је примарно намењена, као и свим другим проучаваоцима лингвистике, детаљно представља богат и занимљив свет и опште фонетике и фонетике и фонологије енглеског језика. Ширина тема обрађених у монографији, бројни примери којима су ауторкина излагања поткрепљена, као и пратеће илустрације (уређене у јединственом визуелном коду (илустрације Татјане Вукмировић)) показују студиозност у ауторкином приступу теми. Нема сумње да ће ова књига Маје Марковић значајно допринети проучавању фонетике и фонологије енглеског језика на нашим просторима.

Дејан Сredoјевић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

dsredojevic@yahoo.com

UDC 811.163.41'36(049.32)

UDC 811.163.42'36(049.32)

Virna Karlić. *(Ne)određenost: Sredstva i načini izražavanja u hrvatskom i srpskom književnom jeziku*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: FF-press, 2017, 179. str.*

1. Књига *(Не)одређеност: Средства и начини изражавања у хрватском и српском књижевном језику* представља прерађено и допуњено издање докторске дисертације ауторке Вирне Карлић. Теза је одбрањена 2014. године на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу, под менторством проф. др Иве Прањковића и проф. др Миливоја Алановића.

2. У уводном делу књиге представљени су предмет, циљеви и методе истраживања, уз објашњење тематске организације целина и поглавља у књизи. Студија се бави категоријом (не)одређености, те начинима и средствима њеног изражавања у хрватском и српском књижевном језику, при чему је циљ истраживања био покушај да се понуди теоријско-методолошки и појмовни апарат погодан за анализу датих језика, те успостављање пописа и описа свих средстава изражавања ове категорије у наведеним језицима.

3. Прва тематска целина носи назив *Категорија (не)одређености: дефиниција и темељна обиљежја*, теоријског је карактера и састоји се од четири поглавља. Прво поглавље *(Крајњак преглед бављења категоријом (не)одре-*

* Овај приказ настао је у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксика, семантика и прагматика изражавања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ђеносџи) даје сажет осврт на проучавање категорије, уз издвајање значајних србиста и кроатиста који су се бавили овом темом ван контекста проучавања придевског вида (Ј. Силић, И. Прањковић, М. Зника, Д. Тренкић, П. Пипер, и др.). Ауторка наглашава да се савремени теоријско-методолошки приступи овом феномену могу поделити на семантички, по коме се посматра однос између лексема и појава ванјезичке стварости, и прагматички, који испитује ванјезичке факторе који имају директан утицај на дату категорију.

3.1. У другом поглављу (*Главна обиљежја катџегорије (не)одређеносџи: корак љрема дефиниџији*) В. Карлић истиче тешкоће у дефинисању појма (не)одређености и изостанак задовољавајућег описа у србистичкој и кроатистичкој литератури, будући да се постојеће дефиниџије махом темеље на појму познатости, који је сам по себи недовољно разјашњен, као и однос (не)одређености као семантичко-прагматичког концепта са блиским појмовима о којима се расправља у наредним потпоглављима.

3.2. У потпоглављу посвећеном појму *референџијалносџи*, овај појам се дефинише као способност именског израза да издвоји неки комуникативно важан елемент из класе појмова коју означава, при чему овакви именски изрази могу бити одређени и неодређени. Неререференџијалнима се сматрају изрази који означавају класу појмова или њена обележја, и они су неодређени. *Спеџифиџираносџи* означава однос између локутора и референта именског израза у коме је локутору у највећем броју случајева познат идентитет референта, или је пак свестан његовог постојања у ванјезичкој стварности. Одређеност израза углавном подразумева обележје специџифиџираности референта, док референти неодређених именских израза могу бити неспеџифиџирани и специџифиџирани. *Познаџијосџи* је обележје које подразумева да је референт именице познат и локутору и колокутору, док се *љрејознаџиљивосџи* сматра компонентом познатости која се односи на колокуторову способност идентификаџије референта означеног именским изразом, која такође подразумева колокуторово посредно закључивање о идентитету референта. Будући да ова два појма нису увек довољна за опис свих врста именских израза, ауторка у наредним потпоглављима разматра још неке релевантне концепте. Објашњавајући *мођућносџи лоџирања референџија*, В. Карлић се ослања на Хокинсову (Hawkins) локаџијску теорију и наводи да локутор употребом одређеног именског израза може издвојити и представити његов референт колокутору; навести колокутора на лоџирање референта у оквиру заједничког референтног скупа; или реферирати на тоталитет или збир објеката унутар заједничког референтног скупа (заједничко знање о референту). Обележја *јединственосџи* и *инклузивносџи* односе се на одређене именске изразе чији је референт ситуационо или текстуално познат, при чему се јединственост приписује изразима који обележавају један могући референт, а инклузивност онима који означавају множину или пак збир референата као недељиву целину. *Бројивосџи* именице није обавезна да би она могла бити носилац обележја (не)одређености; одређеност је инхерентна властитим именима и именицама са јединственим референтом, док остале небројиве именице могу бити одређене или неодређене у зависности од обележја јединствености, односно инклузивности. *Генерџијносџи* је унеколико специџична, будући да се имен-

ским изразима у генеричкој употреби именују целе класе ентитета, а не појединачни ентитети – они представљају гранични тип одређених именских израза, јер носе обележје инклузивности и немогућност идентификације појединачног референта.

3.3. У поглављу *Што је то катџорија (не)одређености*, ауторка је, користећи размотрени појмовни апарат, објаснила одређеност као обележје које подразумева непосредну или посредну познатост референта израза свим учесницима говорног догађаја, што укључује и колокуторову могућност лоцирања јединственог референта или скупа референата у заједнички референтни скуп, као и његову идентификацију. Неодређеност подразумева немогућност препознавања референта, који не мора нужно бити члан заједничког референтног скупа, а уколико јесте, неодређеност је последица колокуторове немогућности да идентификује специфицирани референт унутар датог скупа.

3.4. Наредно поглавље *Обилежја (не)одређености као ступњевити концевити* бави се (не)одређеношћу као скаларним феноменом, насупрот традиционалном приступу по коме се одређеност и неодређеност посматрају као бинарна обележја. У првом делу поглавља описана је ступњевитост маркера (не)одређености с обзиром на семантичко-прагматичка обележја, а у другом ступњевитост маркера с обзиром на друге факторе (спознајну моћ учесника говорног догађаја, локуторову комуникациону намеру, језички и ванјезички контекст и сл.).

4. Друга целина књиге носи наслов *Примарна (не)одређеност* и у њој се преиспитује придевски вид као (једини) примарни маркер ове категорије у хрватском и српском језику. Прво поглавље *(Што је то примарна неодређеност?)* садржи дефиницију примарне (не)одређености – изражавање (не)одређеног статуса чланом, под којим се подразумевају сва језичка средства чија је главна, и обично једина, функција означавање (не)одређености именице. Дата је и кратка типологија чланова, који се с обзиром на самосталност могу поделити на самосталне (лексичке) чланове, везане (афиксалне) чланове и реченичне клитике. У наредном делу *(Дијакронијска ђерсекива: ђоријекло и развојни циклуси чланова)* ауторка објашњава развој неодређеног члана из броја *један*, који је у хрватском и српском језику у развојној фази прагматичког неодређеног члана, што значи да се користи у склопу специфицираних именских израза (*Један ђријашељ рекао ми је да је Праг ђрекрасан*), те приликом увођења нових информација у дискурс (*А: Ко је насликао ову слику? Б: То је дело једног мојег ђријашеља*). Одређени члан развија се најчешће из показних заменица, слабљењем или потпуним губљењем обележја показности. Статус придевског вида у хрватском и српском језику у фази је животног циклуса у коме дужа, одређена придевска форма почиње да губи функцију маркера одређености, постаје празан маркер номиналности или преузима неку другу функцију, те његова дистрибуција постаје слободнија.

4.1. У трећем поглављу *(Примарна (не)одређеност у јужнословенским језицима)* објашњени су резултати диференцираног развоја примарних маркера дате категорије у јужнословенским језицима. У савременим западноју-

жнословенским језицима уочљива је тенденција изједначавања деклинационих образаца одређених и неодређених придева, што је нарочито изражено у говорном језику. У источнојужнословенским језицима (бугарски и македонски) стари деклинациони обрасци су се у потпуности изгубили и развио се постпоновани члан као маркер категорије (не)одређености, под утицајем контаката са језицима у балканском језичком савезу.

4.2. У наредном одељку (*Традиционална и сувремена тумачења примарне (не)одређености у хрватском и српском језику*) анализирана је србистичка и кroatистичка литература о придевском виду, те се показало да се у традиционалном приступу дата категорија сматра примарним средством изражавања (не)одређености. Дуге придевске форме представљају маркере одређености, док се кратке сматрају маркерима неодређености. Узимајући у обзир стапање придевских парадигми, те превладавање употребе дуге форме придева, у рецентним студијама ипак су све учесталија тумачења по којима избор форме придева не доноси никакве информације у погледу статуса (не)одређености, него се повезује са обележјем специфицираности. Дат је и опис морфолошких обележја дугих и кратких придевских облика, као и функционалних аспеката њихове дистрибуције, али будући да дуге форме генерално потискују кратке чак и у књижевном језику, дистрибуција придева у именским синтагмама данас није нужно условљена (не)одређеношћу.

На крају поглавља налази се и расправа о узроцима и последицама изједначавања двају придевских парадигми, при чему различити аутори као узроке углавном наводе губљење значењске разлике, а тиме и комуникативне вредности две различите форме, што за последицу има отежано разликовање одређених и неодређених именских израза са придевом у функцији атрибута. Отвара се и питање губљења кратке придевске форме на датој позицији, што се донекле објашњава управљањем према заменичким облицима, уколико су они присутни, односно генералном тежњом ка слагању граматичких морфема (*Оног лејоџ човека сам срео / Лејо човека сам срео*).

4.3. У последњем поглављу ове целине (*Анализа корпуса: њидјевски вид у хрватском и српском књижевном језику*) приказани су резултати анализе дистрибуције дугих и кратких форми придева на корпусу гимназијских уџбеника из предмета *Српски језик* и *Хрватски језик*. Закључено је, између осталог, да тумачење одређеног облика придева као примарног маркера одређености одступа од стварног стања у датим језицима, као и да је потребно преиспитати статус неодређеног придева као маркера неодређености. У оба језика уочен је процес постепеног губљења (не)одређености као граматичке категорије, као и тенденција замене именичке парадигме придевско-заменичком (код присвојних, неодређених описних придева и заменица).

5. Трећи део књиге носи назив *Секундарна (не)одређеност* и у њој се покушавају утврдити сви секундарни маркери категорије у двама језицима. Секундарно маркирани (не)одређени именски изрази су они чија (не)одређеност није изражена самостално (чланом), већ се јавља као ефекат или нуспојава неког другог обележја. Целина је подељена на два дела, а први део састоји се од седам поглавља.

5.1. У поглављу *Модифицираносћ и (не)одређеносћ именица* разматра се да ли се модификатори именица могу сматрати секундарним маркерима (не)-одређености, као што тврде И. Прањковић и М. Зника, који рестриктивне односне реченице узимају као маркере одређености, а нерестриктивне као маркере неодређености именских израза из управне реченице. Ауторка наводи да рестриктивни модификатори не гарантују одређеност именице, већ само сужавају њен референтни скуп. Узимајући у обзир ступњевитост опсега референтних скупова и рестриктивности модификатора, закључује се да посматрање рестриктивних модификатора као маркера (не)одређености није оправдано.

5.2. У другом одељку под називом *Информацијска сџрукџура исказа и кайџџорија (не)одређеносћ* разматрају се ред речи и реченични нагласак као секундарни маркери (не)одређености. Нарочит акценат ставља се на појмове *дајџџџ* и *новоџ* у исказу, те на проблем њиховог поистовећивања са појмом (не)познатости. Будући да информациона структура исказа поуздано одражава статус (не)одређености само у ограниченом броју случајева, при чему није условљена познатошћу референта, ауторка наводи да је (не)одређеност само посредно повезана са информационом структуром исказа, на месту преклапања *дајџџџ* и *новоџ* као категорија свести и категорија знања.

5.3. Поглавље *Лексичко-џрамајџички маркери одређеносћ* бави се показним и личним заменицама као секундарним средствима изражавања одређености, те се долази до закључка да су именичке показне и личне заменице речи са инхерентним обележјем одређености, док придевске показне заменице упућују на познатост или препознатљивост референта именице коју детерминишу. Заменице са квалификативним или квантификативним обележјем имају функцију сужавања референтног скупа именице и не сигнализирају (не)познатост референта.

5.4. У поглављу *Лексички и лексичко-џрамајџички маркери неодређеносћ* расправља се најпре о семантичко-прагматичким обележјима и функцијама именичких неодређених и одричних заменица, које су инхерентно неодређене (због опционалне специфицираности и неинклузивности референта, односно нулте референцијалности). Опште заменице имају гранични статус (не)одређености (сигнализирају инклузивност и неспецифицираност), а неодређене и одричне придевске заменице (као и лексема *јџдан*) врше функцију маркера неодређености, која је својствена и различитим другим модификаторима (нпр. придевима – *извесни*, *дојџични*; квантификаторима – *мало*, *много*, *већина* и сл.).

5.5. Одељак *Власџџџа имена и (не)одређеносћ* бави се преиспитивањем одређеног статуса властитих имена, кроз разматрање њиховог односа са референтима са становишта различитих теорија. У наставку се расправља о јединствености референта властитих имена те појму њихове идентификације, са крајњим закључком да одређеност по правилу јесте прототипично обележје властитих имена.

5.6. Поглавље *(Не)одређеносћ и друђе јџичне кайџџорије* започиње целином у којој се испитује однос (не)одређености и вокативности, те се закључује

да је одређеност својствена само оним вокативним изразима који врше своју примарну функцију (директно ословљавање колокутора), који су тако део прототипно организованог исказа и могу се сматрати секундарним маркерима категорије. У наредном делу објашњено је како избор партитивног генитива (на супрот конкурентној акузативној форми) у функцији директног објекта сигнализира обележје неспецифицираности референта, што подразумева и његову непознатост, те се и ова форма може сматрати секундарним маркером неодређености. Глаголски вид ауторка не сматра директно повезаним са посматраном категоријом, будући да се њиме означава локуторова визура унутрашње временске структуре ситуације, док познатост (на којој се прототипично заснива (не)одређеност) означава колокуторово виђење референта именског израза. Према В. Карлић, у маркере неодређености не спада ни граматички број, упркос томе што употреба једнинског или можинског облика у неким ситуацијама може упућивати на генеричност, будући да у случају негенеричке употребе статус израза може бити и одређен и неодређен (*Голуб/Голубови није/нису њишце селице; Голуб/Голубови је/су на ѓрани*). Ауторка дискутује и о присвојним заменицама, закључујући да је присвојним изразима са познатим посесором и посесумом чија се јединственост успоставља у односу на посесора инхерентно обележје одређености, при чему је број таквих именица релативно мали (означавају родбинске односе, делове тела и сл.).

5.7. У другој целини овог дела књиге (*Секундарни маркери (не)одређености у хрвајском и српском језику – синишеза*) дат је преглед резултата претходно спроведене анализе потенцијалних секундарних маркера (не)одређености и приказ њихових семантичко-прагматичких обележја. Овде се испитује и могућност двоструког маркирања (не)одређености, те је наведено да се она може остварити (1) комбиновањем примарног и секундарног маркера; (2) комбиновањем два секундарна маркера; (3) комбиновањем секундарног маркера (не)одређености и језичких средстава инхерентно одређеног или неодређеног статуса. Маркери при томе могу бити истог предзнака, чиме се истиче већ исказани статус или се испољава неко ново обележје које тај статус не мења, а супротним предзнаком мења се статус (не)одређености израза (А: *Јуирос ми је неко њокуцао на врайа*. Б: *И џија је џај неко хџео?*).

6. У завршном одељку (*Закључци*) сумирају се теме и закључци по целинама у књизи на хрватском и, у нешто краћој верзији, на енглеском језику, са финалном напоменом да упркос доприносима књиге у расветљавању (не)-одређености као једне од најнестабилнијих и најслабије описаних језичких категорија у хрватском и српском језику, остају отворена бројна питања, те ауторка своју студију сматра једним од почетних корака у описивању и потпуном разумевању овог језичког феномена.

Мила Дражић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
mila.dragic@ff.uns.ac.rs

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LXI ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

проф. др Милан Алџановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Нада Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Тијана Ашић, Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ

проф. др Жарко Бошњаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Душанка Вуловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик Јасмина Грковић-Мелџор, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др. Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Наташа Драгин, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Јасмина Дражић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Драгана Ђорђевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Маја Ђукановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Душанка Звеквић-Душановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Душка Кликовац, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Марина Курешевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Орсат Лигорио, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
академик Александар Лома, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
проф. др Маја Марковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Мира Милић, Универзитет у Новом Саду, Факултет спорта и физичког васпитања

др Софија Милорадовић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
др Снежана Петровић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ
проф. др Мато Пижурица, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Владимир Поломац, Универзитет у Крагујевцу, ФИЛУМ
проф. др Људмила Поповић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Твртко Прџић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
академик Милорад Радовановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Владислава Ружић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
доц. др Виктор Савић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Институт за српски језик САНУ

проф. др Веран Станојевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Гордана Штасни, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Гордана Штрбац, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напмени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбраћене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правилник српског језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифи-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

- а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;
- б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);
- в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;
- г) размак између редова: 1,5;
- д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;
- ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);
- е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи 1., 2. итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;
- ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

- а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;
- б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;
- в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;
- г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

- а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);
- б) упућивање на одређену страну студије: (Веџерка 1961: 59–60);

- в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);
- г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);
- д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);
- ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALL 1959; 1962);
- е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;
- ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој;
- з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

- и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);
- ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитеровати латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

HAHN, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

ALJOŠA MILENKOVIĆ. SCr. krd(o) 'herd'. VLADIMIR POLOMAC, TATJANA KATIĆ, SRĐAN KATIĆ. The Anthroponyms of Gornje and Srednje Ponišavlje in the 16th Century (According to the Defter of the Sofia Sanjak of 1571). STEFAN MILOSAVLJEVIĆ. Verbal Predicate Agreement with Subject in the Form of Phrase with a Cardinal Numeral as Its Head. IVANA MIŠKELJIN. Two Types of Left Dislocation in Serbian. PRVOSLAV RADIĆ. Notes on the Southeastern Speeches of Serbia and Other Topics. Sociolinguistic and Cultural Approach. MIRJANA MIRIĆ. Grammaticalization of the De-volitive Future and the Omission of the Subjunctive Marker *da* in the Lužnica Vernacular. ŽELJKO MARKOVIĆ. Serbian and Slovene Verbs Expressing Visual Perception in Difficult Conditions. SONJA FILIPOVIĆ-KOVAČEVIĆ. Conceptual Metaphors with the Source Domain of Opacity in English and Serbian. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LXI/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 26. октобра 2018.

За издавача: проф. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2018.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978